cogito

Yapı Kredi Yayınları - Üç aylık düşünce dergisi - Sayı: 22 - Bahar 2000

Takvim: Zamanın Haritası

Publius Ovidius Naso: Takvimler (II. Kitap) **Bozkurt Güvenç:** Takvim'de Zaman, Geçmiş ve Gelecek **A. Necati Akgür:** Takvimler **Çiğdem Dürüşken:** Roma'da Takvim **Enis Batur:** Aztek Takvimi: Bulanık Günler **Cumhure Üçer:** Türk - İslam - Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Takvimleri **Salim Aydüz:** Müneccimbaşı Takvimleri ve Tarihi Kaynak Olarak Değerleri **Ömer Faruk Şerifoğlu:** Unutulmaz Efsane! "1873 - 1969" Ebüzziya Takvimleri **Artun Ünsal:** Saatli Maarif Takvimi: Gelenekçi, Laik ve Modern... **Emin Nedret İşli:** Aygün Takvimleri **Nazif Topçuoğlu:** Pirelli Takvimleri Çok İyidir! **Georg Christoph Lichtenberg:** 29 Şubat'ta Doğan Bahtsızlara Teselli **Metin And:** Minyatürlerle Osmanlı'da Burçlar ve Gezegenler **Dilek Bektaş:** Zamanın Tasarımı **Ahmet Kuyaş:** Fransız Devrimi Takvimi **A. M. Celâl Şengör-İlber Ortaylı:** Alternatif Takvim **Enis Batur:** Derkenar **Cem Akaş:** Dünya Durursa Takvimler de Durur mu?



Söyleşi: Pierre Bourdieu: Günter Grass "Çenesini Açma Geleneği" **Yeni Perspektifler:** Francis Fukuyama: Büyük Bozulma - Douglass C. North: Gündem Maddeleri - Graham E. Fuller: İslam, Değişim İçin Bir Güç **Tıpkıbasım:** Halil Sahillioğlu: Sıvış Yılı Buhranları **Gündem / Tartışma:** Uğur Alacakaptan, Köksal Bayraktar, Ferda Keskin, Başar Yaltı: Suç - Cezaevi - Af **Takıntılar:** Münir Göle: Rica Etsem Şu Sarışın Kadın Benimle Yatar mı?

cogito

Takvim: Zamanın Haritası

Sayı: 22 Bahar, 2000

Yapı Kredi Yayınları: 1329

Cogito
Üç aylık düşünce dergisi
Sayı: 22 Bahar, 2000
ISSN 1300-2880

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. adına sahibi: Selçuk Altun

Editör: Ayşe Erdem

Bu Sayının Yayın Kurulu
Cem Akaş, Enis Batur, Vedat Çorlu, Ekrem Işın, Emin Nedret İşli, Ferda Keskin, Ahmet Kuyaş, Samih Rifat, Ömer Naci Soykan, Aydın Uğur

Katkıda Bulunanlar
Nalan Barbarosoğlu, Çiğdem Coşkun, Elif Gökteke, Ayfer Tunç, Şengül Yüksel

Düzelti
Korkut Tankuter

Fotoğraflar
Uğur Ataç, Aydın Coşkun

Tasarım
Faruk Ulay, Tamer Kayaş

Baskı: Ofset Yapımevi

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2000

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi, No.285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Tel.: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
http://www.shop.superonline.com/yky

Hesap no: Yapı Kredi Beyoğlu Şubesi 56 00 87-9

Yurtiçi fiyatı: 3.000.000.- TL
Yurtiçi yıllık abone fiyatı: 21.000.000.-TL
Yurtdışı yıllık abone fiyatı (taahhütlü gönderi): 61 $ / 118 DM

Cogito'nun 22. sayısı 3.000 adet basılmıştır.

Cogito'da yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir.
Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmek kaydıyla yayımlanabilir.
Yayın Kurulu, dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.

Bu Sayıda:

Editörden

5 • Ayşe Erdem

7 • Cem Akaş • Zamanın Haritaları

Rüzgar Gülü

9 • Descartes • Enis Batur • Jean Delumeau • Jacques Le Goff • Kristen Sonntag • Ahmet Kuyaş • A. M. Celâl Şengör • Ali Akay • Ferda Keskin • Turhan Ilgaz • Cem Akaş •

Söyleşi

24 • Pierre Bourdieu • Günter Grass: Çenesini Açma Geleneği

Yeni Perspektifler

33 • Francis Fukuyama • Büyük Bozulma

62 • Douglass C. North • Gündem Maddeleri

66 • Graham E. Fuller • İslam, Değişim İçin Bir Güç

Dosya / Zamanın Haritası: Takvim

Klasik

72 • Publius Ovidius Naso • Takvimler (II. Kitap)

Giriş

85 • Bozkurt Güvenç • Takvim'de Zaman Geçmiş ve Gelecek

95 • A. Necati Akgür • Takvimler

I Uygarlıklar ve Takvimler

101 • Çiğdem Dürüşken • Roma'da Takvim

112 • Enis Batur • Aztek Takvimi: Bulanık Günler

II "Bizde" takvim

117 • Cumhure Üçer • Türk – İslam – Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Takvimleri

132 • Salim Aydüz • Müneccimbaşı Takvimleri ve Tarihi Kaynak Olarak Değerleri
145 • Ömer Faruk Şerifoğlu • Unutulmaz Efsane! "1873 – 1969" Ebüzziya Takvimleri
153 • Artun Ünsal • Saatli Maarif Takvimi: Gelenekçi, Laik ve Modern
160 • Emin Nedret İşli • Aygün Takvimleri

III Çeşitlemeler

167 • Nazif Topçuoğlu • Pirelli Takvimleri Çok İyidir!
173 • Georg Christoph Lichtenberg • 29 Şubat'ta Doğan Bahtsızlara Teselli
177 • Metin And • Minyatürlerle Osmanlı'da Burçlar ve Gezegenler
192 • Dilek Bektaş • Zamanın Tasarımı
202 • Ahmet Kuyaş • Fransız Devrimi Takvimi

Söyleşi + Derkenar

208 • A. M. Celâl Şengör - İlber Ortaylı • Alternatif Takvim
Enis Batur • Derkenar
221 • Cem Akaş • Dünya Durursa Takvimler de Durur mu?

Tıpkı Basım

226 • Halil Sahillioğlu • Sıvış Yılı Buhranları

Gündem / Tartışma

260 • Uğur Alacakaptan, Köksal Bayraktar, Ferda Keskin, Başar Yaltı • Suç - Ceza(evi) - Af

Takıntılar

281 • Münir Göle • Rica Etsem Şu Sarışın Kadın Benimle Yatar mı?

Kitap

289 • Ahmet Cemal • Tiyatroda Bir Düşünce Tarihi
293 • Güven Turan • Sağlam Kafa Dingin Ruhta mı Bulunur?
297 • Korkut Tankuter • "Denemeli Denemesiz" Üzerine Bir Deneme

Geçen Sayıdakiler

300 • Sayı 21: Yerli Malı Yurdun Malı

301 • Yazarlar Hakkında

editör'den

AYŞE ERDEM

"Şu an karşımda, *Cogito'*nun yeni editörü oturuyor" dedi E. B. Dehşetle sevinç arasında karşıda oturan bendim. Sonra?.. Sonra *Cogito'*nun ne anlama geldiğini düşündüm... düşünmek... düşünce... Kendimi derginin içinde buldum. Derken bir de *Rüzgâr Gülü* hazırlamaya karar verdik, "Kıvıl kıvıl bir bölüm" diye tarif etti E. B. Yani resimleri siyah beyaz olmasına rağmen akılda renkliymiş gibi kalması gereken bir bölüm: kısa yazılar, haberler, resim altları...

Çalışmaya başladım, dosya konumuz takvim; yayın kurulları yapıldı, yazılar ısmarlandı, fotoğraflar çekildi, yazılar okundu, uzaklara kaçmak istendi, vazgeçildi, söyleşiler yapıldı, tekrar yazılar okundu...

Tam her şey hazır, bitti diye düşünürken dergi editörünün bir yazı yazması gerektiğini hatırladım.

Bir editör, yazısında nelere yer vermeli diye düşündüm.

Takvim konusuyla başlamalıyım, hatta *Cogito'*nun Zaman sayısına gönderme yapabilirim dedim. Belki de derginin içindekileri takdim etmeliyim okuyucuya, ama içindekiler içinde diyerek ikna ettim kendimi, vazgeçtim.

Yazamıyorsam, takvimle bağlantılı alıntılar yaparım diye "parlak bir fikir" buldum kendimce. Mesela: *"Eski İstanbullular"* diyor Tanpınar *"mevsimleri ve günleri, renk ve kokusunu yaşadığı şehrin semtlerinden alan bir yığın hayal halinde görür"*.

Ya da

"herşeyden önce aşk verilmiş bir sözdü benim için
gün, ay, saat, hafta; takvimişi Zaman yani "

Takvimin farklı uygarlık ve zamanlarda kullanılışından bahsetsem olmazdı, dergi bu konuda uzman birçok yazarın yazılarıyla dolu, hatta alternatif takvim önerileri bile var.

Yeni binyıla girdik, kıyamet söylencelerine, yükselen ve alçalan değerlere değinebilirim diye geçirdim içimden, *Yeni Perspektifler*'deki yazılar geldi aklıma, vazgeçtim.

Nesnelere takıntılı biri olarak "bir nesne olarak takvim"den bahsedesim geldi, takvimi nesne olarak işleyen, takvim tasarımlarını konu alan bir yazımız olduğunu hatırladım.

Bana "merhaba" demek kaldı;

Merhaba.

Zaman Haritaları

CEM AKAŞ

Petrarka'nın 1300'lerde söylediğini Isaac Newton 1600'lerin sonunda destekleyecekti: zaman sabit bir hızla akar; gününüz ne kadar zor ya da kolay geçerse geçsin, zamanın hızı değişmez. Bunun doğru olmadığını herkes kendi deneyiminden biliyordu oysa: yanan sobanın üzerinde geçen zamanla köşebaşında bekleyerek geçirilen zaman kesinlikle aynı değildi, gözlemcilerin ölçümleri aksini iddia etse de. Bu olgunun fizikteki ifadesini bulmak bilindiği gibi Einstein'ın payına düştü.

Zamanın bu nesnel ve öznel özellikleri nedeniyle yarattığı zorluklar Augustinus'u da köşeye kıstırmıştı: "Kimse sormazsa zamanın ne olduğunu biliyorum; ama sorarlarsa ve açıklamaya çalışırsam kafam karışıyor, beceremiyorum." Nitel sorunlar, nicel yansımalar oluşturdu bu konuda: çağlar da zaman ölçüsüydü, saatler de; ikisini ölçmeye kalkışmanın farklı zorlukları vardı. Hıristiyan geleneği Yaradılışı İslam geleneğinden çok daha fazla öne çıkardığı ve peygamberlerin soykütüğüne dayalı bir kronolojiyi mümkün kıldığı için, dünyanın yaşını saptama ve geçen-geçecek zamanı dönemlendirme, Hıristiyan din adamlarının başlıca uğraşlarından biri oldu.

Öte yandan günün bölümleri olan saatler de sorunluydu (saatlerin değil, onlarla ilgilenen insanların sorunları vardı kuşkusuz): ticaretin gelişmesiyle birlikte dakiklik en azından Avrupa'da önem kazandıysa da, bir saatin bugünkü uzunluğuna ulaşması çabucak ve kendiliğinden olmadı. Gün ve gece, İncil'de de dendiği gibi 12'ye bölünmüştü, ama ekvatorda yaşamayanlar için değişen mevsimlerle birlikte günlerin uzunluğunun da değişmesi sorun yaratıyordu. Bulunan çözüm "akordeon-saat" uygulamasıydı: bizim yaz saati

uygulamasıyla yapmaya çalıştığımız şeyi Ortaçağ insanı saatlerin süresini uzatıp kısaltma yoluyla yapıyordu. Kol saatinin olmadığı dönemlerde saat kulesi, gün içindeki bölümlemeyi duyurmaya yarıyordu; İslam ülkelerindeki ezanlar gibi Hıristiyan ülkelerindeki saat kuleleri de ibadet zamanlarını duyuruyordu: Ortaçağ'ın başlarında üç kez, sonra beş, en sonunda da yedi kez.

Çağların ve saatlerin arasındaki zamanın ölçümü takvimi doğurdu. İnsan ömrü göz önünde bulundurulursa günlerin, haftaların, yılların aldığı vurguyu görmek çok kolay. Yine de önceleri ve öncelikle dinsel nedenler vardı bu birimlerin doğru saptanması için: 1519'da Jeronim de Aguilar, yıllarca Mayaların arasında kaldıktan sonra bir grup Hıristiyanla karşılaşır karşılaşmaz, "Bugün çarşamba mı?" diye sormuş, olumlu yanıt alınca göz yaşlarını tutamamıştı. Kâfirlerin arasında geçirdiği onca zaman boyunca ibadetini hep doğru zamanlarda yapmış olduğunun göstergesiydi bu çünkü.

İnsan ömrünü bir coğrafya olarak düşünün; bu alanın haritasıdır takvimler – nereden nereye gittiğinizi *görmeye* yarar, hep böyle algılanmamışsa da. Muhammed zamanında Medine'deki Yahudilerin Ay Takvimiyle Güneş Takvimi arasında ayarlamalar yapmaları, 1582'deyse 11 günün iptal edilmesi (Gregoryen Takvimine geçiş) hep yaşamsal öneme sahip, o yüzden de kitlesel tepkiler yaratan durumlar oldu. Bir takvim sisteminden diğerine geçiş elbette zorlukları olan bir reformdu, ama Takvim kavramı Güney Amerika'da, Çin'de ve Asya'da, Avrupa'da ve Ortadoğu'da binlerce yıldır, farklı matematik temellere dayansa da, simgeleri apayrı olsa da, varlığını sürdürüyordu. Doğadaki zamanın haritasını çıkarmaktan insan yaşamının haritasını çıkarmaya geçiş, zamana yayılmış bu kırılma çizgisi, bütün bu reformlardan daha önemli oldu bana sorarsanız. Ne zaman hasat, ne zaman ekim yapılacağı, havaların ne zaman soğuyup ısınacağı, tabii ki insan yaşamına etkisi olan olaylardı; ama bunların belirleyiciliğinin azalması, doğrudan doğruya insandan kaynaklanan, ömürle ilgili olayların belirleyiciliğinin artmasıyla koşut oldu; bu gelişme, takvimlerin algılanışına bire bir yansıdı. Bir açıdan bakılacak olursa, hümanizmin animizme karşı kazandığı bir zaferdi bu – insanın yaşam süresi, içinde barındığı evrenin ve doğanın zamanıyla kıyaslanamayacak kadar küçük bir noktadır aslında; ama bireyin önem kazanmasıyla, bireysel yaşamlar dünyanın (ve evrenin) yaşamının önüne geçti. Ölçümü yapan insandı; insana dair kıstaslar, intikam coşkusuyla öne sürüldü.

Bireyin önemli olmadığı kültürler, bir tür doğa takviminin baskın olduğu kültürlerdir hâlâ; tersi için, tersi doğrudur.

Aklını iyi kullanmak ve bilimlerde hakikati aramak için

Metot Üzerine Konuşma


DISCOURS

DE LA METHODE

Pour bien conduire la raison, & chercher la verité dans les sciences.

Bu konuşma bir defada okunamıyacak kadar uzun görülürse, altı bölüme ayrılabilir. Böylece, birinci bölümde bilimlerle ilgili çeşitli düşünceler; ikincide, yazarın aradığı metodun başlıca kuralları; üçüncüde, onun bu metottan çıkardığı ahlâk kurallarından birkaçı; dördüncüde, metafiziğinin temelleri olan, Tanrı ile insan ruhunun varlığını ispat eden kanıtlar; beşincide, yazarın araştırdığı fizik sorularının sırası, ve özellikle yüreğin hareketi ile hekimliğe ait başka bazı güçlüklerin açıklanması, ve sonra ruhumuzla hayvanların ruhu arasındaki fark; sonuncu bölümde de, doğayı araştırmada şimdi olduğundan daha ileri gitmek için yazarın gerekli saydığı şeyler ve hangi nedenlerle bu konuşmayı yazdığı bulunacaktır. DERCARTES

Julianus Heykelinin Yeri


Fotoğraf: Samih Rifat Arşivi

Yıllar önceydi; Hidiv Kasrı'nda bir akşam yemeğinde, Pompidou Kültür Merkezi'nin yöneticisi Germain Viatte'la, Paris-Moskova/Paris-Berlin/Paris-Viyana kutupları arasında Beaubourg'un gerçekleştirdiği dev sergilerden birinin neden Paris-İstanbul olması gerekirken olamadığı (olamayacağı) üzerinde uzun uzadıya konuşmuştuk. Böyle bir serginin ilk "taş"ı, hemen girişte yer alması uygun olacak ilk parçası, Julianus'un, hangi sanatçı tarafından yapıldığı elbette bilinmeyen, IV. yüzyıl ürünü heykeli olurdu, bana kalırsa.

Heykel, Cluny Ortaçağ Müzesi'nin en "derin", en büyük, en yüksek tavanlı salonunun bir köşesinde, yapayalnız, duruyor. Paris'te, gurbette mi? Tam sayılmaz: Roma'nın bu ilk Doğu İmparatoru'nun askerî yaşamının bir ucu Lutecia'ya, Paris'in henüz küçük bir Roma garnizonu olduğu döneme dayanır. Cluny'nin bir bölümü, o çağa ait, şehrin en eski kalıntıları arasında yer alan hamam-kaplıca duvarlarından oluşuyor. Julianus heykeli, dolayısıyla, yerini yadırgamıyordur.

İstanbul'da, Bizans kalıntılarının arasında bir yerde kendisini daha mı evinde hissederdi? Sanmıyorum: Julianus'a sorulacak olsa, elimize ulaşan birkaç şiirinde andığı anıtlarından birinin yakınında dikilmek istemezdi şehrin. Gerçek yeri İstanbul değildi çünkü bu Pagan beyinin: Onca sevdiği, en önemli yapıtlarını verdiği Hatay'da bulunsun isterdi heykeli — bundan en ufak şüphe duymuyorum.

Cluny'yi, en son 1999'u 2000'e bağlayan gün ziyaret ettim. Hızla "Tekboynuzlu halıları"nın bulunduğu salona girip çıktıktan sonra aşağı yöneldim, Julianus'un yanına gittim. Hava dehşet soğuktu. Salonda kimseler yoktu. İçimdeki sese ayak uydurarak "kaide"nin üstüne, heykelin yanına çıktım, elimle Julianus'un yüzünde dolaştım, gerisin geri aşağı indim.

Taş kıpırdadı, sandım.

O temastan bana bir "şey" kaldı.

E. B.

Rönesans Gerçekten Var Oldu mu?



JEAN DELUMEAU: **EVET**

Son iki yüz yılda kaydedilen gelişmeleri düşününce (sanayi devrimi, elektrik, dört zamanlı motor, nükleer enerji, enformatik vb.), Ortaçağ'ın ancak XIX. yüzyılın eşiğinde durmuş olduğunu düşünmek geçerli bir yaklaşım olabilir. İyi de o zaman Rönesans ne oluyor? Var oldu mu? Cevap, "evet"tir.

Michelet, Rönesans'ın üç amblematik figürünün Kolomb, Luther ve Copernicus olduğunu düşünmekte haklıydı. XVI. yüzyılın İspanyol tarihyazıcılarından biri, Amerika'nın keşfinin İsa'nın doğumundan sonraki en büyük olay olduğunu öne sürmüştü. Luther, bir 'sapkınlığı' utkuya taşıyan ilk kişi oldu. Nihayet Copernicus, Aristoteles'ten beri kabul gören astronomik kavrayışları sarstı. Bu üç alanda da söz konusu olan şeyler, düpedüz devrimci değişikliklerdir. Bunlara bir de XV. yüzyılın ortalarında matbaanın icadını eklemek gerekir.

Ne Gutenberg, ne Luther, ne de Copernicus İtalyandılar. Kolomb İtalyandı ama yolculuklarını İspanya hesabına gerçekleştirdi. Şu halde Rönesans bir Avrupa fenomenidir. Ama bu, İtalya'nın Rönesans'ın çiçeklenmesinde bir motor işlevi görmediği anlamına gelmez. Çünkü İtalya, 1400 ile 1600 yılları arasında Avrupa'nın en zengin, en fazla kentleşmiş ve teknik yönden en ileri ülkesiydi. Ve "Rönesans" sözcüğü de, artık daha iyi tanınmaya başlayan bir Antikçağ'a dönüşün sanat ve edebiyatın canlandırması anlamını içererek, İtalya'dan geldi. Günümüzde, tarihi araştırmalar, bize Rönesans ile Ortaçağ arasında kurulmuş olan karşıtlıkları nüanslandırmayı öğretmiştir. Bir yandan, Ortaçağ hiçbir zaman Antikçağ ile temasını kaybetmemiştir; öte yandansa, gotik mimari, XVI. yüzyılda hâlâ canlılığını koruyordu. Ama İtalya'nın XVI.-XVIII. yüzyıllar boyunca kendilerini Avrupa'ya dayatacak olan Yunan-Roma estetiğinden esinlenmiş sanatsal formülleri günün zevkine uyarladığı da bir gerçektir.

Bu elbette kölece bir taklit olmamıştır. Eskiler hiçbir zaman Floransa katedralinin ve Roma'daki Saint-Pierre'in kubbeleriyle kıyaslanabilecek kubbeler inşa etmediler. Resimde perspektifin kullanılması konusunda emekleme dönemindeydiler. Ne matbaaya sahiptiler ne taş baskıdan haberliydiler... ve sayma işleminde, "sıfır"a sahip olmamışlardı. Gerçekte, "Antikçağ'a dönüş", ileriye doğru atılan önemli adımlarda bahane ve tramplen olmuştur; ve çoğu zaman da Rönesans'ın Avrupa dillerinin olumlanmasındaki çok önemli bir aşamayı –Machiavelli'nin, Montaigne'nin, Camoëns'in, Cervantes'in, Shakespeare'in dönemi... ve Luther'in Kutsal Kitap'ının Almancaya çevrildiği dönem– işaretlediği olgusunu gizlemektedir.

Bu durumda, Rönesans sözcüğünün gerçekten de uygun bir seçiş olup olmadığı, yani, geriye bakmaya davet ederken, yenilikler yönünden son derece zengin bir çağı belirleyip belirlemediği sorulabilir. Ben, sözcüğün indirgeyici olduğunu düşünüyorum. Ama zorluk, onun yerine başka bir sözcük bulmaktır. Şu halde bu sözcüğü, XIX. yüzyılda, Avrupa tarihinin belli bir dönemini –XV. ve XVI. yüzyılları– göstermek üzere kullanıldığında kazandığı anlamıyla korumak daha iyi olacaktır. Bugün bu sözcüğü kullandığımız zaman, Avrupa'nın, Tarih'in o kesiti boyunca, bütün alanlarda ilerlemeler kaydettiğini anlatmak istiyoruz. Aynı zamanda Rönesans'ın sınırlarının da çok iyi bilincindeyiz. Çoğu kez trajik geçti, cadılar kovalandı, din savaşlarıyla yaşandı. Ve modern bilim, gerçek anlamıyla ancak XVII. yüzyılda öne çıktı. Bununla birlikte, bugüne kadar hiçbir uygarlık, ne Avrupa'da ne de Avrupa dışında, başarılarının niteliği ve niceliğiyle benzer bir dönemden geçmemişti.



JACQUES LE GOFF: **HAYIR**

On üç yaşımda, dördüncü sınıftayken, Henri Michel'in şahsında son derece dikkate değer bir tarih öğretmenim oldu (sonradan İkinci Dünya Savaşı uzmanı olacaktır). Ve bize Ortaçağ okutuyordu... Ortaçağ aynı zamanda da Walter Scott'ın romanları, özellikle de *Ivanhoe* aracılığıyla beni baştan çıkarmıştır. Romanesk yönü kadar, bu öykünün etnik kurguları, Anglosaksonların Normanlara karşı verdikleri mücadele beni büyülemişti. Bununla birlikte, Ecole Normale Supérieure'e girdiğimde bir duraksama dönemi yaşadım, çünkü Sorbonne'daki Tarih eğitimi oldukça sıkıcıydı [...].

Ama sonra mucize, ilahi sürpriz çıkageldi. Milli Eğitim Bakanlığı agregasyon jürisini değiştirmiş (1949), Fernand Braudel'i ve Ecole Pratique des Hautes Études'ün (EPHE) VI. kesiminin yeni ekibini atamıştı.

O andan itibaren, Sorbonne'un amfilerine gidecek yerde, bu tarihçilerin ders verdikleri küçük salonlara doluşur olduk. Elbette önce Fernand Braudel vardı ve ben, Ortaçağ konusunda, bir İslâmbilimci ve büyük çapta bir tarihçi olan Maurice Lombard'ın öğrencisi oldum. Onlarla birlikte, Tarih tutku haline geliyordu.

La Civilisation de l'Occident Médiéval'in [*Batı Ortaçağ Uygarlığı*] önsözünde şunları söyledim: "En azından XI. yüzyıldan itibaren, yaşadığımız zamanın çocukluk dönemini, bugünkü Batı'nın gerçek başlangıcını, Ortaçağ'da bulduğu açıktır"; İsa'dan sonra III. yüzyılda başlayacak ve XIX. yüzyılda sona erecek olan uzun bir Ortaçağ. Dönemleştirme işi nazik bir problemdir. Dostum Krzysztof Pomian, dönemlerin boyunduruğuna karşı çok mücadele etti. Onun, tümüyle keyfî ve çoğu kez son derece yanıltıcı olan,"yüzyıl" imlemesine duyduğu nefreti tümüyle paylaşıyorum. Gerçekten de bundan kurtulmayı başarmamız gerekirdi. Ama tarihî gelişmeye hâkim olabilmek için bir dönemselleştirme de zorunludur.

Benim uzun Ortaçağım konusunda, önce Tarih'in başlangıcında, neredeyse tarih öncesi dönemde olduğumuzu kavramak gerekmektedir... Bu durumda, eğer her yerde minik dilimler yapmaya koyulacak olursak, bu evrimin genel bir anlaşılmazlığına doğru gideriz. Alt dönemler içeren uzun dönemler belirlemek gerekir. Benim uzun Ortaçağımın üç alt dönemi var: birincisi III. yüzyıldan X. yüzyıla kadar gidiyor, öteki X. yüzyıldan hemen hemen XV. yüzyıla kadar, üçüncüsü de XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar.

Birliği oluşturan şey, genelde, aynı teknolojik düzeyde kalmamızdır: bu, ancak XIX. yüzyılda makinenin yerini alacağı değirmen çağıdır. Toplumların yaşamında son derece önem taşıyan bir başka nokta, açlıklardır. Benim uzun Ortaçağım, açlıkların zamanıdır. Bu bir ekonomi tipini, bir ekonomik tartımı, bir kırsal toplum tipini ve açlığa çözüm bulamayan bir iktidar tipini tanımlar –esasen, Devrim arifesinde açlığın oynadığı rol ortada olduğuna göre, Eski Rejim monarşisinin açlıklarla başetmeyi bilemediği için öldüğünü söylemek bile mümkündür neredeyse. Bir başka temel kıstas Hıristiyanlıktır. Hıristiyanlığın toplum hayatı üzerinde III. yüzyıldan beri sahip olduğu ağırlığının XIX. yüzyıldan itibaren kalmadığı açıktır.

Kısacası, teknikten kültüre kadar uzanan temel konularda, bu uzun süre boyunca görece bir birlik vardır. Ve içerde de, daha başka birlik kıstaslarıyla, alt-dönemler bulunur. Bu kavrayış, Ortaçağ'a, elbette çok katı, ama aynı zamanda da çok yaratıcı bir dönem olarak bakmayı gerektirmektedir. Bu bizim çocukluk dönemimizdir, yeniyetmelik dönemimizdir.

Fransızcadan çeviren: Turhan Ilgaz

Kızıllar Mavi Oldu

Şirinler Gardrop Komünistleri mi?



Anlaşılan, cumartesi sabahları yayınlanan çizgi-filmlerin yapımcıları, çocukların izlemesi için garip "gerçeklikler" yaratma konusunda sanatsal özgürlüklerini biraz fazla kullanıyorlar. Çocuklar çizgi-filmlerde neler olduğunu görüyor, boş vakitlerinde de gördüklerinden yola çıkarak, kaygısız, hayali oyunlar yaratıyorlar. Sabah televizyonu, "Power Rangers", "Ninja Kaplumbağalar" gibi görsel şölenler sunuyor – tiye alma örneği olan "Mars'tan Gelen Bisikletli Fareler"i kim unutabilir? Çocukların bu gibi duyarsızlaştırıcı saçmalıkları sindirmesini gerçekten bekliyor muyuz? Geçmişteki o günlere, Warner Brothers'ın ülkenin bir numaralı gündemine Bugs Bunny'yi yerleştirdiği döneme ne oldu? Ya Hal Roach Studio'nun, mutluluğu köpeğiyle yakalamaya çalışan sevimli, özgür kadınlarına, eşsiz Betty Boop'a? İster yeni olsun, ister eski, çizgi-film sanatçılarının amacı politik eğitim vermek ya da etki yaratmak olmamıştır. 1940'ların çizgi-filmlerinde Hitler ya da Mussolini karşıtı mesajlar vermek gibi birkaç küçük çaba dışında. 1970'lerin sonuna kadar da böyle süregelmiştir bu.

Pierre Culliford adlı Belçikalı bir çizer, Şirinler adında, boyları üstüste konmuş üç elmayı geçmeyen minik mavi yaratıklar çıkardı ortaya. Hanna Barbera olarak bilinen çizgi-film fabrikası, Şirinler'i alıp bir Amerikan klasiğine dönüştürmeyi kararlaştırdı; 1980'lerin başlarında, benim gibi hayalkırıklığına uğramış binlerce çocuk Şirinler'in serüvenlerini kaçırmamak için cumartesi sabahları televizyon başında yerini aldı. Şirinler bir tür olay haline geldi. Hepimiz, onlar gibi, "La la la la la la..." diye şarkı söylüyor, Şirinler'le ilgili nesneleri kapışıyorduk. Ben de Pizza Hut'tan 99 sente Şirinler bardakları alma suçunu işledim. Adlarını ezberlemiştik; en ünlüleri Şirin Baba Usta Şirindi; kızlar Şirine'ye bayılıyordu. 1970'lerin çizgi-filmlerinden bir tür kurtuluştu bu. "Şişko Albert"le "Hız Delisi"nin modası geçmişti, bir başka Hanna Barbera ürünü olan "Tatlı Kahramanlar" işe yaramıyordu artık. Şirinler, yeni bir dönemin habercisiydi. Beatles müzikte neyse, Şirinler de çocukluk düşlerinde oydu. Çocuklar için onların zihinlerinde bağlantılarını kurabileceği bir biçimde alınacak dersler sunuyorlardı. Elmalı turta kadar Amerikandı Şirinler. Gerçekten öyle miydi acaba?

Yüz kadar mavi orman cücesinin oluşturduğu bir toplulukta kim herhangi bir kusur bulabilir? Şiddete hiç başvurmuyordu Şirinler, hiç küfretmiyorlardı, çıplaklık ise, hatırladığım kadarıyla, hiç yoktu. Çocuklar da, yetişkinler de katı gerçeği gözden kaçırarak kendilerini Şirinler'in düşsel dünyasına bırakmışlardı. Şirinler komünisti. "Komünist mi?!" diyorsunuz. İnanması güç, ama güvenin bana; biliyorum, çocukluk düşlerimizin parçalanmasını kabullenmek kolay değil. Geçenlerde "Tatlı Kahramanlar"ın çocuklara rüşveti öğrettiği konusunda bir söyleşiye katılmıştım, çizgi-filmlere tutkun olduğum günleri düşündüm birdenbire, Şirinler aklıma geldi. "Kızıl Şirin" olarak adlandırdığım kuram kendi kendine gelişti, Şirinler'in davranışlarını incelerken gerçeği buldum.

Komünizm ve sosyalizm felsefelerini tanımlamak oldukça güç; ikisi içiçe çünkü. Karl Marx'ın Komünist Manifesto'su "Kızıl Şirin" kuramına son derece uygun düşüyor. Ama Şirinler'i Stalin'in kurbanları, burjuvaziyi yıkmaya çalışan proleterler sanmayın lütfen; orak çekici de bir Şirin ikonası olarak düşünmeyin. Bir yaşam biçimi, bir toplumsal düzen olarak düşünün komünizmi. "Komünist" sözcüğünü ele alalım. Nereden türetiliyor bu? "Komün"den. Şirinler, küçük bir komünde birlikte yaşıyor, mantar kulübelerine ancak kırk yılda bir çekiliyorlardı. Hiçbir Şirin ortadan yokolmuyor, aralarına yeni bir Şirin katılmıyordu. Şirinler köyü, birlikteliğin uyumunu sağlayan bağımsız bir yerleşim alanıydı.

Marx, Manifesto'da, "Bu açıdan Komünizm kuramı basit bir cümleyle özetlenebilir," der: "Özel mülkiyetin kaldırılması." Şirinler büyük bir yerleşim alanında birlikte yaşamakla kalmıyor, o alanı paylaşıyorlardı da. Hiçbir Şirin bir karış toprak parçasına bile sahip değildi.

Paylaştıkları şey toprak değildi sadece. Yiyecek ve erzak mantar biçimindeki kulübelerde saklanıyor, yıl boyunca Şirinler'e eşit ölçülerde dağıtılıyordu. Çiftçi Şirin, ürünlerini Şirin bireylere satmıyordu. Yetiştirdikleri hepsi içindi, tek Şirin'in kârı sözkonusu değildi. Toplumun yararına çalışıyordu bütün Şirinler: Marx'ın ilkelerinden biri daha. Aşçı Şirin bütün aç Şirinler'i doyuruyordu. Yapılacak kulübe, sıkıştırılacak vida mı var, Usta Şirin imdada yetişiyordu.

Şirinler'in birey olarak meslekleri de komünist olduklarının bir belirtisidir. Köydeki konumları ne olursa olsun, ister Ressam, ister Aşçı olsunlar, sadece o işle uğraşmak zorundaydılar, toplumda başka işler yapmaları sözkonusu değildi. Bir bölümde Şirinler'in iş değiştirmeleri işleniyordu. Tesisatçı Şirin resim, Şair Şirin marangozluk yapmaya, kalkışıyordu, vb. Sonuç son derece başarısızdı. Bölümden alınacak ders, "En iyi yaptığınız şeyden sapmayın"dı, ya da komünist anlatımıyla, toplumda kendi konumunuzu koruyun". Bir başka bölümde yeni bir Şirin'in (Taşralı Şirin) gelişi gösteriliyordu; ama o da köyün ortak çıkarlarına katkıda bulunmadığı için hemen sepetleniyordu.

Şimdi bunları unutmadan Şirinler'i bir yana bırakıp Gargamel'i düşünün. Şirinler köyüne bakan bir tepedeki şatosunda yaşayan acımasız yaşlı büyücü Gargamel, onların can düşmanıydı. Kim mavi komünistlerin düşmanı olabilir? Elbette bir kapitalist! Gargamel'in temel amacı Şirinler'i yakalayıp onları altına çevirmekti. Kişisel varlık, zenginlik peşindeydi hep; kapitalistlerin başlıca amacı da bu değil midir zaten? Köyün birliğinin bozulması onu ilgilendirmiyordu bile. Herkesin refahını düşünen, paylaşmayı seven Şirinler'in aksine, açgözlüydü, benmerkezciydi.



Şirinler topluluğunda geçerli olan bir başka Marx kuramı da aydınların dışlanmasıdır. Şirinler'in en okumuşu (Gözlüklü), aslında en aptalıydı; mavi burnunu kitabına gömer, bilimsel birtakım şeyler saçmalamaktan başka bir şey yapmazdı ("Gilligan'ın Adası"ndaki Profesörle benzerliğe dikkatinizi çekerim). Komünizm birliği vurguladığı için, köyün ortak görüşlerinin dışına taşan, ötelerine uzanan bilgilere sahip olan kişi muhalif, dolayısıyla da, bütünlüğün yararını zedeleyen kişi olarak görülmektedir.

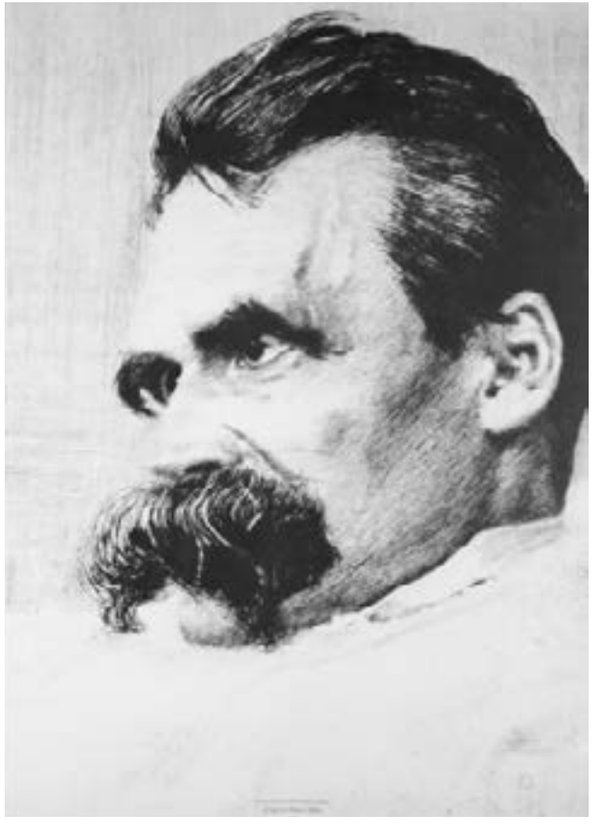
Bir zamanlar gönlümüzde taht kuran Şirinler'in, o mavi yaratıkların, komünist olabileceğini kim düşünebilirdi? Çarpıcı bir gerçek bu, Şirinler o kadar masum değilse, ne masum olabilir? Biz, geleceğin çocukları, Hanna Barbera'nın beynimizi yıkamasına göz yumduk, uysalca arkamıza yaslanıp kendimizi Şirinler şarkısına bıraktık. Şirinler kadar saf ve güzel bir şeyi zedelemekten hoşlanmıyorum, ama gözlerimize örtülen örtüleri çekip atma sırası geldi. Bizi televizyonun yalancı yararlılığına bağlayan ipleri kopardığımız için derin bir soluk alabiliriz şimdi. Bir zamanlar tanıdığımız Şirinler gibi gülelim, özgür olalım. Politikanın da, gizli anlamların da canı cehenneme. Çocuklarımız da, çocuklarımızın çocukları da televizyona karşı duyduğumuz aptalca güvenden birşeyler öğrensinler, çizgi-filmlerin dışında siyaset felsefesi yapsınlar.

Söylemek istediğim bir şey var; o da şu: belki günün birinde medyanın manipülasyonu sona erecek, insanlar da kendi beğenilerine, isteklerine, politik inançlarına ve ülkülerine göre hareket etmek zorunda kalacaklar. Şirinler'in bizim kuşağı komünist yaptığını söylemiyorum. Medyanın güçlü bir araç olduğunu, herkesin, özellikle küçük çocukların kafasına her şeyin sokulabileceğini söylüyorum. Şirinler yadsınamaz biçimde komünist ögeler taşıyordu; bu yazıyı yazmamın amacı, olağandışı bir konudan yola çıkarak birtakım insanları aydınlatmak ve Şirinler'in dünyada yeniden değerlendirilmesini sağlamaktır.

KRİSTEN M. SONNTAG

İngilizceden çeviren:
Ülkü Tamer

Nietzsche Okumaları



İstanbul'da bünyesinde felsefe kulübü çalışması yürüten ya da bunu amaçlayan devlet, özel ya da yabancı okulların biraraya gelerek oluşturdukları **İstanbul Liseleri Felsefe Kulüpleri Platformu**'nun (İLFKP) bu yılki temel etkinlikleri arasında, ölümünün 100. Yıl dönümü olması sebebiyle aralık ayında başlayan ve 2000 yılı mayıs ayı sonuna dek sürecek olan "Nietzsche Okumaları" bulunuyor. Okumaların onun eserlerinden ve felsefesi üzerine yapılan tartışmalardan yola çıkılarak yapılmasına karar verilmiş.

Okumalar bu yıl İstanbul Üniversitesi Sistematik Felsefe ve Mantık Ana Bilim Dalı ve Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü desteği ile dönüşümlü olarak bu iki üniversitede birkaç istisna dışında her çarşamba 16.30-19.00 arasında gerçekleştirilecek. İstanbul Üniversitesi'ndeki (İÜ) okumalar ÖKM Sinema Salonu'nda, Galatasaray Üniversitesi'ndeki (GS) okumalar ise Münevver Soylu Salonu'nda yapılacak. Her okumada sunuşu yapan kişinin belirlenen metin ya da Nietzsche'yi ele alan bir düşünürün üzerinden kendi 'okuma' biçimini ortaya koyması amaçlanıyor. Sunuşu yapan kişinin okuma sonunda ileteceği okuma notlarının, sonrasında öğrencilerin ve öğretmenlerin izlenimlerini aktaracağı çalışmaların da ekleneceği bir metin haline getirilerek "Nietzsche Okuma Notları" başlığında basılması planlanıyor.

NIETZSCHE OKUMALARI PROGRAMI

31	Mart	Cuma	(GS)	: Nihilizm ve Nietzsche	(Prof. Dr. Ioanna Kuçuradi)
5	Nisan	Çarşamba	(İÜ)	: Güç İstenci	(Metin Coşar)
12	Nisan	Çarşamba	(GS)	: Güç İstenci	(Prof. Dr. Uluğ Nutku)
19	Nisan	Çarşamba	(İÜ))	: Şen Bilim	(Prof. Dr. Hüsamettin Arslan)
26	Nisan	Çarşamba	(GS)	: Foucault ve Nietzsche (1)	(Doç. Dr. Ferda Keskin)
3	Mayıs	Çarşamba	(GS)	: Foucault ve Nietzsche (2)	(Doç. Dr. Ferda Keskin)
10	Mayıs	Çarşamba	(İÜ))	: Nietzsche ve Kısırdöngü	(Hilmi Yavuz)
17	Mayıs	Çarşamba	(GS)	: Deleuze ve Nietzsche	(Prof. Dr. Ali Akay)
24	Mayıs	Çarşamba	(İÜ))	: Heiddeger ve Nietzsche	(Nami Başer)
31	Mayıs	Çarşamba	(GS)	: Derrida ve Nietzsche	(Doç. Dr. Zeynep Direk)

"Siyaset Meydanı"nda Üslup Sorunu Üzerine Bir Not

Ali Kırca'nın "Siyaset Meydanı" programı, hiç kuşkusuz, Türkiye televizyon tarihine geçti. Gelecekte, popülerliğinin yanı sıra, televizyonu kirleten birçok olumsuzluk arasında az sayıdaki olumlu öğeden biri olarak anılacak. Çeşitli kurum veya kesimlerden insanların ülke sorunlarını bir arada ve halkın gözü önünde tartışmalarını sağlaması, bu sayede farklı konum ve görüşlerin neler olduğunu izleyiciye belli bir oranda öğretip kamuoyu oluşturması, her zaman olmasa da, konu seçiminde cesur davranması, akla ilk gelen başarıları programın. Tam da Türkiye'nin siyaset tartışmaya gereksinim duyduğu, söylenecek birçok şeyin kendilerine sahne aradıkları bir dönemde ortaya çıkmasının da etkisiyle, Türkiye televizyonlarının en popüler programı oldu "Siyaset Meydanı". Türkiye'nin siyasal gündemi hâlâ çok zengin olduğu için de geçen bunca zamana karşın hâlâ bu popülerliğini sürdürüyor. Bilmiyorum ama, "bitti" dendikten sonra yeniden başlamasında, sanırım izleyici baskısı önemli bir rol oynamıştır.

Programın tasarımı kadar, sunuluşunun da görece iyi olduğu söylenebilir. Ali Kırca, herkese uzunca zaman vererek, sözlerini kesmeyerek ve kendi fikirlerini uzun boylu anlatmayarak, meydana çağırdıklarına bırakıyor mikrofonu. Konuşmaların eleştirisini de diğer konuşmacılara bırakmış oluyor böylece. Bütün bunlar gayet olumlu. Ancak, birkaç hafta önce izlediğim bir programda, bunun böyle olmasını yadırgadım doğrusu, çünkü "Siyaset Meydanı"ndan çok "A Takımı"na yakışan bir üslup da Ali Kırca'nın hoşgörüsünden yararlanabildi.

Anımsanacaktır, gazeteci Gülay Göktürk'ün, üniversite öğrencilerinin zihin ve davranış dünyalarının toplum ortalamasından pek farklı olmadığını, onların da çoğunlukla topumun çoğunluğu gibi tutucu olduklarını söylediği programı izleyen programda Ali Kırca, Gülay Göktürk'ü üniversite öğrencileriyle karşı karşıya getirmişti. Biraz mahkemeyi andıran bir oturuş düzeninde gerçekletirilen programa hâkim olan hava, mahkemeden de kötüydü, çünkü Göktürk'ü eleştirdiklernii sanan* öğrencilerden biri, Göktürk'ün "ayıp etti"ğini, bir başkası da Göktürk'e "kızdı"ğını söyledi. Gönül isterdi ki, bu sözlerin sarf edildiği anlarda Kırca devreye girsin ve siyaset tartışmasında, üstelik doğrudan doğruya siyasetin içinde olmayan insanların siyaset tartışmasında bu sözlerin sarf edilmesinin doğru olmadığını anımsatsın. Bireyin, siyasal toplumsal bir çözümlemeye tepkisini ahlak normlarının çiğnenmesi, kötülük, haksızlık ya da hakaret karşısında aklına gelecek sözcüklerle dile getirmesinin yanlış olduğu, o öğrencilere bir biçimde anımsatılmalıydı.

Ayıplamanın ve kızmanın, tabii farklı nedenlerle, yeri yok siyasette. Gerçekten ayıplanacak bir davranışın, yani verileri bilinçli olarak çarpıtma, yalan söyleme gibi davranışların ayıplanması doğaldır; ama bunu toplum kendi bildiğine göre yapar zaten. Bireylerin bu davranışları ortaya çıkarmakla yetinmeleri, yargıyı topluma bırakmaları gerekir. Bu tür davranışlar içermeyen öznel bir yorum ise hiç ayıplanmaz; olsa olsa benzer bir söylemle çürütülür. Yanlış olduğu ispat edilir. Ayıplama gibi dışlayıcı bir tepkiye hedef olamaz. Unutmamalı ki, ayıplamadan yasaklamaya giden yol öyle uzun ve dolambaçlı değildir.

Kızmanın durumu ise biraz farklı. Ne de olsa insan halidir kızgınlık. Hiç şarlatanlık yapmayan öznel bir yorumun bile zayıflığı, cahilliği, kavrayışsızlığı karşısında insan kızabilir elbette. Hatta kızgınlığını, televizyon başında yalnızken, topluluk içinde kullanmayacağı sözcüklerle de dile getirebilir. Ama topluluk içinde tartışma sırasında kızmak olmamalı, kızsa bile "soğuduktan" sonra söz almalıdır insan. Ayrıca kızdığını da söylememelidir. Aksi taktirde tartışma "kızışır" ve en iyi olasılıkla sağırlar diyaloğuna, en kötü olasılıkla da kavgaya dönüşür, ki yarar sağlama olanağı kalmaz. Birçok tartışmayı çığırından çıkaranın söylenenlerden ziyade üslûp olduğunu görmüşüzdür çoğumuz.

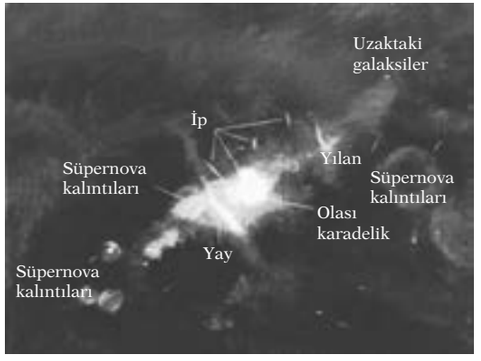
"Siyaset Meydanı"nın kamuoyu yaratma açısından öğretici olduğuna değinmiştim yukarıda. Kanımca, yumuşak ve uygar bir tartışma üslûbunu öğretmek gibi bir işlevi de olması gerek. Yoksa, siyaset üzerine bir tartışmanın bile sertleştiği bir ortamda, siyasetin ta içindeki sertlikten nasıl kurtulabiliriz?

AHMET KUYAŞ

* Hâlâ eleştiriyle yerginin eşanlamlı olduklarını sananlar ne yazık ki çoğunlukta aramızda.

Samanyolu Peçesini Açıyor

Bir tabaka kâğıt kadar saydam bir perde oluşturan gezegenler arası toz tabakası nedeniyle Samanyolu'nun 25 000 ışıkyılı uzaklıktaki orta kesimlerini görmek çok zordur. 1998 yılı sonunda, *Naval Research Laboratory*'ye bağlı Amerikalı astronomlar, galaksinin merkezine ilişkin en mükemmel görüntüleri radyo dalgası olarak (dalga uzunluğu bir metre) elde etmeyi başardılar. Alanı dolunayın dört katına eşit bu görüntüde, Sgr A, Samanyolu'nun merkezini işgal eden hiperyoğun muhtemel kara delik gibi bilinen kaynakların yanı sıra, bugüne kadar görünmeyen bir dolu yıldız da ortaya çıktı. Supernova'nın yeni bir kalıntısı (resimde, SNR adı verilen supernova kalıntıları) ve yeni pulsarlar bunlar arasındadır. İpliksi yapılanmalar saptandıysa da bunların gerçek yapısı tanımlanamadı. Astronomlar tarafından biçimlerine bakılarak vaftiz edildiler: Galaksi merkez yayı, İp ya da Yılan. Ve nihayet, Samanyolu'nun içinden görünen birçok parlak kaynaksa, uzaktaki galaksilerdir.



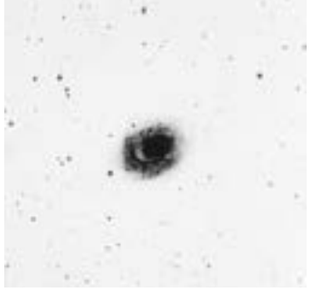
Bu görüntü, içerdiği çok sayıdaki enformasyon nedeniyle, astronomların Samanyolu merkezinin yapısını ve özellikle de manyetik alan çizgilerinin yönünü daha iyi anlamalarına olanak verecektir.

Fransızcadan çeviren: Turhan Ilgaz

Süpernova'nın Başkalaşımı

Ağır atomlar hafif atomlar gibi sürekli olarak meydana gelmez, ama "süpernova" adı verilen çok büyük patlamalarla aralıksız oluşurlar. Yıldızın ağır atomları içeren dış bölümü saniyede birkaç milyar kilometre hızla uzaya fırlatılır, binlerce yıl yayılmaya devam edecektir artık. Örneğin böyle bir patlama 1054 yazında Dünya'dan görülmüştür. Yıldız, tıpkı dolunay gibi aylarca parlamıştır ve hâlâ da iyi bir gözlükle meydana getirdiği bulut görülebilmektedir.





Zamanla, supernovanın kalıntıları da değişime uğrarlar. Yalnızca yıldızın patlamasından sonra yayılma halinde oldukları için değil, ama aynı zamanda henüz anlaşılamayan bir olay sonucu içlerinde bulunan tozların yoğunluğu arttığı için de. Magellan Büyük Bulutumsusu içinde *Rosat* yapay uydusunun X ışınlarından oluşmuş süpernova kalıntıları üzerinde yaptığı gözlemlerin anıştırdığı budur. X ışınlarının yayılımı süpersonik hızla ilerleyen gaz ile çevredeki öteki maddeler arasındaki çarpışmadan kaynaklanmaktadır. Bu yayılımlar, patlamanın sonucu olan nebulanın kenarlarında yoğunlaşmaktadır, çünkü içerde bulunan gaz, yakalanabilir yayılımlar üretmek için pek az yoğunluğa sahiptir. Oysa, en eski kalıntıların da merkezî kesimlerinden itibaren X ışınları yaydıkları ortaya çıkmaktadır. Bu yayılımlar, kalıntıların yaşı üzerinde bir gösterge olmanın ötesinde, bunların içsel yoğunluklarındaki bir değişimi göstermektedirler. Geriye, bir kuram çatmak kalıyor!

Amasyalı Strabon ve Coğrafyası

"Amasya, vatanım, (...) içinden Iris (Yeşilırmak) nehrinin aktığı büyük ve derin bir vâdi içerisindedir. Şehir, hem insan aklı hem de doğa sayesinde mükemmel bir kuruluşa sahiptir. Onda hem bir kalenin hem de bir şehrin avantajları bulunur. (...) Ülkemde Mitridat'ın savaşlarından ötürü pek çok harap olmuş kale, terk edilmiş toprak vardır. Fakat her yanı bolca ağaçlıdır. Bir kısmı atlara otlak sağlar; diğer hayvanların yetiştirilmesine de müsaittir. Tamamı insan yaşamı için çok güzel ve uygundur. Eskiden Amasya krallarındı. Fakat şimdi yalnızca bir eyalettir."



Bu medhiyenin yazarı kuşkusuz Amasya'nın tarihindeki en büyük evlâdı, tüm zamanların en büyük coğrafyacılarından olan Strabon'dur. 84 yıllık ömrünün büyük bir kısmını Roma İmparatorluğu sınırları içinde gezerek geçiren Strabon, İsa'nın doğumundan hemen evvel vatanına geridönerek orada 17 kitaplık dev eseri *Coğrafya*'yı yazmıştır. Starbon M.Ö. 64 veya 63 yılında Amasya'da doğdu. Ailesi Pontus Krallığı'nın ileri gelenlerindendi. Tahsil ve kültür açısından Yunanlı olan Strabon etnik olarak tipik bir Anadolu karmasıydı. Örneğin akrabası Tibius (yani "Paflagonyalı") damarlarında Paflagonya (Orta-Kuzey Anadolu) kanı olduğunun bir kanıtıdır. Dedesi Aeniates Kral Büyük Mitridates'e isyan ederek Lucullus komutasındaki Romalıların tarafına geçmiş, Lucullus'a onbeş Pontus kalesini teslim etmişti. Ancak Lucullus'la Pompei'nin aralarının açık olması ve Pompei'nin Anadolu'da komutayı ele alması Aeniates'in Romalılardan umduğu nimetleri bulamamasına neden oldu. Buna rağmen Strabon rahat büyüdü, iyi bir tahsil yaptı. Amasya'dan sonra akrabası Theophilos'un bulunduğu Tralles (Aydın) yakınlarındaki Nysa'ya (Sultanhisar'ın kuzeybatısında) gitti, orada Aristodemis'un öğrencisi oldu. Roma'da Tyrranion ve Silifkeli Ksenarkhus'un, Boethos'un ve belki de Posidonius'un derslerini izledi. Tüm bu peripatetik hocalara rağmen Stoa'nın felsefesini benimsedi. Ömrü boyu beş defa Roma'da bulundu (M.Ö. 44, 35, 31, 29, 7). M.Ö. 24-20 yılları arasında İskenderiye'deydi. Bu arada sürekli kütüphanede çalışarak daha sonra yazacağı eserleri için notlar çıkardı. Arkadaşı Aelius Gallus onu Mısır ikâmetinin sonuna doğru bir roma ordusu eşliğinde tâ Habeşistan sınırına kadar götürdü. Doğuda neredeyse Hazar Denizi'ne kadar gittiğini de kendisi söylüyor.

Tüm bu geziler ve incelemeler sonunda Strabon iki büyük eser yazdı. Biri bugün birkaç parça dışında tamamı kaybolmuş olan 47 kitaplık bir *Tarih*, diğeri de elimizde neredeyse tamam olarak bulunan 17 kitaplık *Coğrafya*. Konusunda İlkçağ'dan günümüze kalan en kapsamlı eser olan *Coğrafya* bugüne kadar daha ziyade beşeri ve politik bir coğrafya eseri olarak düşünülmüş olmakla beraber, aslında dört başı mâmur bir coğrafya eseridir. Birinci ve ikinci kitaplar hemen tamamen genel coğrafya konularına ayrılmış, ondan sonraki yerel coğrafya ciltlerinde de sık sık Strabon genel coğrafyayı ilgilendiren konulara dokunarak bilgi vermiştir. Yerel coğrafyada Strabon ülkelerin fiziksel özelliklerinden insanların antropolojik karakterlerine kadar, yerel tarihin orada yaşamı şekillendiren belli başlı olaylarına yer veren sağlam bir senteze ulaşmayı başarmıştır. Tasvirleri o denli güçlüdür ki, biz bugün yalnızca Str-

abon'un söyledikleriyle arazide bir kayaç kütlesini rahatlıkla bulabiliyoruz. Strabon fotoğrafike yakın hafızasıyla Mısır'daki piramitlerin yapıldığı taşın içindeki nümmülit fosillerini, Amasya yakınlarında aynı yaş konumundaki nümmülitli kireçtaşlarının içindeki fosillerle karşılaştırabilmiştir. Veya Kula yakınındaki sönmüş volkanları İtalya'da Napoli kuzeyindeki Campi Flegrei'deki volkan konilerine benzeterek, Katakekaumene (=yanmış ülke) adı verilen Kula çevresindeki volkanların bir zamanlar faal olmuş olmaları gerektiğini bulmuştur.



Peripatetik/Stoik felsefî temeli Strabon'u doğada olduğundan çok daha fazla düzen ve kesiklilik arayan bir görüş tarzına götürmüştü. Meselâ Platon'un Atlantis'in bir gün ve bir gecede kaybolduğu masalına inandığı için hocası Posidonius'u alkışlar. Buradan da tüm kıt'aların bu sür'atle oluşup kaybolduklarını çıkarır. Ama Strabon aynı zamanda büyük bir aklıselim adamıdır. Dünyanın doğal geçmişinin açıklanmasında bugün etrafımızda olan olayların temel alınması gerektiğini söyler (bu nedenle Sir Charles Lyell Strabon'u dünyanın tekdüze bir şekilde evrim geçirdiğini sandığını zannederek ona medhiyeler düzmüştür). Atlantis felâketi Strabon için bir masal değil, bir tarihtir. O nedenle Atlantis'i karşılaştırmalarında kullanır.

Strabon'un *Coğrafya*'sı yalnız İlkçağ tarihçileri veya tarihsel coğrafyacılar için değil, aynı zamanda depremsellik tarihi, son birkaç bin yılda meydana gelen iklimsel ve diğer fizikî coğrafya değişimleri ile ilgilenenler ve yerbilimlerinin fikir tarihi hakkında düşünmeyi arzu edenler için de en kıymetli kaynaklardan biridir. Örneğin İlkçağ'ın dâhi coğrafyacısı (ve coğrafya bilimine adını veren) Eratosthenes ve daha pek çok İlkçağ coğrafyacısı hakkındaki bilgilerimizin çoğunu Strabon'a borçluyuz.

Yapı Kredi Koleksiyonlarına Ord. Prof. Dr. h.c. Fuad Köprülü kütüphanesinden gelen Strabon metni 1523 yılında Basel'de basılmış bir Latince tercümedir. Bu tercüme 1472 yılında Guarinus Veronensis ve Gregorius Tifernas tarafından Roma'da yayımlanmış ilk Latince tercümeye dayanır. Bu ilk tercümenin özelliği eldeki Yunanca elyazmalarından daha kaliteli el yazmalarından yapılmış olmasıdır. Ne yazık ki bu el yazmaları o zamandan beri kaybolmuştur. Bu tercüme 1480'de Venedik'te J. Andreas tarafından elden geçirilmiş, metnin redaksiyonunu A. Mancellinus yaparak bunu Venedik'te 1494 yılında, sonra tekrar 1510 yılında yayımlamıştır. Yapı Kredi koleksiyonlarındaki metin, Conrad Heresbach tarafından tekrar elden geçirilerek Basel'de 1523'te yayımlanan metindir. 1559'da M. Hopper bu metni iki cilt olarak Lyons'da tekrar neşretmiştir. 1652'de Amsterdam'da gene iki cilt olarak yeni bir baskı yapılmıştır. Aynı tercüme G. Xylander'in elden geçirmesinden sonra Basel'de 1571'de tekrar yayımlandı.

A. M. CELÂL ŞENGÖR

Deleuze'ün Kristal İmgesi



Gilles Deleuze'ün 1988 yılının Şubat ayında çekilen fotoğrafı bana iki şeyi anımsatmaktadır: Birincisi; Deleuze'ün Leibniz ve barok dönemi üzerine yaptığı dersleri ki bu daha sonra *Le Pli* (Kat, kıvrım olarak çevirebiliriz) adı altında yayımlandı. Fakat daha 1969 yılından beri Deleuze'ün felsefesinde diziler mevcuttu. Leibniz'in "mümkün dünyalar" kuramı altında diziler sonsuza dek ilerlemektedir; ama her biri kendi dizisini ortaya koymaktadır ve bu anlamda da bir dizi barok bir çizgi gibi sonsuza dek kıvrılma demektir. Sonsuzcasına kıvrılan diziler ayrılıkların tekrarındaki farkları göstermektedir. Fotoğrafta da Deleuze'ün perspektivist olarak çoğaldığını ve çoğalırken de sonsuzlaştığını izlemekteyiz. Aynalar kristal bir yapıda sonsuza kadar çoğalan farkların dizisini anımsatmaktadır. İkincisi ise; sinema üzerine yaptığı seminerlerde Deleuze bu kristal imge kavramını ele almıştı. Bu kavram sinema üzerine ele aldığı iki ciltte mevcuttur. Bu görüşe göre, imgeler birbirleri ardında yer alırlar. Her bir imge diğer bir imge ile karşılaştığında bir dizinin parçaları olarak vardır; ancak birbirlerinden ne ayrılabilirler ne de birleşebilirler. Her biri kendi farkını göstermekte ve diğeri ile birleşmektedir. Deleuze de fotoğrafta imgeler olarak bu şekilde yer almaktadır. Hem birdir hem de ayrılmıştır. Bu farklılıklar zamanda bir yer değiştirmeden başka bir şey olarak çıkmaz karşımıza. Sinema kitabında aynanın rolü büyüktür: Aynalar hem dışbükey hem de içbükeydir. Ophulus'de, Losey'de, Welles'de aynanın görevi, gizilliği içinde barındırmasıdır. Aynadaki güncel kişi gizil olarak durmakta ve bir poligona benzemektedir. Gizil (Virtüel) imgeler bir yüz olarak veya beden olarak ikizlikleri doğurmaktadır. Kişi hem gizildir hem de günceldir (aktüeldir). *Citizen Kane*'de zengin Kane iki ayna arasında karşı karşıya gelmiştir. *Şangay'lı Kadın*'da ise ayırdedilmezlik durumu daha da perçinleşmiştir. Tam bir kristal imge söz konusudur. Üzerinde, iki kişi, adam ve kadın çoğaltılmış aynada ancak aynayı kırdıktan sonra yan yana gelebilirler ve biri diğerini öldürebilir. Güncel ve gizil imgeler ancak bu kristal imgede ayırdedilmez ve ayrı olarak var olabilirler. Fotoğrafta Deleuze kristal imgesinin pozundadır: Ancak bu imge Deleuze'ün gerçeğini de saklamaktadır: El sıkanın ilk olarak gözünün takıldığı tırnakları, onu kumaşa olan alerjisinden koruyan uzun ve kıvrılan tırnaklarını. Bu ise başka bir kıvrımın hikâyesi olacaktır. Aynanınkinin değil.

ALİ AKAY

Sartre'ın (?) Dönüşü

Yaklaşık yirmibeş yıl kadar önce Fransız düşünce dünyasında kendisine "nouveaux philosophes" (yeni filozoflar) adını veren genç bir kuşak ortaya çıkmış ve türlü kötülüğün düşünsel kaynağı olarak gördüğü "eski" filozoflarla hesaplaşmaya girişmişti. Mayıs 68 olaylarının hayal kırıklığını üstünden atmaya çalışan "yeni filozofların" hedefi sadece Hegel, Marx, Nietzsche gibi



"les maîtres penseurs" değil, aynı zamanda bu büyük düşünürleri temsil eden ve öğrencisi de oldukları Althusser, Foucault, Deleuze gibi çağdaş isimlerdi. Çok geçmeden bu kuşak, sesini duyurmak için medyanın sunduğu tüm olanakları değerlendirmedeki üstün becerisiyle de dikkatleri üzerine toplamayı başardı. Hedefler arasında önemli bir yer tutan Deleuze, bu filozoflardaki "yeni"liğin düşüncelerinde değil, "Fransa'ya edebi ve felsefi pazarlamayı getirmiş" olmalarında yattığını söyleyerek cevap veriyordu. Yeni pazarlama tekniğinin bir ilkesi, yazarın yazdığı kitap hakkında olabildiğince çok konuşulmasını kitap hakkında söylenenlerin, kitabın kendisinin söylediklerinin bile ötesine geçmesini sağlamasıydı. Bir diğer ilke, kitabı, hemen her kesime hitap edecek şekilde yazmayı gerektiriyordu. Deleuze, bu yeni koşullarda entelektüelin veya yazarın aynı zamanda gazeteci olmak zorunda olduğunu ve ortaya söyleşi-düşünce türü bir tarz çıktığını söylüyor.

O günden bu güne meydana gelen gelişmeler bu öngörüyü doğrular nitelikte, ama yeni filozofların kuşkusuz en renkli siması Bernard-Henri Lévy'nin son kitabı *Le siècle de Sartre*'ın (Grasset, 2000) olağanüstü medyatik başarısı Deleuze'ü tümüyle haklı çıkarmış gibi duruyor. 68'den sonra derin bir hüzne kapılmış olsa da Lévy dört başı mamur Fransız entelektüeli tipolojisini mükemmel olarak temsil eden, hatta *touche-à-tout* unvanını kazanmasını sağlayan bir kariyere imza attı. Gazeteciliğinin yanısıra, felsefe, resim, tiyatro alanlarında teorik kitaplar üretti, romanlar yazdı, Medicis ödülünü aldı. Ama Lévy, takip ettiği gelenek gereği "engagé" entelektüel kimliği de taşıyordu. Ne var ki zaman değişmiş, devrimci idealler hırpalanıp bir kenara bırakılmış yeni siyasi eylem alanları arayışı başlamıştı. Bu yüzden Lévy Afrika'ya, Bosna'dan Kosova'ya bir savaş muhabiri gibi dolaştı ve insan haklarının amansız takipçisi oldu. Hatta mikrofonu bırakıp kamera arkasına geçti ve Bosna üzerine bir film çekti. Kamerayı çok sevmiş olacak ki, maalesef eleştirmenler tarafından çok başarısız bulunan bir konuk film dahi yaptı.

Bunca başarıya imza atmış olan Bernard-Henri Lévy, *Le siècle de Sartre*'la nihayet kendini bile aşmış gibi görünüyor. Daha yayımlanmadan üzerine haber yapılıp, makaleler yazılan, yayımlanır yayımlanmaz en popüler gazete ve dergilerde özel dosyalara, TV'deki ünlü kültür programlarına konu olan bu kitap, "yeni filozofların" rüyasının gerçekleşmesi için gereken zemini müjdeliyor. 60'lı yılların sonlarından itibaren bir yandan Marx'ı Lacan üzerinden yorumlayan Althusser öte yandan Nietzsche, Heidegger, Bataille çizgisinden gelen Foucault, Deleuze gibi isimler modern hümanist geleneğin insan doğası, birey, içsellik, özne, bilinç, istenç gibi en temel kavramlarını yerinden etmiş, hatta radikal özgürlük imkânlarını ortadan kaldırmaya yarayan birer tarihsel kurgu olarak tanımlamışlardı. Bu düşüncenin gördüğü ilgi, aynı zamanda Sartre'ın ve onun bilinç felsefesinin saltanatının sona ermesi anlamını da taşıyordu. Ama İçi boşaltılan bu temel kavramlar olmadan evrensel bir insan hakları söylemi nasıl savunulacak, her türlü kötülüğün anası totalitaryanizme nasıl karşı çıkılacaktı. Aslında iş bu düşünürlerin antihümanist söylemi totaliter uygulamalar ve fiili insan hakları ihlallerine dolaylı bir teorik destek değil miydi? Artık bu isimleri tarihe gömmenin zamanı gelmişti. Ama bunu yapmak için gereken felsefi ortam ve yeterince güçlü felsefi söylem bir türlü üretilemiyordu. Şimdi ise hümanist geleneğin son büyük temsilcisi, varoloşçu filozof, romanhikâye-oyun yazarı, denemeci, eleştirmen, "engagé" entelektüel Sartre'ın dirilişi bu ortamı sağlıyor. *Le siècle de Sartre*'la birçok kuş birden vuruyor Lévy. Sartre'ın düşünsel kariyerini farklı aşamalara bölüp, her aşamada bir sorunu aşıyor: Öncelikle Sartre'ın *Bulantı* (*La nausée*) romanında daha sonra ortaya çıkacak anti-hümanist temaları çok önceden kullandığını gösteriyor. Bu yüzden antihümanizm üzerinden meşhur olan o filozofların orijinalliğini ortadan kaldırıyor. Daha sonra Sartre'ın, "Marksizm yirmici yüzyılın aşılamaz ufkudur" dediğinde bile aslında Hegelci olduğunu Sartre için tek gerçek ve kalıcı ufkun Hegel olduğunu gösteriyor. Ve nihayet Sartre için bilincin daima bir *şeyin* bilinci olduğunu, dolayısıyla o ünlü "içsellik" mitinin Sartre'ın felsefesini kirletmediğini belgeliyor. Böylece, Marx'tan arındırılmış, antihümanizmi aşmış, içsellik tehlikesi taşımayan bir bilinç felsefesi tartışması için onca zamandır ihtiyaç duyulan koşullar kurulmuş oluyor. Artık özne sahnedeki yerini alabilir. Alay konusu olmadan insan doğası ve birey üzerine konuşulabilir. Ve kuşkusuz Kant ve onun evrensel değerlerle bezeli felsefesinden yola çıkan liberal bir siyasi söylem dolaşıma girebilir, çünkü geçtiğimiz yüzyıl Sartre'ın yüzyılıydı (Foucault'nun dediği gibi Deleuze'ün yüzyılı değil). Lévy sağolsun...

FERDA KESKİN

"... Bütün Bir İnsan"

Sartre, iki şeyi (ön)göremedi: Berlin duvarının kaçınılmaz düşüşü ve Microsoft'un dayanılmaz yükselişi! Birincisi, bireyin, özgürlüğünü toplumsal boyutuyla inşa etme aranışındaki muazzam bir hayal kırıklığını ezberletmektedir. İkincisi ise, bireyin, en sonunda toplum cenderesinden kurtularak zaman ve mekân ötesi bir özgürlüğün gönüllü köleliğini seçtiğinin müjdesidir. Ne var ki, günümüz tarihçilerini "cüce XX. yüzyıl"ı, 1914 ile 1989 arasında ayraça almaya iten nedenleri simgeleyen bu iki gelişme de, Sartre'ın yapıtına olağanüstü bir güncellik kazandırıyor; ve bu, hiçbir şekilde bir paradoks değildir. Yaşamının sonlarına doğru kendisiyle yapılan bir söyleşide şunları söylüyordu: "Yabancılaşmaların ne olduğunu; özgürlüğün başkaları tarafından kullanılmaya, saptırılmaya, kendi kendine karşı döndürülmeye ne ölçüde elverişli olduğunu da aynı zamanda açıklamayan bir özgürlük kuramı; böylesi bir kuram, düşünüyorum da, içerdiği her şeyi anlamayan ve özgürlüğün dört bir yanda olduğunu sanan birisini gerçekten de çok acımasızca yanıltabilir. Ama eğer yazdıklarım iyi okunursa, böyle bir hata yapılabileceğini sanmıyorum." Yazdıkları iyi okunabilirse!... Okunmak üzere yazılanların, ağırlıklı olarak, drajelendirilmiş küreselleşme emperatiflerinde yoğunlaştığı bir dünyada, çağdaşlarımız, "son entelektüel"i "iyi okumak" niyet ve sabrını gösterirler mi, bilemem. Ama bu, onların çıkarınadır ve eğer o niyeti, o sabrı gösterirlerse, "İmkânsız selâmeti de rafa kaldıracak olursam, geriye ne kalır? Tüm insanların hamurundan ve hepsine bedel, ama herhangi biri de ona bedel olan bütün bir insan" diye yazabilen kişide, aslında hepsinin için için özlemini çektiği –ve de aslında İnsanlığın *kredo*'sunu oluşturan– Ütopya beklentisinin mesihçiliğini bulacaklardır. Bu beklenti, pekâlâ kendinin imhasına doğru da sürüklenebilecek bir dünya düzeni içinde, totaliter liberalizm içinde, bizim yegâne savunma silahımızdır. Yabancılaşma, nice Sartre'gil kavram arasından ve onlarla beraber, bu silahın tetiğini oluşturuyor.

Roland Barthes'ın savlaması bir temenniden ibaret değildir. XXI. yüzyılda Sartre'a çok işimiz düşecek. Çünkü varoluşumuzu kavrama ve onu "olmak"la buluşturma çabamızda, iki bin beş yüz yıldan beri, onunkinden daha bütünlüklü, daha kapsamlı, daha eksiksiz bir proje tasarlayabilmiş değiliz.

TURHAN ILGAZ

Hümanizmi Geri-dönüştürmek



Edward Said, şubat ayında üç akşamlık bir konferans verdi: Çağdaş Amerika'da Hümanizmin Yeri. Columbia Press'in düzenlediği, daha önce David Mamet'in katıldığı, bu yıl sonunda da Noam Chomsky'nin katılacağı, konuşma metinlerinin kitaplaştırılacağı bir dizi-konferans etkinliğinin parçasıydı Said'in konuşması. 1963'ten beri Columbia Üniversitesi'nde karşılaştırmalı edebiyat dersleri veren Said, Amerikan üniversitelerinde "humanities" adı altında bütün öğrencilere okutulan ve bir tür "yapıtlarla uygarlık tarihi" olan derslerin son dönemdeki en önemli savunucularından biri; konuşmasına da bu konuyla başladı. Bu dersleri birilerinin savunması gerekiyor, çünkü içerikleri ve yararları saldırı altında. Bloom gibi bazı edebiyatçılar, içerik listesine (yani "canon"a) yalnızca en büyük yazarların alınmasını, her mezunun da aynı temel yapıtları okumuş olarak okuldan çıkmasını istiyor. Ne var ki bu büyük ustaların ortak paydası Batılı, beyaz, erkek ve ölü olmaları; bu da günümüzde yoğun tepkilere neden oluyor. Said'se hümanizmin böyle dışlayıcı bir tanımlamayla kullanılamayacağını, her kültürün kendine özgü (ama evrensel değeri olan) "klasik" yapıtları olduğunu, bunların da (elbette iyi çevirilerle) "canon"a dahil edilmesi gerektiğini söylüyor.

Bu tartışma, Said'in genel tezi için uygun bir çerçeve oluşturdu. Amerika gibi "çokkültürlü ve demokratik bir ülke"de Eliot, Bloom, Babbitt ve hatta Gasset'in öne sürdüğü "elit olmayan kültür = çöküş" denkleminin ve bunun getirdiği şovenizmin kök salmasını ilginç bulduğunu söyledi. Bütün dünyada kültür yeniden tanımlanırken Amerika'nın bunu yok sayıp kendini Greko-Romen geleneğe mahkûm kılmasının gülünç olduğunu ileri sürdü. Bloom'un "canon"u, bitmiş bir tarih varsayımı üzerine kurulmuş Said'e göre, oysa tarih devam ediyor, kültür denilen birikim aslında bitmemiş bir proje, o yüzden de sürekli bir yeniden-değerlendirme çabası gerekli.

Okuma ediminin kendisi, Said'in öngördüğü kapsayıcı yeni-hümanizmin temelini oluşturuyor. Üniversitelerin iş dünyasıyla fazla içli-dışlı olmasının sonucunda, para getiren uğraşların dengesiz bir şekilde özendirildiğini belirten Said, bunun sonucunda artık "okuculuk" ("readism") olarak adlandırdığı bir korkunun doğduğunu söyledi. Oysa okuma, özellikle de eleştirel okuma ufak ama gerçek bir özgürleşme edimi Said'e göre. Üniversite de özgür entelektüel arayışların merkezi olmayacaksa, ne olacak? Okumanın getirdikleriyle yetinilmemesi gerektiğini vurgulayan Said, vatandaşlığın koşullarından birinin, bütün halkların belgelenmemiş deneyimlerini bulup çıkarmak, kendi seslerini kazanmalarını sağlamak, bunları yazıya dökmek ve otoriteyi bu yolla sorgulamak olduğunu, bunun da hümanizmin en çağdaş biçimi olacağını söyleyerek konuşmasını bitirdi.

Üç akşam boyunca toplam beş saat konuşan ve soruları tüm yorgunluğuna karşın espriyle yanıtlayan, özellikle Bloom'a, Huntington'a ve CIA'ye sataştığında alkış alan Said, yine de dinleyicilerin bir kısmında tatminsizlik duygusu yarattı. Tatlandırıcılar, soslar ve bezemeler ayıklandığında tabakta kalan şey, "okuyalım, güzelleşelim" yavanlığı taşıyordu. Savunduğu eleştirelliği uygulama konusunda da tutuk olduğu izlenimini verdi Said; getirdiği az sayıda toplumsal-kültürel eleştirinin önemli bir bölümü de ne yazık ki çokça çiğnenmiş lokmalardan oluşuyordu. Hümanizmin iyi bir şey olduğuna fazlasıyla inanmış gözükmesi ve örneğin Foucault'yla Barthes'ın eleştirilerini ufak bir bilek hareketiyle savuşturduğunu sanması, izleyicilerin en azından bir kısmını belirgin bir şekilde üzdü. Chomsky, Mamet ve Miller'la birlikte Amerika'nın dört resmi muhalifinden biri olan Edward Said, filolojinin ve hümanizmin erdemlerini neredeyse anakronik bir naiflikle savunduysa da, bu temiz yürekli ve iyi niyetli söyleme gereksinimi olan Amerikalı izleyicilerinin çoğunu, diğerlerinin de bazılarını mutlu etmeyi, kitaba olan imanlarını tazelemeyi başardı.

CEM AKAŞ

400 Yıl Sonra Giordano Bruno ve Sarı Abdurrahman

Giuliano Montaldo'nun 1973'te gerçekleştirdiği "Giordano Bruno"yu izlerken, tam 24 yıldır peşimi bırakmayan bir tarihsel figürle ortakyaşarlığımın boyutları üzerinde düşündüm bir yandan da. Bruno, 1974'te Paris'te, "Des Fureurs Héroiques"le başlayan, o gün bugün kopmayan bir "ilişki"nin tuhaf partneri oldu. "Opera"nın ilk parçaları 17 Şubat 1600 gününü konu edinen akı-şiire aitti (giriş bölümünü 1980'de, Oluşum'un "Dağar"ında yayımlamıştım), sonradan, Sarı Abdurrahman'la birlikte "Opera VI"nın çatısında buluştular. Arada, "Külâh"ta yan yana geldiler, "ouverture" bağlamında:



"..... O soğuk şubat sabahı
Campo dei Foiri'de odunun çıtırtısını
ilk ben duydum, cüretli gövdemi
giydiren yumuşak odu. İlk ben.
Bendim Sarı Abdurrahman: Topkapu'da
vezirin parçalattığı som inad imamı".

Sarı Abdurrahman'la, 1978'de, "Şiir ve İdeoloji"yi yazarken, Adnan Adıvar'ın "Osmanlı Türklerinde İlim"inde karşılaşmıştım*. Olayı, bir de, "Nâimâ Tarihi"nden ve Ahmet Mumcu'nun "Siyaseten Katl"inden kurcaladıydım. "Külâh"ı okuduğumda Sarı Abdurrahman'la ilgilenen Ece Ayhan'la kaynaklarımı paylaştım, oradan nefis bir şiir çıktı: "Mektup Nadajlıdır Dom!" Zındıklıkları nedeniyle biri 1600'de Roma'da, öbürü 1601'de İstanbul'da öldürülen iki çizgidışı adamın yazgısı, ürpertici bir Batı-Doğu köprüsü yaratmıştı. Beni burada asıl düşündüren, bu iki adamdan bize ulaşan izler. Bruno'nun, bir önemli savunma metni dışında, bütün yazdıklarına ulaşabiliyoruz. Bruno hakkında yapılmış çalışmalar, Koyré'den Yates'e ve Eco'ya, oylumlu bir bibliyografya oluşturuyor. Sekiz biyografi kitabı, iki opera, pek çok tablo doğurmuş Nola'lı düşünür. Öteki kutupta, Sarı Abdurrahman üzerine bütün bildiklerimiz, Nâimâ'dan aktarılan otuz satıra sığıyor. Nadajlı bir müderris. Hiç yazmamış olabilir mi? İki şair 380 yıl sonra ona dokunasıya, hiç dikkat çekmemiş olabilir mi — Adıvar bir yana?

Montaldo'nun "Bruno"sunu izlerken, Gian Maria Volonté'nin yüzünde bir de Sarı Abdurrahman'ı denedim.

E. B.

* 3. baskı, 1970, Remzi Kitabevi, s. 120-121.

"Çenesini Açma" Geleneği *

GÜNTER GRASS İLE SÖYLEŞİ

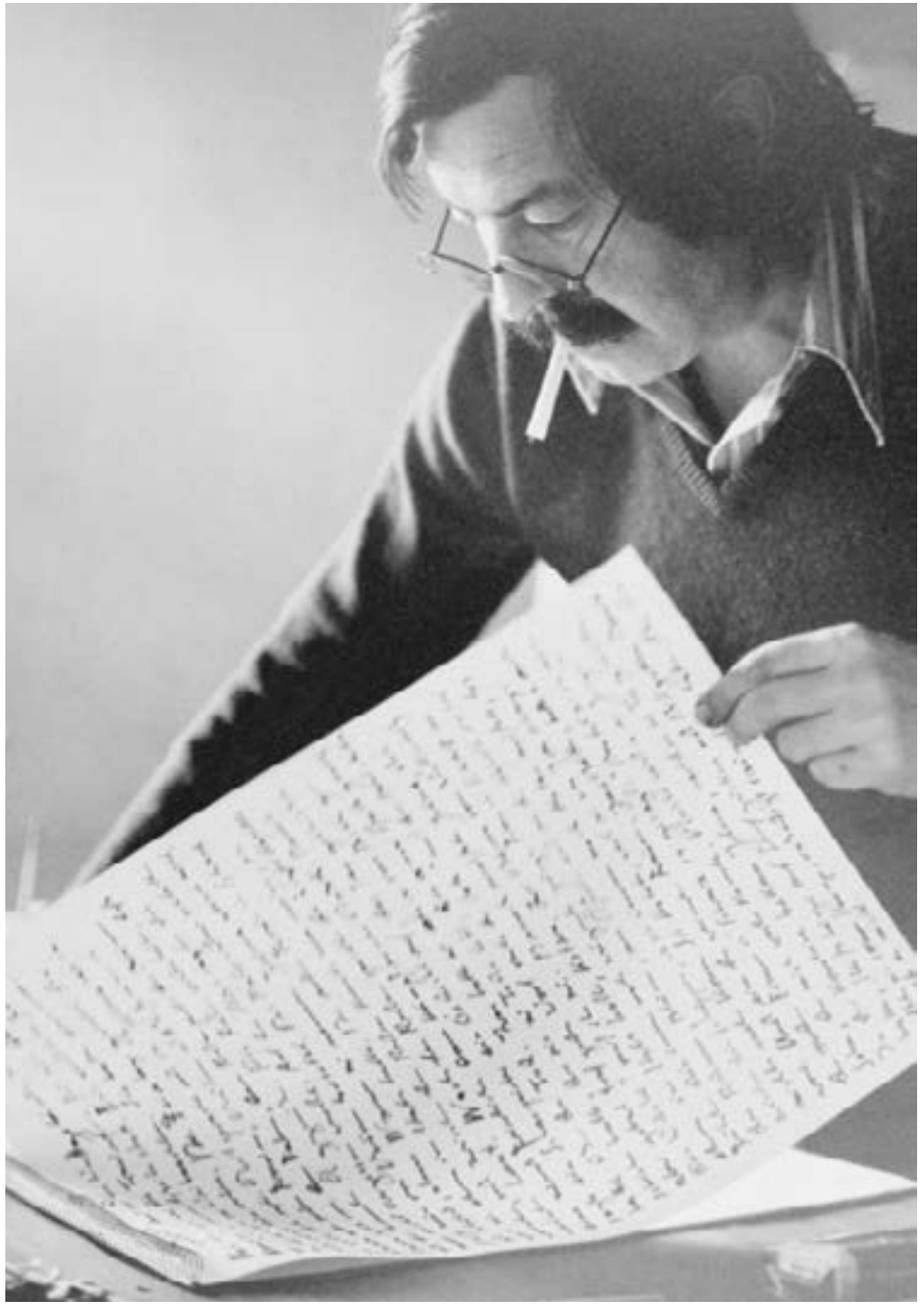
Söyleşiyi yapan: Pierre Bourdieu



Pierre Bourdieu: Bir defasında, "Çenesini açma konusundaki Avrupa ya da Alman geleneğinden" –ki bu, aynı zamanda da bir Fransız geleneğidir– söz etmiştiniz; sendikacılarla birlikte, bu halka açık söyleşiyi yapmayı düşündüğümüzde, ben elbette sizin Nobel Ödülü alacağınızı bilmiyordum. Bu ödülü almış olmanızdan ötürü çok sevinç duydum ve Nobel Ödülü vesilesiyle karar değiştirmemiş olmanızdan, önceden olduğu gibi "çenenizi açmaya" aynı şekilde hazır olmanızdan ötürü de sevinçliyim; ve de çenemizi birlikte açmamızı diliyorum.

Günter Grass: Alman alışkanlığı dikkate alındığında, bir sosyolog ile bir yazarın buluşmaları görece enderdir. Bizde, daha sıklıkla görülen, odanın bir köşesinde filozofların, bir başka köşesinde de sosyologların toplanmaları ve birbirine soğuk duran yazarların da arka taraftaki kilerde bir araya gelmeleridir. Bizim aramızdaki türden bir iletişim istisna oluşturuyor. *La misère du monde* [*Dünyanın Sefaleti*] adlı kitabınızı, ya da benim son kitabım *Yüzyılım*'ı düşündüğümde, bizi mesaide birleştiren bir şey var: biz Tarih'i aşağıdan görüldüğü gibi anlatıyoruz. Toplumun tepe-

* Bu söyleşi 10 Kasım 1999'da Le Monde'da yayımlanmıştır.



sinden bakarak konuşmuyoruz, Tarih'in galiplerinin bakış açılarını ele almıyoruz, mesleğimiz gereği, açık bir şekilde, kaybedenlerin, kıyıda kalanların, toplumdan dışlanmış olanların tarafındayız.

La Misère du monde'da, çalışma arkadaşlarınızla birlikte, her şeyi daha iyi bilme iddiasında bulunmaksızın, bütün olan bitenleri anlama çabasıyla bireyliğinizi geri plana çekmeyi başardınız: bu, Fransız toplumunun durumu ve toplumsal koşulları üzerine, başka ülkelere de mükemmelen taşınabilecek bir bakış. Öyküleriniz benim gibi bir yazara, bunlardan hammadde olarak yararlanma arzusu veriyor. Örneğin, kırsal kesimden Paris'e gelen ve geceleri mektup tasnifi yaparak hayatını kazanan genç kadının incelenmesi... Çalışma mekânlarının betimlenişi, açık bir şekilde başa çıkarılmaksızın, toplumsal problemlerin anlaşılmasına imkân veriyor. Bu çok hoşuma gitti.

Böyle bir kitabın, toplumsal koşullara ilişkin olarak, her ülkede olmasını dilerdim.

Dikkatimi çeken tek sorun belki de sosyolojinin alanına giriyor: bu tür kitaplarda mizah yok. Benim öykülerimde büyük bir rol oynayan yenilgideki komiklik, kimi çatışmalardan kaynaklanan saçmalıklar eksik kalıyor.

P. B.: Bizim sözünü ettiğimiz o deneyimlerden bir kısmını siz mükemmel bir şekilde anlatmıştınız. Ne var ki, bu deneyimleri, onları yaşamış olan insandan doğrudan doğruya dinleyen kişi bir parça ezilmiş, bunalmış durumda kalır ve deneyi yaşamış olan insanla arasında bir mesafe bırakma düşüncesi hemen hemen hiç akla gelmez. Örneğin, fazlasıyla sivri ve fazlasıyla patetik, fazlasıyla acılı oldukları için birtakım anlatıları kitaptan dışlamak zorunda kaldık.

G. G.: "Komik" derken, trajedi ile komedinin karşılıklı olarak birbirlerini dışlamadıklarını, bunların ikisi arasındaki sınırın kaypak olduğunu söylemek istiyorum.

P. B.: Kesinlikle... Bu doğrudur... Aslında bizim yapmak istediğimiz şey, bu ham, hiçbir etkisi bulunmayan saçmalığı okurların gözleri önüne atmaktı. Kendi kendimize getirmiş olduğumuz yönergelerden biri, edebiyat yapmaktan kaçınmak gerektiğiydi. Sizi belki de şaşırtacağım, bu türden dramlarla karşılaşıldığında, insan bunları iyi bir şekilde kaleme almanın çekimine kapılır. Yönerge, bu öykülere olağanüstü, hemen hemen dayanılmaz olan şiddetlerini kazandırmak üzere, onlara olabildiğince katı bir şekilde olumlu yaklaşmaya çalışmaktı. İki nedenden ötürü: bilimsel nedenlerden ve aynı zamanda, sanırım, edebi nedenlerden; çünkü biz, bir başka türden

edebi olmak için edebi olmak istemiyorduk. Ama aynı zamanda da siyasi nedenlerden. Avrupa ve Latin Amerika'da ve daha birçok ülkede yürürlüğe konmuş bulunan yeni-liberal siyasetin halihazırda uygulamakta olduğu şiddetin, bu eylemde ortaya çıkan şiddetin, tümüyle kavramsal çözümlemelerle anlaşılamayacak kadar büyük olduğunu düşünüyorduk. Eleştiri, bu siyasetin ürettiği etkiler ölçüsünde olmuyor.

G. G.: Sosyolog ve yazar olarak, her ikimiz de, Avrupa Aydınlanması'nın, hemen her yerde –her türlü şıkta Fransa ve Almanya'da– yeniden, sanki Avrupacı Aufklärung, Aydınlanma devinimi sonuçsuz kalmış gibi, sorgulanır hale geldiği bir geleneğin çocuklarıyız. Başlangıçta varolan görüntülerin çoğu –yalnızca Montaigne'i düşünelim– yüzyılların ilerleyişi içinde ortadan kayboldu. Bu arada mizah da bunlar arasında. Voltaire'in *Candide*'i ya da Diderot'nun *Jacques le Fataliste*'i, örneğin, betimlenen toplumsal koşulların aynı şekilde korkunç olduğu kitaplardır. Ne var ki, ıstırap ve yenilgi içinde bile, insanın gülünç ve bu bağlamda, utkulu olma yeteneği kendini dayatıyor.

P. B.: Evet, ama Aydınlanma geleneğini yitirmiş olduğumuza ilişkin bu duygu, bugün egemen olan yeni-liberal görüş tarafından dayatılmış ve bütün bir dünya görüşünün ters yüz edilmesi olgusuna bağlıdır. Sanırım –burada, Almanya'da, bu benzetmeye baş vurabilirim–, sanırım yeni-liberal devrim –Almanya'da, 30'lu yıllarda, muhafazakâr devrimden söz edildiği bağlamda– muhafazakâr bir devrimdir ve bir muhafazakâr devrim de son derece tuhaf bir şey: bu, geçmişi restore eden ve kendini ilerlemeci gibi sunan, gerilemeyi ilerlemeye dönüştüren bir devrim. Öyle ki, bu gerilemeyle mücadele edenlerin kendileri de gerilemeci gibi görünüyorlar. Terörle mücadele edenlerin kendileri de terörist gibi görünüyorlar. Bu hep birlikte maruz kaldığımız bir şey: bir çırpıda arkaik muamelesi görüyoruz. Fransızcada, "gelberi", "gerikafalı"... (Grass: "dinosoria"), aynen öyle, "dinozor" diyorlar. Muhafazakâr devrimlerin, "ilerlemeci" restorasyonların büyük gücü bu işte. Sizin söylediğiniz şey bile, sanırım, şu fikre... katılmakta... Bize diyorlar ki: hoş değilsiniz. Ama çağ gerçekten de hoş değil! Gerçekten de gülünecek bir şey yok ortada.

G. G.: Hoş bir çağda yaşadığımız iddiasında bulunmadım. Edebi imkânlarla açığa çıkartılan cehennemî gülüş de toplumsal koşullarımıza karşı bir protestodur. Bugün kendini yeni-liberalizm diye satan şey, XIX. yüzyıl Manchester liberalizminin yöntemlerine bir geri dönüştür. 70'li yıllarda, kapitalizmi uygarlaştırmaya yönelik olarak Avrupa'nın her köşesinde görece



başarılı bir girişim sürdürülüyordu. Sosyalizm ve kapitalizmin her ikisinin de Aydınlanma'nın dâhice başarısız çocukları olduğu ilkesinden yola çıkarsam, bunların karşılıklı olarak belli bir denetim işlevleri vardı. Kapitalizm bile birtakım sorumluluklara tabiydi. Almanya'da, biz buna pazarın sosyal ekonomisi adını veriyorduk ve muhafazakâr parti de dahil olmak üzere, Weimar Cumhuriyeti zamanında yaşananlar türünden koşulların bir daha asla ortaya çıkmaması konusunda bir konsensüs vardı. Bu konsensüs 80'li yılların başında bozuldu. Komünist aşama-düzenlerinin çöküşünden beri, sanki her türlü denetimden kurtulmuşçasına kapitalizm her şeye icazetli olduğunu sanıyor. Karşı kutup ortada yok. Geriye kalan pek az sayıdaki sorumlu kapitalistler bile bugün itidal çağrısında bulunuyorlar, çünkü araçlarının kuzeyden saptığını, yeni-liberal sistemin, dogmalar yaratarak, bir tür yanılmazlık hak talebinde bulunarak, komünizmin hatalarını yinelemekte olduğunu kavrıyorlar.

P. B.: Evet, ama bu yeni-liberalizmin gücü, en azından Avrupa'da, kendilerine sosyalist diyen insanlar tarafından uygulanmaya konmuş olmasından geliyor. İster Schröder, ister Blair, ister Jospin söz konusu olsun, bunlar yeni-liberalizm yapmak için sosyalizmi ileriye süren insanlar.

G. G.: Bu, ekonomi karşısındaki bir teslimiyet.

P. B.: Böylece, sosyal-demokrat hükümetlerin solunda, eleştirel bir konumu yaşatmak da son derece güç bir hale geldi. Fransa'da, 1995'te, emekçilerin, memurların, vs... ve aynı zamanda da entelektüellerin oluşturdukları kitleyi büyük ölçüde seferber eden büyük grev hareketi oldu. Sonra, bir dizi başka hareketler oldu: işsizlerin hareketi, işsizlerin Avrupa yürüyüşü, kimlik belgesi olmayanların hareketi vb. İktidardaki sosyal-demokratları, sosyalist bir söylemi, en azından sahiplenirmiş gibi görünmeye zorlayan bir tür sürekli ajitasyon yaşandı. Ama uygulamada, bu eleştirel hareket, büyük ölçüde ulusal ölçekle sınırlı kaldığı için çok zayıf oluyor; ve bana öyle geliyor ki, siyasi düzlemde, başat sorunlardan biri de, sosyal-demokrat hükümetlerin solunda, bu hükümetleri gerçek anlamda etkileyebilecek bir konumun, uluslararası ölçekte nasıl var edilebileceğidir.

Ama Avrupa ölçekli bir sosyal hareket yaratma girişimlerinin halihazırda son derece belirsiz olduğunu düşünüyorum; ve kendime şunu soruyorum: Biz entelektüeller, mutlaka gerekli olan bu harekete katkıda bulunmak için ne yapabiliriz? Çünkü, yeni-liberal görüşün tersine, bütün sosyal kazanımlar mücadelelerin gücüyle elde edilmişlerdir. Şu halde, eğer söylendiği

gibi, bir "Sosyal Avrupa"ya sahip olmak istiyorsak, bir Avrupa sosyal hareketinin olması gerekmektedir. Ve sanırım –bu benim izlenimim– böyle bir hareketin oluşumunda entelektüeller çok büyük bir sorumluluk taşımaktalar, çünkü egemenlerin gücü yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda da entelektüel, aynı zamanda da inancın yanında. Ve bunun içindir ki, ütopyayı restore etmeye çalışmak üzere "çeneyi açmak" gerekir sanıyorum; çünkü bu yeni-liberal yönetimlerin güçlerinden bir tanesi de ütopyayı öldürmeleridir.

G. G.: Sosyalist ve sosyal-demokrat partilerin kendileri de, komünizmin çöküşünün sosyalizmi de aynı şekilde dünya haritasından sileceğini iddia eden bu teze bir parça inandılar ve komünizmden de çok daha uzun bir süredir var olmuş bulunan Avrupa emekçiler hareketine olan güvenlerini kaybettiler. Eğer insan kendi geleneklerini terk ederse, kendi kendini terk eder.

Almanya'da, işsizleri örgütlemek üzere yalnızca birkaç çekingen yaklaşım görüldü. Yıllardan beri sendikacılara şunu söylemeye çalışıyorum: emekçileri bir işe sahip oldukları sürece kuşatan ve işlerini kaybettikleri anda dipsiz bir uçuruma yuvarlanmaya bırakan bir sendikacılıkla herhalde yetinemezsiniz. Bütün Avrupa için bir işsizler sendikası kurmak zorundasınız.

Avrupa'nın inşa sürecinin ancak ekonomik alanda gerçekleşmesinden ötürü yakınıp duruyoruz, ama sendikacılarda, ulusal çerçeveden taşan ve sınırlar ötesi etkisi olan bir örgütlenme ve eylem biçimi bulmak için herhangi bir çaba görünmüyor. Dünya ölçekli yeni-liberalizme bir karşı denge yaratmak gerekiyor.

Ama, azar azar, entelektüellerin çoğu her şeyi yutuyorlar ve bu da yaralardan başka bir sonuç vermiyor. Gerçekleri söylemek gerek. Bu yüzden, saltlıkla entelektüellere güvenilebileceğinden kuşkum var. Fransa'da, bana öyle geliyor ki, hiç duraksamadan ve her zaman "entelektüeller"den söz edildiği halde, Almanya'ya ilişkin deneyimlerim, bana, entelektüel olmayı solda olmakla eşdeğer sanmanın bir yanlış anlama olduğunu kanıtlamaktadır. Bunun tersinin kanıtlarını, Nazizm de dahil olmak üzere, XX. yüzyılın bütün tarihinde bulmaktayız: Goebbels gibi bir adam bir entelektüeldi. Bana göre, entelektüel olmak bir nitelik kanıtı değildir.

La Misère du monde başlıklı kitabınız, çalışma dünyasından gelenlerin, sendikalı olanların, toplumsal alanda entelektüellerden çok daha fazla deneyime sahip bulunduklarını gayet iyi gösteriyor. Bu insanlar bugün işsizler, ya da emekli olmuşlar ve hiç kimse de onlara ihtiyaç duyar gibi görünmüyor. Birikimleri nadasa bırakılmış halde.

P. B.: Bir an için kitaba, *La Misère du monde*'a geri döneceğim. Bu, entelektüellere çok daha mütevazı ve aynı zamanda da, sanırım, alışılmıştan çok daha yararlı bir işlev vermek için girişilmiş bir çabadır: kamu yazarı işlevi. Kuzey Afrika ülkelerinde çok yakından tanımış olduğum kamu yazarı, yazı yazmasını bilen ve uzmanlığını, bildikleri şeyleri, bir bakıma, onları yazacak olanlardan daha iyi bildikleri şeyleri söyleyebilmeleri için, başkalarına ödünç veren bir kişidir. Sosyologlar tümüyle özel bir konumda bulunmaktalar. Onlar öteki entelektüeller gibi değildirler; onlar, –ama hepsi değil– çoğu zaman kendilerine söyleneni dinlemesini, çözmesini ve kaleme almasını ve de aktarmasını bilen kişilerdir.

G. G.: Ama bu aynı zamanda da yeni-liberalizmin yakınında konumlanan entelektüellere çağrıda bulunmak gerekeceğini söylemek olurdu. Onlar arasından bazıları, kendi kendilerine, yerküre çevresindeki bu para dolaşımının, kendini her türlü denetimden kurtaran bu dolaşımın, kapitalizmin izinde hüküm süren bu çılgınlık biçiminin, herhangi bir muhalefete çarpmak zorunda kalıp kalmayacağını sorgulamaya başlıyor. Örneğin, yararı da gerekçesi de bulunmayan ve 2 000, 5 000, 10 000 kişinin işten çıkartılmasına yol açan şirket birleşmeleri. Buradaki kotasyonlar için geçerli olan tek şey azami kâr.

P. B.: Evet, kendine oybirliği görüntüsü veren bu egemen söylemi yalnızca yalancı çıkarmak ve önlemek söz konusu değil maalesef. Onunla etkili bir şekilde mücadele etmek için, eleştirel söylemi yayabilmek, kamuya maledebilmek gerekiyor. Egemen söylemin aralıksız istila ve saldırısına mâruzuz. Gazeteciler, büyük çoğunluğuyla, çoğu kez bu söyleme bilinçsizce suçortağı olmaktalar ve bu oybirliği kırılmak istendiğinde, çok güç oluyor. Önce, Fransa'nın durumunda, çok kutsanmış, çok tanınmış kişiler dışında, kamu alanına ulaşmak son derece güç olduğu için. Konuşmamızın başında, *"çenenizi açacağınızı"* umduğumu söylediğimde, bunun nedeni, bir tek kutsanmış kişilerin, döngüyü bir anlamda kırabileceklerini düşünmemdi. Ama ne yazık ki, onları dingin ve sessiz oldukları için ve de öyle kalsınlar diye kutsuyorlar ve aralarından pek azı, konuşmak üzere, sadece konuşmak üzere ve aynı zamanda da söz verilmeyenlerin sesini duyurmak üzere, kutsamanın kendilerine sağladığı simgesel sermayeyi kullanıyor.

Yüzyılım'da, bir dizi tarihî olayın sözünü ediyorsunuz ve bunlar arasından bir bölümü beni çok etkiledi –Liebknecht'in nümayişine giden ve babasının sırtına çişini yapan küçük oğlanın öyküsünü düşünüyorum: bilemiyo-

rum bu kişisel bir anı mıdır, ama her türlü şıkta bu, sosyalizmi öğrenmenin çok orijinal bir tarzı. Jünger ve Remarque üzerine söylediklerinizi de çok sevdim: satır aralarında, entelektüellerin rolü, eleştirel havada olduklarında bile trajik olaylarla suçortaklığına girme tarzları konusunda pek çok şey söylüyorsunuz. Heidegger hakkında söylediklerinizi de çok sevdim. Bu da yine ortak olduğumuz bir şey. Heidegger retoriği üzerine uzun bir çözümleme yapmıştım * ve kitap Fransa'da, tuhaf bir şekilde ortalığı müthiş karıştırdı.

G. G.: Liebknecht'le ilgili o öykü... Bu öyküde benim için şu önem taşıyordu; bir yanda gençliğin ajitatörü Liebknecht vardır –sosyalizm adına ilerlemeci bir hareket yürüyüşe geçer– ve öte yanda, coşkusu içinde, omuzlarındaki oğlunun aşağı inmek istediğinin farkına bile varmayan baba. Küçük çocuk babanın ensesine çişini yaptığında, beriki ona sıkı bir kötek atar. Bu yetkeci tavrın sonucu olarak, oğlan Birinci Dünya Savaşı seferberliğine gönüllü olarak katılır ve böylece, Liebknecht'in gençleri tehlikeye karşı uyarmak istemiş olduğu şeyi yapar.

Yüzyılım'da, çarşamba günleri yaptığı seminerde, 1966/67/68'deki tepkileri üzerinde düşünümleyen bir profesörü betimliyorum. Zamanında, onun hareket noktası yüce duruşlar felsefesidir. Yeniden, aynı noktaya dönmektedir. Arada, birkaç radikalci atılımı olur ve Adorno'yu, kamu önünde, podyumda parçalayanlara katılır. Bu o döneme ilişkin çok tipik bir biyografidir.

60'lı yıllarda, ben olayların göbeğindeydim. Öğrencilerin protestoları zorunluydu ve bu protestolar, 68 sözde-devriminin sözcülerinin kabul etme lütfunda bulunduklarından çok fazla şeyi sarstılar. Kabul, devrim gerçekleşmedi, hiçbir temeli bulunmuyordu, ama toplum değişti. *Bir Salyangozun Güncesi*'nde, "bir salyangozun ilerlemesi" dediğimde, öğrencilerin nasıl bağırdıklarını betimliyorum. İçlerinden pek azı anlamak istiyordu.

Her ikimiz de, elbette sağlıklı kalmak koşuluyla, hiç şüphesiz çenemizi açmaya devam edeceğimize emin olabileceğimiz bir yaşa geldik, ama zaman sınırlı. Fransa'da nasıl bilmiyorum –daha iyi olduğunu sanmıyorum–, Alman edebiyatının genç kuşağında, Aydınlanma'ya içkin olan o geleneği, çenesini açmak ve burnunu sokmak geleneğini sürdürmek için pek az ilgi ve zaman ayrıldığını gözlüyorum. Eğer yenilenme yoksa, bizler için de nöbet değişimi olmayacaktır, o zaman, güzel bir Avrupa geleneğinin bu kısmı da aynı şekilde yitirilmiş olacaktır.

Fransızcadan çeviren: Turhan Ilgaz

* P. Bourdieu, *L'Ontologie politique de Martin Heidegger* [*Martin Heidegger'in Siyasi Ontolojisi*].

Büyük Bozulma

FRANCIS FUKUYAMA



Son yarım yüzyıl boyunca Amerika Birleşik Devletleri ve ekonomik açıdan gelişmiş başka ülkeler bilgi toplumuna, bilgi çağına, endüstri sonrası döneme geçiş yapmışlardır. Fütürist Alvin Toffler bu geçişi "Üçüncü Dalga" olarak adlandırmıştır; bu dönem, insanlık tarihinde daha önce yaşanılan iki dalgayı izlemiştir: avcı-toplayıcı toplumlarından tarım toplumlarına, tarım toplumlarından endüstri toplumlarına geçişleri.

Bilgi üstüne kurulan bir toplum, modern demokraside insanlar için en değerli iki şeyi, özgürlük ile eşitliği, daha çok yaratır. Seçme özgürlüğü, kablolu televizyon kanallarından ucuz alışveriş olanaklarına, Internet'te kurulacak dostluklara kadar her şeyde bir patlama yapmıştır. Politikada olsun, iş alanlarında olsun her türlü hiyerarşi baskı altında parçalanıp dağılmaya başlamıştır.

–e.n. Bu yazı, Francis Fukuyama'nın *Büyük Bozulma: İnsan Doğası ve Toplumsal Düzenin Yeniden Kurulması* adlı kitabının ardından çıkan tartışmalar üzerine yazdığı ve *The Atlantic Mounthly* dergisinin Mayıs 1999 tarihli sayısında yayımlanan makalesinin çevirisidir.

İnsanlar bilgi çağını 1990'larda Internet'in ortaya çıkışıyla bağdaştırmaktadır, ama endüstri döneminden geçiş, bir kuşak önce, Amerika Birleşik Devletleri'nde "yürüyen kayış" düzeninin bırakılmasıyla, endüstri açısından gelişmiş öteki ülkelerde başka üretim yöntemlerinin kullanılmasıyla başlamıştır. Kabaca 1960'ların ortalarından 1990'ların ilk yıllarına kadar uzanan bu dönem, endüstri ülkelerinde toplumsal koşulların da büyük ölçüde değişmesine yol açmıştır. Suç ve toplumsal düzensizlik artmış, dünyadaki en zengin toplumların kent merkezleri yaşanılır olmaktan çıkmıştır. İki yüz yıldır bir toplumsal kurum olarak sürüp giden akrabalık, yirminci yüzyılın ikinci yarısında ciddî biçimde zayıflamıştır. Evlilikler, doğumlar azalmış, boşanmalarda büyük bir artış görülmüştür; Amerika Birleşik Devletleri'nde her üç çocuktan biri, İskandinav ülkelerinde yarıdan fazlası, evlilik dışı ilişkilerle dünyaya gelmiştir. Kurumlarda güven ve inanç kırk yıl sürecek bir inişe geçmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'yle Avrupa'daki insanların çoğunluğu 1950'lerde hükümetlerine ve yurttaşlarına güven duyarken, 1990'ların başında bu oran büyük ölçüde azalmıştır. İnsanların birbirleriyle ilişkileri değişmiştir – ilişki kurmak açısından büyük bir değişiklik olduğu konusunda elimizde kanıt yoktur ama ilişkiler daha dar çevrelerde daha kısa ömürlü, daha gevşek olarak sürdürülmüştür.

Bu dramatik değişimler geniş bir benzer ülkeler yelpazesinde, tarihin aşağı yukarı aynı döneminde oluşmuştur. Yirminci yüzyıl ortalarının endüstri çağı toplumunda varolan toplumsal değerlerde bir 'Büyük Bozulma' yaşanmıştır. Toplumsal göstergelerin bu kadar hızlı değişmesi alışılmadık bir olaydır; kesinlikle bilmesek bile, bu değişimin ilişkili olduğu nedenler konusunda görüş belirtebiliriz. William J. Bennett ile başka tutucular ahlaksal çöküşü temel aldıkları için saldırıya uğramışlardır, ama aslında hiç de haksız değillerdir: toplumsal düzenin beklenen yıkılışı, geçmişe özlem, bellek yitimi ya da daha önceki çağlardaki ikiyüzlülüklerin unutuluşu sorunu değildir. Çöküş; suç, babasız çocuklar, kırılan güven duygusu, azalan olanaklar, eğitim ve benzeri konularda düzenlenen istatistiklerle de ölçülebilir.

Batı'nın toplumsal bağlarında, ortak değerlerinde bir zayıflamayı yansıtan bu olumsuz toplumsal eğilimlerin o toplumların ekonomilerinin endüstri çağından bilgi çağına geçtiği dönemde belirmesi bir rastlantı mıdır? Bu yazı, ikisinin birbirine bağlı olduğu varsayımına dayanmaktadır; daha karmaşık, bilgi temelinden kaynaklanan bir ekonominin sağladığı yararlar göz ardı edilemez, ama toplumsal ve ahlaksal yaşamımızda kötü şeyler de

olmuştur. Bağlar teknolojik, ekonomik ve kültüreldi. "İş"in değişen doğası, fiziksel emeğin yerine beyinsel emeği yerleştirmiş, milyonlarca kadını iş alanlarına atmış, ailenin temeli sayılan geleneksel anlayışları havaya uçurmuştur. Tıp teknolojisinde yenilikler doğum kontrol hapını yaratmış, yaşamın uzamasını sağlamıştır; bunlar, insanların üreme ve aile anlayışlarını değiştirmiştir. Laboratuvar ve pazarda yeniliklere ve büyümeye yol açan bireycilik kültürü toplumsal değerleri kaplamış, yetkeyi bütün biçimleriyle yeniden çizmiş, aileleri, komşuları, ulusları yakınlaştıran bağları zayıflatmıştır. Bunun ayrıntılı öyküsü elbette çok daha karmaşıktır, ülkeden ülkeye değişmektedir. Ama özetle, pazarda Joseph Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" olarak nitelediği, toplumsal ilişkiler dünyasında da aynı bozulmaya yol açmıştır. Açmaması büyük sürpriz olurdu zaten.

Ama bir de aydınlık yanı vardır bunun: bozulan toplumsal düzen yeniden yapılanır, bugün bunun oluştuğu konusunda birçok belirti görülmektedir. Yeni bir toplumsal düzen beklememizin çok basit bir nedeni vardır: insanlar *doğa olarak* toplumsal yaratıklardır, temel güdüleri onları topluluklarda birleştirecek ahlaksal kurallar yaratmaya yöneltir. Doğa olarak akılcıdırlar, bu akılcılıkları birbirleriyle iletişim kurmalarına yol açar. Bu süreçte genellikle yardımcı olan din, birçok tutucu görüşün aksine, toplumsal düzenin vazgeçilmez öğesi değildir. Soldakilerin ileri sürdüğü gibi, güçlü ve büyük devlet de temel öğe değildir. İnsanın içinde bulunduğu doğal ortam, Thomas Hobbes'un sözleriyle "herkesin herkesle" savaştığı bir ortam değil, ahlaksal kuralların varlığıyla düzenlenmiş uygar bir toplumdur. Bu savlar, son yıllarda nörofizyoloji, davranış genetiği, biyoloji, etoloji gibi alanlarda yapılan araştırmalarla, psikoloji ve antropolojiye biyolojik temellerle yaklaşım çalışmalarıyla desteklenmiştir. Düzenin – politik ya da dinsel hiyerarşik yetkenin değil, merkeziyetçilikten kopmuş bireylerin kendilerini örgütleyerek yarattıkları düzenin – kuruluşu, zamanımızın en önemli, en entelektüel gelişmelerinden biridir.

Toplumsal düzenin merkeziyetçi, akılcı, bürokratik bir hiyerarşiden gelmesi gerektiği düşüncesi, endüstri çağıyla bağlantılıydı. On dokuzuncu yüzyıl endüstri toplumunu inceleyen toplumbilimci Max Weber, modern yaşamın temelinin akılcı bürokrasi olduğunu söylüyordu. Artık biliyoruz: bir bilgi toplumunda hükümetler de, şirketler de insanları örgütlemek için sadece yasal bürokratik kurallara sığınmıyorlar. Aksine, yerinden yönetime gidip güç dağılımına başvuruyorlar, insanların kendi kendilerini örgütleme-

lerini destekliyorlar. Bu tür örgütlenmenin ön koşulu, evrenselleşmiş kurallar ve davranış ölçütleridir; yirmi birinci yüzyıl dünyası bu "resmî olmayan" ölçütlere dayanacaktır. Bilgi toplumuna geçiş toplumsal ölçütleri değiştirmiştir, ama modern, yüksek teknolojiye dayalı bir toplum onlarsız edemez, yeni ölçütler üretmeyi sürdürecektir.

Teknolojinin gelişimiyle toplumsal düzenin bozulması yeni bir olgu değildir. Özellikle Endüstri Devrimi'nin başlangıcından beri, insan toplulukları inanılmaz bir modernizasyon gelişimi yaşamış, üretimde yenilikler birbirini izlemiştir. Amerika ve İngiltere'de on sekizinci yüzyıl sonlarıyla on dokuzuncu yüzyıl başlarının toplumsal kargaşasının kökleri, buhar gücünün ve makineleşmenin tekstilde, demiryollarında, benzeri alanlarda yeni endüstriler yarattığı ilk Endüstri Devrimi'nde bulunabilir. Tarım endüstrileri, belki yüz yıllık bir dönem içinde kırsal endüstri toplumlarına dönüşmüştür, kırsal yaşamı, köy yaşamını belirleyen toplumsal değerlerin, alışkanlıkların, geleneklerin yerini fabrikanın, kentin ritimleri almıştır.

Ölçütlerdeki bu değişim, modern toplumbilimin belki de en önemli kavramını yaratmıştır – Ferdinand Tönnies'in belirttiği, *Gemeinschaft* ("topluluk") ile *Gesellschaft* ("toplum") arasındaki ayrımı. Tönnies'e göre, modernizm öncesi tipik Avrupa köylüsünü belirleyen *Gemeinschaft*, akrabalık bağlarına, küçük kapalı köylerde yüz yüze, doğrudan ilişkilere dayanan kişisel ilişkilerin ürünüydü. Ölçütler genellikle yazıya geçirilmemiştir, bireyler aileden işe, bu tür toplulukların benimsediği etkinliklere kadar yaşamın bütün evrelerinde birbirlerine karşılıklı bağımlılık ağıyla kenetlenmişlerdir. *Gesellschaft* ise, büyük kırsal endüstri toplumlarını belirleyen yasalar ve başka resmî kurallar çerçevesiydi. Toplumsal ilişkiler daha resmî, daha az kişiseldi; bireyler birbirlerinden destek almıyorlardı genellikle, ahlaksal açıdan birbirlerine bağımlı değillerdi.

Yirminci yüzyıl ortalarında yazılan toplumbilimsel metinlerin çoğu, *Gemeinschaft*'tan *Gesellschaft*'a geçişi bir tek hamlede gerçekleşmiş gibi değerlendiriyordu: toplumlar ya "geleneksel" ya "modern"di; modern toplumlar ise toplumsal gelişme açısından yolun sonunu oluşturuyordu. Ama 1950'lerin Amerikan orta-sınıfında toplumsal evrim sona ermedi; endüstri toplumları, toplumbilimci Daniel Bell'in endüstri öncesi toplumlar olarak nitelendirdiği ya da bizim bilgi toplumları olarak adlandırdığımız biçimi almaya başladılar. Bu değişim, daha önceki değişim kadar güçlüydü, toplumsal değerlerin aynı oranda değişmesi de kaçınılmazdı.

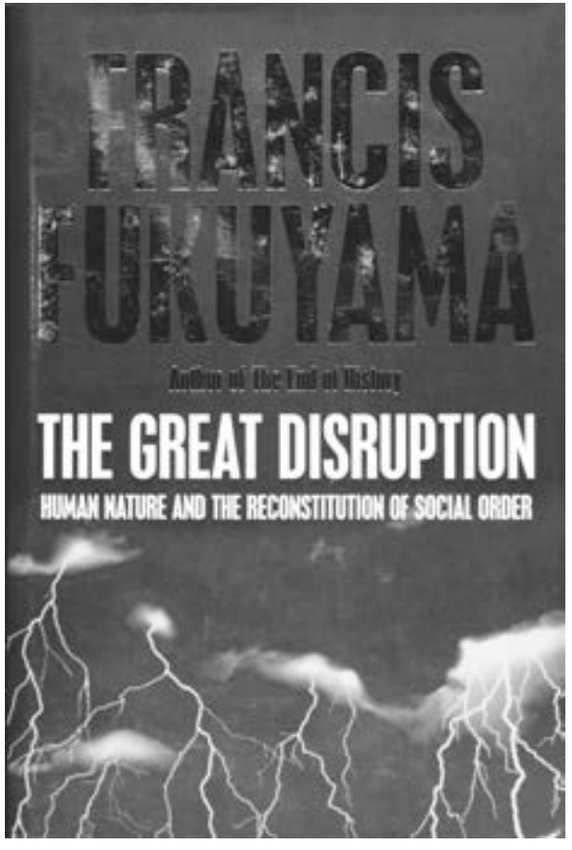
Günümüzün en büyük çabalarından biri, teknolojik ve ekonomik değişimler sırasında bilgi çağı demokrasilerinin toplumsal düzeni koruma çabasıdır. 1970'lerin başlarından 1990'ların başlarına kadar Latin Amerika'da, Avrupa'da, Asya'da ve eski komünist dünyada ansızın yeni demokrasiler belirmiştir. *The End of the History and the Last Man*'de (*Tarihin Sonu ve Son Adam*, 1992) belirttiğim gibi, politik kurumların modern liberal demokrasiye yönelmelerinin arkasında, ekonomik gelişmeyle sağlam demokrasinin karşılıklı bağlarından kaynaklanan güçlü bir mantık yatmaktadır. Politik ve ekonomik kurumlar, dünyanın ekonomik açıdan en gelişmiş ülkelerinde zamanla kaynaşmışlardır; ortada başka bir seçenek de görünmemektedir.

Ama bu değişim eğilimi, ahlaksal ve toplumsal gelişmede pek belirgin değildir. Çağdaş liberal demokrasilerin aşırı bireyciliğe yenik düşmesi, belki de uzun vadeli tehlikelerin en büyüğüdür; bu tehlike, demokrasilerin en bireyci olanında, Amerika Birleşik Devletleri'nde çok belirgindir. Modern liberal devlette, politik huzur açısından, dinsel ve geleneksel kültürlerin yarattığı değişik ahlak anlayışları karşısında hükümetin yan tutmaması gerekirdi. Kilise ile Devlet ayrı olmalıydı; en önemli ahlaksal, etik sorunlarda, çıkarılacak sonuçlarda, iyinin ne olduğu konusunda görüş ayrılıkları belirmeliydi. En büyük erdem hoşgörü olmalıydı; ortak ahlak anlayışının yerini saydam yasal düzenlemeler ve politik düzeni yaratan kurumlar almalıydı. Böyle bir politik düzende insanların erdemli olmaları gerekmezdi, akılcı olmaları, kendi kişisel çıkarlarını korumaları yeterliydi. Politik liberalizmle el ele yürüyen pazara dayalı kapitalist ekonomik düzen, toplumsal olarak en yüksek üretimi ve mal dağılımını sağlamak için insanların kendi kişisel çıkarlarını uzun vadeli düşünmelerini gerektiriyordu sadece.

Bu bireysel temeller üstünde yükselen toplumlar olağanüstü düzgün bir biçimde, aksamadan yürümüştür; yirminci yüzyılın sonuna gelirken, modern toplumları örgütleyen ana ilkeler bakımından liberal demokrasiye ve pazar kapitalizmine karşı pek az gerçek seçenek vardır. Bireysel çıkarcılık temeli üstünde kurulacak bir toplum, erdemle karşılaştırıldığında, daha düşük düzeylidir ama daha sağlamdır. Yasal kuralların yaratılması, Batı uygarlığının elde ettiği en büyük başarılardan biridir; yararları, Rusya ve Çin gibi bundan yoksun olan ülkelerle karşılaştırma yapıldığında görülür.

Yasalar ve güçlü politik, ekonomik kurumlar gereklidir gerçi; ama başarılı bir modern toplum yaratılması için sadece bunlar yeterli değildir. Düzgün işlemesi için, liberal demokrasi her zaman belirli ortak kültürel değer-

lere bağımlı kalmıştır. Bu, Amerika Birleşik Devletleri ile Latin Amerika ülkeleri arasındaki karşıtlıklarda en açık biçimde görülmektedir. Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika ve öteki Latin Amerika ülkeleri bağımsızlıklarını on dokuzuncu yüzyılda kazanmış, çoğu demokratik anayasalarını, devlet düzenlerini Amerika Birleşik Devletleri'nin Başkanlık düzenini örnek alarak kurmuştur. O zamandan beri, çoğu 1980'lerin sonunda demokratik hükümetlerce yönetilmeye başlamasına karşın, hiçbir Latin Amerika ülkesi politik dengeye, ekonomik büyümeye, kurumsal verimliliğe kavuşamamıştır.



Bunun arkasında birçok karmaşık tarihsel neden yatmaktadır, en önemlisi, kültürel bir nedendir: Amerika Birleşik Devletleri topraklarına önce İngilizler yerleşmişti; Birleşik Devletler sadece İngiliz hukukunu değil, İngiliz kültürünü de aldı; Latin Amerika ise İberya Yarımadası'ndan çeşitli kültürel geleneklerin mirasçısı oldu. ABD Anayasası Kilise ile Devlet ayrımını vurgular, ama Amerikan kültürü doğuş yıllarında katı Protestanlıkla yoğrulmuştu. Protestanlık Amerikan bireyini de, toplumu da bir gönüllü kuruluşlar ve topluluklar yelpazesi içinde kendi kendini örgütlemeye yöneltmiştir. Amerikan sivil toplumunun diriliği, ülkenin hem demokratik kurumları, hem canlı ekonomisi açısından son derece önemlidir. Bunun aksine, İspanya ve Portekiz'in imparatorluk ve Latin Katolik gelenekleri, Devlet ve Kilise gibi büyük, merkezî kurumlara bağımlılığı getirmiş, bağımsız sivil toplumun zayıflamasına neden olmuştur. Kuzey ve Güney Avrupa'nın farklı özellikler taşıyan ülkelerinde de modern kurumların işleme yöntemlerinin altında dinsel miras ve kültürel gelenekler yatmaktadır.

Modern liberal demokrasilerin çoğu için sorun, kültürel önkoşullarının varlığını kabul etmemeleridir. Aralarında Amerika Birleşik Devletleri'nin de bulunduğu en başarılıları, güçlü resmî kurumları resmî olmayan esnek, destekleyici kültürle birleştirmişlerdir. Teknolojik, ekonomik ve toplumsal değişimlerin baskısı altında, hiçbir resmî kurum, içinde bulunduğu toplumun doğru kültürel değerleri benimsemesini tek başına sağlayamaz. Aksine, resmî kurumların yapısına giren bireycilik, çoğulculuk ve hoşgörü, kültürel yelpazenin açılmasını sağlar, geçmişten gelen ahlaksal değerleri yok edecek güce sahiptir. Dinamik, teknolojik açıdan yenilikçi bir ekonominin varolan toplumsal ilişkileri bozması son derece doğaldır.

Büyük politik ve ekonomik kurumlar uzun süredir laik bir yolda yürümektedir, ama toplumsal yaşam daha karmaşıktır. Bir tarihsel dönem için geçerli olan toplumsal değerler, teknoloji ve ekonomideki gelişmelerle değişmiştir; toplum yeni değerler kurmak için aceleci olmak durumundadır.

Batı 1960'lardan bu yana bireyleri geleneksel toplumsal değerlerin ve ahlak kurallarının bağlarından kurtarmaya yönelik bir dizi özgürlük akımlarına sahne olmuştur. Batı dünyasında cinsel devrim, feminist devrim, 1980'lerin, 1990'ların eşcinsellik haklarını savunan hareketler fışkırmıştır. Bu akımlarla aranılan özgürlüklerin de kendi toplumsal kuralları, değerleri, yasaları vardır; bunlar, bireylerin, eşlerini seçen gençlerin, iş olanakları arayan kadınların ya da haklarının tanınmasını isteyen eşcinsellerin seçme haklarına, yetkilerine kısıtlamalar getirmektedir. Pop psikoloji, 1960'ların insan gücüne dayanan akımından 1980'lerin kendini üstün tutma eğilimine kadar, bireyleri boğucu toplumsal beklentilerden kurtarmayı araştırmıştır.

Hem sol, hem sağ, bireyi kısıtlayıcı kurallardan kurtarmak için birleşmiştir, ama vurguladıkları amaçlar farklıdır. Basite indirgersek; sol yaşam biçimleriyle, sağ ise parayla ilgilenmiştir. Sol, geleneksel değerlerin kadınlar, azınlıklar, eşcinseller, evsizler, suçlanan kişiler, toplumca aşırı uçlarda görünen topluluklar üstünde baskı kurmasına karşı çıkmaktadır. Sağ ise insanların mallarını – Amerika Birleşik Devletleri'nde silahlarını – dilediklerı gibi kullanmaları konusunda baskı kurulmasına karşıdır. Sol da, sağ da aşırı bireyciliği başka açılardan suçladılar: üretim seçimi özgürlüğünü destekleyenler, silah ya da yakıt yutan araba almayı seçenleri kınadılar; sınırsız tüketim seçimini destekleyenler, suçlular üstündeki kısıtlamalar kaldırıl-

dığında dehşete kapıldılar. Ama iki görüşün savunucuları, karşı yanı baskı altında tutma isteğiyle, kendi özgür seçim dünyalarına sımsıkı sarıldılar.

İnsanlar, tek kuralın kuralları kırmak olduğu dizginlenmemiş bireycilik kültürünün ciddî sorunlar yarattığını kısa sürede gördüler. Bu sorunların ilki, ahlaksal değerlerin, toplumsal kuralların bireysel seçimde gelişigüzel zorlamalar değil, her türlü birlikteliğin önkoşulu olduğudur. Gerçekten, toplumbilimciler bir toplumun ortak değerler toplamını "toplumsal kapital" olarak nitelendirmeye başlamıştır. Fiziksel kapital (toprak, yapılar, makineler) ve insansal kapital (kafalarımızın içinde taşıdığımız ustalıklar ve bilgiler) gibi toplumsal kapital de zenginlik yaratır, dolayısıyla ulusal ekonomi açısından ekonomik değeri vardır. Ama bu, modern toplumda yer alan, sokak arasında bir dükkân işletmek, Senato'da kulis yapmak, çocuk yetiştirmek gibi bütün çalışma biçimleri için gereklidir. Bireyler kendi güçlerini, yeteneklerini seçme özgürlüklerini sınırlayan birliktelik kurallarına uyarak artırabilirler; bu kurallar başkalarıyla iletişimlerini kolaylaştıracak, eylemlerinde uyum sağlayacaktır. Dürüstlük, uyum, verilen sözleri tutma gibi toplumsal erdemler artık sadece ahlaksal değerler olarak önemli değildir; bunların dolar olarak somut değeri vardır, ortak amaçlara ulaşmak konusunda topluluklara yardımcı olurlar.

Bireycilik kültürünün ikinci sorunu, bu kültürün topluluklarca dışlanmasıdır. Topluluklar, sadece belirli sayıda insanın birbirleriyle ilişki kurmalarıyla oluşmaz; gerçek topluluklar, üyelerinin paylaştıkları değerlerle, ölçütlerle, deneyimlerle ortaya çıkar. Bu değerler ne kadar derin, ne kadar güçlü olursa, topluluk duygusu o kadar güçlü olur. Kişisel özgürlük ile topluluk arasındaki bu alışveriş, birçok kişi açısından açık ve gerekli değildir. İnsanlar eşleriyle, aileleriyle, komşularıyla, işyerleriyle, kiliselerle geleneksel bağlarından kopsalar bile, toplumsal bağlarını korumak durumundadırlar. Ama seçimleri sonucunda sadece zaman zaman beliren yakınlaşmalar, onları yalnızlığa, şaşkınlığa iter, daha derin, daha kalıcı ilişkilerin özlemini duymalarına yol açar.

Bireysel seçme özgürlüğü alanının genişlemesi adına değerleri, kuralları durmadan yenileyen bir toplum, düzenini yitirir, küçülür, yalnız kalır, ortak amaçlara ulaşamaz. Teknolojik yenilikler açısından sınır tanımayan aynı toplum, kişisel davranışlar açısından da sınır tanımaz; bunun sonucunda, suç oranında, dağılan ailelerin, çocuklarına karşı görevlerini yerine getiremeyen ana-babaların, karşılıklı sorumluluklardan kaçınan komşuların, yurttaşlık görevlerini göz ardı edenlerin sayısında artış görülür.

Neler Oldu

Toplumsal kapitalin olumsuz ölçüleri olarak değerlendirilebilecek birçok gösterge, 1965 yılında hızla yükselmeye başladı. Bunları üç genel başlık altında toplayabiliriz: suç, aile, güven.

Amerikalılar, 1960'larda başlayan suç oranlarının büyük bir hızla arttığının farkındadırlar; bu, İkinci Dünya Savaşı öncesiyle Amerika Birleşik Devletleri'nde cinayet ve soygun oranlarının düştüğü dönem karşılaştırılırsa, dramatik bir değişimdir. 1980'lerin ortalarında hafifçe düşen suç oranları, 1980'lerin sonunda yeniden yükselmiş, 1991-1992'de doruğa ulaşmıştır. Mala ve cana yönelik suçlar, o tarihten bu yana azalmıştır. Bu azalma, suçların geçmişte büyük bir hızla arttığı bölgelerde, New York, Şikago, Detroit ve Los Angeles gibi büyük kentlerde daha hızlı olmuştur.

Yüksek suç oranları bakımından, gelişmiş ülkeler arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin özel bir yeri vardır; ama Asya dışındaki gelişmiş ülkelerde de aynı zaman dilimi içinde suç artışı görülmüştür. Kanada, Finlandiya, İrlanda, Hollanda, Yeni Zelanda, İsveç ve Birleşik Krallık'ta cana yönelik suçların sayısında büyük artış olmuştur. Düzensizliğin daha geniş kapsamlı bir göstergesi olan mala yönelik suçlarda da, Amerika Birleşik Devletleri yalnız değildir; Kanada, Danimarka, Hollanda, Yeni Zelanda ve İsveç, son dönemde hırsızlık suçları açısından Amerika Birleşik Devletleri'ni geride bırakmıştır.

Toplumsal ölçütlerde Büyük Bozulma'ya yol açan değişiklikler arasında en dramatik olanı üremeyle, aileyle, karşı cinsler arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Boşanmanın 1970'e kadar yasal olmadığı İtalya ve öteki Katolik ülkeler dışında, gelişmiş dünyada boşanma oranları hızla yükselmiştir; 1980'lere gelindiğinde, Amerika'daki evliliklerin yarısı boşanmayla sonuçlanıyordu; boşanmış kişilerin evli kişilere oranı otuz yıl içinde dörde katlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde evlilik dışı doğan çocukların, genel doğum sayısına göre oranı 1940'ta yüzde 5 iken, bu oran 1995'te yüzde 32'ye çıkmıştır. Bu sayı birçok İskandinav ülkesinde yüzde 60'a yakındır; Birleşik Krallık, Kanada ve Fransa'da da, Amerika Birleşik Devletleri'yle karşılaştırılabilir düzeylere ulaşılmıştır. Evlilik dışı doğumlardan, boşanmalardan, ayrı yaşayan anne-babalardan (Avrupa'da sıkça rastlanan bir durum) ötürü, birçok gelişmiş ülkede anne-babasıyla birlikte aynı evde on sekiz yaşına ulaşan çocukların sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Ailenin üreme işlevi de tehdit altındadır; İtalya, İspanya ve Almanya'da doğumlar öylesine azalmıştır ki, bu ülkelerde, göçler sayılmazsa, her kuşakta nüfustan yüzde 30 eksilme olmaktadır.

1950'lerden 1990'lara kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde ya da bir başka Batı ülkesinde yaşayan herkes, toplumsal değerler açısından bireyciliğin güçlenmesini sağlayan değişimleri mutlaka fark etmiştir. Somut veriler ve gözlemler, gittikçe yayılan toplumsal kurumların yetkelerine insanların pek aldırış etmediğini göstermiştir. Kurumlara güven, gözle görülür biçimde azalmıştır. 1958'de görüşlerine başvurulan Amerikalıların yüde 73'ü federal hükümetin "çoğu zaman" ya da "aşağı yukarı her zaman" doğru işler yaptığına inanmaktaydı; bu oran 1994'te yüzde 15'e düşmüştür. Amerikalılara göre istatistiklere daha seyrek başvuran Avrupalıların da, kilise, polis, hükümet gibi geleneksel kurumlara güvenleri azalmıştır. Amerikalıların birbirlerine olan güvenleri de azalmıştır; 1960'ların başlarında yapılan araştırmalarda, birbirlerine güven duyan Amerikalılar güven duymayan Amerikalılara göre yüzde 10 fazlaydı; 1990'larda güven duymayanlar, güven duyduğunu söyleyenlerden yüzde 30 fazladır. Politik bilimci Robert Putnam'ın belirttiği gibi, sivil toplumda derneklerin ya da dernek üyeliklerinin sayısında azalma olup olmadığı bilinmemektedir. Bilinen, güven çemberinin daraldığı, toplumsal bağların gevşediği ve daha kısa ömürlü olduğudur.

Bozulmayı Yaratan Nedenler İçin Öneriler

Bu gibi büyük değişimler, basit nedenlerle açıklanamaz. Yine de, çeşitli toplumsal göstergelerin birçok endüstrileşmiş ülkede aynı anda değişmeye başlaması, daha genel bir açıklamaya gitmemiz gerektiğini belirtmekte, incelemeyi biraz olsun kolaylaştırmaktadır. Aynı olgu geniş bir ülkeler yelpazesinde belirirse, Vietnam Savaşı ya da Watergate gibi tek ülkeyi ilgilendiren etkileri bir yana bırakabiliriz.

'Büyük Bozulma'yla ilgili nedenler konusunda bazı görüşler ortaya atılmıştır. Aralarından üçü şunlardır: i. Artan yoksulluk ve gelir eşitsizliğiyle yaratılmıştır. ii. Modern refah devletinin ürünüdür. iii. Dinin gerilemesi ve bireysel tatminlerin toplumsal yükümlülüklerden öne çıkmasını da içeren geniş kültür değişiminin sonucudur.

'Büyük Bozulma'ya yoksulluk ve eşitsizlik neden olmuştur. İnsanlık tarihinde, başka ülkelerden daha zengin olan ülkelerde ekonomik bunalımla birlikte toplumsal değerlerde büyük değişiklikler görüldüğü görüşü tartışma götürür. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yoksul insanlar, geçmiş kuşak Amerikalıların çoğundan daha yüksek yaşam düzeyine sahiptir, sıkı aile bağlarının bulunduğu çağdaş Üçüncü Dünya ülkelerindeki insanların

çoğundan daha fazla gelir elde etmektedirler. 1960'larda büyük düşüş gösteren, daha sonra hafifçe artan yoksulluk oranları, toplumsal kargaşada önemli bir yükselmeye yol açacak ölçüde değildir.

Ekonomik varsayımı benimseyenler, sorunun kaynağını sadece yoksulluk düzeyiyle bağdaştırmamaktadır; modern toplumlarda, daha zengin olmalarına karşın, eşitsizlik daha çok görülmektedir ya da bu toplumlar ekonomik bunalımlar geçirmişler, toplumsal kargaşaya yol açan işsizlik sorunlarıyla karşılaşmışlardır. Boşanma ve evlilik dışı çocuk doğurma oranlarını karşılaştırarak ele alırsak, 'Büyük Bozulma'ya aile çöküntülerinin yol açtığını da söyleyemeyiz. Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Örgütü'ne (OECD) bakılırsa, ekonomik eşitliği sağlamak için yaratılan olanaklarla aile bağları arasında ilişki yoktur. Gerçekten de, yüksek refah düzeyleriyle evlilik dışı ilişkiler arasında bir bağ kurmak doğru değildir; Amerikalı tutucular ise, refah devletinin aile çöküntülerini önlemediğini, çöküşe neden olduğunu ileri sürmektedir. Evlilik dışı ilişkiler en çok İsveç ve Danimarka'da görülmektedir; bu ülkelerde yaşayanların yüzde 50'si gelirlerini devletten sağlamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde bu oran yüzde 30'dur; ülkede eşitsizlik daha belirgindir, ama evlilik dışı ilişkiler daha azdır. Devletin yoksulları daha az koruyabildiği Japonya ve Kore'de, OECD araştırmalarına bakılırsa, boşanma ve evlilik dışı ilişkiler oranı son derece düşüktür.

Yurttaşların gelirlerini arttırmaya çalışan, yoksullukla savaşan demokratik toplumlarda, yoksulluğun ve eşitsizliğin suç oranını yükselttiğine inanılır; politikacılar da, onlara oy verenler de genellikle bu görüşü benimserler. Gelir dağılımındaki eşitsizlik ile suç oranları arasında bir bağlantı kurulabilir belki, ama bu bağlantı Batı'da hızla yükselen suç eğilimini açıklamaktan uzaktır. 1960'lardan 1990'lara kadar, ekonomik bunalımın olmadığı dönemde, suç oranında büyük bir yükselme görülmüştür; aslına bakılırsa, Amerika'da savaş sonrası suç dalgası, işsizliğin olmadığı, refahın hüküm sürdüğü bir dönemde başlamıştır. (1930'ların 'Büyük Bunalım'ı sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nde suç sayısı önemli ölçüde azalmıştır.) Bu ülkede gelir eşitsizliği 'Büyük Bozulma' sırasında artmıştır, ama suç oranları, eşitliği Amerika Birleşik Devletleri'nden daha fazla gözeten gelişmiş Batı toplumlarında da yükselmiştir. Amerika'daki büyük ekonomik eşitsizlik, söz gelimi İsveç'e göre daha fazla suç işlenmesini belki açıklar, ama suç oranının Amerika'yla birlikte İsveç'te de neden yükselmeye başladığını açıklamaktan uzaktır. Üstelik, Amerika'da gelir eşitsizliği 1990'larda artışını sürdürmüş,

ama suç oranı düşmüştür; onun için, bu dönem için eşitsizlik ile suç arasında bir bağlantı kurmak olanaksızdır.

'Büyük Bozulma'ya Yanlış Hükümet Politikaları Neden Olmuştur

Toplumsal düzenin bozulması konusunda ikinci genel açıklama, tutuculardan gelmektedir; bu görüş, *Losing Ground* (*Gerilemek*) adlı kitabında Charles Murray, ondan önce de ekonomist Gary Becker tarafından savunulmuştur. Solcuların görüşlerinin tam tersi ileri sürülmüştür: refah devletinin yarattığı sapık eğilimler, ailelerin dağılmasına, suç oranının yükselmesine neden olmaktadır. Kocasız, çocuklu yoksul kadınlara ödenen işsizlik sigortası, çocuklarının babalarıyla evlenen kadınları cezalandırmıştır. Bu uygulama, yoğun eleştiriler sonucunda, 1996'da kaldırılmıştır.

İşsizlik sigortasının insanları çalışmaktan vazgeçirdiği, ekonomistlerin deyimiyle bir "ahlaksal tehlike" yarattığı kabul edilebilir. Ama bunun aile yapısına etkileri tartışma götürür. İşsizlik sigortası uygulaması belirli bir dönem içinde oturmuş, 1980'lerde inişe geçmiş, ama aile çözülmeleri 1990'ların ortalarına kadar bütün hızıyla sürmüştür. Bir araştırmacı, aile çözülmelerinin en fazla yüzde 15'inin bu nedene dayandığını ortaya koymuştur.

Tutucuların görüşünün temel yanlışı, evlilik dışı çocukların zayıflayan aile bağları sonucunda dünyaya geldiğidir; bu görüş, nüfus planlaması, boşanma, evlenme yerine birlikte yaşama, birlikte yaşayan çiftlerin ayrılması gibi konuları içermektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde olsun, başka ülkelerde olsun, evlilik dışı çocuk yapmayı yoksullukla bağdaştıramayız. Boşanma ve birlikte yaşama, Batı'nın orta ve zengin sınıflarında çok daha sık görülen bir uygulamadır. Boşanma oranlarının yükselmesini, evlenmelerin azalmasını hükümetlerin uygulamalarına bağlayamayız, söylenebilecek tek şey, devletin boşanmayı kolaylaştırdığıdır.

Birçok tutucu, yükselen suç oranını, aynı dönemde indirilen cezalara bağlamaktadır. Gary Becker, suçu da akılcı seçimin bir başka biçimi olarak görmektedir: hapis ya da para cezaları azaltıldığı zaman daha çok suç işlenmekte ya da bunun tersi olmaktadır. Tutucuların çoğu, suç oranının 1960'larda, toplumun bağışlayıcı olduğu, adalet düzeninin de suçluları koruduğu dönemde yükseldiğini düşünmektedir. Bu görüşe göre, Amerika Birleşik Devletleri'nin bazı bölgelerinde 1980'lerde daha sert önlemler alındığı, cezaların, özellikle hapis cezalarının ağırlaştırıldığı, polislerin sokaklarda devriye gezdiği dönemin sonuçları 1990'larda görülmüş, suç oranları düşmüştür.

1990'larda suçların azalmasında güvenlik yöntemlerinin, ağırlaştırılan cezaların büyük etkisi olabilir, ama 1960'larda tırmanan suç oranının sadece polis hoşgörüsünün bir ürünü olduğunu söylemek yanlıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1960'larda *Miranda v. Arizona* gibi bir dizi Yüksek Mahkeme kararıyla sanıkların hakları korunmaya alınmış, polisin, savcının yetkileri sınırlandırılmıştır. Polis, yetki sınırlarını kısa sürede öğrenmiş, o sınırlar içinde yasal görevini yapmayı sürdürmüştür. Son zamanlardaki kriminoloji araştırmaları, suçların daha çok çocuklukta yaşanan yoksulluk ve bunalımlardan kaynaklandığını göstermektedir. Suç işlemeye eğilimli olanlar, cezaların ağırlaştırılmasından etkilenmemektedirler; eğilimin temelleri ve çeşitli düzeylerde verilecek cezalara tepkilerin kaynakları, kişlerin yetişme koşullarında aranmalıdır. Suç oranında hızlı bir artışı anlayabilmek için, aynı dönemde aile, komşuluk, okul gibi toplumsal kurumlarda oluşan değişimleri ve yaygın kültürün gençlere gönderdiği işaretleri değerlendirmek gerekir.

'Büyük Bozulma'ya Yaygın Kültür Değişimi Neden Olmuştur

Burada sözü edilen üç nedenden en akla yakın olanı, kültürel alanla ilgili açıklamadır. Yükselen bireycilik ve toplulukları ilgilendiren denetimlerin gevşetilmesi, aile yaşamı, cinsel davranışlar ve insanların yasalara isteyerek boyun eğmeye istekli olmaları konularında büyük etki yaratmıştır. Bu açıklamadaki sorun, kültürün etken olmaması değil, zamanlamadır: genellikle ağır ağır gelişen kültür, 1990'ların ortalarından sonra neden ansızın duraklayıvermiştir?

Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde toplumsal denetimin en üst noktaya ulaştığı dönem, ataerkil aile düzeninin kabul gördüğü ve ergenlik çağı cinselliğinin sıkı denetim altında tutulduğu on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğiydi. Viktoryen ahlak anlayışını dinamitleyen kültür değişimi, çeşitli katmanlardan oluşmuştur: En üstte, düşünürler, bilim adamları, sanatçılar, akademisyenler, büyük değişikliklere entelektüel kılıflar uydurmaya çalışan sahteciler tarafından oluşturulan soyut görüşler vardı. Onun altında karmaşık soyut görüşleri daha anlaşılır biçimlerde kitaplar, gazeteler ve başka kitle medyasıyla halka ulaştıran popüler kültür yer alıyordu. En alttaki katman, gerçek davranış biçimlerinden oluşan katmandı; soyut ve yaygınlaşmış görüşlerle belirtilen yeni değerler, geniş kitlelerin davranışlarına yansıyordu.

Viktoryen ahlak anlayışındaki gerileme, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında ve yirminci yüzyıl başlarında beliren entelektüel gelişmelere ve 1940'larda

başlayan ikinci bir dalgaya bağlanabilir. Düşüncenin en üst düzeye ulaştığı dönemde, Batı akılcılığı, hiçbir akılcı nedenin evrensel davranış değerlerini desteklemediğini ileri sürerek kendi kendini dinamitlemiştir. Bu, modern göreceliğin babası sayılan Friedrich Nietzsche'nin görüşlerinde açıkça belirmektedir. Nietzsche, insanın, "kırmızı yanaklı hayvanın" değer üreten bir hayvan olduğunu, değişik kültürlerde konuşulan "iyi ve kötü diller"in köklerinin gerçekte ya da akılcılıkta olmadığını, iradeyle oluştuğunu ileri sürmüştü. Aydınlanma Çağı, doğruluk ya da ahlak konularında açık gerçeklere ulaşamamış, daha çok, ahlaksal düzenlemelerin sonsuz çeşitlemeleriyle ilgilenmiştir. Değerleri doğaya ya da Tanrı'ya bağlama çabaları, o değerlerin yaratıcılarının kendi iradeleriyle seçimleri olarak nitelendirilmiştir. Nietzsche'nin "Gerçekler yoktur, sadece yorumlar vardır" aforizması, daha sonra yeniden yapılanma ve postmodernizm etiketleriyle gelen görececilerin parolası olmuştur.

Toplumsal bilimlerde, psikologların ilk işi Viktoryen değerlerin dinamitlenmesi olmuştur. John Dewey, William James ve psikolojide davranışçılık okulunun kurucusu John Watson, insan doğasının temelde günahkâr olduğundan yola çıkan Victoria Çağı ve Hıristiyan görüşlerine değişik nedenlerle karşı koydular; toplumsal düzen için davranışlar üzerinde sıkı toplumsal denetimlerin gerekli olmadığını savundular. İnsanın kafasında kültürel içerikle dolmaya hazır taze bir beyin bulunduğunu ileri sürdüler; bu görüşlerinin arkasında, toplumsal baskıların ve baskıcı politikaların insanları kötülüğe ittiği düşüncesi yatıyordu. Sigmund Freud, bunalımın cinsel davranışlar üzerindeki aşırı baskılardan yaratıldığı görüşüyle son derece etkili oldu. Psikanalizin yayılması, bütün bir kuşağı cinsel konuları konuşmaya, günlük psikolojik sorunları libido ve baskı açısından değerlendirmeye yöneltti.

Kültür tarihçisi James Lincoln Collier, odağı 1912 olan yılları Amerika Birleşik Devletleri'nde Viktoryen cinsellik ölçütlerinin yıkıldığı yıllar olarak görmektedir. Bu dönemde ülkede yeni danslar yayılmış, gece kulüplerinde aklıbaşında kadınlar görülmeye başlanmıştır; alkol tüketimi artmıştır; sinema ve modern kitle eğlence türleri belirmiştir; edebiyatta yerleşik kültürel değerleri hedef alan modernizm hızla gelişmiştir; cinsellik anlayışı değişmiştir. Collier, 1960'ların cinsel devriminin entelektüel ve kültürel tohumlarını 1920'lerde Amerikalı seçkinlerin attığı görüşündedir. Bu tohumların yeşermesindeki gecikmeye insanların ekonomik sıkıntılar içinde yaşam kavgası vermekten başka bir şey düşünmedikleri bunalım yılları ve İkinci Dünya Savaşı neden olmuştur.

Öyleyse, asıl sorun 'Büyük Bozulma' sırasında toplumsal ölçütlerde beliren değişimlerin, varlığı yadsınamayacak kültürel köklere sahip olup olmadığı değil, bu değişimlerin zamanlaması ve hızıdır. Kültürün, ekonomik koşullar, toplum politikaları ve ideoloji gibi başka etkenlere oranla çok daha ağır değiştiğini biliyoruz. Kültürel ölçütler, hızla modernleşen Üçüncü Dünya ülkeleri gibi toplumlarda kısa sürede değişebilmektedir, ama kültürel değişim toplumsal-ekonomik değişimin her zaman arkasında kalmış, tek başına belirleyici bir etken olamamıştır.

'Büyük Bozulma'ya gelince: bozulmanın başladığı sıralarda, iki-üç kuşaktır Victoria Çağı değerlerinden zaten ağır ağır uzaklaşılmaktaydı; bu hız birdenbire arttı. Gelişmiş dünyada insanların evlilik, çocuk yetiştirme, yetke, toplum gibi temel konularda davranışlarını ansızın değiştirmeye karar verdiklerini, bunu da hiçbir gücün baskısı olmadan yaptıklarını kabullenmek olanaksızdır. Bu değişimlerde, Amerikan tarihindeki Vietnam, Watergate ya da 1960'ların karşı-kültür hareketi gibi kökler aramak, olayı belirli bir bölgeye indirgemek olur; toplumsal ölçütler İsveç'ten, Norveç'ten Yeni Zelanda'ya, İspanya'ya kadar başka toplumlarda da parçalanmıştır.

'Büyük Bozulma'nın nedenleriyle ilgili bu açıklamalar yetersiz kalıyorsa, olayın başka boyutlarına inmemiz gerekiyor.

Suç Oranı Neden Arttı?

Suç oranlarının sadece gelişmiş güvenlik istatistiklerini ilgilendiren bir konu olmadığını varsayıyorsak, birkaç soru sormalıyız. Suç oranları bu kadar kısa sürede, geniş bir ülkeler yelpazesinde neden önemli ölçüde yükselmiştir? Bu oranlar Amerika Birleşik Devletleri'nde ve bazı Batı ülkelerinde neden durmuş ya da gerilemeye başlamıştır?

Suç oranlarının 1960'ların sonlarından 1980'lere kadar yükselmesinin, daha sonra da inişe geçmesinin akla gelebilecek ilk, belki de en basit açıklaması nüfus istatistikleriyle ilgilidir. Suç en çok on beş ile yirmi dört yaş arasındaki delikanlılar tarafından işlenmektedir. Erkeklerde bulunan şiddet ve saldırı eğilimleriyle ilgili genetik bir nedeni vardır bunun; doğum oranı yükselince, on beş - yirmi dört yıl sonra suç oranı da yükselir. 1950-1960 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde on beş - yirmi dört yaş arasındaki gençlerin sayısı iki milyon artmış, bir sonraki kuşakla bu yaş grubuna 12 milyon kişi katılmıştır; barbar istilasını andıran bir saldırıya benzetilmiştir bu. Gençler, sadece suç işlemeye yönelik insanların sayısını çoğaltmakla

kalmamıştır, her türlü oranlamanın sınırlarını aşan, yetkeye meydan okuyan bir "gençlik kültürü" de yaratmışlardır.

Bebek Patlaması, 1960'larda ve 1970'lerde suç oranlarının yükselmesinin nedenlerini açıklayan faktörlerden sadece biridir. Bir suç bilimleri uzmanı, nüfus istatistikleriyle karşılaştırıldığında, Amerika Birleşik Devletleri'nde cinayet oranının on kat fazla olduğunu ileri sürmüştür. Başka araştırmalar da, ülkede işlenen suçların artışıyla yaş yapısındaki değişikliğin bağlantısı olmadığını ortaya çıkarmıştır.

İkinci bir açıklama, suç oranlarının modernizasyonla ve kentleşme, nüfus yoğunluğu, suç olanakları gibi ilişkili etkenlerle bağlantısını dile getirmektedir. Büyük kentlerde, kırsal bölgelere oranla, daha çok soygunculuk ve araba hırsızlığı olması doğaldır, çünkü suçlular kalabalık yerleşim alanlarında daha çok otomobil ve boş ev bulacaklardır. Ama 1960'lardan sonra gelişmiş ülkelerde suç oranının artışını kentleşmeye ve fiziksel çevrenin değişmesine bağlamak yanlış olur. Sözü edilen ülkeler, 1960'a gelindiğinde zaten endüstrileşmiş, kentleşmiş toplumlara dönüşmüşlerdi; kırsal alanlardan kentlere göç 1965'te ansızın başlamamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde Kuzey, Güney'e göre daha kentleşmiştir, daha yüksek nüfus yoğunluğuna sahiptir; ama adam öldürme olayları Güney'de çok daha fazladır. Güney'de şiddet kırsal alanlarda daha çok görülmektedir; durumu yakından inceleyenler, yüksek suç oranlarının kültürle bağlantısı olduğuna inanmaktadırlar. Japonya, Kore, Hong Kong ve Singapur, dünyanın en fazla nüfus yoğunluğuna sahip ve kentleşme açısından en kalabalık ülkeleri arasındadır, ama kentleşme oluşurken suç oranlarında bir yükselmeye tanık olmamışlardır. Suç düzeylerini saptarken, insansal/toplumsal çevrenin fiziksel çevreden çok daha önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Üçüncü bir açıklama, bazen örtülü biçimde "toplumsal benzeşmezlik" başlığı altında yapılmaktadır. Birçok toplumda suçların ırksal ya da etnik azınlıklar arasında yoğunlaştığı düşünülmekte, son iki kuşaktır aşağı yukarı bütün gelişmiş Batı toplumlarında olduğu gibi, etnik farklılıklar çoğaldıkça suç oranının yükseldiği ileri sürülmektedir. Suç bilimi uzmanları Richard Cloward ve Lloyd Ohlin'e göre, suç oranları azınlıklar arasında daha yüksektir, çünkü bu azınlıklar, toplumsal hareketin yasal alanlarında ülkedeki çoğunluktan daha çok kısıtlamalarla karşı karşıyadır. Benzeşmezliğin kültür, dil, din farklılıkları yüzünden topluluklar oluşturulamaması, bu yüzden ortak ölçütler, değerler sunulamaması gibi başka etkenler de nedenler arasına katılabilir. Ama Amerika Birleşik Devletleri'nde suçların sadece bir bölümünü göç nedenine bağlayabiliriz.

Dördüncü bir açıklama, günümüz aile yapısındaki değişikliklerle ilgilidir. Amerikan suç biliminde şu sıralarda yaygın olan görüş, çocukluk döneminde toplumsallaşmanın suç düzeyiyle bağlantılı olduğudur. Bir başka anlatımla, akılcılık okulu yandaşlarının düşündüğünün aksine, insanların çoğu ödülleri, riskleri tartarak suç işleyip işlememe konusunda günlük kararlar almamaktadır. İnsanların büyük çoğunluğu yasalara, özellikle ağır yaptırımlar getiren yasalara boyun eğmektedir; bu, küçük yaşta kendiliğinden öğrenilmektedir. Suçların çoğu, kendilerini denetlemeyi öğrenememiş kişiler tarafından işlenmekte, tekrarlanmaktadır. Suçlular, akıllarıyla değil, içgüdüleriyle davranmaktadır. Sonuçları düşünmemekte, ceza alıp almayacaklarını akıllarına bile getirmemektedirler.

Güvensizlik Neden Arttı?

Güven, değerler ve sivil toplum konularını ele alırken iki sorunun açıklanması gerekir: Güven duygusu, kurumlarda ve insanlarda neden büyük ölçüde azalmıştır? Topluluklar belirgin bir biçimde genişlerken, sivil toplum yoğunluğunda ortak değerler neden azalmaktadır?

Amerika'da güven azalmasının nedenleri üstünde çok durulmuştur. Önce Robert Putnam, bunun televizyonun çıkışıyla bağlantılı olduğunu, televizyon izleyerek yetişen ilk kuşağın güven açısından en olumsuz duyguları yaşadığını ileri sürmüştür. Televizyon programları cinsellik ve şiddet konularında olumsuz tohumlar atmaktadır; ayrıca, Amerikalılar günde ortalama dört saatlerini televizyon karşısında geçirmekte, yüz yüze gerçekleştirilen toplumsal etkinlik olanaklarından yoksun kalmaktadır.

Güvensizlik duygusu gibi geniş bir olgunun yaratılmasına birçok neden yol açabilir; televizyon bunlardan sadece biridir. Ulusal Görüş Araştırma Merkezi'nden Tom Smith, güven konusundaki verilere dayanarak istatistiksel bir inceleme yapmış, güvensizliğin düşük toplumsal ekonomik durum, azınlıklar, yaşam sarsıntıları, dinsel açıdan kutuplaşma ve gençlik konularıyla bağlantılarını ortaya koymuştur. Yoksul ve eğitim görmemiş kişiler, varlıklı ve öğrenim yapmış kişilere oranla çok daha güvensizdirler. Karadeililer, beyazlara göre önemli ölçüde güvensizdir; güvensizlik ile göçmen kimliği arasında da bağlantı vardır. Güveni etkileyen yaşam sarsıntıları arasında bir suçun kurbanı olmak, sağlığın bozulması gibi örnekler göste-

rilebilir. Kiliseye gitmeyenler ya da körü körüne dinci olanlar arasında da güvensizliğe rastlanmaktadır. Gençler ise yaşlılardan çok daha güvensizdir.

1960'lardan bu yana saydığımız etkenlerden hangisi, güven azalmasını açıklayacak biçimde değişmiştir? Gelir eşitsizliği bir ölçüde artmıştır, Maryland Üniversitesi'nden Eric Uslaner bunun güvensizlikte belirli bir artışa yol açabileceğini ileri sürmüştür. Ama bu dönem boyunca yoksulluk oranları artmamış, durağan kalmıştır; Amerikalıların büyük çoğunluğu için "orta sınıf kıskacı" olarak adlandırılan durumda, gelirlerde azalma görülmemiştir.

1960'ların ortalarından 1990'ların ortalarına kadar suç oranları büyük ölçüde artmıştır, bir suçun kurbanı olan ya da her gün yerel televizyon kanallarında iç karartıcı suç haberlerini izleyen kişilerin yakın dostları ve aileleri dışındaki dünyaya güven duymamaları son derece olağandır. Onun için, 1965'ten sonra güvensizliğin artmasında suç önemli bir etken olarak görülebilir; bu görüş, daha ayrıntılı incelemelerle desteklenmiştir.

Yaşam sarsıntıları yaratan öteki belli başlı toplumsal değişim, boşanmaların, ailelerde dağılmaların artmasıdır. Anne-babalarının boşanmalarını gören, daha sonra eve girip çıkan yeni insanlarla karşılaşan çocukların büyüklere kuşkuyla bakmaları son derece doğaldır; bu, araştırmaya temel olan verilerdeki yükselen güvensizlik duygusunu açıklayan olgulardan biridir.

Güvensizlikte belirgin artışa karşın, toplulukların ve bu topluluklara üye sayılarının çoğaldığı görülmektedir. Düşük güven düzeylerini yüksek topluluk üyeliği düzeyleriyle bağdaştırmanın en mantıklı yolu, güven çemberinin daraldığını düşünmektir. Sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde değil, dünyanın bütün gelişmiş ülkelerinde, değerler ya da sivil toplum konularındaki verileri, güven çemberinin küçüldüğünü göz önünde tutarak yorumlayabiliriz. Bir başka anlatımla, insanlar değerleri, ölçütleri paylaşmayı, toplumsal kapitali oluşturacak biçimde paylaşmayı sürdürmekte, topluluklara, örgütlere daha büyük sayılarla katılmaktadır. Ama topluluklar tür olarak değişmiştir. Çoğu büyük örgütün yetkesi azalmış, kişilerin yaşamlarında daha büyük önem taşıyan küçük birliklerin sayıları artmıştır. İnsanlar, güçlü bir işçi federasyonunun üyesi olmakla, büyük bir şirkette çalışmakla, askerlik yapmakla övünmemekte, yerel bir aerobik kursuna, bir Yeni Çağ derneğine, küçük bir yardım kuruluşuna ya da Internet'te çene çalmaya daha çok önem vermektedir. Bir zamanlar toplumun kültürünü oluşturan kilisede değerler aramaktansa, kendi değerlerini bireysel yollarla seçmekte, benzer düşünceler taşıyan insanların oluşturduğu küçük topluluklarla bağlantı kurmaktadır.

Daha küçük çaplı topluluklara kayış, politik açıdan geniş tabanlı partilere dayanan çıkar topluluklarının evrensel boyutlarda yükselişine de yansımaktadır. Alman Hıristiyan Demokratları ya da İngiliz İşçi Partisi gibi partiler, ulusal savunmadan işsizlik sigortasına kadar her konu karşısında ideolojik konumlarını almışlardır. Belirli bir toplum sınıfına dayanmakla birlikte, bu partiler geniş bir çıkarlar ve kişiler yelpazesine sahiptir. Öte yandan, toplulukların çalışmaları yağmur ormanlarını kurtarmak ya da Orta Batı'da tavukçuluğu geliştirmek gibi belirli konularda yoğunlaşmaktadır; çap olarak belki uluslararasıdır bunlar, ama yetkileri de, ele aldıkları konuların ve bir araya getirdikleri insanların sayısı da daha azdır.

Çağdaş Avrupalılar gibi, çağdaş Amerikalılar da çelişkili amaçlara yönelmişlerdir. Kendi seçme özgürlüklerini kısıtlayan, politik olsun, ahlaksal olsun, hiçbir yetkeye güvenmemekte, ama bir topluluk duygusuna sığınmak istemekte, o topluluğun sağlayacağı tanınma, katılma, kimlik gibi güzel şeylerin peşinde koşmaktadırlar. Bu yüzden, topluluğun küçük ve esnek derneklerden, örgütlerden oluşması, katılım giderlerinin düşük olması gerekmektedir. Böylece insanlar yetke ve topluluk konularında çelişkili isteklerini bağdaştırabilirler. Ama katıldıkları topluluklar, geçmişin örgütlerinden daha küçük, daha cılızdır. Topluluklar komşu topluluklarla daha az şeyler paylaşmakta, üyelerini sıkı biçimde denetleyememektedir. İnsanların güvendiği çemberler daralmıştır. 'Büyük Bozulma'nın odağındaki değerler değişiminin özü, ahlaksal bireyciliğin yükselmesi ve topluluğun küçülmesidir. Bunlar, kültürel değerlerin 1960'lardan sonra neden değiştiğini bir ölçüde açıklamaktadır. Ama 'Büyük Bozulma'nın odağında cinselliği ve aileyi ilgilendiren değerlerin değişmesi yatmaktadır; bu değişimi özellikle vurgulamak gerekir.

Yaramaz İnsanlar

Annenin rolü temelde biyolojiktir, babanın rolü ise toplumsal temeller üstüne kurulmuştur. Antropolojist Margaret Mead'in sözleriyle, "İnsanlık tarihinin şafağında toplumsal bir olgu icat edildi, erkekler dişileri ve çocuklarını beslemeye başladılar." Erkeğin rolü, kaynak sağlamaydı; erkek, "nerede olursa olsun, kadınlara ve çocuklara yiyecek sağlamakla" yükümlüydü. Yerleşik bir davranış biçimi olarak erkeğin aileyi besleme yükümlülüğü günün birinde bozulacaktı. Mead şunları yazıyordu:

Kanıtlara dayanarak, konuyu erkeklerle kadınlar için ayrı ayrı değerlendirmeliyiz – erkeklerin başkalarına besin sağlamayı öğrenmeleri gerekir;

öğretilen bu davranış son derece naziktir, gerektiği gibi öğretilemeyen toplumsal koşullarda kolayca yok olabilir.

Bir başka anlatımla, babaların rolü kültürlere ve geleneklere göre değişir, çocukları gerektiği gibi beslemek ve eğitmekten, daha uzak kalarak bir koruyucu, bir "disiplinci" gibi davranmaya, daha da uzaklaşarak sadece para sağlamaya kadar farklılıklar gösterir. Bir anneyi yeni doğmuş çocuğundan ayırmak büyük çaba ister; ama babayı çocuğundan uzaklaştırmak aynı derecede güç değildir.

Akrabalığı ve aileyi bu çerçeve içine yerleştirince, son iki kuşaktır çekirdek ailelerin neden bu kadar hızla dağıldıklarını anlamak kolaylaşır. Kadının üretmesi ve erkeğin kaynak sağlamasının birleşmesiyle kurulan aile bağı zaten inceydi. 'Büyük Bozulma' öncesinde bütün Batı toplumları, annelerle çocuklarını korumak için karmaşık bir dizi yasal ve yasal olmayan önlemler, kurallar, ölçütler, zorunluluklar getirmiş, babaların özgürlüklerini kısıtlamıştı; bu da erkeklerin bir aileyi yıkarak bir başka aile kurmaları olanağını getirdi. Bugün birçok insan evliliği iki yetişkin arasında kurulan bir cinsel ve duygusal bağın kutlanması olarak görmektedir; bu yüzden, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve başka gelişmiş ülkelerde eşcinseller arasında evlilikler de gerçekleşebilmektedir. Ama tarihsel açıdan, evlilik kurumu anneyle çocuğuna yasal koruma sağlamak, çocukların birer yetişkin oluncaya kadar babalarının ekonomik kaynaklarından yararlanmalarına olanak vermek için yaratılmıştır.

Erkeklerin davranışlarını kısıtlayan ölçütlerin ve bunların temellendirdiği ilişkilerin çöküşüne hangi etkenler yol açmıştır? Savaş sonrasının ilk yıllarında çok önemli iki değişim olmuştur. İlki, tıp teknolojisindeki gelişmelerle ilgilidir; doğum kontrolü ve kürtaj, kadınların kendi üretkenliklerini denetim altına almalarını sağlamıştır. İkincisi, endüstrileşmiş çoğu ülkede kadınların iş alanlarına çalışan insanlar olarak akmaları, saatlik, yıllık ve yaşam boyu gelirlerinin artmasıdır; bu düzen otuz yıl içinde oturmuştur.

Doğum kontrolünün önemi, sadece nüfusun azalması değildir. Gerçekten de, doğum kontrolü, istenmeyen doğumların önlenmesi yolunda alınmış bir önlemse, evlilik dışı doğumlar ve kürtaj oranında yükselme nasıl açıklanabilir; OECD, doğum kontrolünü neden evlilik dışı doğumlarla bağlantılı görmektedir? Bu sorulara açıklama getirmek oldukça güçtür.

Janet Yellen, George Akerlof, Michael Katz gibi ekonomistlerin belirttiği gibi, doğum kontrol hapının ve cinsel devrimin asıl etkisi, cinselliğin risk hesaplarını altüst etmesi, dolayısıyla erkek davranışını değiştirmesi olmuştur. Doğum kontrol yöntemlerinin ve kürtajın yaygınlaşmasıyla ve evlilik dışı çocuk sayısındaki artışla birlikte "zoraki" evliliklerde azalma görülmüştür. Ekonomistlerin hesaplarına göre, 1965-1969 arasındaki dönemde nikâh memurunun karşısına geçen beyaz gelinlerin yüzde 59'u, karaderili gelinlerin ise yüzde 25'i hamileydi. Gençler evlilik öncesi cinsel ilişkide bulunuyorlardı, ama o yıllarda evlilik dışı çocuk yapmanın toplumsal sorumluluğu erkeğin omuzlarına biniyordu. Bu oranlar, 1980-1984 yılları arasında yüzde 42 ile yüzde 11'e düştü. Doğum kontrolü ve kürtaj, kadınlara sonuçlarını düşünmeden cinsel ilişkide bulunma rahatlığını getiriyor, erkekler de hamile bıraktıkları kadınlara bakma gerekliliğinden kurtuluyordu.

Erkeklerin davranışlarını değiştiren ikinci etken, kadınların iş yaşamına katılması olmuştur. Birçok ekonomist tarafından kabul edilen düşünceye göre, Gary Becker'in *A Treatise on the Family* (*Aile Üstüne Bir Çalışma*, 1981) adlı yapıtıyla geniş biçimde incelediği gibi, kadınların gelirleriyle aile dağılmaları arasında bağlantı kurmak gerekmektedir. Bu görüşün arkasındaki varsayıma göre birçok evlilik gerekli önbilgilerden yoksun olarak gerçekleşmektedir; genç çiftler, yaşamın sonsuz bir balayı olmadığını kısa sürede anlamakta, eşlerinin davranışlarının evlilik öncesine göre değiştiğini görmekte, umduklarını bulamamaktadırlar. Eskiden, boşanıp yeni bir eş bulmak ya da kötü davranan kocadan ayrılmak pek kolay değildi, kadınlar kocalarına bağımlıydılar, çünkü iş alanında uzmanlıkları, deneyimleri yoktu. Kadınlar, gelirleri arttıkça, kocaları olmadan da kendilerini ve çocuklarını geçindirebilmeye başladılar. Kadınların gelir artışları, çocuk giderlerine de yansımış, bu da doğum sayısında azalmaya yol açmıştır. Daha az çocuk, Becker'ın sözleriyle, ortak evlilik kapitalinin de kısıtlanması sonucunu yaratmış, boşanma oranları yükselmiştir.

Kadınların çalışma yaşamına girmesinin sonucunda erkeklerin sorumluluk ölçütü de zayıflamıştır. Eşinden boşanan bir erkek ya nafaka vermek ya da çocuklarının yoksulluğun kucağına düştüğüne tanık olmak durumundaydı. Kocalarının gelirlerine eşit sayılabilecek gelirler elde eden kadınların belirmesiyle birlikte, bu sorun da eski önemini yitirmiştir. Erkeklerin sorumluluk ölçütünün zayıflaması, kadınların çalışma yaşamında uzmanlık kazanmalarına, güvenilir olmaktan gittikçe çıkan kocalarına bağımlı kalmamalarına da yol açmıştır. İlk evliliklerin boşanmayla sonuçlanacağı olasılığı göz önüne alınırsa, çağdaş kadınların kendilerini çalışma yaşamına hazırlamamaları akılsızlık olur.

Batı'da çekirdek ailelerin çöküşü, toplumsal kapital üzerinde derin olumsuz etkiler yaratmış, toplumsal hiyerarşinin dibindeki insanların yoksulluğunu artırmış, suç oranlarını yükseltmiş, güvensizliğin çoğalmasına neden olmuştur. Ama ailedeki değişikliklerin toplumsal kapital üzerinde yarattığı olumsuz sonuçları belirtirken, bu sorunlar için kadınları suçlamamak gerekir. Kadınların çalışma yaşamına girmesi, erkeklerle aralarındaki gelir açığının kapanmaya başlaması ve kadınların doğumu denetleme olanağına kavuşması elbette çok güzel şeylerdir. Ölçütlerde en önemli değişim, eşler ve çocuklar karşısında erkeklere yüklenen sorumlulukta olmuştur. Bu değişimi doğum kontrolü ve kadınların yükselen gelirleri başlatmış olsa bile, sonuçlarından erkekler sorumludur. Daha önce gerektiği gibi davranmamışlardır çünkü; geleneksel ailelerin dağılmamasının bedelleri çok ağır fiziksel ve duygusal sıkıntılarla, kaçırılan fırsatlarla ödenmiş, bunun ağırlığı da oransız bir biçimde kadınların omuzlarına binmiştir.

Öte yandan, ailede rollerin değişimi, bazı feministlerin ileri sürdüğü gibi, güzel sonuçlar yaratmamıştır. Olumlu gelişmeleri olumsuzluklar izlemiş, bu olumsuzluklar da oransız bir biçimde çocukların omuzlarına binmiştir. Şaşırtıcı bir şey değildir bu; kadınların işlevleri yüzyıllardır üreme ve çocuklar üstünde odaklaşmıştı çünkü, şimdi kadın hareketinin evden işyerine taşınmasının, aile açısından olumlu sonuçlar yaratacağı düşünülemez.

Kadın bu alışverişte hep kaybeden taraf olmuştur. Kadınlar için 1970'lerde, 1980'lerde yaratılan çalışma pazarında Murphy Brown türü parlak işler sergilenmiyor, daha çok hizmete yönelik, uzmanlık istemeyen işler sunuluyordu. Birçok kadın, cılız bir ekonomik özgürlük uğruna kocası tarafından terk edildiğini, eski eşinin daha genç kadınlara, kız arkadaşlara yöneldiğini gördü. Yaşlı kadınlar yaşlı erkeklerden daha az çekici görüldükleri için, yeniden evlenme olanaklarını kendilerini terk eden kocaları kadar bulamadılar. Zengin erkeklerle yoksul erkekler arasında açılan uçurumun bir benzeri zengin kadınlarla yoksul kadınlar arasında da oluştu. Öğrenim görmüş, tutkulu, yetenekli kadınlar engelleri aşıp erkeklerin yapabileceği işlerin de üstesinden gelebileceklerini kanıtladılar; gelirleri yükseldi; ama daha az öğrenim görmüş, daha az tutkulu, daha az yetenekli kadınlar ise ayaklarının altındaki döşemenin çöktüğünü gördüler, çok düşük gelirlerle ya da işsizlik sigortasıyla çocuklarını bir başlarına yetiştirmeye çabaladılar. Bu konuda konuşan, yazan, toplumu bilinçlendirmek isteyen kadınların aşağı yukarı hepsi ilk sınıftan gelmektedir.

Aynı durum erkekler arasında da vardır, ama çok daha dengelidir. Birçok erkek toplumdaki yerinden ve gelirinden olmuş, ötekiler (bazen aynı kişiler) ise karılarının, çocuklarının sıkıcı sorumluluğunu taşımaktan kurtulmuştur. 1950'lerde Playboy yaşam tarzını Hugh Hefner icat etmemiştir; güçlü, zengin, yetkili erkekler tarih boyunca aynı anda birçok kadınla birlikte olmuştur; bu da, bir bakıma, güç, zenginlik, yetki arama yollarından biridir. 1950'lerden sonra değişen, sıradan erkeklerin, toplumun en üstündeki ufacık bir topluluk tarafından yaşanan hedonizme, çok eşliliğe özenerek düşlerini gerçek yaşama geçirmeye çalışmalarıdır. 'Büyük Bozulma' sırasında söylenen en büyük yalanlardan biri, cinsel devrimin kadınlar için de, erkekler için de eşit biçimde geçerli olduğu, feminist devrimle birlikte geliştiğidir. Aslında cinsel devrim erkeklerin çıkarlarını kollamış, geleneksel rollerinden kurtulma yolunda büyük adımlar atan kadınların önlerine engeller çıkarmıştır.

Toplumsal Düzenin Yeniden Kurulması

Gelecekte toplumsal kapitali yeniden nasıl kurabiliriz? Kültürün ve toplum politikalarının topluluklara bozulmanın hızı ve büyüklüğü üzerinde denetim olanağı vermesi, yirmi birinci yüzyılın başında toplum düzeninin yeniden kurulmasını sağlayacak bir çözüm değildir. Japonya ve bazı Katolik ülkeler, geleneksel aile bağlarına İskandinav ya da İngilizce konuşulan ülkelerden daha sıkı yapışmışlardır, bu da onları bazı toplumsal hasarlardan korumuştur. Ama gelecek kuşaklarda da aynı direnişi gösterecekleri kuşkuludur, endüstri döneminde çalışan babayla çocuk büyüten annenin oluşturduğu çekirdek aile gibi kurumları geri getirecekleri ise düşünülemez. Böyle bir olasılığın gerçekleşmesini bile kimse isteyemez.

Oldukça tatsız bir durumla karşı karşıya kaldığımız anlaşılmaktadır: ilerlemek, düzensizliğin artması, insanların kabuklarına çekilmesi, aynı zamanda arkamızdaki köprülerin atılması anlamına gelmektedir. Çağdaş liberal toplumlarda gittikçe artan ahlak çöküntüsü ve toplumsal kargaşa, sonunda o toplumları yıkacak mıdır? Edmund Burke ve Aydınlanma Çağı-'nın başka düşünürleri, gelenek ve dinin yerini mantığa bıraktırmak isteyenlerin kargaşa yaratacaklarını söylerken haklı mıydılar?

Benim yanıtım hayır olacaktır; bu yanıtın nedeni çok basittir: biz insanlar ahlaksal kurallarımızı, toplum düzenimizi kendimiz yaratırız; bu, doğamızda vardır. Toplumbilimci Emile Durkheim'ın "anomie" olarak adlan-

dırdığı ölçütsüzlük durumu, bizim için son derece tedirgin edicidir, kesilip atılan kuralların yerine yeni kurallar yaratmaya çalışırız. Teknoloji, belirli eski topluluk biçimlerinin varlıklarını sürdürmesini güçleştiriyorsa, yeni biçimler aramaya koyuluruz, çıkarlarımızı, gereksinimlerimizi, tutkularımızı gözeten yeni düzenlemeler yapmak için aklımızı kullanırız.

Şimdiki durumun göründüğü kadar umutsuz olmadığını anlayabilmek için, toplumsal düzenin kaynaklarına daha soyut bir düzeyde inmeliyiz. Kültür üzerine tartışanların çoğu, toplumsal düzeni daha önceki kuşaklardan bize kadar gelen durağan bir kurallar dizisi olarak görmektedir. İnsan bir düşük-toplumsal-kapital ya da bir düşük-güven ülkesine saplanıp kalsa, elinden bir şey gelmezdi. Elbette, toplum politikasının kültürü yönetme yeteneği açısından sınırlı olduğu doğrudur, en iyi toplum politikaları, kültürel baskılarla biçimlendirilenlerdir. Ama dinamik bir güçtür kültür, hükümetler tarafından olmasa bile, bir topluluğu oluşturan binlerce insanın ilişkileriyle hiç durmadan yeniden yaratılır. Kültür, resmî toplumsal ve politik kurumlardan çok daha ağır hızla oluşur, ama değişen koşullara her zaman uyum sağlar.

Düzenin ve toplumsal kapitalin iki geniş temel üstüne oturduğunu görmekteyiz. Bunlardan ilki biyolojiktir, insan doğasından kaynaklanır. Yerleşik toplumsal-bilim modelinin yetersiz olduğu, insanların donatılmış bilgilerle dünyaya geldikleri ve öğrenme yeteneklerini kullanarak topluma katıldıkları konularında yaşam bilimlerinden kanıtlar yükselmektedir. Bir başka anlatışla, insan doğası diye bir şey vardır. Toplumbilimciler ve antropologlar için insan doğasının varlığı, kültürel gereksinimlerin yeniden gözden geçirilmesini gerektirir; evrensel kültürel ve ahlaksal değerlerin yeterince anlaşılması, bölgesel kültürel uygulamaların da daha iyi kavranmasına yol açar. İnsan doğası, yüzyılımızda ileri sürüldüğü gibi pek esnek değildir, kolay kolay değişmez. Ekonomistler, insanların kendiliklerinden toplumsal varlıklar olduğu konusunda toplumbilimci görüşe katılmaktadır. Toplumbilimci ya da ekonomist olmayanlar, daha önceki bilimsel açıklamaların dışında kalan görüşleri savunmakta, erkeklerle kadınların doğa olarak farklılıklar taşıdıklarını, bizlerin ahlaksal güdüler taşıyan politik ve toplumsal yaratıklar olduğumuzu ileri sürmektedirler. Bu bakış açısı, toplumsal kapitalin insanlar tarafından güdülerle üretildiği sonucuna varıldığı için, önem taşımaktadır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında gelişmekte olan biyolojik devrim, çeşitli kaynaklara sahiptir. En çarpıcı gelişmeler moleküler biyoloji ve biyokimya alanlarında gerçekleştirilmiş, DNA'nın yapısının bulunması, büyük bir genetik endüstrisinin kurulmasına yol açmıştır. Nörofizyolojide, psikolojik olgunun kimyasal ve fizyolojik temellerinin anlaşılması yolunda adımlar atılmıştır; insan beyninin sadece bir hesap makinesi değil, özel yeteneklerle donanmış bir organ olduğu anlaşılmıştır. Makro davranış düzeyinde, hayvan etolojisi, davranış genetiği, primatoloji ve evrimsel psikoloji ile antropoloji alanlarında geniş çapta yeni çalışmalar yapılmış, belirli davranış biçimlerinin sanıldığından da büyük bir alanı kapsadığı ortaya çıkarılmıştır. Söz gelimi, kadınların eş ararken erkeklere göre daha seçici oldukları gerçeğinin sadece insan kültürlerinde değil, cinsellikle üreyen bütün türlerde geçerli olduğu kanıtlanmıştır. Çok yakında araştırmanın mikro ve makro düzeyleri bağdaştırılacaktır; meyve sineklerinin, iplik kurtlarının, farelerin, sonunda insanın gen haritalarının tamamlanmasıyla, bireysel gen zincirlerini açıp kapamak ve bunların davranış üstündeki etkilerini dolaysız biçimde görmek mümkün olacaktır.

Toplumsal düzenin ikinci temeli, insan aklı ve aklın toplumsal işbirliğini sağlamak yolunda sorunlara hemen çözüm bulma yeteneğidir. İnsanın toplumsal kapital yaratma alanında doğal yetenekleri, özel koşullarda toplumsal kapitalin nasıl belirdiğini açıklamaktan uzaktır. Belirli davranış biçimlerinin yaratılması, doğadan çok kültür alanını ilgilendirir; kültürel alanda ise düzen, bireyler arasındaki yatay düşünce alışverişinden, görüşlerden, diyaloglardan kaynaklanır. Düzenin tepeden inmesi, bir yasakoyucunun (ya da, çağdaş deyimle, bir devletin) getirdiği yasalarla ya da Tanrı'nın buyruklarını dile getiren bir rahibin sözleriyle kurulması gerekmez.

Ne doğal ne de kendiliğinden düzen, toplumsal düzeni yaratan kurallar toplamını oluşturmak için tek başına yeterlidir. Gereksinimler de doğru zamanlarda hiyerarşik yetke tarafından karşılanamaz. Ama dönüp insanlık tarihine baktığımızda, kendi kendilerini örgütleyen bireylerin yine kendileri için sürekli toplumsal kapital yaratmakta olduklarını, teknolojik ve ekonomik gelişmelere son iki kuşaktır Batı'da görülen değişimlerden çok daha büyük bir hızla ayak uydurduklarını görürüz.

'Büyük Bozulma'nın geleceğine ilişkin bir ipucu bulmanın belki de kolay yolu, geçmişteki bozulmalara bakmaktır. Toplumsal düzen belirtileri zaman içinde çoğalıp azalmıştır; toplumsal kapitalin belirli tarihsel dönemlerde inişe geçmesi bile, stokun artmasını engellememiştir. Politik bilimci Ted Robert Gurr, İngiltere'de cinayet oranının on üçüncü yüzyılda, on yedinci yüzyıla

göre, üç kat fazla olduğunu hesaplamıştır; bu oran, on yedinci yüzyılda, on dokuzuncu yüzyıla göre, yine üç kat fazladır; 1970'lerin Londrası'yla karşılaştırınca, on dokuzuncu yüzyılda cinayet oranının iki kat fazla olduğu görülmektedir. Ahlak çöküşünden yakınan tutucular da, bireysel seçimin gelişmesini kutlayan liberaller de, sanki 1600'lerin başlarından beri Püriten değerlerden uzaklaşma yolunda bir akım olduğunu düşünmektedirler. Ama bu uzun süreç içinde bireyciliğe doğru daha güçlü adımlar atılmasına karşın, davranış biçimlerindeki dalgalanmalar, toplumlarda ahlaksal kuralların bireysel seçim özgürlüğünü kısıtladığını göstermektedir. Britanya ve Amerika'da Victoria dönemi, geleneksel değerlerin beşiği olarak düşünülebilir, ama Victorianizm, on dokuzuncu yüzyıl başlarında yaygınlaşan toplumsal düzensizliğe bir tepki olarak belirmiştir – bu akımın amacı, yeni toplumsal kurallar ve yozlaşmanın pislikleri içinde yuvarlanan insanlar için erdemler yaratmaktı.

Victoria döneminde Britanya ve Amerika'da yerleşen toplumsal düzenin, değişen ahlak ölçütlerinin sonucunda ortaya çıktığını düşünmek yanlış olur. Bu dönemde iki toplum da, on dokuzuncu yüzyıl başlarının yerel karakollarla sağlanan koruma anlayışını yıkmış, eğitimsiz polis güçlerinin yerine modern güvenlik örgütleri kurmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde İç Savaş'tan sonra polis dikkatini toplum düzenini bozan sarhoşluk, avarelik, yağmacılık gibi küçük suçlar üstünde yoğunlaştırmış, bu konulardaki tutuklamalar 1870'te doruğa ulaşmıştır. Yüzyıl sonlarında birçok eyalet genel eğitim seferberliğine girişmiş, Amerikalı bütün çocukların devlet okullarında ücretsiz öğrenim görmesi olanağı yaratılmıştır; bu uygulama daha sonra Britanya'da da başlatılmıştır. Ama daha sonra görülen asıl değişiklik, kurumlarda değil, değerlerde ortaya çıkmıştır. Victoria ahlakının odağında, evlilik dışı cinsel ilişkilere girmelerini, içkiden, kumardan kaçınmalarını sağlamak için, gençlerin coşkularını bastırmak yatıyordu – günümüz ekonomistleri gençlerden o coşkuyu istemektedir şimdi.

Ahlâksal yenilenme konusunda başka kültürlerden de örnekler gösterilebilir. Japonya'da, gücün *daimyo*'nun, savaş komutanlarının elinde olduğu feodal Tokugawa dönemi, bir güvensizlik ve şiddet dönemiydi. 1868'de Meiji yönetimi merkezî devlet anlayışıyla feodal Japonya'da ortalığı kasıp kavuran soyguncuları yok etti. Bu arada yeni bir ahlaksal düzen kuruldu. Japonya'da yüzyıllardır eski bir kültürel gelenek olarak uygulandığını sandığımız ömür boyu çalışma düzeni on dokuzuncu yüzyılın sonlarında oluşturulmuştur; büyük şirketler ise bu uygulamaya ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan

sonra geçmiştir. Daha önce son derece hareketli bir iş göçü vardı; özellikle uzmanlar sürekli olarak işyeri değiştirirlerdi. Mitsui ve Mitsubishi gibi büyük Japon şirketleri diledikleri sayıda uzman bulamadıklarını fark ettiler; hükümetin de yardımıyla, bağlılığın her şeyin üstünde bir erdem olduğunu vurgulayan başarılı bir kampanya başlattılar.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Britanya ve Amerika'da ya da Japonya'da yaşanan deneyim, gelecek kuşaklarda da tekrarlanabilir mi? 'Büyük Bozulma'nın artık süresini doldurduğuna ilişkin kanıtlar çoğalmaktadır; yeniden değerlendirme süreci başlamıştır. Suç, boşanma, evlilik dışı çocuk, güvensizlik oranlarının hızları yavaşlamış, son iki kuşaktır büyük bir düzensizlik patlaması yaşayan ülkelerde bu oranlar 1990'larla birlikte inişe geçmiştir. Bu, özellikle Amerika Birleşik Devletleri için geçerlidir; ülkede 1990'ların başlarında doruğa tırmanan suç oranları yüzde 15 azalmıştır. 1980'lerde en yüksek noktada bulunan boşanma oranları düşmüştür, evlilik dışı doğumlarda artış görülmemektedir. İşsizlik de, suç oranları gibi, 1996'da gerçekleştirilen reform ve 1990'ların ekonomi politikası sonucunda, azalmıştır. Kurumlara ve bireylere olan güven 1990'ların başlarından bu yana önemli ölçüde artmıştır.

Toplumu yeniden ölçütlendirme çabaları nereye kadar gidebilir? Suç ve güven konularındaki ölçütlerin, cinsellik, üreme ve aile yaşamı gibi konulardaki ölçütlere göre çok daha hızlı değiştiğini göreceğiz. İlk iki alanda değişiklikler başlamıştır bile. Cinselliğe ve üremeye gelince, çağımızın teknolojik ve ekonomik koşulları, Victoria değerlerine dönüşü olanaksız kılmaktadır. Cinsellik konusunda katı kurallar, ancak cinsel ilişkilerin istenmeyen çocukların doğumuna yol açtığı ve bu doğumların kötü biçimde, bazen anneyle çocuğun ölümüyle sonuçlandığı toplumlarda geçerli olabilir. Bu koşulların ilki doğum kontrolüyle ortadan kalkmıştır; ikincisi ise, bütün bütüne silinmese bile, kadınların çalışma yaşamına atılmalarıyla gücünü yitirmiştir. Bireylerin sadece kendilerini düşünmeleri, sorunu çözmeyecektir; anne-babalar zaten kendi çıkarlarını göz önünde tutarak daha az çocuk yapmaktadır. Bir toplumsal bağ olarak akrabalık kurumunun önemi daha da azalacaktır, eski çekirdek aile yapılarına dönülemeyecektir. Japonya ve Kore gibi ülkeler ise, Batı'yı kendilerine benzeteceklerine Batı'daki uygulamaları benimsemeye başlayacaklardır.

Din açısından tutucuların umudu, liberallerin ise korkusu, ahlaksal gerileme sorununun dinsel yönetime dönülmesiyle çözülmesidir; Batı'da bu

konuda, Ayetullah Humeyni'nin jetle İran'a dönüşünü çağrıştıran senaryolar üretilmektedir. Bu, çeşitli nedenlerle olanaksız görünmektedir. Modern toplumlar kültürel açıdan öylesine çeşitlilik içindedir ki, hangi inancın üstünlük sağlayacağı kestirilemez. Dinsel tutuculuğun, toplumdaki daha büyük, daha önemli çevrelere yönelik bir tehdit niteliği taşıdığına inanılmaktadır; bu yüzden, daha ileri gidilemez, bu görüşün güven çemberini daha genişleteceği düşünülemez. Dinci bir hareket, toplumu içine almaktan çok, parçalanmayı hızlandırır; katı Protestanlar öğretiler üzerinde tartışmayı sürdürür, katı Yahudiler daha da katılaşır, Müslümanlar ve Hindular politik-dinsel topluluklar olarak örgütlenirler, vb.

Dinciliğe dönüş, daha yumuşak bir biçim kazanacaktır; Amerika Birleşik Devletleri'nin birçok yerinde bu oluşum yaşanmaktadır. Katı inancın ürünü olarak beliren toplulukların yerini topluluklara katılmak için dini seçen insanlar alacaktır. Bir başka anlatımla, insanlar Tanrı'nın yolunu seçtikleri için değil, topluluklara katılmak, dinsel ve kültürel gelenekler aracılığıyla toplumsal bağlar kurmak istedikleri için dine döneceklerdir. Yoksullara, komşulara öğretileri öyle buyurduğu için değil, içinde bulundukları topluluklara hizmet amacıyla yardım edeceklerdir, bunu gerçekleştirmek için en etkili yolun inanç kökenli örgütlere başvurmak olduğunu düşüneceklerdir. Eski duaları tekrarlayacak, dinsel törenlere katılacaklardır; bunları yaparken yine Tanrı'nın buyruğunu değil, çocuklarının gerekli değerlere kavuşmasını, törenlerin yarattığı rahatlığı, ortak deneyim duygusunu paylaşmayı göz önünde tutacaklardır. Bu anlamda, dini pek önemsemeyecek, onu ahlaksal inançlarını belirtmek için bir araç olarak kullanacaklardır. Din, törenlerden yoksun kalmış bir toplumda tören kaynağıdır, bütün insanların doğarken taşıdığı toplumsal bağlar kurma isteğinin akılcı uzantısıdır. Modern, akılcı, kuşkucu insanlar dine ulusal bağımsızlık gününü kutlar gibi, geleneksel etnik giysilere bürünür gibi, kendi kültürel kaynaklarından gelen klasikleri okur gibi yaklaşırlar. Bu değerlendirme sonucunda dinin hiyerarşik kimliğini yitirdiği ve kendiliğinden yaratılmış bir düzen olarak belirdiği düşünülebilir.

Din, geniş bir güven çemberini oluşturan iki ana kaynaktan biridir. Öteki politikadır. Batı'da insan yüceliğinin evrenselliği ilkesini ilk getiren Hıristiyanlık olmuştur; bu ilke gökyüzünden indirilmiş ve Aydınlanma Çağı'nda bir evrensel insan eşitliği öğretisine dönüşmüştür. Günümüzde bu görevin bütün ağırlığını politikanın sırtına yüklemek istiyoruz; politikanın bu işten

alnının akıyla çıktığını söyleyebiliriz. Evrensel liberal ilkeler üstüne kurulmuş uluslar, zaman zaman sarsılsalar bile, son 200 yıldır şaşırtıcı biçimde ayakta kalmışlardır. Sırp etnik kimliği ya da Şiilik üstüne temellendirilmiş bir politik düzen, Balkanlar'ın ya da Ortadoğu sınırlarının ötesine geçemeyecek, söz gelimi Yediler Topluluğu gibi büyük, değişken, dinamik ve karmaşık modern toplumlar gibi yönetici niteliği kazanamayacaktır.

Günümüzde iki olgunun paralel bir biçimde geliştiği görülmektedir. Politik ve ekonomik dünyada, tarih ilerici ve yönlendiricidir; yirminci yüzyılın sonunda, teknolojik açıdan gelişmiş toplumlar için tek seçenek olarak liberal demokrasi önem kazanmıştır. Toplumsal ve ahlaksal dünyada ise tarih çevrimseldir; toplumsal düzen kuşaklar boyunca kabarıp alçalmaktadır; durulacağı garanti edilemez; tek umudumuz, insanın toplumsal düzeni yeniden kurmak konusundaki güçlü, doğal yeteneğidir. Tarih okunun ileriyi göstermesi, bu yeniden yapılanma işleminin başarıyla sonuçlanmasına bağlıdır.

İngilizceden çeviren: Ülkü Tamer

Gündem Maddeleri

DOUGLASS C. NORTH

Francis Fukuyama, endüstri döneminden bilgi dönemine geçişin Batı toplumlarında insanları bağlayan ortak değerlerde bir zayıflama yarattığını, bunun da "Büyük Bozulma" olarak adlandırdığı olguyu ortaya çıkardığını ileri sürüyor. Ama 'bozulan toplumsal düzenin yeniden onarılabileceğini, günümüzde de bunun gerçekleşmekte olduğunu gösteren belirtilerin bulunduğunu' sözlerine ekliyor.

Bu kitap, Fukuyama'nın politik demokrasi ve pazar ekonomilerinin zaferini anlattığı *The End of History and the Last Man* (*Tarihin Sonu ve Sonuncu Adam*, 1992) yapıtının bir uzantısıdır. Şimdi dikkati bu zaferin ahlâksal ve toplumsal gelişmeleri de beraberinde getirmediğine, liberal demokrasilerin 'aşırı bireyciliğin tuzağına düştüğüne' çekiyor. Suç oranlarının yükseldiğini, üremenin gerilediğini, evlilik dışı çocukların sayısında artış olduğunu, güvenin azaldığını, dağılan ailelerin çoğaldığını istatistiklerle belgeleyerek ahlâksal bir çürümeyi sergiliyor. Ama bu eğilimlerin son yıllarda tersine döndüğünü belirtiyor. Büyük Bozulmayı tanımlıyor: daha da güzel bir geleceğe giden yolda geçici bir kesinti. Fukuyama'nın söylediği gibi, "Kendimiz için ahlâksal kurallar ve toplumsal düzen yaratma, biz insanların doğasında vardır."

Fukuyama'nın görüşü, çeşitli verilerle desteklenmektedir; toplumsal göstergeler, ahlâksal çürümenin gerilediğini ortaya koymaktadır; toplumbilim, politik bilim ve toplumsal ölçütlerin oluşmasını inceleyen ekonomi konularında geniş incelemeler yayımlanmıştır. Fukuyama, bu ölçütlerin genetik kökenini araştırmak için evrimci psikoloji dalındaki yeni yayınlara da başvurmaktadır; biyolojik eğilimlerin doğada değil, kültür alanında belirli biçimler alarak belirdiğine dikkati çekmektedir.

Zaman zaman anlama yetersizliğinden kaynaklanan yanlışlara düşmektedir Fukuyama; sözgelimi, 'iz bağımlılığı'nı 'şu sıralarda moda olan bir *jargon*' olarak nitelendirmektedir. Oysa iz bağımlılığı, kültürel mirasımızın sürekli etkinliğini anlatan tarihsel bir gerçektir. Kim Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin performansını yükseltmeye kalkışmışsa, gerekli değişimlerin sağlanması yolunda karşısına en büyük engel olarak iz bağımlılığının güçlü etkileri dikilmiştir. Ama Fukuyama'nın görüşü dikkatle ele alınmayı hakketmektedir. Bu görüşün belli başlı üç temel öğesine eğilmek istiyorum: toplumsal düzenin kaynağı, önemli sorunlardan nasıl kurtulduğumuzu belirtmek için geçmişten örnekler verilmesi ve geleceğin nasıl olacağını kestirmek yolundaki ana ikilemler konularına.

Toplumsal düzen konusunda şöyle yazıyor Fukuyama: "Düzenin, dolayısıyla toplumsal kapitalin belirli bir merkeze bağlı olmadan, kendiliğinden nasıl belirdiği konusunda sistematik çalışmalar yapılması, yirminci yüzyıl sonlarının en önemli entelektüel gelişmelerinden biridir." Bu görüşün çağdaş kökenlerini, haklı olarak, F. A. Hayek'e bağlar; bilgi akışı, kültürel evrim ve toplumsal değişimin dinamikleri konusunda öncü çalışmaları, Hayek'i 20. yüzyılın en yaratıcı bilim adamları arasında ilk sıraya yerleştirmiştir. Ama toplumsal düzenin "kendiliğinden"liği üstüne görüşleri, tartışma götürür. Kültürel mirasımızın karmaşık doğası, insan koşullarını açıklamakta yetersiz kaldığı için, toplumsal düzen yaratma yolunda önceden tasarlanılarak yürütülen çalışmalar başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

Hayek, insan doğasını yanlış algıladığımızı söylerken haklıdır; ama bu da 'kendiliğinden' değildir. İnsanın evrimini Darwin modelinden ayıran, oyuncuların belirli bir amaçla hareket etmesidir. Evrimsel kuramda değişkenlik mekanizmasını çalıştıran bilgi kaynakları, ulaşılan sonuçları yarattığı düşünülen inançlar değildir. Aksine, insanın evrimi, oyuncuların ileriyi görüşleriyle biçimlenir; seçimler (kararlar) aktörlerin kuramlarının ışığında belirir; sonuçları yaratan beklentilerdir bunlar. Sözgelimi, Alan Greenspan faiz oranlarının yükseltilmesi görüşünü Federal Reserve'in Yönetim Kurulu'na kabul ettirirse, eylemi faiz oranlarıyla genel maliye düzeyi arasındaki ilişkiden kaynaklanan bir kurama oturtulmuştur.

–e.n. Özgün adı "Orders of the Day" olan bu makale, Francis Fukuyama'nın *Büyük Bozulma* adlı kitabının bir eleştirisi olup, Reason dergisinin Kasım 1999 tarihli sayısında yayımlanmıştır.

Cogito, sayı: 22, 2000

Fukuyama'nın kültürel koşulların önemi konusundaki görüşüne gelince, çizdiği çerçeve içinde "karar mercileri" yoktur. Ona göre, toplu eylemlerin sorunlarını çözmek için başvurulacak en önemli kaynak insan biyolojisidir. Birçok politik bilimci ve ekonomistin deneyleri, belirli durumlarda ölçütlerin nasıl oluştuğunu göstermektedir; ama bu, toplumsal değişimde oyuncuların çabalarını açıklamaktan uzaktır. Elbirliğiyle üretilen çözümlerin nasıl olup da toplumda sistematik çözülmelere yol açtığı açıklanamamaktadır.

Zaman içinde insan koşulları, doğru biçimde olmasa da, insanın kendi çabalarıyla yaratılmıştır. Genetik yapıyla insanın kültürel açıdan koşullandırılması arasındaki karmaşık ilişki, incelenmesi gereken önemli bir konudur. Evrimci psikologların kendi alanlarındaki mihenk taşları — insanların yardımlaşmaya doğuştan eğilimli olması, aile içi cinsel ilişkilerin evrensel tabu sayılması, dil yapısı konusunda Chomski'nin ürettiği kuramlar — çeşitli toplumlarda geçmişle bugün arasındaki büyük farklılıkları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Sözgelimi, belirli tarihsel ve kültürel öğelerin birleştirdiği insanların elbirliği etmeleri bazen başarılı ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Ama bazen de, son yıllarda Balkanlar'da tanık olduğumuz gibi, başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Fukuyama, görüşünün geçmişle ilgili ikinci öğesinde iyimserdir. Toplumsal düzensizliğin geçmiş dönemlerde daha kötü olduğunu, ama bunlardan sıyrıldığımızı ileri sürmektedir. Gerçekten doğrudur bu, toplumsal düzeni sağlama isteği insanın doğasında vardır. Ama insanoğlunun on bin yıllık ekonomik tarihine göz atarsak, sadece başarı öyküleriyle değil, düzensizlik ve kargaşa dönemleriyle, yaşanılır toplumlar yaratma konusunda sonuç vermeyen çabalarla karşılaşırız.

Gerçekten de, düzensizlik, durgunluk ve gelişme açısından başarısızlık tarih boyunca daha yaygın olmuştur. Sadece yardımlaşmanın yeterli olmadığını görmek için birkaç örneğe, Atina'nın altın çağını izleyen bin yıllar boyunca Yunanistan'daki durgunluğa, Roma'nın çöküşünden sonra Batı dünyasının kaderine ya da Mısır'ın bin yıllık geçmişine göz atmak yeterlidir. İlk ekonomik devrimden, tarım devriminden 10 000 yıl sonra bile dünyanın büyük bölümü gelişmiş ülkelerin refahını paylaşamamaktadır. Düzensizlik, yeryüzünün bazı bölgelerinde kökü kazınamayan bir hastalık gibi sürüp gitmektedir. Tarihin Sonu'yla birlikte silinmeyen bir olgudur bu.

Üçüncü öğe, geleceğin nasıl olacağını kestirmek konusundaki ikilemlerdir. Fukuyama yine iyimserdir; geçmişte bu sorunla nasıl başa çıkıldıysa, gelecekte de aynı biçimde başa çıkılacağını düşünmektedir. Dünyamız, temel doğası değişmeyen bir dünya olsaydı, doğayı anlar, gerekli kuramı üretir, bugün de, gelecekte de hiçbir sorunla karşılaşmazdık. Ama dünya sürekli değiştiği, yenilendiği için her zaman belirsizliklerle karşı karşıyayız. Bunun kaynağında doğal, fiziksel nedenler de yatmaktadır; ama asıl neden, insanoğlunun dünyayı durmadan değiştirmesi, yeni koşullar, yeni sorunlar yaratmasıdır. Öteki canlılardan ayrılıp kendi dilimizi, simgesel betimlemelerimizi ve uygarlığın öteki öğelerini yarattığımızdan bu yana, değişim hızlanarak sürmüştür.

Fiziksel çevreden doğan belirsizlikleri azaltma yolundaki başarılarımızın sonuçlarından biri, çok daha karmaşık bir insan çevresi yaratmak olmuştur. Bunun geçmişle paralellikleri vardır gerçi, ama insan ilişkilerinden kaynaklanan belirsizlikler de bu yüzden yaratılmıştır. Günümüzde değişim hızı, tarihin hiçbir döneminde görülmemiş biçimde yüksektir. Önümüze daha önce karşılaştıklarımıza hiç benzemeyen yepyeni sorunlar çıkmaktadır.

Yine de, inançlarımız geçmiş deneylerin ürünüdür, ancak geçmişle gelecek aynı olursa yarar sağlayabilirler. Bu inançların doğru olduğu, kurumsal çerçeveyi düzenleyen kişilerce kullanıldıkları varsayılırsa, gelecek eylemler için geçmişten yararlanılabileceği kabul edilebilir. Ama değişim yeni sorunlardan kaynaklanıyorsa, geçmiş deneylerimizle ilgisi yoksa, bu yöntem bizi yanlış yollara sürükleyebilir. Daha önce sürüklenmiştik; bundan sonra da sürükleneceğiz.

İngilizceden çeviren: Ülkü Tamer

İslam, Değişim İçin Bir Güç

GRAHAM E. FULLER

İslami köktencilik, Batı'da sarıklı ve sakallı adamları, kara çarşaflı kadınları akla getiriyor. Bazı İslamcı hareketlerse gerçekten de gerici ve şiddet yanlısı öğeleri barındırıyor. Ancak birtakım kalıpların bizi, bu hareketlerin içinde modernleştirici bazı güçlerin de var olduğunu görmekten alıkoymasına izin vermemeliyiz. Siyasal İslam değişimden yanadır. Bu anlamda da moderndir. İslamcı hareketler, İslam dünyasında değişim yaratmanın ve eski "dinozor" rejimleri çökertmenin ana aracı olabilir. Bu rejimlerin yerine neyin geleceği ise henüz belli değildir.

Bir İslamcı için din, yalnızca kişisel inanç ve özel yaşamla sınırlı olamaz: İslam'ın toplum hakkında, çağdaş siyaset için önemli sonuçları olabilecek adil bir siyasal düzen hakkında söyleyecek sözü vardır. Hıristiyanlık'tan farklı olarak, İslamiyet başından beri siyasetle ve yönetimle ilgilenmiştir: Peygamber'in yaşadığı sürede gelişmiş olan İslamcı yönetim biçimi; cemaat yaşamı, adalet, idare, gayri Müslimlerle ilişkiler, savunma ve dış siyaset konularıyla ilgilenmeyi gerektirirdi. İyi yönetimi, yasaları ve adil bir toplumu nelerin oluşturacağı görüşü, yeni fikirlerin en önemlileri arasında gelirdi. Peygamber statükoyu korumak için değil, onu yeniden oluşturmak ve değiştirmek için gelmişti. Örneğin, kadınlara yasal statü verilmiş (daha önce böyle bir şeyleri yoktu), kadınlar toplum içinde somut yasal korumaya kavuşmuşlardı.

İslamcılar bugünün İslam dünyasındaki statükoya bakıyorlar ve beğenmiyorlar.

İyi yönetim yerine otoriter rejimler, baskı, yolsuzluk, yetersizlik, toplumsal ve ekonomik zorluklar görüyorlar – yani, değişimi gerektiren, kabul edilemez bir durum. Ama neye dayalı bir değişim? Batı tarzı yönetimin normları İngilizlerin Magna Carta'sından, Fransız Devrimi'nden, Amerika'nın Bağımsızlık Bildirgesi'nden türemiştir, ama İslamiyet'te bu normlar Kuran'daki fikirlerden ve Peygamber'in hadislerinden türetilmektedir. Bu yüzden de İslamcıların Batılı olmayan terimlerle konuşmaları çok doğal. Geçmişe, bugün taklit edilecek bir gündelik yaşam biçimi olarak değil, bir felsefi model olarak bakıyorlar. İslamiyet'in temel ilkelerine uymak dışında ne yapılması gerektiği konusundaysa farklı görüşler ileri sürüyorlar. Bu ilkelerin çağdaş yaşamdaki anlamını nasıl anlayacağız? Örneğin, demokrasi ve İslam arasındaki ilişki tartışmalıdır. Ama asıl soru şu: Müslümanlarla demokrasi arasındaki ilişki nedir, Müslümanlar ne istiyor? İslamcı düşünürler arasında demokrasi üzerine düşünceler giderek yaygınlaşıyor. Ancak batı sistemlerinin sorgulanmadan kabul edilmesini savunmuyorlar. Bunun yerine, İslami "şûra" (danışma) kavramlarından demokratik ilkeler çıkarmaya çalışıyorlar– örneğin, hükümetin, Allah'ın akıl bağışladığı insanların dileklerini yansıtması gerektiği düşüncesi.

Çoğu İslamcı, günümüzün başarısız, yetersiz ve baskıcı rejimlerine karşı muhalefeti etkin olarak destekliyor. Hükümeti eleştirme haklarının ve yönetim sürecinde seslerinin olmasını istiyorlar. Sonuç olarak da, baskıcı ve başarısız rejimlerin güvenlik güçlerinin başlıca hedefi haline geliyorlar. Mısır ve Cezayir gibi, aşırı İslamcıların devlete karşı şiddeti savunduğu, hatta sürdürdüğü durumlarda, çoğu zaman siyasal sisteme katılmaları engelleniyor, devlet şiddetine maruz kalıyorlar.

İslamcılar şu anda Müslüman dünyasında demokrasi ve insan hakları için, haliyle yoksun bırakıldıkları şey için savaş veren en aktif güçler arasındadır. Ama İslamcılar iktidara gelmiş olsalar bu idealleri yaşama geçirecekler mi? Burası belirsiz. Demokrasi gelenekleri konusunda köklerin sığ olduğu ya da hiç olmadığı bir toplumda, bu ideallerin uygulanması kuşkuludur. Her ülkenin siyasal kültürü, gelecekte ne yapılacağı konusunda doğrudan belirleyicidir. İslamcılar da aslında öteki siyasal aktörlerden pek farklı değildir.

İslamcılar ayrıca yerel örgütlenme konusundaki ısrarlarıyla da moderndirler. Partileri çevreyle sıkı ilişki içindedir ve yerel çıkarlara sıkı sıkıya bağlıdır. Çoğu İslamcı parti, hükümetlerden bağımsız yerel refah programları yürütürler, özellikle kadınlar için klinikler, köyden büyük kente gelmiş

öğrenciler için kalacak yer, gençler için eğlence etkinlikleri, yasal danışmanlık, eğitim yardımı ve başka türlerde sosyal hizmetler sağlarlar. Çoğu zaman devletin yerel gereksinimlere gösterdiğinden çok daha duyarlı olan bu etkinlikler, genel olarak dini bağışlarla, ya da İslamcılar tarafından yönetilen bankaların ve iş yerlerinin katkılarıyla maddi olarak beslenir. Sonuç olarak, İslamcılar yoksul bölgelerin gereksinimlerine siyasal rakiplerinden daha büyük ilgi gösterirler.

İslamiyet, merkantilizm ve özel girişim geleneklerine sıkı sıkıya bağlıdır. Peygamber'in kendisi, ilk karısı gibi, bir tüccardı. İslamiyet, ekonomide, ya da genel olarak devletin rolünü fazla yüceltmez. Eğer devlet İran'da önemli bir rol oynuyorsa, esas olarak Şah'ın zamanından kalma bir mirastır bu. Ama İslamiyet, ilke olarak, devletin ekonomide sınırlı bir rol oynaması gibi modern fikirlerle oldukça uyuşma halindedir. Müslüman dünyasına sosyalist önlemlerin sokulmasına devamlı karşı çıkmış, "sosyal adalet"le uyumlu olduğu sürece pazar ilkelerini yeğlediğini dile getirmiştir. İslamcıların "kapitalizm"e saldırısı, genellikle "tüketimciliğe" ya da Batı'nın olumsuz bir özelliği olarak gördükleri yoğun maddeciliğe bir göndermedir. İslamcılar Müslüman devletler arasında daha az sınır istemekte, Avrupa Birliği'ni olası bir model olarak görmektedirler.

Kadınlara verilen rol, Batı'da en sık olarak, bazen de haklı olarak eleştirilen bir konudur. Örneğin, Afganistan'da Talibanın kadınlarla ilgili görüşleri özellikle ilkeldir ve toplumda kadının rolü konusunda büyük bir tartışmaya girişmiş olan birçok Müslüman tarafından İslam-dışı olarak reddedilmektedir. Talibanın kadınlar hakkında tutucu görüşleri vardır; onlara göre, kadınlar evin bekçisidirler, çocukları yetiştirirler ve moral değerleri kuşaktan kuşağa aktarırlar. Kadınların Batı toplumlarında, "cinsel nesneler"e dönüştürüldüğü, ya da ticari olarak sömürüldüğü hakkındaki gözlemlerinde bunun toplumsal ve ailesel değerleri parçalayacağı ve çürümüye götüreceği yönünde bir korku vardır. Bununla birlikte kadınları çalışmasına izin verilmeyen tek ülke Afganistan'dır. Gerçekte bugün milyonlarca Müslüman kadın, İslamcı partilerin kadın kolları aracılığıyla siyasetin içine sokulmuştur.

Müslüman toplumda kadınların konumları konusundaki ikilem biraz da İslamiyet'in ilkelerinden çok, aşırı tutucu yorumlarından ya da "İslami" olduğu kabul edilen geleneksel âdetlerin uygulama biçimlerinden kaynaklanıyor. İran da içinde olmak üzere birçok ülkede, geleneksel değil de "gerçek" İslam'ı isteyen yeni bir İslamcı kadın feministler kuşağı ortaya çıkıyor. Kadınlar, tutucu, erkek egemenliğinde yorumlara meydan okumak, gelenekseli reddetmek ve hakiki İslamcı normların uygulanmasını istemek üzere Kuran'ı ve İslamcı yasaları inceliyorlar.

Kuran'ın neresinde, Suudi Arabistan'da olduğu gibi kadınların araba kullanamayacağı söyleniyor? Ya da kadınların yüzlerini kapamaları gerektiği? Ya da çalışamayacakları? Müslüman kadınlar Müslüman dünyanın birçok yerinde bu geleneklere cesaretle meydan okuyor, böylece toplumda İslamcı modernistlerle gelenekselciler arasındaki bölünmeyi kışkırtıyorlar.

Gerçekten de, kurumu savunan tutucu din adamlarıyla, İslam'ın bugünkü görevinin, dünyanın öteki bölümünün gerisinde kalmış bir Ortadoğu'yu değiştirmek olduğuna inanan köktenci İslamcılar arasında bir savaş gelişmektedir. Geleneğe bağlı din adamları tarih boyunca, genellikle iktidar gerçeğine boyun eğerek kralları, sultanları, generalleri ve imparatorları desteklemiştir. Bunlar, Müslümanların adaletsiz yöneticilere başkaldırmamalarını, adaletsizliğin kargaşadan ve anarşiden daha iyi olduğunu ileri sürüyorlar. Birçok İslamcı, kısmen Batı'nın siyasi felsefesinin etkisi altında, yöneti adil olmayınca, Müslümanların görevinin onu mahkûm edip değiştirmek olduğunu söyleyerek bu kavramı baş aşağı etmektedir. Bu düşünce tarzı, Ortadoğu'daki çoğu çağdaş rejimle çatışmaya yol açmaktadır.

Bir anlamda, köktencilik, İslamiyet'in temeldeki anlamına dönüşü olarak ifade edilebilir. İslamcı modernistler asıl olanın metin değil bağlam olduğunu söylüyor: Peygamber'in zamanından kalma çoğu yasa o günler için uygundu; İslamcı yasaları anlamak için onların içinde oluştuğu bağlama bakmak gerekir. Bugün, diyorlar, bu yasaları ve kuralları çağdaş koşulların ışığı altında yeniden yorumlamak gerekir.

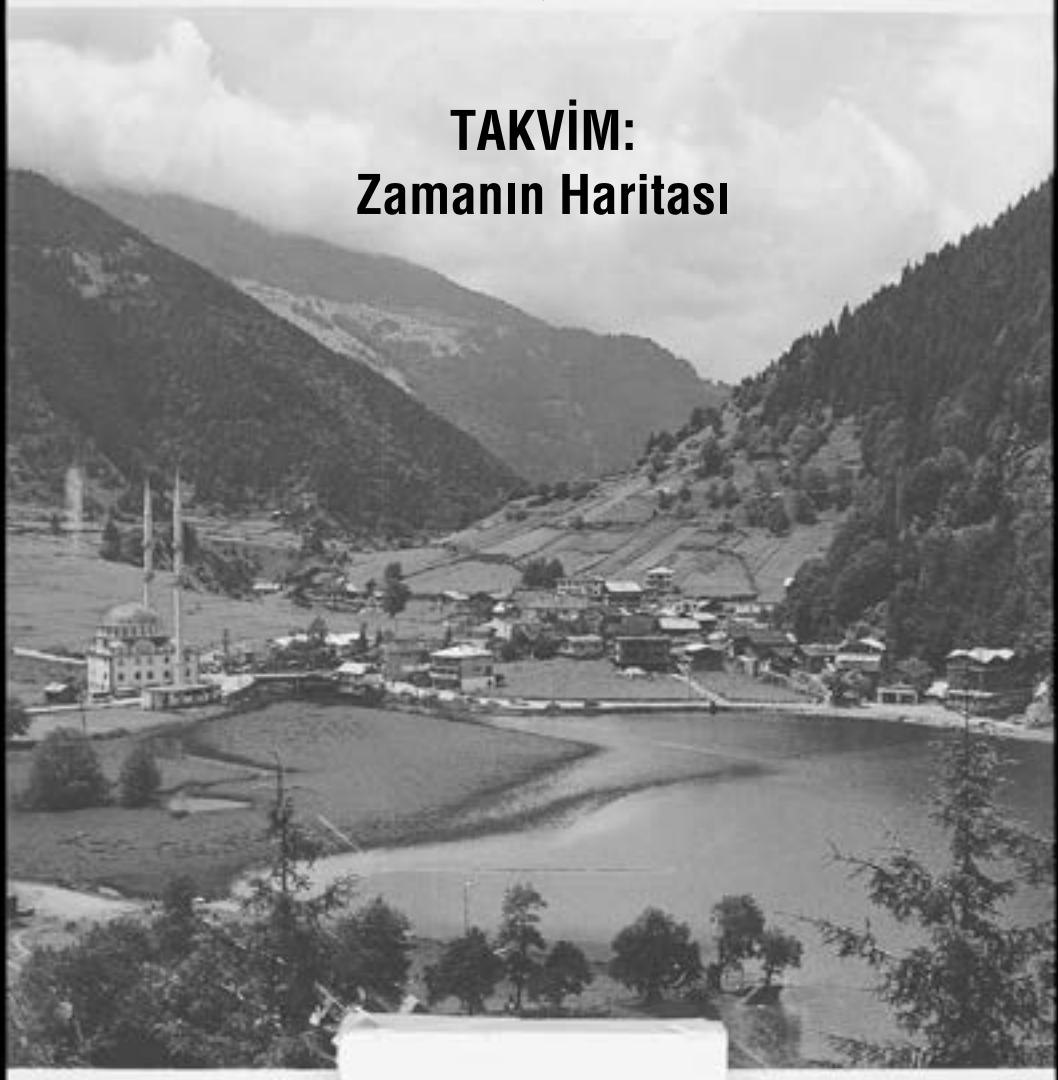
İlginç olanı, İslam modernizminin anahtar merkezlerinden birinin, Batı'da: Müslümanların İslam hakkındaki çeşitli fikirleri, tarihte ilk kez olmak üzere, araştırma ve tartışma; bu fikirleri kitaplar, televizyon, konferanslar ve Internet yoluyla yayma özgürlüklerine tam olarak sahip oldukları Batı'da olmasıdır– bütün bunlar İslam ülkelerinde imkânsızdır, yasaklanmıştır. Bugünün İslamcı önderleri genellikle din adamları değildir; bunlar çoğunlukla, İslama-yönelik gelecek vizyonları içine modernizmi ve teknolojiyi de katmış, Batı'da yetişmiş mühendisler ve doktorlardır.

Bir İslam reformasyonu oluşmak üzeredir; çok ateşli tartışmalar yapılmaktadır bu konuda. İslamcı bir devletin gerçekte ne olduğu ya da nasıl bir

şey olması gerektiği konusunda bir fikir birliği yoktur. Fakat İslamcılar, çağdaş toplum için bu anlamı İslamcı metinlerden ve yasalardan çıkarmakta kararlıdır. İslamcılar çoğunlukla kendi toplumlarının, hatta Batı toplumlarının eleştirel çözümlemelerini iyi yapmaktadırlar. Şu ana kadar eleştiride, yeni modeller geliştirmekten daha iyi durumdalar. Müslümanların seslerinin ya da güçlerinin fazla olmadığı yeni küresel düzende, Batı üstünlüğü olarak gördükleri şeyler konusunda duyarlılar. Kendi kültürlerini korumak ve Batı karşısında Müslüman dünyasını güçlendirme arzularında milliyetçidirler. Giderayak birçok yanlış yapacaklar, ama öğreniyorlar. Bazen kendileriyle başetmek güç olacaktır, ama temel amaçları Batı karşıtı olmak değil, kendi toplumlarını yeniden oluşturmaktır. İslamcıların yeniden oluşumu uzun aşamalı bir süreç olacak, fakat günümüzün hızlı dünyasında, Batı'nın kendi reformasyonu kadar uzun zaman almayacaktır bu. Bugünün İslamcı düşünüşü, statükoyu korumak değil onu değiştirmek üzerinedir. Tartışma bunun ne tür bir değişim olacağı ve nasıl kotarılacağı üzerinedir. İslamiyet'in çağdaş yaşamda ne anlama geldiği konusundaki görüşler çoğu kez derin farklılıklar içermektedir. Çeşitli görüşteki İslamcılar farklı yollardan farklı amaçlar güdüyorlar. Hiçbirinin İslamiyet üzerine, ne anlama geldiği üzerine bir tekeli yok. Fakat öyle görünüyor ki, tartışmanın İslami çerçevesi uzun bir süre devam edecek ve çok az sayıda İslami devlet bu tartışmanın dışında kalacaktır.

İngilizceden çeviren: Mehmet H. Doğan

TAKVİM:
Zamanın Haritası







Bir hakkı:
İstanbul MAARİF Kitaphanesi
ve Matbaasına A. Ş. ne aittir.
Taklit edenler men'olunur.

MAARİF Takvimlerimiz
100 sahifedeki altında
(Saatli Maarif Takvimi) yazılıdır.
Yazılı ehemmiyetine takliddir

Fasti (Liber Secundus)
Takvimler (II. Kitap)

PUBLİUS OVİDİUS NASO

Ocak ayı tamamlanıyor. Benim şiirimle birlikte yıl da ilerliyor: Bu ayın başka bir ay olarak ilerlemesi gibi, kitabım da başka bir kitap olarak ilerleyecektir.
Elegia'larım, ilk olarak şimdi, daha büyük yelkenlerle yol alıyorsunuz:
Anımsıyorum, son zamanlarda benim önemsiz bir çalışmamdınız.
Ben kendim size aşktaki iyi huylu yardımcılar olarak değer biçmişimdir,
ilk gençliğim kendi şiirsel ölçüleriyle oynadığında. [1]
Kutsal törenleri ve belirli zamanları terennüm ediyorum takvimde:
Oradan buraya bir yol olduğuna kim inanırdı?
.....
Romalı atalarımız bedel ödeme gereçlerine "februa" demişlerdir:
Şimdi de birçok belirtiler inandırıcı olmaktadır, bu kelime ile ilgili olarak.
Pontifex'ler [2] kraldan ve flamen'den [3] yün elbise isterler, eskilerin dilinde "februa" ismi vardı bu elbise için, süpürülen evlerden Lictor'un [4] aldığı kurutulmuş kırıntılar halindeki mısır bedel ödeme aracı olarak aynı şekilde adlandırılır;

dala da verilir aynı ad, saf bir ağaçtan kesilerek din görevlilerinin kutsal zamanlarını yapraklarıyla kaplayan dala. Kendim gördüm "februa" isteyen flamen eşini; "februa" isteyen kadına çam ağacı sopası verilmiştir. Ve böylece, kendisiyle bedenlerimizin arındığı şey her ne ise,
sakallı atalarımızın nezdinde bu adı alıyordu. Şubat ayı bunlardan yola çıkarak adlandırılmıştır, çünkü Lupercus'lar[5] kesilmiş bir post ile, bütün toprağı temizlerler ve bunu bedel ödeme aracı olarak kabul ederler, mezarlar sakinleşip ölüler şenliği günleri geçip gidince, mevsimler temizlendiği için.
Her türlü günahı ve kötülüğün her türlü sebebini bedel ödeme araçlarının ortadan kaldırabileceğine inanıyorlardı bizim yaşlı beyler. Geleneğin örneğini Yunanistan vermiştir: Günah işleyenin işlediği günahından arındığını sanır. Actorides'i Peleus, Peleus'un kendisini de Phocus'un akan
kanından, Haemonia sularının yardımıyla Acastus temizler:[6] Boşluğun içinden geçerek ejderhaları dizginledikten sonra, güvenilir Aegeus,[7] taşıyıp getirdiği Phasis'e [8] hak etmediği bir yardımda bulunmuş olur: Amphiaraus oğlu, [9] Naupactus'lu Achelous'a, "günahtan kurtar" demiştir, o da günahtan kurtarır. Yazık! Dökülen kanların tiksindirici günahının nehir suyuyla ortadan kaldırılabileceğini düşünen sizler, hiç de iyi huylu değilsiniz! Ama yine de (eski düzeni bilmeyerek hata yapmayasın) şimdi olduğu gibi, önceden de ilki Ianus'un [10] ayı idi; Ianus'u izleyen ay, eski yılın sonu idi:
Sen de Terminus, [11] kutsal şeylerin sınırı idin. Çünkü Ianus'un ayı ilktir, çünkü kapı [12] ilk sırada gelir: En aşağılık ellerle kutsanmış olan en aşağı olan idi. Sonradan Decemvirler'in [13] uzun aralıklar sebebiyle uzak olan zamanları birleştirmiş olduklarına inanılır.

1 Şubat

Ayın başında Firigya'nın ana tanrıçasına komşu olan Sospita'nın yeni tapınaklarla şereflendirildiği söylenir. Şimdi nerede olduklarını mı soruyorsun, Takvimde tanrıçaya vak-

fedilen tapınakların? Uzun süre içinde yıkıldılar. Kalanlarını, kutsanmış önderin öngörülü kaygısı korumaya
almıştır, zayıf düşmüş harabeler olarak aynı şekilde yıkılmasınlar diye, bu önderin koruması altında tapınaklarda hiçbir eskime görülmez; insanlar yetmez, o kendini tanrılara hasreder. Tapınakların kurucusu, ciddi ve ağır başlı onarıcısı, dilerim, tanrılar özen göstersinler sana, karşılığında!
Versinler tanrılar sana, senin onlara verdiğin yılları, ve nöbet tutsunlar evinin önünde! [14] Sonra da yakındaki Helernus[15] korusu ziyaret edilir, göçmen Tiber buradan gider denizin sularına. Numa'nın [16] mabedinin yakınında ve Capitolium'da Fırtına Tanrısı'nın yanında
Iuppiter'in kalesinin tepesinde de koyun kurban edilir. Çoğu kez yoğun yağmurları bulutlarla kaplı güney rüzgârı kabartır, ya da serili kar altında gizlenir toprak.

.....

5 Şubat

Şimdi kendim için, Achilles'in de anıldığı bin türlü ses isterdim,
ey Maeonides, [17] ve içerde yüreğinin olmasını, kutsal Nonae'ı [18] mızrabımızla elegia dizeleri çalarak terennüm ederken biz: Bu çok büyük şeref Takvim'de toplanır. Zekâ azalır ve insandan daha büyük şeyler sıkıştırmaktadır: Bu günü özel bir sesle terennüm edeyim.
Çılgın ben, elegia'lara bu kadar çok ağırlık vermeyi niçin istedim? Bu destansı bir ölçünün konusu idi. Ey vatanın saygıdeğer babası, [19] sana halk, sana meclis bu adı verdi, sana bu adı biz atlı sınıfı verdik, ancak tarih önceden
verdi. Gerçek unvanlarını da geç aldın, çoktan beridir sen yerkürenin babası idin. Bu unvana sen, yüksek gökyüzünde Iuppiter olduğu için, yeryüzünde sahipsin: sen insanların babasısın, o tanrıların.
Romulus, yer vereceksin: senin büyük surlarını kollamak suretiyle Caesar büyük yapmaktadır, bunları aşması gerektiğini Remus'a sen söylemiştin.
Seni Tatius gördü, küçük Cures ve Caenina: [20] Caesar'ın önderliğinde güneşin her iki yanı da Roma'nındır. Fethedil-

miş bir ülkenin önemsiz bir kısmına sahip bulunuyordun: Yüce Iuppiter'in altında her ne varsa, bunlar Caesar'ındır. Sen kapıp götürüyorsun, Caesar kendi yönetiminde evli kadınların iffetli olmalarını emrediyor
sen ormanda kabul ediyorsun suçu, o geri çevirmiştir. Güç senin için hoş karşılanan bir şey olmuştur; Caesar'ın yönetiminde yasalar başarı kazanır sen hükümdar lakabını kazanırsın, o önder lakabını. Seni Remus suçlamaktadır, o, düşmanlara hoşgörü göstermiştir. Seni baban ilahlaştırmıştır, o ise babasını.
Artık Ida'lı çocuk [21] beline kadar çıkıyor ortaya ve nektarla karıştırılmış akıcı suyu döküyor. Bak, hem de, kim kuzey rüzgârından korkup durduysa, sevinsin: Batı rüzgârı tarafından daha yumuşatılmış bir esinti geliyor.

9 Şubat

Beşinci gün denizin dalgalarından parlak gün ışığını yükseltti
Sabah yıldızı, ve böylece ilkbahar mevsimi başlayacak. Yine de aldanma, duruyor karşında soğuklar, duruyorlar ve çekip giderken önemli işaretler bırakıyor kış.

.....

14 Şubat

Bir yerde art arda sıralanmış üç yıldız, Corvus ve Anguis ve ikisinin arasında ortada Crater uzanır. [22]
"Idus"larda [23] bunlar gözlenir, bir sonraki gece çıkarlar ortaya. Niçin böyle birleşmiştir bu üç yıldız, sana anlatayım dizelerimle. Birgün, Iuppiter için dini bir şölen hazırlıyordu Phoebus [24] (öykümüz uzun duraklamalar yapmayacaktır):
"git, kuşum" dedi, "kutsal görevde bir gecikme olmasın,
git de biraz su getir akan kaynaklardan." Karga, altın kaplamadan kıvrık ayaklı şarap kabını yukarı kaldırır ve yükselerek uçar, gökyüzündeki yolculuğuna. Duruyordu, hâlâ sert olan meyvelerle çok dolmuş incir ağacı: gagasıyla yoklar onu; ama uygun değildi toplanmaya.
Unuttuğu için buyruğu, bir ağacın altında oturduğu söylenir, tatlı meyveler olgunlaşıncaya kadar uzun bir süre, ve

tamamen doyurunca karnını yakalar kara pençeleriyle uzun
bir su yılanını ve döner geriye efendisinin yanına ve uydurma sözler sarf eder:
"Gecikmemin sebebi akan suları kuşatan bu yılandır:
Bu tutmuştur kaynakları ve alıkoymuştur beni görevimden."
"Suçuna yalanlar ekliyorsun", der Phoebus "cüret de mi
ediyorsun kehanet tanrısını sözlerle kandırmaya kalkışmaya? Sulu incir ağaçta asılı duruncaya kadar hiçbir kaynaktan soğuk su içmeyeceksin."
Söyledi, bu eski olayın sonsuza dek sürecek kalıtını, Corvus,
Anguis, Crater yıldızları yan yana parıldamaktadırlar.

15 Şubat

Idus'tan sonra üçüncü şafak çıplak Lupercus'u görür, iki boynuzlu Faunus'un [25] ayinleri de geçer. Söyleyiniz, Musalar, [26] ayinlerinin kaynağının ne olduğunu,
nereden ulaştığını Latin ülkelerine, istenen şeylerin. Hayvan sürülerinin tanrısı Pan'a [27] taptıkları söylenir eski Arkadialıların: o en çok Arkadia sırtlarında bulunur. Pholoe [28] tanık olacak, Stymphalia [29] suları tanık, hızlı akan sularıyla Ladon ırmağı [30] koşmaktadır denize doğru,
ve Nonacris [31] koruluğunun çam ağaçlarıyla çevrili sırtları ve yüksek Cyllene [32] dağı ve Parrhasiae karları tanık olacaklar Pan hayvan sürüsünün, Pan orada kısrakların tanrısıydı; zarar görmemiş koyunlar için hizmet veriyordu o. Taşımıştır Evander, [33] orman tanrılarını kendisiyle birlikte;
şimdi kentin bulunduğu yer, o sırada kentin bir bölgesiydi.
Orada tanrıya tapınıyoruz, ve Pelasglar'dan taşınan dini törenleri eski âdete göre flamen dialis [34] yerine getirmektedir hâlâ. O halde niçin koşsunlar ve niçin böyle koşmak âdettir,
elbiselerini bir kenara koyup çıplak vücutlarını hareket ettirsinler, diyorsun
ayağına çabuk tanrının kendisi hoşlanır yüksek dağlarda koşuşmaktan ve bizzat kabul eder ani kaçışları; çıplak tanrı kendisi emreder, çıplak olarak gitmelerini yardımcılarına, ve koşular için yeterince uygun bir elbise yoktu.
Iuppiter doğmadan önce ülkelerine sahip oldukları söylenir

Arkadialıların, ve bu soy aydan daha önce vardı. Vahşi hayvanlarınkine benzeyen bir yaşam, hiçbir yarar gütmeden sürdürülen bir yaşam:
Henüz sanattan yoksun ve kaba bir halk idi.
Evleri için yaprakları, tohumları için otları öğrenmişlerdi
nektar iki el ayasıyla içilen su idi
hiçbir boğa nefes nefese kalmazdı bükük saban demirinin altında, hiçbir toprak değildi ekip biçeninin buyruğu altında: O zamana kadar hiçbir yararı yoktu atın, herkes kendisi taşıyordu kendini:
Gövdesi kendi yünüyle kaplı koyun, gidiyordu. Gökyüzü tanrısının altında bekliyorlardı ve bedenlerini
soyuyorlardı,
ağır yağmur damlalarına ve güney rüzgârlarına katlanmayı öğrenmiş bedenlerini.
Şimdi de çıplak olarak eski geleneğin anısını geri getirmektedirler ve eski gücünü kanıtlamaktadırlar.
Ama Faunus'un niçin giyisilerden özellikle kaçındığı latife içeren eski bir öykü ile anlatılır.
Bir rastlantı sonucu genç Tirynthius, metresinin yol arkadaşı olarak yürümekteydi:
Faunus her ikisini de yüksek bir dağ sırtından görür. Görür ve aşktan yanıp tutuşur, "dağ tanrıları," dedi,
"benim sizinle hiç işim yok:
Bu benim aşkım olacak"
gidiyordu, omuzlarına dökülen kokulu saçlarından ilham alarak gidiyordu altınla süslü sinesiyle, bakmaya değer Lydialı kadın: Altından ılık çardaklar güneş ışınlarını uzaklaştırıyordu, yine de Hercules'in elleri bunlara yine de katlanmıştır. Artık Bacchus'un korusuna ve Timolus'un [35] bağlarına yöneliyordu, çiğli Hesperos [36] da yağız atıyla gidiyordu.
Sünger taşlarıyla ve canlı bir kayayla kaplı mağaraların içine girer; çağıldayan bir ırmak vardı ilk eşikte ve hazırlarlarken yardımcılar tabak-çanak ve içilmesi gereken şarabı,
Alceus soyunu kurar o, kendi kültürüyle.
Gaetulia eflatununa boyanmış ince tunikler verir,

zarif kemeri verir, az önce kendi belinde takılı olan.
Belinden daha küçüktür kemer; tuniklerin bağlarını gevşetir, kocaman ellerini dışarı çıkartabilsin diye.
Kırmıştı o kollar için yapılmamış olan bilezikleri, ikiye ayırıyorlardı kocaman ayaklar küçük sandalları.
Kadın kendisi alır ağır sopayı, arslanın derisini, ve sadağın içine yerleştirilmiş daha küçük kargıları.
Böylece şölenler vermişlerdir, böylece bedenlerini uykuya verirler, ve yatakları kurduktan sonra yanyana, uyudular tek başlarına; asmanın kâşifi için hazırlıyorlardı çünkü sunuları
kusursuzca kurban etmek için, gün doğduğunda.
Gecenin yarısı idi. Israrcı aşk neye cüret etmez ki?
Karanlığın içinden geçerek gelir çiyli mağralara Faunus, ve gördüğünde maiyettekilerin uykuyla, şarapla gevşediklerini, uykulu efendilerinde de aynı şeyin olduğu ümidine kapılır.
Girer içeri, ve düşüncesizce bir oraya bir buraya dolaşır durur zampara ve açığa çıkarır tedbirli ellerini ve onları yakından izler. Gelmişti serilmiş bir yatağın peşinde olunan şiltesine ilk kararında mutlu da olacaktı.
Dokunduğunda boz arslanın kıllı kaba postuna,
dehşete düştü ve geri çekti elini ve korkudan şaşırarak geri döndü, tıpkı bir yolcunun, yılan gördüğünde rahatsız olup çoğu kez geri adım atması gibi.
Ondan sonra, bitişikteki yatağın yumuşak örtüsüne dokundu ve yanılgıya düştü aldatıcı yatağın bıraktığı izlenimle.
Yukarı tırmandı ve kendisine daha yakın bir yatakta uzandı.
Şişmiş boynuzu da daha sert bir ur oldu.
Bu arada tunikleri en alt kenarından çekip çıkardı: Kaba bacaklarının sık kılları diken dikendi.
Öte yandan girişimde bulunan bu adamı, kahraman Tirynthius
geri itti: O, yatağın tepesinden düştü. Gürültü oldu, görevlileri çağırdı ve ışık istedi Maeonis: Meşaleler getirilince yapılanlar serildi ortaya.
O inliyor, yüksek yataktan sert bir biçimde aşağı atıldığı için, ve güçlükle kaldırıyor uzuvlarını sert topraktan.

Alcides de gülüyor, onu yere serilmiş görenler de,
gülüyor Lydialı kız, âşığına. Giyisiyle aldatıldığı için tanrı, gözleri yanıltan elbiseleri sevmez ve çıplakları çağırır kendi ayinlerine. Yabancı sebeplere Latin sebeplerini de ekle, benim Musa'm,
ve kendi tozunda koşsun atımız.
Boynuz ayaklı Faunus'a kurban edilmiştir dişi bir keçi geleneğe göre gelir küçük şölenlere çağırılınca kalabalık.
Ve din görevlileri delinmiş iç organları genç söğütlerle hazırlarken, güneş yolu yarıladığında,
Romulus ve erkek kardeşi ve kır yaşamından gençler çıplak bedenlerini güneş ışınlarına ve ovalara veriyorlardı; dövüş eldivenlerine ve ciritlere ve atılan kaya ağırlıklara sporda denenmesi gereken kollarını bırakıyorlardı:
Bir çoban yüksekten, "haydutlar sapa kırların içinden, Romulus ve Remus, gençleri sürüyorlar" dedi.
Silahlanmak uzun sürerdi: Her ikisi de zıt yönlerden çıktılar dışarı; Remus'un ortaya çıkmasıyla ganimet geri alındı.
Geri döndüğünde, kargılarıyla çekip çıkarır gıcırdayan iç organları ve der ki "kuşkusuz bunları muzaffer olmayan yemiyecektir."
Dediğini yapar, Fabiuslar da aynısını yaparlar.
Başarısız olarak gelir oraya Romulus ve masaları ve çıplak kemikleri görür;
Güler ve üzülür Fabii'nin ve Remus'un yenmiş olmalarına, kendi Quintiliuslar'ının yenememiş olmalarına. Yapılanın namı kalır: koşarlar bir kenara koyup,
iyi sonuçlandığı için, anı olarak bir üne de sahiptir bu gün.
Belki de sorarsın, o yerin niçin Lupercal olduğunu,
ve hangi sebebin günü böyle bir isimle adlandırdığını.
Bir Vesta [37] görevlisi olan Silvia ilahi çocuklar getirdi dünyaya doğumla, amcası krallığı elinde tuttuğu sırada.
Amca buyurur çocukların götürülmelerini ve ırmakta öldürülmelerini:
Ne yapıyorsun? Bunlardan biri Romulus olacak.
Gönülsüz olsalar bile, gözyaşlarına sebep olan bu buyrukla-

rı yerine getirir hizmetkârlar, gözyaşı dökerler ama yine de
ikiz çocukları getirirler emredilen yere.
Dalgalarına gömülen Tiberinus'un,[38] Tiber ismini verdiği
Albula, rastlantı bu ya, kabarıyordu kış yağışlarıyla:
Öyle ki şimdi meydanların bulunduğu ve senin vadilerinin,
Circus Maximus, uzandığı bu yerde kayıkların dolaştığını
görürdün. Buraya geldiklerinde (çünkü daha fazla uzağa da
gidemezler), onlardan biri ve diğeri der ki:
"ne kadar da benziyorlar birbirlerine! İkisi de ne kadar
güzel! Ama şu daha çok güce sahiptir!
Eğer soy görünüşle açığa vuruluyorsa, görüntü yanıltmadığı
sürece, sanırım içinizde bir tanrı var, ama sizin soyunuzun
kurucusu bir tanrı olsa,
böyle tehlikeli bir zamanda yardım getirirdi; kuşkusuz yar-
dım getirirdi, yardıma ihtiyaç duymasa bile anneniz, bir
günde anne olup çocuksuz kalan kadın.
Aynı anda doğup aynı anda ölecek bedenler olarak, aynı
anda gidiniz dalgaların dibine!" durdu ve bıraktı kucağından.
İkisi de aynı zamanda ağladılar: Sanırdın ki anladılar.
Hizmetkârlar ıslak gözlerle arkalarını döndüler.
Bırakılan çocukları dalgaların tepesinden uzak tutar içi boş
bir sandık: Hayret! Ne büyük bir kader küçük bir tahtanın
taşıdığı! Tahta sandık karaya sürüklenerek karanlık orman-
larda balçığa saplanır,
ırmak yavaş yavaş çekildiğinde.
Bir ağaç vardı: izleri hâlâ durur ve şimdi Rumina incir
ağacı olarak adlandırılır, önceden Romulus incir ağacı idi
adı. Terk edilmiş çocuklara, gebe bir dişi kurt yaklaşır (hay-
ret!) kim inanır, vahşi bir hayvanın çocuklara zarar verme-
diğine?
Zarar vermemekle kalmaz, iyiliği de dokunur:
Dişi kurtun emzirdiği çocukları yok etmeye destek oldular
akraba eller. Durdu ve kuyruğu ile okşadı narin bebekleri,
hafifçe de dokundu her iki bedene diliyle. Mars'ın oğulları
olduklarını biliyor olabilirdi: Korkuları yoktu, çocuklar kur-
dun memelerini emdiler

ve kendilerine ayrılmamış sütün yardımıyla beslendiler.
Bu dişi kurt bu yere ismini vermiştir, yerin kendisi de
Luperci'ye. Verdiği süt için büyük ödüller elde eder sütana
Arkadia dağından sonra Luperci denilmesini yasaklayan
nedir? Faunus Lycaeus'un Arkadia'da tapınakları vardır.
Ey gelin, ne bekliyorsun? Sen ne güçlü otlarla, ne iyi bir
dilekle ne de büyülü şarkıyla anne olacaksın. Bereketli bir
sağ elin kırbaçlarını sabırla kabul et, artık kayın pederin,
büyük babanın özlenen ismine sahip olacaktır.
Çünkü o gün idi, boyun eğmez talihleri ile evli kadınların,
rahimlerinden seyrek de olsa çocuklar verdiği gün.
"Bana ne yararı vardır" diye bağırıyordu Romulus "Sabin-
lerin kaçırılmış olmalarının" (krallığı elinde tuttuğunda
onun başına şu geldi) "eğer benim haksızlıklarım güç değil,
ama savaş getirmişse. Gelinlere sahip olmamak daha yararlı
olmuştu."
Esquilium dağının eteğinde yıllardır balta girmemiş bir
koru vardı büyük Iuno'nun adıyla anılan. Hem kadınlar
hem de kocaları buraya geldiklerinde, yalvararak diz çöktü-
ler, birden bire sarsılan ormanın ağaç tepeleri titrediğinde
tanrıça da ağaçlıkların arasından geçerek olağanüstü bir
biçimde konuştu: "İtalyalı annelere" der "gitsin kutsal keçi".
Şaşkınlığa uğradı korkuya kapılmış kalabalık belirsiz sesle.
Bir kâhin vardı (adı uzun yıllar içinde unutuldu, yenilerde
gelmişti Etrüsk ülkesinden, bir sürgün olarak),
bu kâhin bir teke kurban eder, kızlar sıralanarak kesilen
derilerle vurulsun diye sırtlarını veriyorlardı.[39] Yeniliyor-
du Ay, boynuzlarını onuncu hareketiyle erkek derhal baba,
kadın da derhal anne oluyordu.
Lucina'ya[40] teşekkürler! Bu isimleri sana Lucus verdi,
ya da çünkü sen, ey tanrıça, ışığın kaynağına sahipsin.
Yalvarırım, esirge, iyi huylu Lucina, hamile kızları
ve olgunlaşan yüklerini rahimlerden sakin bir biçimde çıkar
dışarı.
Gün doğmuş olacak, sen vazgeç rüzgârlara inanmaktan:
bu mevsimin havası yitirmiştir güvenilirliğini

sert rüzgârlar değişmez değildir, ve altı gün açık kalır Aeolia [41] hapishanesinin geniş kapısı. Artık genç Aquarius [42] hafifçe eğilmiş bir kova ile yere çömelmiştir: ey sonra gelen Piscis, [43] yakala göksel atları.
Seni anlatırlar ve ardından iki tanrıya destek vermiş olan
kardeşini. (Çünkü birbirine bağlı işaretler saçıyorsunuz).
Bir gün Dione [44] korkunç Typhon'dan [45] kaçarken, o sırada Iuppiter gökyüzü için silah getirdiğinde, Fırat'a geldi, küçük Cupido eşliğinde ve oturdu Filistin suyunun kıyısında.
Kavak ağaçları ve kamışlar en son noktalarını işgal ediyorlardı kıyıların, ve ümit veriyorlardı söğüt ağaçları Dione ve Cupido'nun da gizlenebileceğine. O gizlenirken, koru rüzgârla çınladı; o korkudan sarardı ve düşman güçlerin yakında olduklarını sandı, ve doğan çocuğunu kucağında tuttuğunda, "ey nymphalar, yardıma koşun
ve iki tanrıya yardım getirin" dedi. Gecikmeden fırladı ileriye doğru. İkizleri balıklar üzerlerine aldılar: Şimdi bundan dolayı uygun bir armağan olarak yıldızlar vardır. Ondan sonra, bu türü öğünlerine koymanın caiz olmadığına inandılar ve saygılı Suriyeliler ağızlarını balıkla bozmadılar.

.....

Latinceden çeviren: Bedia Demiriş

Notlar

1 Ovidius burada konuları aşk olan ve hepsi de elegia vezniyle yazılmış ilk yapıtlarını (*Amores*, *Heroides*, *Ars Amatoria*) ima etmektedir.
2 Romalı din görevlisi.
3 Eski Roma'da, belirli bir tanrının kültü için hizmette bulunan din görevlisi.
4 Otoritenin sembolü olarak devletin başındaki en yüksek görevliye umuma açık yerlerde dolaşırken eşlik eden ve içinde bir balta bulunan çubuk destesi taşıyan resmi görevliler.
5 Roma'da "Lupercalia" adı verilen bayramlarda Faunus Lupercus kültünü kutlayan din görevlisi.
6 Actorides, Tesalyalı bir kahraman olan Actor'un büyük oğlu Patroclus; Peleus, Tesalya'da Phthia kralı.
7 Bir Atina kralıdır. Theseus'un babasıdır. Medeia kralı bulup kendisiyle evlenirse, onu çocuksuzluktan kurtaracağını vaat etti. Bunun üzerine kral onunla evlendi ve ondan bir oğlu oldu. Ancak kral bu oğlunu değil de Theseus'u tanıyınca Medea oğlu ile birlikte Atina'dan ayrılmak zorunda kaldı.
8 Medea, Colchis'teki Phasis ırmağı sebebiyle.
9 Alcmaeon.
10 Ianus Roma'nın en eski tanrılarındandır. Biri öne diğeri arkaya bakan iki karşıt yüzlü olarak betimlenir.
11 Roma'nın tarlalarının sınır taşlarında cisimleşmiş eski bir tanrısıdır.
12 Latincesi "ianua".
13 Roma'nın cumhuriyet döneminde on iki levha yasalarının yazıya geçirilmesi işi ile görevli hepsi de patrici'den gelen, görevli on kişi.
14 Ovidius 59-66. dizelerde Ovidius "önder" olarak sözünü ettiği İmparator Augustus'a kompliman yapmaktadır. İmparator'un Roma'da başlattığı imar faaliyetlerini ima etmektedir.
15 Helernus korusu Tiber ırmağının ağzına yakın bir yerde.
16 Kral Numa'nın mabedi Vesta tapınağı.
17 Burada ima edilen kişi şair Homeros'tur. Bazı yazarlara göre Homeros Lydia'nın bir kısmında, adı antik çağlarda Maeonia olarak geçen yerde doğmuştur.
18 Roma takviminde Mart, Mayıs, Temmuz ve Ekim aylarının yedinci, diğer ayların beşinci günü.
19 Ovidius İmparator Augustus'a seslenmektedir.
20 Tatius kral idi; Cures Sabinler'in merkezi; Caenina Latium'da bir kasaba.
21 Ganymedes, Aquarius (su taşıyıcısı) ile özdeşleştirilir.
22 Corvus: karga, Anguis: yılan, Crater: şarap kabı. Üçü birlikte Arco takımyıldızını oluştururlar.
23 Roma takvimine göre Mart, Mayıs, Temmuz ve Ekim aylarının 13. günü.
24 Parlak anlamına gelen "Phoebus", Tanrı Apollon'un sıfatı olarak kullanılır.
25 Faunus kültü Palatinum'da ya da onun hemen çevresinde bulunan çok eski bir Roma tanrısıdır. Adından da anlaşılabileceği gibi, iyilik yapan , hayırsever, özellikle de sürüleri ve çobanları koruyan bir tanrı olarak anlaşılır.
26 Esin perileri.
27 Tanrı Pan burada Faunus ile özdeşleştirilmektedir.
28 Pholoe, Arkadia'da bir dağın adıdır.
29 Stymphalia, Arkadia'da bir gölün adıdır.
30 Arkadia'da Pholoe Dağı'ndan doğan ırmağın adı.
31 Nonacris, Ardadia'da bir kasabanın adıdır.
32 Cyllene, Arkadia'da bir dağın adıdır.
33 Evander aslen Pallantion kentinden gelme bir Arkadialıdır. Evander Roma'nın Rdmulus tarafından kurulmasından önce, Palatium tepesi üzerinde yer alan Pallantium'un kurucusudur.
34 Tanrı Iuppiter kültü ile ilgili din görevlileri.
35 Timolus Lydia'da bir dağın adıdır.
36 Gece yıldızının cini Hesperos Atlas'ın kardeşi ya da oğludur. Yıldızları rasat etmek için çıktığı Atlas dağında fırtınaya tutulur. Fırtına onu alıp götürür. Hiçbir iz bırakmadan kaybolan Hesperos'un yıldıza dönüştüğü kabul edilir.

37 Aile ocağı ateşine hükmeden eski bir Roma tanrıçası.
38 Bir anlatıma göre Alba kenti kralı olan Tiberinus Albula adını taşıyan nehrin yakınında çarpışırken ölmüş ve bu olaydan sonra nehir Tiberis adını almıştır. Bir başka anlatıma göre tanrı Ianus ile bir su perisinin oğlu olan Tiberinus Albula nehrinde boğularak ölür ve bu sebeple nehir bundan böyle onun adıyla anılır.
39 Lupercalia adı verilen bayramlarda Faunus Lupercus kültünü kutlayan din görevlileri her yıl 15 Şubatta Palatinus tepesinin civarında çıplak olarak dolaşırlar ve kurban etmiş oldukları bir keçinin derisinden kesilmiş kamçılarla yolda karşılaştıkları kadınları kamçılarlardı. Bu kamçılamanın kadınları doğurgan kıldığına inanılırdı.
40 Kadınlara doğum esnasında yardım eden tanrıça Iuno Lucina.
41 Rüzgârların kralı Aeolus onları (rüzgarları) evinde kapalı tutardı.
42 Su taşıyıcısı.
43 Balık.
44 Dione, tanrıça Venus'un annesidir. Burada bu kelime Venus yerine kullanılmıştır.
45 Canavar türünden bir yaratık.

ç.n: *Roma edebiyatının Augustus dönemi elegia şairlerindendir Ovidius. İtalya'nın Sulmo kentinde İ.Ö. 43 yılında doğmuştur. Atlı sınıfından varlıklı bir ailenin iki oğlundan küçüğü olan Ovidius babasının isteği doğrultusunda hukuk eğitimi almış, hatip ve siyaset adamı olarak yetiştirilmiştir. Şiire olan sevgisi ve yeteneği sebebiyle, Atina'da hatiplik eğitimini tamamlayıp Roma'ya geldikten sonra kendini tamamiyle edebiyata verir. Konusu aşk olan elegia şiirleriyle üne kavuşan Ovidius bugün dahi kesin olarak bilinmeyen bir nedenden dolayı İ.Ö. 8 yılında İmparator Augustus tarafından, bugünkü Romanya'da Köstence sınırları içinde bulunan Tomis'ye sürgüne gönderilir. Büyük acılar içinde kıvrandığı bu sürgün yaşamından çok istemekle birlikte kurtulamayan Ovidius İ.S. 18 yılında Tomis'de yaşama veda eder. Aşağıda bazı bölümlerinin çevirilerini sunduğumuz Fasti (Takvimler) yapıtını yazmaya, sürgüne gitmeden önce başladığı ve bunu kısmen taslak halinde yazmış olduğu tahmin edilmektedir. Fasti'yi tamamlayamamıştır Ovidius: Roma takviminin çeşitli günlerinde olan tarihi olayları, yapılmakta olan şenlikleri, dinsel törenleri ve bunlarla ilgili gelenekleri elegia ölçüsünü kullanarak anlattığı bu yapıtın ocak ayından haziran ayı sonuna kadar olan takvimi içerdiği görülmektedir: Kalan altı ayı tamamlamaya şairin ömrü yetmemiştir. Her ay için bir kitabın ayrıldığı yapıttan aşağıda çevirisi sunulan bölümler II. kitaptan, yani şubat ayı için ayrılan kitaptan seçilmiştir (II, 1-7; 19-72; 119-152; 243-474). Çeviri için Sir James George Frazer tarafından 1929 yılında yayımlanan Latince metin kullanılmıştır (Publii Ovidii Nasonis Fastorum Libri Sex Vol. I-II, edit. Sir J. G. Frazer, London 1929). Ovidius'un bu yapıtı günümüze çok sayıda elyazması aracılığıyla ulaşmıştır. Bunlardan en eskileri 12. yüzyıl ile 13. yüzyılın başında kopya edilmiş olanlarıdır. Fasti'nin ilk edisyonu Pieter Burman tarafından 1727'de Amsterdam'da yapılmıştır.*

Takvim'de Zaman, Geçmiş ve Gelecek

BOZKURT GÜVENÇ

Zamanın çivisi çıkmış
Ey kahpe felek;
Bana mı kalmış
Şu Dünyayı düzeltmek!

Shakespeare, *Hamlet*, I, V, 188

Vakit ve zamanı çağrıştıran "takvim", ansiklopedik sözlüklere göre;

Zaman'ın yıl, mevsim, ay ve
gün gibi dilimlere bölünmesi

bilimi ya da bilgisidir. Bilimlerin üstadı Lord Kelvin, "Bir şeyi ölçüp sayı ile anlatabiliyorsanız onu gerçekten biliyorsunuz" dermiş. Zaman, bir istisna olmalı. Ölçüp biçiyor, sayıyla söyleyip kullanıyoruz ya, zamanın ne'liğini, doğasını pek bilemiyoruz. Bildiğimizi sanmakla yanılıyor; çevremizi yanıltıyoruz. Lord Kelvin, "Zamanın belli bir doğrultuda / yönde aktığını" da söylemiş. Su ve ışık da, zaman içinde, belli yönlerde akar ama zaman değildir. Takvimler zamanı böler, kullanmamızı sağlar, ne'liğini açıklamaz. Uygun zemin-zamanda gelen onur verici çağrıdan yararlanarak, bilinen takvimlerin bilinmeyen zamanla ilişkisini kurmak, zamanın geçmiş gelecek sorununa eğilmek istiyorum.

Osmanlıcayı bilmese bile, benim gibi duymuş olanlar, *"takvim"* sözcüğünün Arapça *"vakit"*ten geldiğini düşünebilir; oysa "takvim" *"kavm"* ve *"kıyam"*dan türetilmiş: Eğriyi, yanlışı düzeltmek, işleri yoluna, düzene koymak anlamına gelirmiş. Takvimin bu iki anlamı birbirinden bağımsız sayılmaz. Eğrileri düzeltmek için zamana gereksinme duyulur. Takvimler bu maksatla tasarlanmış ve geliştirilmiştir.

Duyu organlarıyla algılanabilen üç boyutlu mekânı ölçmekte kullanılan geometrinin evrenselliğine karşı, doğrudan algılanamayan zamanı bildiren takvimler, kültürler ve diller kadar çeşitlidir. *Miladî, Hicrî, Rumî, Musevî;*

Maya, Mısır, Çin, Japon, Hint, Aztek takvimleri yanında, İslam dünyasında *Arabî, Bahrî, Celalî, Efrenci* (Gregoryen) takvimleri var. Seçilen örnekler takvim bilgisinin evrensel değil kültürel ve yöresel olduğunu düşündürüyor. Takvim, zamanın dilimlerini tanımlar ama zamanı açıklamaz. Eğrileri düzeltmez, işleri yoluna koymamıza yardımcı olmaz. Bütün bunları yapan takvim değil zamandır. Hiç düşünür, sorar mıyız: Nedir zaman? İşte soru ve deneme konumuz!

Zaman ve Nedensellik

Ünlü sosyal bilimci Durkheim'ın bilim kitaplarına ve bazı ansiklopedilere geçen "zaman" kavramlaştırması özetle şöyledir:

Çevremizde olupbitenlerin süresine ve öncelik-sonralık sırasına bakarak aklımızda yarattığımız zihnî bir yapıt.

Bilimin geçerli saydığı bu tanıma göre, dünyada ne kadar zihin ve zihniyet varsa; bir o kadar zaman kavramı olması gerekir. Önerme, Gurvitch'in (1962) alan çalışmasıyla doğrulanmıştır. Zamanı gösteren saatin tik-takı her toplum kesiminde farklı hızda çalışıyor. İnsantürü, zamanı, olupbitenlerin öncelik-sonralık ilişkisinden çıkarsamakla yetinmemiş; önceki *(geçmiş)* ile sonraki *(gelecek)* olaylar arasında bir nedensellik, neden-sonuç *($N \supset_z S$)* veya *sebep-netice ($S \supset_z N$)* ilişkisi kurmuştur: Neden N? çünkü S! –ya da aynı harf sırasının tersi. Oysa, art arda sıralanan çoğu olaylar arasında nedensellik zorunlu değildir. Sözgelişi, gök gürlemesi ile gece karanlığının kısa süre aydınlanması arasında bir ilişki olabilir de, her gök gürlemesiyle her elektrik kesilmesi arasındaki ilişki zorunlu değildir.

Kuru tarımdan sulu tarıma geçen eski Mısırlılar, SİRİUS yıldızının ufukta görülmesiyle Nil Deltası'nın mevsimlik taşkınlıkları arasında bir ilişki ararken; Nil'in ne zaman taşacağı sorusu yanında, *neden* taştığını da sorgulamışlardır. Acaba bu iki olaydan biri ötekinin habercisi (ya da nedeni) olabilir miydi? Mezopotamya'daki Ur-nummu Ziggurratı ile 360 günlük 12 burçlu *Coptic* takvim o çağlardan kalmadır. Gözlemlere dayalı doğa bilimleri geliştikçe, aralarında öncelik-sonralık ilişkisi kurulan çoğu olayın, dünyanın kendi ve Güneş çevresinde dönmesinden ileri geldiği gerçeği anlaşıldı. Ne var ki, insantürü, günlük ve sıradan olaylar arasında, nedensellik, NEDEN ⊃ SONUÇ *(sebep ⊃ netice)* ilişkileri kurmak tutkusundan kurtulamadı. Günlük sohpet ve tartışmalarda, akıl ve mantığı, ilk sebep veya ilk Yaradan'a kadar götüren nedenler zincirinden söz etmeyi sürdürdü.

Tarihi Evreler, Aşamalar

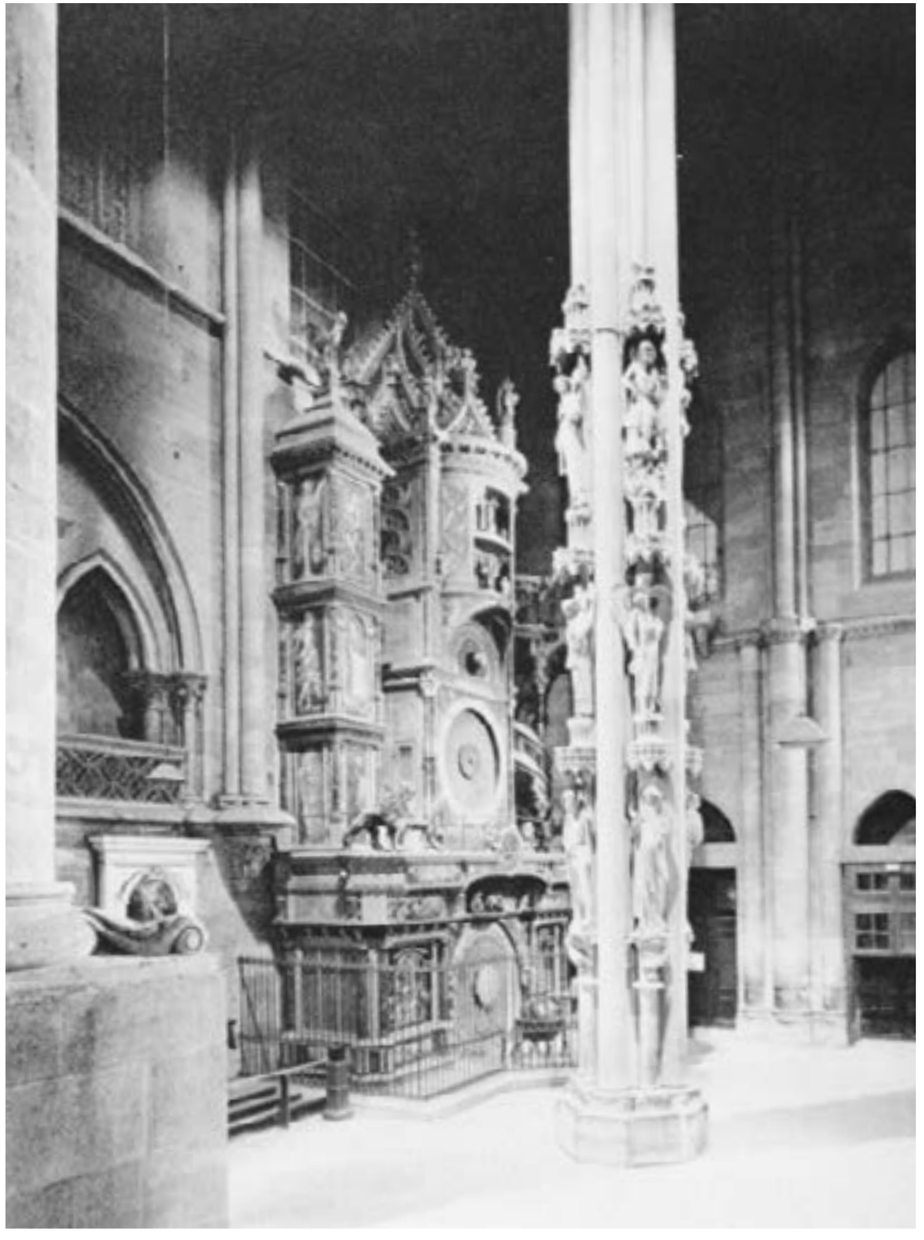
Mısırlı rahipler gibi, Güneş'in tutulacağını önceden haber verebilen Miletli Tales zamanı kullanmış ama sorgulamamıştır. Sorunu ilk görenlerden Parmenides, "zamanın akla-mantığa aykırı geldiğini" söylermiş. Zamanın doğasını ilk sezen, varlığın on türünden birine *"zaman"* adını veren Aristoteles, "Zamanın, [mekândaki] hareketten başka bir şey olmadığını" da görmüş. Belki bu yüzden, biçimsel mantıkta zamana (harekete / değişime) yer vermemiş olabilir. Özdeşlik ilkesine göre her şey kendisine özdeştir: Her şey ya kendidir ya da değildir. Bu iki seçenek dışında, üçüncü bir durum olamaz. Geometrik mekânın zamana gerek duymayan mantığı böyle olabilirdi (Russel 1960).

Helenler, zamanı, Agora'da dolaşırken arkadan esen tatlı bir meltem gibi algılarlarmış (Pei 1960). "Aynı akarsuya iki kez girilemez" önermesiyle ünlü Herakleitos, değişimli mantığın öncüsü oldu; ama, Aristoteles'i indiremedi tahtından. Helenistik düşünce, değişmezlerle uğraştı, felsefe yaptı, bilimde ilerleyemedi. Helenizm ile Judaizmin arakesitinde dünyaya gelen Hıristiyanlar, dünyanın yaşını sorgularken, kutsal *Tevrat*'ın *Tekvin* sûresindeki verilerden "Işığın yaratıldığı yılı" *(Anna Lux'ü, AL)* hesapladılar. Dünya, İsa'dan önce (İ.Ö) 4004 yılında, "Işık olsun" komutuyla yaratılmıştı. Yaradılışla başlayan zaman böylece, İsa'dan *önce ve sonra* olarak ikiye bölünmüş oldu.. *Hicret*'i (AD 622) başlangıç sayan Müslümanlar da, zamanın öncelik-sonralık ayrımını sürdürdüler.

Onbeşinci yüzyılda yapılan ilk saatler ve saat kuleleri, matbaa baskısı kitaplarla birlikte Ortaçağ'a son veren makine oldu (Bkz Resim). Mekaniğin babası Newton, hareket-zaman ilişkisini kurdu, yerçekiminin ivmesini hesapladı ama zamanı sorgulamadı. Filozof Kant'a göre, zaman, tıpkı mekân gibi bir *Anschaaung*, insan aklının *à priori* bildiği zihnî bir kategoriydi. Tarih felsefecesi Hegel ise tam tersini, öğrenildiği tezini savunmuştu.

Güneş, Yer ve Ay üçlüsünün hareket problemini çözmeyi başaran matematikçi Poincaré, üçten fazla gök cisminin hareket ilişkisinin çok karmaşık olduğu sonucuna varıyordu. İnsan aklı, mantığı ve bilimi, evrenin dinamiklerini kavramakta zorlanıyordu.

Bilimsel araştırma ve denemeler, zaman kavramının mekândan, mekândaki deneyimlerden geldiği görüşünde birleştiler. Einstein'ın izafiyet kuramıyla, zaman ve mekân "zaman-mekân" sürekliliğinin sanal gölgeleri olmuştu. Dünya şaşkına dönmüştü. Oysa, Arap dili Einstein'dan önce, *"an"* = *"nok-*



Zamanı göstererek dünyamızı yöneten ve değiştiren zalim ve buyurgan: Saat!
Strasbourg Katedrali, XV. Yüzyıl, Eliane Strosberg, Art and Science, UNESCO Multiple History 1999: 59. (Foto: LLViollet)

ta" eşitliğiyle, zemin-zaman *("zemin-uz zaman")* ilişkisini yakalamıştı (Hasnaoui 1977). Çağdaş araştırmalar, zaman dilimleriyle birimlerinin, mekândaki gözlenebilir hareket ve değişimlerden çıkarıldığı kanısında birleşirken; bilim, Sorokin'in (1996) *dolaylı ve anlamlı* nedenler ayrımına, sınıflamasına pek ilgi göstermedi. Neden egemenliği sürdü. Diyalektik / paradoksal mantık, *zaman (değişim)* ilkesi üzerine kuruldu. Bilimsel mantık da, biçimsel mantıktaki *A ve A-olmayan* ikileminden sıyrılarak, üçüncü bir "oluş" hali yarattı: *A, A-olmayan*'a, ya da *A-olmayan A*'ya dönüşebilirdi. Sıvı su katıya ya da buhara dönüşüp eski haline geri gelebiliyordu. Bu oluşum veya dönüşüm, aklı yeniden nedensellik sorununa yöneltti: Neden? Sorunun yanıtı zamana bağlıydı. *A'nın A-olmayan B*'ye dönüşümü, $A \supset B$ nedenselliği gibi, ancak zamanla açıklanabilirdi. Bu ilke, aslında sanal bir gerçeklik idi. Böylece, zaman, mekândaki dönüşüm veya değişimle ölçülmüş, açıklanmış oluyordu. Zamanı gösteren saat sarkacının boyu ya da lunaparktaki salıncağın asksı, salınım süresini belirliyordu. Ne kadar havalara uçurulsa da, sarkaç ya da salıncak salınımlarını aynı sürede tamamlıyordu. Görecelik işte bu gerçeği açıklıyordu.

Modern çağlarda yaygınlaşan mekanik saatler ve saat kuleleri, zamanı öylesine somutlaştırdı ki, aklın sorduğu neden sorusu, nedensellik ilişkisiyle yanıtlanır oldu: Neden S? çünkü N! İnsan aklı, mantığı ve dilleri, geçmişle geleceği böylece birbirine bağlamış oluyordu. Matematikçi Korzybski (1924), "Besinleri bağlayan bitkiler" ve "mekânı bağlayan hayvanlar" arasında, "Zamanı-bağlayan" insantüründen söz etmişti. Kent tarihçisi Mumford (1934), "Modern çağları belirleyen teknolojinin, sanıldığı gibi buhar makinesi değil, saat olduğu" görüşünü ortaya attı. Porter (1975), endüstri devriminden ikiyüz yıl sonra "zamanın ne'liğini hâlâ kavrayamadığımızı" gözlemledi.

Bitkilerin katman dokusu *(cambium)* gibi, "şimdi" adını verdiğimiz *an* geleceği tüketip geçmişe dönüştürüyordu. Geçmişle gelecek arasındaki ilişkiler, nedenselliğin önerdiği gibi bire bir değilse, bire çok ya da daha iyisi çoka çok olmalıydı. Çağdaş biimsel araştırmalarda bu varsayıma "karmaşıklık" tanısı kondu (Waldorp 1991). *Commedia della Arte* geleneğinde özetlenirse, "Herşey çok basit, tek kelimeyle *karmakarışık*" idi.

Lojistik ve Ereksel Zamanlar

Bilimsel felsefe açısından karar alma sürecine bakıldığında benzer bir zaman sorunu ile karşılaşılıyordu. Yönetim biliminin ilkelerini araştıranlar (mantıkçılar), lojistiğin beş öğe veya ilkesini belirlediler:

Kim (ler)?
Nerede?
Ne zaman?
Ne maksatla?
N'apacak?

Yönetim, her görevlendirmede bu beş soruya yer vermeli, açıklık getirmelidir. Sorulardan üçüncüsü *zaman*'dır; dördüncüsü *amaç* ise dolaylı olarak *zaman*'la ilişkilidir. Şöyle ki gelecekte varılmak istenen ereğin gerekçesi, çoğu kez geçmişte saklıdır. Toplum, kurum ve kişilerin hedefleri, geçmişteki sorunlarının çözüm seçenekleridir. Şu hedefe varılırsa, bilinen bir sorunun çözülmüş olacağı varsayılır.

Yakın geçmişte, *"muasır medeniyet"* karşısında bir ölüm-kalım savaşından ve "ateş sınavı"ndan geçmiş ve ayakta kalmış olan ülkemizin o zor durumlara tekrar düşmemesi gerekçesiyle, en kısa zamanda, "çağdaş uygarlık" düzeyine ulaşmak istemesi, lojistik bir karardır. Bu kararda dile getirilen *kutsal ülküde*, bir *nedensellik ilişkisi* gizlidir. Amaç, belki de, çağdaş medeniyet düzeyine ulaşmaktan çok, geçmişte yaşanan karanlık günlerin, acıların, kayıpların, onur kırıcı saldırıların gelecekte, bir daha tekrarlanmamasıdır.

Açıkça görülüyor ki, insan geçmişinden kurtulmak isterken bile, geçmişte olanlar, onun yakasını bırakmamakta, gelecekte ne yapacağını belirlemektedir. Yakından tanıdığımız bu örnekle, gelecekteki kutsal bir ülküye, kurtarıcıya sarılmak, sanılanın aksine ve yaygın eleştirilere karşın, geçmişten bağımsızlık değildir. Gelecekteki ereklerimizin –nedenleri değilse bile– *gerekçeleri* geçmişte ve tarihte bulunabilir. *Nedensellik* ilişkisinde, önceki sonrakini, neden sonucu nasıl belirtiyorsa ($N \supset S$); ereksel ilişkide, ereğin (ülkünün hatta ütopyanın) mantıki gerekçesi, desteği, açıklaması çoğunlukla geçmiştedir: $N \supset_z$ Erek. Nedensellik simgesinin ($\supset_z$), zaman boyutunu, koşulunu hatırlatır.

Erekbilimciler, tarih felsefecisi Hegel gibi, geçmişi geleceğe varmak çabasıyla açıklamaya çalıştı. Neden N?, çünkü N –mistik *Geist* kavramı gibi– E'ye varmak, kendini E'de gerçekleştirmek ister. Nedensellikle ereksellik arasındaki ayrım, semantik değil, zaman yönelimindedir. Nedenselciler, açıklamayı geçmişte ararken, Erekçiler ve ütopistler, ülkünün gerekçesini gelecekte bulurlar. Ne ki erekler de, aslında geçmişe bağlıdır.

Matematikçi Carrol'un (1865) "*Alice Harikalar Diyarında*" adlı modern zamanlar eleştirisindeki pembe gözlü, şirin tavşanı, elinde saatle ordan oraya, nefes nefese koşup durur ama, geçmişle gelecek arasında kararsız kalmıştır, bir yere varamaz. Zavallı tavşanın saati vardır ama zamanı yoktur. Değişemedi. Zamanın ölçülmesi değişime yetmiyordu. Kafka'nın *metamorfoz*'u ise, toplumun değişime (zamana) tepkisini öykülüyordu. Değişim, gösterdiği zaman kadar çetin bir sorundu.

Bilimsel Felsefenin Katkıları

Değişim olgusunu inceleyen sosyal bilimci Moore (1963) şu çarpıcı bulgusunu açıkladı:

Zaman yoksa değişim olmaz [ama]
Değişim yoksa zaman kavranılamaz.

Bilim mantığına göre, işlevselliğin oku tek yönlü (nedensel) değil, karşılıklı veya iki yönlü çizilmeliydi: $A \Leftrightarrow B$. Öyleyse N ile S arasındaki ilişki, salt *nedensel,* ereksel veya *işlevsel* (karşılıklı / iki yönlü) değil; "olası" da olabilirdi: İstatistiğin olasılık hesapları bu ilkeye dayanır *(A=p B)*.

Bilgi kuramının açıklama tekniklerini karşılaştıran bilim felsefecisi Nagel (1961), kendi adıyla anılan şu üç önermeyi kanıtlamıştır:

Nagel Teoremleri

1) *İşlevsel ilişki, nedensel bir denenceye dönüştürülebilir.*

2) Nedensel ilişki, işlevsel bir denklemle ifade edilebilir.

3) İşlevsel çözümlemede öncüllerle sonuçlar arasında, kısa / uzun süreli ortak değişkenlikler vardır.

Zaman, termodinamiğin *İkinci Yasası*'na göre akıp gider ama olaylar arasında kurulan ilişkilerde nedensellik şartı ya da yönü mutlak değildir. Nedensellik üzerinde söylenenler birkaç sözcük ayrımıyla ereksel ve işlevsel ilişkiler için de geçerli olabilir.

Ontolojik Bazı Sorular

Bilimin, felsefenin, bilim felsefesinin yöntem sorunları, aklımızın ya da akılcılığımızın insantürüne oynadığı bir oyunun gölgesi ya da yanılsaması olamaz mı? Geleceğe ve bilime umutla bakan, bilgi toplumundan söz eden çağımız, 21. yüzyılın eşiğinde, kuşku ve kaygıyla kendisini sorguluyor, kendi yarattığı zamanla hesaplaşmaya çalışıyordu:

Geçmişle gelecek, zaman kavramıyla bağımlı mı?
Geçmiş-gelecek bağımlılığı, evrimi engelliyor mu?
Geçmişle gelecek birbirinden bağımsız olabilir mi?

Bağımsızlık yönündeki çözüm önerileri, beklentiler nelerdir?

Çağdaş bilim, varlığımızın temel sorularını şöyle yanıtlıyor:

1) "Zamanı bağlayan" insantürü, geleceğini de geçmişine bağlamış görünüyor.

2) *Karamsar senaryo*: Geçmiş-gelecek bağımlılığının yol açtığı kaygılar, insantürünün gelecekle ilgili umut ve beklentilerinin yerini aldı. Postmodernist akımın aşırı yorumuna göre, her şey olabilir.

3) *İyimser senaryo:* Geçmişle gelecek insantürü tarafından bağımlı hale getirildiğine göre, insan, geleceğini, geçmişin ipoteğinden belli bir ölçüde kurtarabilir.

4) Sanal geçmiş-gelecek ikileminden arındırılmış ve geçmiş-gelecek sürekliliğine dayalı bir varlık bilinci ile güçlünün kalıcılığını ve savaşın kaçınılmazlığını savunan bir tarih felsefesi yerine, birlikte varoluşu savunan bir barış kültürü belki çözüm olabilir.

Son elli yılda yaşanan bilim-bilgi çağında:

a) "*Stokastik* devrim", nedensel açıklamanın yerini aldı.

b) Öğretimi değil Öğrenmeyi hedef alan çağdaş eğitimde değişmeyen (evrensel, kalıcı) sorular, sürekli değişen ve yenilenen yanıtların yerini aldı.

c) Bilimlerin ve çağdaş akılcılığın ve pozitivizmin altyapısını oluşturan doğa tarihi bütün temel bilimlerin yöntemi oldu. Bilim ve yöntemdeki bu devrimci atılımların sonucu olarak, geçmişin (tarihin) daha iyi anlaşılması; geleceğe daha büyük bir sorumlulukla yaklaşılması; zamanı iki ülkeye bölen geçmişle gelecek ikilemi yerine, geçmişten geleceğe tarihi sürekliliğin kavranılması, çözüm yolunu açabilir.

Varlık Bilinci Olarak Tarih

Yaklaşık yüzyıl önce Poincaré'nin, çağdaş dünyanın dikkatine sunduğu *bilim-varsayım* ayrımının, tıp, hukuk ve mühendislik gibi uygulamalı bilimlerde kullanılmaya başlanması gelecek için umut verici bir gelişmedir. Kurduğumuz nedensel ilişkilerin büyük bölümü henüz kanıtlanmamış denencelerdir. Çağımızda, dünya ülkelerinin yaşadığı "iletişim/eğitim devrimi" bu ilkelere dayanıyor. TV dedektifi, önerilen bir kanıta bakıp bunun ancak bir denence olduğunu söyler. İpotezleri test ede ede ulaşır suçluya. *"Stokastik devrim"* kabaca budur.

Julian Huxley'in İkinci Savaş içinde sorduğu "Eğitim bizlere değişim bilinci kazandırmıyorsa, neye yarar?" sorusunun koşutu, çağımıza şöyle uyarlanabilir:

"Tarih bize böyle bir varlık bilinci
kazandırmıyorsa neye yarar ki?"

Dilimizin mantığına kilitlenmiş görünen nedensel veya ereksel açıklamadan kurtulmak umudu bugünden yarına gerçekleşmeyebilir. Ancak, Marx'ın yıllar önce uyardığı gibi, "Yanılsamalardan kurtulma dileği, insanları yanılsamaya mahkûm eden koşullardan kurtulma dileğidir". Daha iyi bir gelecekten emin olamıyorsak, varsayımlara dayalı ve n' olduğu, n'olacağı bilinemeyen bir küreselleşme ereği için bugünümüzü yani geleceğimizi gözden çıkarabilir miyiz? Batı bu soruyu tartışıyor bugünlerde.

Geçmişte neler olup bittiğini gerçekten biliyor muyuz? Geleceğimizi aydınlatacak olayların sıralamasında, değişmeyen süreklilikler var mı? Medeniyet tarihçisi Durant'ın (1968) bu soruya yanıtı şöyledir:

Tarih bilgilerimizin çoğu tahmin, gerisi önyargıdır.

Geçmişe dayanarak çıkarılan bazı sonuçlar,
Zamanın artan ivmesiyle yanıltıcı olabilir

Tarihe güvenilmez, bilgi yeniden yorumlanmazsa,
Gelecek için neler söylenebilir, neler yapılabilir?

Yakın geçmişe değgin bir gelecekbilim söylemi vardı ama beklentiler gerçekleşmedi. Sovyetler Birliği'nin beklenmedik dağılmasından sonra umutlar kırıldı.

Geçmişle geleceğin bağımsızlığı, insanın tarihten bağımsızlığı gibi de yorumlanabilir mi? Nedensel dünya görüşümüzü bırakıp tarihten bağımsız duruma gelebilseydik bile, "Şimdi" adını verdiğimiz, uçup giden o sanal "an"larda n'apabilirdik ki?

Geçen yüzyılın ikinci yarısında, "Yaradan'ın öldüğünü" ilan eden Nietzsche, "Geçmişin mezar kazıcılarına izin vermeyelim; şimdi artık insanı yaratmak görevi biz insanlara kaldı." demişti. Talmud bize daha gerilerden seslenir: *"Töreler yasalardan güçlüdür!"* Çağdaş bir halkbilimci *"Törelerin her şeyi doğru [meşru] kıldığını"* yineler (Sumner, 1960).

Geçmişin bilgisi Tarih, denememizin sorunsalı olarak karşımızda bir Sfenks gibi duruyor. Geçmiş değiştirilemez, gelecek bilinemez – kuşkusuz. Ne var ki, değişmese bile geçmişi yeniden araştırıp yorumlamak bizim elimizde. Bilindiği sanılan geçmişi bundan dolayı evirip çevirip yeniden yazıyor, yorumluyoruz (McHale, 1979). Öyleyse geçmişi nasıl yorumladı-

ğımızı gözden geçirip, yaşayarak yazdığımız tarihe yeni bir yön verebiliriz. Söz gelişi, "Barış için savaş yerine, barış için barışa yatırım yapabiliriz". Tarihten ders almadığımız tartışılmaz ama başka çaremiz var mı? Özüne bakarsak, geçmiş geleceğimizi belirlemiyor; tarihi biz yapıyor, sorumluluğu tarihe yüklüyoruz. Tarih bize yarın ya da yakın gelecekte n'apacağımızı söyleyemez. Karar veren ve yapan, aslında geleceğini yapan, "kendini yaratan insan"dır (Childe, 1951). Tarihi araştırır, okuyup yazarız; sadece, kendimizi, değişen kültür varlığımızı tanımak için (Kolakovski, 1974).

Yakın geçmişe değin bunu başaramadığımız içindir ki, Paul Valéry "Tarihi insanlığın en tehlikeli icadı olarak" suçladı. Tarihçi Buttenfeld de, çözüm olarak, "okulda öğretilen tarihi unutmamızı" önerdi. Bu tür sorunlar, belki de tarih yazımını ve yorumunu belirleyen zaman-mekân yönelimlerinden, geçmiş-gelecek bağımlılığından; tarihten değil de, doğru anlamda *"tarihsizlik"*ten kaynaklanıyor olamaz mı? Şöyle bir alıcı gözüyle zamana, nedensel ve ereksel ilişkilerimize dönüp bakalım. Çünkü "Geleceğimizin geleceği şimdi elimizin altında" görünüyor. N'apabiliriz? Eric Fromm (1963) tarihten ve geçmişten şöyle sesleniyor bizlere:

1) Herşey den şüphe et!

2) İnsanca şeylere yabancı kalma!

3) Gerçek seni özgürlüğe kavuşturacak!

Yeni sorularla bağlayalım, büyüyüp duran sorunlar paketimizi:

Bilgi ve inançlarımızdan şüphe ediyor muyuz?

İnsanlara insanca –beklediğimiz gibi– yaklaşabiliyor muyuz?

Özgürlüğe kavuşturacak gerçekleri arıyor muyuz?

Takvimler

A. NECATİ AKGÜR

Takvim sözü, Arapçada, eğriyi doğrultma, düzeltme anlamına gelmektedir. *Kur'ân-ı Kerîm'*de (Tîn sûresi, âyet 4, s. 602), Yüce Allah'ın insanları *ahsen-i takvîm* üzere, yani yarattıklarının (hayvanlar, bitkiler, melekler, cinler vb) içinde en uygun, düzgün ve güzel bir yapıda yaratmış olduğu anlatılır.

Ancak, bizim, takvimbilimci gözüyle, takvim sözünden anladığımız, günlerin durmaksızın akıp giden zaman boyutu içerisindeki sayısal yerlerini belirlemek, günleri bir zaman kalıbına oturtmaktır. Kısaca söylenirse belli bir başlangıca göre, günleri sayarak numaralamaktır. Ancak bunu yaparken, eğer varsa ve olanaklıysa, günün özellikleri de belirtilebilmelidir. Örneğin günün yaz ya da kış mevsimine geldiği, apaydınlık ya da zifirî karanlık bir geceye veya dinlerin kutsal saydığı bir gün/geceye rasladığı gibi. Öte yandan, biz bu sayarak numaralama işlemini, örneğin 530 492. gün diyerek yapmak yerine, 29 Mayıs 1453 Salı şeklinde göstererek yapmayı tercih ederiz. Çünkü günün büyük sayılarla gösterilmesi kavramayı güçleştirir; bu yüzden onu, ilk olarak, 1453 gibi bir yıl sayısı alanı yani görece küçük bir bölge içerisine almış oluyoruz. Ardından, ay adı (Mayıs) da bu alanı 12 bölüme ayırıp biraz daha küçültüyor; günü daha kolay bulunabilecek bir basamağa yerleştiriyor; bir yandan da ilkbaharın ileri bir vaktine, yaza geçiş bölümüne alıyor. Ay günü sayısıysa (ayın 29'u) bu yeni yeri ve konumu daha da belirgin bir duruma getiriyor. Son olarak gün adı (Salı) da, onu yedi günlük bir zaman dilimi içerisine alıp durumuna kesinlik kazandırıyor. Gün, 29 Mayıs olarak gösterileceği yerde, örneğin 20 Cemâziyülevvel şeklinde belirtilmiş olsaydı,

günün mevsimler içerisindeki yeri belli olmayacak, buna karşı fetih gecesinin aydınlanma durumu verilmiş bulunacaktı. Gerçekten Ay ayının 20. gecesinde, Ay sağa bakan bir yarım daire biçiminde görünecek; geceyarısı doğup öğleyin batacağından, ancak gecenin ikinci yarısında gökyüzünü aydınlatır olacaktı. Görüldüğü üzere, takvimbilimciye göre önemli olan zaman kavramı ya da birimi gün'dür. Takvimbiliminin görev ve işlevi, sağlıklı, kesin; kuşkulu ve ikircikli durumlara yer vermeyecek ve herkesin kolaylıkla anlayıp kullanabileceği biçimde gün belirlemesi yapmaktır.

Takvimlerin sınıflandırılması

Eski takvimbilimi yazarları (örneğin Ebû r-Reyhan el-Beyrunî) ya da yenilerinin (F. K. Ginzel gibi), kitaplarında, takvimleri sınıflandırma yoluna gitmedikleri, konulara ve coğrafya bölgelerine göre bir sıralama oluşturdukları görülmektedir. Örneğin Ginzel'in 1906'da yayımlanmış *Handbuch der Mathematischen und Technischen Chronologie*'sini ele alırsak:

0. Giriş
1. Mezopotamya takvimi
2. Eski Mısır takvimi
3. Hicrî takvim
4. İran: Eski Fars – Yezdicürd – Celâlî takvimleri
5. Hind takvimi
6. Orta Amerika takvimi
7. Eski Çin ve Japon takvimi

şeklinde bir bölümleme görmekteyiz.

Biz, aşağıda verdiğimiz yolda bir sınıflandırma yapmayı uygun buluyoruz.

Takvimler, gökyüzünün en belirgin iki gezgini olan Güneş ile Ay'ın görünür (yani gözle görüp izleyebildiğimiz) hareketlerine bağlı olarak, dört sınıfta toplanabilirler:

I. Güneş takvimleri (Şemsî takvimler)

A) Rumî (365 1/4 günlü) takvimler
- a. Kıptî takvimi türü takvimler
- 1. Kanopus (ya da Tanis) takvimi
- 2. Kıptî takvimi (Diokletyen ya da Şehitler takvimi)
- 3. Augustus ve Antoninus tarihleri
- 4. Fransız Cumhuriyet Takvimi
- b. Jülyen takvimi türü takvimler
- 1. Jülyen takvimi
- 2. İskender takvimi
- 3. Jülyen-İskender tarihlemeleri
  - – Yaratılış tarihi
  - – Olimpiyatlar tarihi
  - – Roma'nın kuruluşu tarihi
  - – Arkhontlar, Ephorlar, Konsüller tarihleri
  - – Indiktion tarihi
  - – Kallippus dönüşümü
  - – Mani tarihi
  - – Sulla tarihi ve Makedonya ayları
- 4. Eski Fars (İran) takvimi
- 5. Mu'tazıd takvimi
- 6. Osmanlı malî yılı
- 7. Hicrî-Şemsî takvimler
- 8. Burçlar takvimi
- 9. Ayın uğrakları takvimi
- 10. Halk takvimi
- 11. Jülyen günü

B) Düzeltilmiş/doğru takvimler
- 1. Celâlî takvimi
- 2. Milâdî (Gregoryen) takvimi

II. Ay takvimleri

Hicrî takvim

III. Ay-Güneş takvimleri

1. Eski Çin takvimi
2. Oniki hayvanlı Türk takvimi
3. Mezopotamya takvimi
4. Musevî takvimi
4. Nesî'li takvim

IV. Bu üç sınıfın dışında kalan takvimler

A) Eski Mısır takvimi

1. Buhtunnasır (Nabonassar) tarihi
2. Tufan tarihi
3. İskender'in ölümü (ya da Filip) tarihi
4. İran'da Yezdicürd takvimi
5. Ermeni takvimi

B) Aztek – İnka – Maya takvimi

Bu dört sınıfın temel özellikleri

Güneş takvimleri: Yeryuvarlağının Güneş etrafındaki (ya da görünürde olduğu biçimiyle Güneş'in Yer etrafındaki) elips yörüngeli hareketine bağlantılanır. Bu hareketi sırasında, bir tam dönüş bir *yıl*'da gerçekleşir ve *dört mevsim* bu hareketin sonucu olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla bu takvimlerde yıl, temel zaman birimidir ve yaklaşık 365 1/4 gün çeker. Ancak gerçekte 1/4 gibi kesirli gün olamayacağından, uygulamada genellikle ardarda üç yıl 365 dördüncü yılsa 366 gün çektirilir. Bu takvimlerde, aslında, ay kavramı yoktur; yıl, keyfî olarak 12 aya ayrılır ve aylar yine isteğe bağlı olarak, 30,31,29 ya da 28 gün çektirilebilir. Yıl ve mevsimler bizim için çok önemli kavramlardır. Kışın, her taraf karla örtülüyken, "Baharın, yazın gelmesine acaba daha kaç gün kaldı? – Patlıcan, domates ne vakit çıkacak?" diye sorar ve hesaplamaya çalışırız. Odun kömürümüzü kış başında ediniriz. Okullar sonbaharda açılır. Her dört mevsim geçtiğinde bir yıl daha yaşlanırız. Buna göre, Güneş takvimlerinin görev ve amacı, mevsimlerin başladıkları günleri doğru bir biçimde belirleyerek, günleri mevsimler içerisindeki yerlerine oturtmak olmalıdır. Dört mevsimin başladığı günler, ilkbahar ve sonbahar ılınımları ile yaz ve kış gündönümü günleri ölçümle belirlenebilmektedir. Dolayısıyla, bu dört gün, mevsimler ile yılın *doğal sınırlarını* oluşturmaktadır. Bu açıdan ele alındığında, Güneş takvimlerini, *ılınımlar ve gündönümleri ölçümlerine dayandırılan takvimler* olarak da tanımlayabiliriz. Bu ölçümlerin ilki, Eski Yunan'da, M.Ö. 432' de, ikincisi M.Ö. 280' de yapılmış ve bu iki ölçüme göre hesaplanarak, ilk Güneş takvimi de, Mısır'da, M.Ö. 238'de gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, ılınımlar ve gündönümleri gözlem ve ölçümlerinin yapılmış olmadığı bir yerde ve bu tarihten önceki dönemlerde, Güneş takvimlerinin varlığından söz edilemeyecektir.

Ay takvimleri: Ayın bir akşam vakti, batı ufkunda, incecik bir ayçe (hilâl) biçiminde ortaya çıkıp, izleyen gecelerde gittikçe büyüyerek dolunay şeklini

almasının ardından yeniden küçülüp bir ayçeye dönüşmesi sürecine dayandırılmaktadır. Bu süreç 29 ya da 30 günlük bir *Ay ayını* oluşturur. Dolayısıyla bu takvimde temel zaman birimi Ay ayıdır ve *ilke olarak* 12 Ay ayı, 354 ya da 355 günlük bir Ay yılı'nı meydana getirir. Görüldüğü üzere, Ay takviminde yıl tamamen yapma bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan 354/355 günlü Ay yılıyla 365/366 günlü Güneş yılı arasında hiçbir biçimde bir uyum ve birliktelik, bir örtüşme sağlanamayacağından, bu takvim asla *mevsimlere uymaz*. Örneğin bir ramazan ayı, yaza da kışa da gelebilir. Buna karşı, Ay takvimlerinde gecelerin aydınlanma durumu bilinir olmaktadır. Gerçekten Ay ayının 15' inde gökyüzünde yusyuvarlak bir Ay (dolunay) vardır; akşam Güneş batarken doğar, gece boyunca ortalığı aydınlatır ve sabah Güneş doğarken de batar. Yarım Ay ayın 8'inde sola bakar, akşamları tam güneyde, boylam dairemiz yakınlarında ortaya çıkar, gecenin ilk yarısı süresince gökyüzünde kalır ve geceyarısı batar; 22'sinde sağa bakmaktadır; geceyarısı doğar, gecenin ikinci yarısında gökyüzünü aydınlatır ve sabahın ilk ışıklarıyla, tam güneyimizde iken, görünmez olur.

Ay-Güneş takvimleri'nde, adından da anlaşılacağı üzere, Ay ayları ile Güneş yılları, bir arada, iç içe edilerek kullanılır. Ne var ki bir Güneş yılı 365/6 gün, 12 Ay ayı 354/5 gün, 13 Ay ayı ise 383/4 gün olduğundan, Güneş yılları ile Ay ayları arasında, yıllık olarak bir karşılaşım, örtüşme sağlanamaz; ancak belli bir dönüşüm süresi, örneğin 19 Güneş yılı = 235 Ay ayı sonunda yaklaşık bir karşılaşım olabilmektedir. Sözkonusu dönüşüme *Meton dönüşümü* adı verilmektedir. Bu nedenle Ay-Güneş takvimlerinin *temel ilkesi*, iki-üç yılda bir yılın 13 Ay ayı çektirilmesidir. Bu açıdan bakılırsa, bu takvimlerde yıl deyişi, 365/6 günlü yılları değil, 354/5 ya da 383/4 günlü yılları ifade etmektedir. Dolayısıyla, bu takvimlerde yılbaşı (örneğin Musevî takviminde 1 Tişri, Nesî'li takvimde 1 Muharrem), temel tutulan rumî/milâdî karşılığının (örneğin ilkbahar ılınımı günü olan 21 Mart'ın) 15 gün öncesi ve sonrası (6 Mart ile 5 Nisan) arasındaki bir Ay aylık bir süre içinde kalarak yer değiştirir. Örneğin bu yıl, yılbaşı 28 Mart'a geliyorsa ve 12 Ay aylı (354/5 günlü) olağan bir yılsa, gelecek yılın yılbaşısı 17 (16 ya da 18) Mart'a düşecektir. İkinci yıl da yine olağan bir yılsa, üçüncü yılın yılbaşısı 6 (5 ya da 7) Mart'a düşer. Bu durumda üçüncü yıl 13 Ay aylı (383/4 günlü) artık bir yıl olacağından, ondan sonra gelen yılın yılbaşısı, 6 Mart'ın bir Ay ayı sonrası olan, 4 ya da 5 Nisan'a çıkacaktır. Bu nokta Ay-Güneş takvimlerinin ilk bakışta göze çarpan, *en belirgin özelliğidir*. Ve Ay-Güneş takvimleri, bu özelliği gözden uzak tutulmamak koşuluyla, *mevsimlere* uyacaktır.

Ay aylarının izlenişi, sıradan kişilerce bile kolay olduğu, bir ölçüm ve bilgiye gereksinme göstermediğinden, Ay takvimi ile Ay-Güneş takvimleri, eski çağlarda bile geniş bir kullanım alanı bulmuş, dinlerin de takvimi olmuştur (Örneğin İslâm ve Musevî takvimleri).

Ay-Güneş takvimleri, hem Güneş yıllarını hem Ay aylarını kullandıkları için, çok zaman Güneş ya da Ay takvimleriyle karıştırılmaktadır. Ayırmada, özellikle şu noktalara dikkat edilmelidir:

Güneş takvimlerinde yıl süresi 365/6 gündür; Ay-Güneş takvimlerindeyse yıl, 12 ya da 13 Ay ayı olarak, 354/5 ya da 383/4 gündür.

Ay takvimlerinde yıl (Ay yılı), temel ilke olarak 12 Ay ayı çektirilir ve 354/5 gündür. Ay-Güneş takvimlerindeyse yıl 12 ya da 13 Ay ayı olabilir ve 354/5 ya da 383/4 gün çektirilmektedir.

Bir başka deyişle, Ay ve Ay-Güneş takvimleri, ikisi de Ay aylarını kullanırlar. Yıl, eğer hep 12 Ay ayı çeker ve dolayısıyla yılbaşılar rumî/milâdî'de hep 11,10 ya da 12 gün aşağı düşerse sözü edilen takvim Ay takvimidir; yıl, kimi 12 kimi de 13 Ay ayı çeker ve dolayısıyla yılbaşıların kimi zaman bir ay yukarı çıktığı görülürse söz konusu takvim bir Ay-Güneş takvimidir.

4. Bu üç sınıfın dışında kalan takvimler. Eski Mısır takvimi 365 tam (kesirsiz) günlü bir takvimdir. Her biri 30 gün çektirilen 12 ayı vardır ve bu 12 ayın sonuna açıktan 5 gün eklenmektedir. Ancak bu yıl süresi, Eski Mısır'da, ılınımlar ve gündönümleri ölçümlerine değil, Nil'in yıllık kabarma ve taşma olayı ile Sirius yıldızının helyak (Güneşle aynı anlarda) doğuşu olayına dayandırılarak belirlenmiş bulunmaktadır. Bu neden, bu takvimi bir Güneş takvimi olmaktan çıkarır, ayrı ve uzak tutar. Öte yandan 365 günlü yıl, 365 1/4 günlü Güneş takvimlerine göre 4 yılda 1 gün'lük bir kayma gösterdiğinden, takvim 1460 yılda 1 yıl ölçüsünde olarak oynayacağından, bu takvim de *mevsimlere uymaz*. Günler, örneğin yılbaşı günü, yaza da kışa da gelebilir. Bu özürlü yanına karşı, Eski Mısır takvimi, 365 gün saymanın dışında hiçbir güçlüğü, zahmeti olmayan son derece yalın ve anlaşılır yapıda, takvimler için gerçek bir sorun olan artıklama kurallarından uzak, hiçbir ek hesaplamaya gereksinim göstermeyen, hesaplaması kolay ve kullanışlı bir takvimdir. Bu özelliği dolayısıyla kökeni de çok eskilere gitmektedir. Yine bu nedenle, bu takvim, İlk çağda, özellikle Yunanlı gökbilimciler tarafından, gün belirlemesinde başarıyla kullanılan bir ve tek takvim olmuştur.

Roma'da Takvim

ÇİĞDEM DÜRÜŞKEN

Romalılar, çiftçilik geleneğinden gelen bir toplum olduklarından, özellikle toprağın sürülmesi için, yıl içindeki mevsimleri tanımada belli bir yöntem uygulamak zorundaydılar. İlk resmî takvimin kabulünden çok önceleri, mevsimlerin gelişini belirlemede kullanılan yöntem, belli birtakım yıldız kümelerinin [1] doğuşunun ve batışının gözlemlenmesi şeklindeydi. Hatta, halk arasında, resmî takvim kabul edildikten sonra bile, toprağın sürülmesi için bu yöntem kullanılmaya devam etti.

Romalılar arasında ilk resmî takvim, kentin kurucusu Romulus tarafından ayın dönüşüne ve evrelerine dayanarak [2] İ.Ö. 738'de düzenlendi. Romulus'un düzenlediği Roma'nın ilk takvimine göre, Roma'nın kuruluş tarihi (İ.Ö. 753) başlangıç noktası kabul edilerek yıllar belirlenmişti [3]; yıl, 304 gün ve 10 aydan oluşuyordu. Ancak, bu düzenlemede, 61 gün dikkate alınmadığından, kış mevsiminde bir aralık söz konusuydu. Romulus'un takvimi tanrı *Mars*'ın (Mart) adının verildiği ay ile başlıyordu (Ovidius, *Fasti*, 1.28, 39; 4.25.26). Bu ay, aynı zamanda, yeni seçilen *consul*lerin görevlerine başladıkları [4] önemli bir aydı. Bu konuda, Roma ulusunun, savaş tanrısı Mars'ın soyundan geldiğine olan inancının ve Roma çiftçileri arasında bu tanrının diğer tanrılardan daha önemli bir yeri olmasının rolü büyüktü: Tanrı Mars, Yunan söylencelerinde, Zeus ile Hera'nın oğlu Ares'in Roma dünyasındaki karşılığıdır. Ancak, Ares, Yunanlılar arasında kaba gücün ve körü körüne savaşın simgesidir ve eli kanlı bir bozguncu olarak nitelendirildiğinden sevilmez (Hesiodos, *Theogonia*, 921; *Ilias*, 5.30; 8.30). Oysa, Romalılar için Mars'ın önemi çok büyüktür. Çünkü, kuruluş efsanesine göre

bu tanrı Romulus'un babasıdır; dolayısıyla Romulus soyundan gelen gerçek Romalıların atasıdır. Ovidius'un [5] Roma takvimini incelediği *Fasti* adlı yapıtında, Mars'a tapımın, Roma'nın kuruluşundan önceleri, Latin ve diğer İtalyan halkları arasında da ortak olduğu belirtilmiştir (1.39, 3.73). Bu tanrıya, savaşçı karakterinin ötesinde, çiftçileri koruyucu özelliği yüzünden de tapılırdı. Romalı çiftçilerin inancına göre, Mars, toprağın meyve vermesini, buğday üretmesini, üzümlerin ve ekinlerin büyümesini sağlarken, sürüleri korur, kendileri de onun bu cömertliğine karşılık domuz, koyun ya da boğa keserek borçlarını öderlerdi. Yaşlı Cato, [6] *De Re Rustica* (*Çiftçilik Üzerine*) adlı yapıtında, bir çiftçiyi, Mars tanrıya kendisini, ailesini ve çiftliğini hastalıklardan, kötü hava koşullarından ve zararlı olabilecek başka dış tehlikelerden koruması için dua ederken betimler ve halkın Mars'a tapınmasının nedenlerini canlı bir anlatımla dile getirir (141): *"Mars tanrı, senden, bana, evime ve aileme karşı lütufkâr ve merhametli olmanı diliyorum ve sana yakarıyorum. Bu niyetle, tarlamın, arazimin ve çiftliğimin domuz, koyun ve boğa kurbanıyla* [7] *senin hükmüne geçmesini buyurdum. Bu töreni, senin görünen ya da görünmeyen hastalıkları, kıtlığı, ekinlerin yok olmasını, felaketleri ve mevsimsiz esen rüzgârları engellemen, savuşturman ve uzaklaştırman için; senin, sebzelerin, buğdayların, üzüm bağlarının ve meyve bahçelerinin büyüyüp olgun ürünler vermesini sağlaman için; ve senin, çobanları, sürüleri koruman ve bana, evime ve aileme güvenlik ve sağlık bahşetmen için yerine getirdim..."*

Ovidius, Roma takviminde yılın Mart ayıyla başlamasının bir nedeninin de, Romalı ataların Anna Perenna [8] ile ilgili tapımlarını bu ayda gerçekleştirmesi olarak gösterir (3.145-146): Anna Perenna adı; *annus*'un (yıl) kişileştirilmiş dişil durumu, *perenna* ise, yılların bitmez tükenmez sürecinin kişileştirilmesidir. Romalılar arasında çok yaşlı bir kadın olarak bilinen ve yılların bolluk ve bereket içinde geçmesi için kurbanlar keserek tapındıkları efsanevi Anna Perenna için Mart ayında düzenlenen festival, yeni yıl festivalidir. Mart ayı da yılın ilk ayıdır ve bu ayın ortalarında yeni yılın ilk dolunayı olduğu için, yakaranların yeni ve iyi istekleri için çok uygun bir tarihtir (3.531-534).

Romulus'un takviminde ikinci ay *Aprilis* (Nisan), Romalıların soyunun kuşaklar boyunca sürmesini sağlayan tanrıça Venus'a [9] adanmıştır (4.85-86; 4.27-28). *Aprire*= açmak ve *apertum*= açık sözcüklerinden türeyen *Aprilis*, bahar ayının doğanın kilidini açarak keskin soğuğu yok edip toprağı canlandırmasına işaret eder (4.87-89). Bu yüzden bu ayı, tanrıların ve insanların, kısaca evrenin doğumunu sağlayıcı bir güç olarak betimlenen Venüs'ün

sahiplenmesi doğaldır (4.90); bu tanrıçaya bu aydan daha uygun olan başka bir ay yoktur (4.129) .

Adını *maiores*=yaşlılar'dan alan üçüncü ay, *Maius*'tur *(Mayıs)*. Bu ayı, *iuvenes*= gençler adından türeyen dördüncü ay, *Iunius* (Haziran) izlemektedir (5.73, 6.86). Yaşlılara adanan aydan sonra, gençlere adanan ayın gelmesi (6.88), Romulus'un, insanları yıllarına göre iki kısma ayırmasından doğar (6.84-88). Ona göre, yaşlılar kendilerine danışanlara bilgi aktarımına, ikinciler dövüşmeye hazırdır. Bu ayların doğuşu, Romulus'un atası Numitor'un, ondan, takvimdeki bir ayı yaşlı insanlara adamasını dilemesi sonucunda gerçekleşmiştir. Romulus, atasının bu isteğini kıramamış ve kurduğu yeni kentin saygıdeğer yöneticileri olan yaşlı insanlara 3. ayı adayarak, yaşlıların çağını tanınır ve ölümsüz kılmıştır (5.71). Bunun yanında, bu ayın Mercurius'un [10] annesi Maia'nın adından geldiği iddiaları da vardır (5.88): Yunan söylence dünyasında, Atlas'ın kızları *Pleiad*ların arasında sayılan Maia, bir *nympha* (su perisi) olarak betimlenmiştir. Romalılar, Yunan söylenceleriyle tanışmadan önce, ateş tanrısı Vulcanus'un yanında yer alan Maia adında bir tanrıçaya inanıyorlardı. [11] Roma söylenceleri, Yunan söylenceleriyle karıştıktan sonra, bu tanrıçanın öyküsü, Yunanlıların Maia'sıyla özdeşleştirilmiş ve Roma takviminin 4. ayı onun adıyla anılır olmuştu.

Ovidius'un *Fasti* adlı yapıtında, gençlere adandığı söylenen *Iuvenus* ayının adının, Iuppiter'in kız kardeşi ve eşi olan Iuno'nun [12] adından geldiğine inanıldığı belirtilir (6.26). Bundan başka, bu adın tanrılara içki sunan ve Hercules'in eşi olarak bilinen gençliğin kişileştirilmiş biçimi olan Hebe'den geldiği (6.75), ya da Sabinler ile Roma halkının birleşmesinden geldiğini söyleyenler de vardır [13] (3.195-228).

Bundan sonra gelen ay adları, sayısal olarak düzenlenmiştir (1.42): Quintilis (Temmuz) 5. ay; Sextilis (Ağustos) 6. ay; September (Eylül) 7. ay; October (Ekim) 8. ay; November (Kasım) 9. ay; December (Aralık) 10. ay. Daha sonradan, Marcus Antonius'un, İ.Ö. 44 yılında, Caesar'ın ölümünden önce çıkardığı bir yasayla, bu takvimdeki 5. ay olan *Quintilis*, doğum günü dolayısıyla Iulius Caesar'a adanmış, benzer bir nedenle 6. ay olan *Sextilis* ise, Augustus'a adanmıştır. Bunun sonucunda, 5. ay *Iulius,* diğeri ise *Augustus* adıyla anılmıştır. [14]

Roma'nın, Romulus'tan sonraki kralı Numa Pompilius, [15] yeniden doğuşa inanan Pythagoras'tan [16] ya da Egeria'dan [17] öğrendiği biçimde, yılın iki aydan yoksun olduğunu anlayan ilk kişi olarak (3.151-154), bu yıla, *Ianuari-*

us= başlangıç (Ocak) ve *Februarius*= arındırma (Şubat) adında iki ay daha ekleyerek ayların sayısını on ikiye, günlerin sayısını da 355'e çıkardı (1.43, 3.152): *Ianuarius*, takvim yılının başına, *Februarius* ise yılın sonuna eklendi. İ.Ö. 452'de, *Februarius* Ocak ile Mart arasına yerleştirildi. Bu aylardan ilkinin adı, Romalılar arasında zaman tanrısı olarak bilinen *Ianus*'tan [18] geliyordu (1.89): Krallığında, altın çağının yaşandığına, barış ve huzurun olduğuna inanan Romalıların, kendilerine özgü olan bu tanrısı uygarlığın tanrısıdır. Onlara kentler kurmayı, toprağı işlemeyi ve yasalar çıkarmayı öğretmiştir. Ianus, tanrı Saturnus'tan, [19] geçmiş ve geleceği görme yetisini elde ettiğinden, biri sağa, diğeri sola bakan iki yüze sahiptir ve her başlangıcın tanrısıdır. Onun adı yeni düzenlenen takvimde yılın ilk ayına verilmiştir. Latince'de kapı anlamına gelen *ianua* (Ianus'a ait) sözcüğü, Romalıların bu tanrının heykellerini evin giriş kapısına koymaları ve evlerinin koruyuculuğunu bu tanrıya bırakmalarından kaynaklanan inanca uygun olarak, ayrıca, kapıların da iki yana bakmasından dolayı, Ianus'tan türemiştir. Bu tanrı, hem önden hem de arkadan gelebilecek tehlikeleri görebilmesi için iki başlı olarak tasarlanmıştı. *Februarius,* dinsel anlamda arınma anlamına gelen *februus* sözcüğünden türemişti. Romalılar arasında Februus, ölüler ülkesinin tanrısı Dis Pater ile özdeşleştirilmiş bir tanrıydı. Ölülerin huzur bulması için yapılan günahlardan arındırma törenleri olan *februa,* bu tanrı adına düzenlenir ve *Februarius* ayının son haftasında gerçekleştirilirdi. Bu ay, Roma takviminin bu düzenlenişinde en kısa aydı ve 28 gün sürüyordu, diğerleri, Martius, Maius, Quintilis ve October 31 gün; Ianuarius, Aprilis, Iulius, Sextilis, September, November, December ise 29 gün çekiyordu.

Numa'nın, Romulus'un düzenlediği yıla eklediği iki ay, Roma'nın ilk takviminde karışıklık yaratmıştı. Bu karışıklık, İ.Ö. 46'da Caesar'ın, [20] İskenderiyeli astronom Sosigenes'in [21] önerisiyle, 365 gün 6 saatlik güneş takvimini düzenlemesine kadar sürdü (3.155-165). Numa'nın düzenlediği ay takvimindeki yılın (355 gün), güneş yılından 10 gün daha kısa olmasından doğan karışıklık, araya ek bir ay *(intercalaris)* katılarak giderilmeye çalışılıyordu. Ancak, bu durum, siyasal kaygılar nedeniyle, aylarda kısaltma yaparak yönetimin başındaki bazı kişilerin vaktinden önce kamu işlerinden uzaklaştırılmasına olanak sağlıyordu. Bu yüzden, Caesar önceki takvimi düzenleyerek *Iulius takvimi* olarak bilinen tarihleme sistemini geliştirdi. Sosigenes'in görüşleri doğrultusunda, güneşin dönüşüne göre düzenlediği yeni takvimindeki yılı 365 gün olarak belirledi ve güneş yılını 12 aya böldü. Bu aylar,

şubat ayı dışında, 30 ya da 31 günden oluşuyordu. Şubat ayının günleri ise, 365 gün süren yıllarda 28, her dört yılda bir 366 gün süren artık yıllarda 27 olarak belirlendi. Böylece, Ianuarius, Sextilis ve December aylarına, 28. günden sonra iki gün, Aprilis'e bir gün eklendi. Ayrıca, Iunius, September ve November aylarının gün sayısı bir gün eklenmesiyle 30 güne çıkmış oldu.

Roma takvimindeki her ayda, üç belirli ve değişmez tarih vardı ve her türlü gün hesabı bu belirli tarihlere göre ya da bu tarihlerden geri sayılarak yapılırdı. Bu günlerin ilki, her ayın birinci günü olan *Kalendae*'dır: Örneğin, *Kalendis Ianuariis*= 1 Ocak; *Kalendis Februariis*= 1 Şubat; diğeri, ayın dönüşünün ilk çeyreğinin sonuna rastladığı düşünülen [22] *Nonae*'dır. [23] Bu, Martius, Maius, Quintilis ve October aylarının (31 gün çeken ayların) 7. günü, diğer ayların 5. günüdür: Örneğin, *Nonis Ianuariis*= 5 Ocak; *Nonis Aprilibus*= 5 Nisan; üçüncü belirgin gün ise, ayın dolunay olduğu zamana denk düşen *Idus*'tur. Bu, Martius, Maius, Quintilis ve October aylarının 15. günü, diğer ayların 13. günüdür: Örneğin, *Idibus Ianuariis*= 13. Ocak; *Idibus Martiis*= 15 Mart.

Bu üç belirli günün bir gün öncesi *pridie*, bir gün sonrası ise *postridie* ile ifade edilir: *Pridie Kalendas Ianuarias*= Ocak ayının ilk gününden bir gün önce: 31 Aralık; *Postridie Idus Aprile*= Nisan ayının 13. gününden bir gün sonra: 14 Nisan. Bu belirtilen günlerin dışında kalan günler ise, örneğin, *ad diem III Kalendas Ianuarias*= 30 Aralık; *ad diem III Nonas Ianuarius*= 3 Ocak; *ad diem III Idus Ianuarias*= 11 Ocak, biçiminde gösterilir.

Bunun yanında, Roma takvimindeki ayların içinde dinsel festivallerin gerçekleştirildiği belli bazı günler, festivallerin adlarıyla belirlenmiştir: Örneğin, Februarius'un 15. günü, bu günde gerçekleştirilen *Lupercalia* [24] festivalinin adıyla, yine aynı ayın 23. günü, *Terminalia* [25] festivalinden dolayı bu adla, Aprilis'in 21. günü *Parilia* [26] festivaliyle anıldı. [27]

Roma takviminde tarihlendirmelerde, kuruluş yılı başlangıç alınarak uygulanan temel yöntem dışında, [28] *consul* olan kişilerin consullük yaptıkları dönemler dikkate alınırdı; örneğin, *L. Cornelio Scipione et C. Laelio consulibus*= L. Cornelius Scipio ile C. Laelius'un *consul*lüğü sırasında. Bu tarihlendirme sistemi, Roma'nın Cumhuriyet çağının bir ürünü olmasına karşın, İmparatorluk döneminde de sıkça kullanılmıştır. Bu uygulamaya, İ.S. 537 yılında Iustinianus tarafından son verilmiştir. [29]

Roma takviminde, gün adları ise şöyle belirtilmiştir: *Lunae dies*= Ay günü (pazartesi); *Martis dies*= Mars günü (Salı); *Mercurii dies*= Mercurius

günü (Çarşamba); *Iovis dies*= Iuppiter günü (Perşembe); *Veneris dies*= Venüs günü (Cuma); *Saturni dies*= Saturnus günü (Cumartesi); *Solis dies*= Güneş günü (Pazar). Güneş günü, *Dies* (şafaktan gün batımına değin: gün, gündüz) ve *Nox* (gün batımından şafağa kadar: gece) olmak üzere iki bölümden oluşurdu. Bir *dies* içinde, 12 *hora* (saat) vardı. Bir gündüz vakti, örneğin, 6-7 *hora prima* (ilk saat); 7-8 *hora secunda* (ikinci saat); 8-9 *hora tertia* (üçüncü saat) vs... olarak belirtilirdi. *Nox*, yaklaşık üçer saatlik bölümler olan *vigilia*'lara (nöbetlere) göre belirtilmişti. Bir gece vakti, örneğin, 18-21 *prima vigilia* (ilk nöbette); 21-24 *secunda vigilia* (ikinci nöbette); 24-03 *tertia vigilia* (üçüncü nöbette) vs... biçiminde ifade edilirdi.

Roma takviminde, her tür toplumsal görevin (dinsel uygulamalar, yönetim, savaş, vb.) din adamlarından oluşan kurulun uygun bulacağı günlerde gerçekleştirilmesi önemli olduğu için, her ayın günleri belli birtakım harflerle işaretlenmiştir ve o günlerde vatandaşlardan bu işaretlerin içerdiği anlama göre davranmaları beklenir:

F (fas, fastus; fas est ius dicere): Roma'da mahkemelerin açık olduğu ve hukuksal toplantıların yapıldığı günler. Bunlara, *dies fasti* denirdi ve Caesar'ın döneminde sayıları 36 olarak belirlenmişti. *Dies fasti*, Şubat ayı dışında, her ayın ilk gününün (Kalendae), *Nonae*'yının ve *Idus*'unun bir sonrasıydı.

C (comitialis): *Comitia* (halk meclisi) toplantılarının yapıldığı günler. Bu günlerin sayısı yaklaşık 184 tane olarak belirlenmiştir.

N (nefas, nefastus): Mahkemelerin kapalı olduğu ve hukuksal toplantıların yasaklandığı günler. Bunlar, *dies fasti* diye bilinen F işaretli günlere karşıt günlerdir ve *dies nefasti* olarak adlandırılırlar. Bu günlerin sayısı 55 taneydi.

NP (nefas, feriae publicae): Halkın kurban kesmesinin yasaklandığı günler.

EN (endotercisus, intercisus): "İki kısma ayrılmış" anlamına gelen günler. Bu günlerin sabahı ve akşamı *nefastus*'tu, ama gün ortası, bir başka deyişle, kurban kesme ile kesilen kurbanların iç organlarını sunaklara koyma işlemi arası, *festus*'tu. Bu günler 8 taneydi.

QRCF (quando rex comitiavit, fas): Halk meclisinin sadece dinsel istekleri yerine getirmek için toplantı yaptığı, toplumsal konuların ele alınmadığı, Martius ile Maius'un 24. günü. *Fasti* olan bu günlerde, toplantıya yönetici konumdaki kişi de katılır (krallık döneminde kral [rex]) ve dinsel nitelikteki sorunlara bir çözüm getirirdi.

QSDF (quando stercus delatum, fas): Her yıl, Vesta tapınağının temizlenmesine ayrılan, Iuvenus'un 15. günü.

Roma'nın dinsel ve toplumsal uğraşlarının özelliklerini belirleme açısından özellikle Februarius ve Martius en renkli aylardır; çünkü arınma ayı olan ve dinsel bayramlarla dolu olan Februarius'ta, F işaretli bir tek güne rastlanmaz, bir başka deyişle, bu ayda toplumsal ve hukuksal işlerle uğraşmak tümüyle yasaklanmıştır. Ancak, bu ayın 16. günü EN işaretiyle belirlenmiştir. Ayrıca, ayın 18. gününden başlayarak, toplam 6 gün, *comitia*'nın toplandığı günler olduğu için C işaretlidir. Martius ise, Roma takviminin en hareketli ve canlı ayıdır. Februarius ne kadar ölülerle ilgiliyse, Martius da aynı derecede yaşayan insanlar ve onların yaşamsal işleriyle ilgilidir. Bunun nedeni, Roma'nın kış mevsiminden sonra, hem tarımsal hem de askerî alanda yepyeni başlangıçlara girişmesidir. Bu ayın sadece 22. günü N işaretlidir:

MENSIS FEBRUARIUS (ŞUBAT AYI)		MENSIS MARTIUS (MART AYI)	
1 N	KAL.	NP	KAL.
2 N	F		
3 N		C	
4 N		C	
5 NP	NON.	C	
6 N		C	
7 N		F	NON.
8 N		F	
9 N		C	
10 N		C	
11 N		C	
12 N		C	
13 NP	ID.	EN	
14 N		NP	EQUIRRIA
15 NP	LUPERCALIA	NP	ID.
16 EN		F	
17 NP	QUIRINALIA	NP	LIBERALIA
18 C		C	
19 C		NP	QUINQUATRUS
20 C		C	
21 NP	FERALIA	C	
22 C		N	
23 NP		NP	TUBILUSTRIUM
24 N	REGIFUGIUM	QRCF	
25 C		C	
26 EN		C	
27 NP	EQUIRRIA	F	
28 C		C	
29		C	
30		C	
31		C	

Bu aylarda kutlanan özel bayramlar:

LUPERCALIA: bkz. 23. dipnot. (Ovidius, 2.19-36, 267-452)

QUIRINALIA: Romulus'un onuruna düzenlenen bir bayram (4. 910).

FERALIA: *Ölüyle ilgili* anlamına gelen *feralis*'ten türetilmiştir. Ölüyle ilgili bir bayramdır (Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 8.14.1).

REGIFUGIUM: Kralların sürülmesiyle ilgili bir şenlik (Ovidius, 2.685 vd.).

EQUIRRIA: Campus Martius'ta yapılan, Mars'ın onuruna düzenlenen at yarışları (2.857 vd.; 3.517 vd.).

LIBERALIA: Tarımla ilgili olan ve Bacchus'la (şarap tanrısı) özdeşleştirilen eski bir İtalya tanrısı (3.771- 790).

QUINQUATRUS: Minerva (Athena) adına düzenlenen bayram (3.809).

TUBILUSTRIUM: Maius'un 23. gününde gerçekleştirilen boru çalma festivali (3.849 vd.).

Roma Takvimi

Ay Günleri	**Ocak, Ağustos, Aralık - 31 gün**	**Mart, Mayıs, Temmuz, Ekim - 31 gün**	**Nisan, Haziran, Eylül, Kasım - 30 gün**
1	Kal.	Kal.	Kal.
2	a.d. iv. Non.	a.d. vi. Non.	a.d. iv. Non.
3	a.d. iii. “	a.d. v. “	a.d. iii. “
4	Pridie “	a.d. iv. “	Pridie “
5	Non	a.d. iii. “	Non. “
6	a.d. viii. Id.	Pridie “	a.d. viii. Id.
7	a.d. vii. “	Non.	a.d. vii. “
8	a.d. vi. “	a.d. viii. Id.	a.d. vi. “
9	a.d. v. “	a.d. vii. “	a.d. v. “
10	a.d. iv. “	a.d. vi. “	a.d. iv. “
11	a.d. iii. “	a.d. v. “	a.d. iii. “
12	Pridie “	a.d. iv “	Pridie “
13	Id.	a.d. iii “	Id.
14	a.d. xix. Kal. Şubat	Pridie “ Temmuz, Ekim, Aralık	a.d. xviii. Kal. Mayıs, Eylül, Ocak
15	a.d. xviii. Id.	Id.	a.d. xvii. Id.
16	a.d. xvii. “	a.d. xvii. Kal. Nisan, Ocak, Ağustos, Kasım	a.d. xvi. “
17	a.d. xvi. “	a.d. xvi. “	a.d. xv. “
18	a.d. xv. “	a.d. xv. “	a.d. xiv. “
19	a.d. xiv. “	a.d. xiv. “	a.d. xiii. “
20	a.d. xiii. “	a.d. xiii. “	a.d. xii. “
21	a.d. xii. “	a.d. xii. “	a.d. xi. “
22	a.d. xi. “	a.d. xi. “	a.d. x. “
23	a.d. x. “	a.d. x. “	a.d. ix. “
24	a.d. ix. “	a.d. ix. “	a.d. viii. “
25	a.d. viii. “	a.d. viii. “	a.d. vii. “
26	a.d. vii. “	a.d. vii. “	a.d. vi. “
27	a.d. vi. “	a.d. vi. “	a.d. v. “
28	a.d. v. “	a.d. v. “	a.d. iv. “
29	a.d. iv. “	a.d. iv. “	a.d. iii. “
30	a.d. iii. “	a.d. iii. “	Pridie “
31	Pridie “	Pridie “	-

Ay Günleri	**Şubat - 28 gün**
1	Kal.
2	a.d. iv. Non.
3	a.d. iii. “
4	Pridie “
5	Non.
6	a.d. viii. Id.
7	a.d vii. “
8	a.d. vi. “
9	a.d. v. “
10	a.d. iv. “
11	a.d. iii. “
12	Pridie “
13	Id.
14	a.d. xvi. Kal. Mart
15	a.d. xv. “
16	a.d. xiv. “
17	a.d. xiii. “
18	a.d. xii. “
19	a.d. xi. “
20	a.d. x. “
21	a.d. ix. “
22	a.d. viii. “
23	a.d. vii “
24	a.d. vi “
25	a.d. v. “
26	a.d. iv. “
27	a.d. iii. “
28	Pridie “
29	
30	
31	

Kısaltmalar: a.d. = ante diem:
...günden evvel, önce
Kal: Kalendae
Non: Nonae
Id: Idus

Kaynakça

A. Morelli, *Dei e Miti - Enciclopedia di Mitologia Universale*, Verona, 1989.

Cato, *De Re Rustica*, (çev. W. D. Hooper), Londra, 1960, Loeb.

Cavaignac, E., *Tarihi Kronolojinin Esasları*, çev: O. Turan, Ankara, 1954.

İplikçioğlu, B., *Eskibatı Tarihi*, TTK yay., Ankara, 1997.

Macrobius, Saturnalia, J. Willis, Teubner, 1963.

Ovidius, *Fasti*, (çev. J.G. Frazer), Londra, 1959, Loeb.

P. Grimal, *Mitoloji Sözlüğü*, çev. Sevgi Tamgüç, İstanbul, 1997.

Sandys, J. E., *A Companion to Latin Studies*, Cambridge, 1938.

Shelton, J. A., *As the Romans Did*, Oxford, 1988.

Speake, G., (ed.), *The Penguin Dictionary of Ancient History*, Londra, 1994.

Suetonius, *The Lives of the Caesars* (*De Vita Caesarum*), I., (çev. J.C. Rolfe), Londra, 1964, Loeb.

Notlar

[1] Özellikle, Atlas'ın eşi Pleione ile kızları olan Pleiad'lar (yedi yıldız, ülker takımyıldızı) (*Fasti*, 3.105, 4.169, 5.84, 599) ve kuzey yarım kürede bir takımyıldız olan Arcturus (Bootes) (6. 235).

2 Ayın bütün evrelerinden oluşan tam bir dönüşü sırasında geçen süreye göre belirlenen takvimdir. Bu süre, Yahudilerin, bazı İslam ülkelerinin ve Hıristiyan kilisesinin benimsediği takvimlerde kavuşum ayı olarak adlandırılır ve buna dinsel etkinlikler açısından çok önem verilir.

3 Roma'nın kuruluş yılı olan İ.Ö. 753 (ya da 754) sıfır noktası alınarak hesaplanan Roma takviminde, örneğin, *Ante Christhum natum* 170: İsa'nın doğumundan önce 170 yılı, 753 yılından (ya da *754 yılından)* 170 sayısının çıkarılmasıyla bulunur*: 753 - 170 = 583* (ya da 754 - 170 = *584 ab U. C.* (ab urbe condita: şehrin kuruluşundan başlayarak).
Yunanlılar, Olimpiyat oyunlarının başlangıç tarihi olan, İ.Ö. 776 yılını başlangıç noktası kabul etmişlerdir.

4 Bu uygulama, İ.Ö. 154 yılında son buldu. Bunun nedeni, İspanya'da çıkan bir ayaklanmayı bastırmak için, İ.Ö. 153 yılının Mart ayının ilk günü göreve başlayacak *consul*ların görevlendirmeleri sonucunda, söz konusu yılın 10 ay sürmüş olmasıdır. Bu tarihten sonra, takvimdeki yılın başlangıç ayı Ianuarius olmuştur. Bkz. B. İplikçioğlu, s. 20.

5 Publius Ovidius Naso: (İ.Ö. 43-İ.S. 17): Augustus tarafından, Tomis kentine sürgüne yollanan, Roma'nın ünlü aşk şairi.

6 Marcus Porcius Cato (Cato Maior): (İ.Ö. 234-148): Roma geleneğine bağlı yaşantısı ve düşünceleriyle, Romalıların ata töresinin Yunan kültürü altında ezilmesine şiddetle karşı çıkmış ve bu tutumuyla ünlenmiş Romalı devlet adamı ve edebiyatçı.

7 Bu kurban biçimi, *suovetaurilia* (sus: domuz, ovis: koyun, taurus: boğa) olarak adlandırılırdı.

8 Anna Perenna Söyleni: Romanın kuzeyine düşen Flaminia yolundaki kutsal ormanda tapınılan Anna Perenna, siyasal kargaşa döneminde *pleb*'lerin birtakım hakları elde etmek için, ilk grev diye nitelenen hareketlerini gerçekleştirip Mons Sacer'e çekilmeleri döneminde, her gün yaptığı çörekleri onlara taşıyarak açlıktan ölmelerini önlemiştir. Bu yüzden, Romalılar arasında Anna Perenna'nın önemi büyüktür.

9 Venüs: Yunan söylence dünyasında Aphrodite'ye karşılık gelen Roma'nın aşk tanrıçası.

10 Yunanlıların, tüccarların ve yolcuların koruyucu tanrısı olan Hermes'in, Roma söylen dünyasındaki karşılığı olan Mercurius, Iuppiter'in habercisidir. Bu tanrı adına ilk tapınak, İ.Ö. 486'da, Circus Maximus'ta dikilmiştir.

11 Bkz: Vergilius, *Aeneis*, 8.130; Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, 18.23.1.

12 Iuno, Yunanlıların evlilik tanrıçası olan Hera'nın, Roma söylenindeki karşılığıdır. Evli kadınların koruyucusu olan Iuno adına, Roma'da her yıl Mart ayının ilk gününde *Matronalia* bayramı kutlanırdı. Ancak bu bayram, kimi zaman Mars'ın doğum günü olarak, kimi zaman da Romalılar ile Sabinlerin barışmalarının yıl dönümü olarak kutlanmaktaydı (bu konu için bkz. 2. dipnot). Bu nedenle tarihleme konusunda belirsizlikler vardır. Bkz. Macrobius, 1.12.30; 14; 7.28.7.

13 Roma, Sabinlerle barış dönemine girdiğinde, yeni kocalarıyla ve babalarıyla tanışan Sabin kadınları, iki halkın birlikte ve huzur içinde yaşamaya başlamasına büyük katkıda bulunmuşlardı (bu konuda bkz. 2. ve 13. dipnot).

14 J. E. Sandys, s. 94.

15 Roma'nın ikinci kralı.

16 İ.Ö. 550 civarında yaşamış olan Samos'lu ünlü düşünür. Evrenin ilk ilkesinin sayılar olduğunu belirtmiş ve ruhun ölmezliği ve ruh göçü öğretileriyle tanınmıştır.

17 Egeria, Numa Pompilius'a danışmanlık yapan bir nympha'dır. Kralla gece buluşur ve ona dualar ile büyüler öğreterek siyasi sorunların çözümlenmesini sağlar.

18 Ianus söyleni: Romulus'un, Roma kentinin kuruluşu aşamasında, Sabinlerin kadınlarını kaçırması sırasında, kral Tatius bir gece yeni kente saldırır ve Capitolium tepesinde bekçilik yapan Tarpeia, krala kaleyi vermek zorunda kalır. İşte bu anda, Ianus sıcak bir su kaynağını ortaya çıkartır ve düşmanı dehşete düşürerek kaçırır. Romalılar, bu söyleni yaşatmak için, Forum'da yapılan Ianus tapınağının kapısını savaş sırasında açık tutarak tanrının, kenti düşmanların saldırısına karşı korumasına çalışır. Bu kapı, sadece barış zamanında kapandığı için, Roma'nın *pax* (barış) içinde olduğu İ.Ö. 237'de, Augustus'tan önce bir kez ve Augustus zamanında üç kez kapanmıştır (bkz: Ovidius, *Metamorphoses*, 14. 778 vd.; *Fasti*, 1. 259 vd.; Vergilius, *Aeneis*, 8. 319).

19 İnsanlara toprağı işlemeyi öğreten tanrı. Olympos'tan atılınca, Roma'nın kurulacağı Capitolium'a yerleşip Saturnia köyünü kurmuştur. Burada, kendisinden de önce Yunanistan'dan göç eden tanrı Ianus'un konuğu olmuştur. Saturnus çağında insanlar mutlu bir çağ yaşamıştır. Aralık ayının son günlerinde onun adına düzenlenen Saturnalia şenliklerinde, köleler efendilerine buyurur ve efendiler kölelerine hizmet ederdi.

20 İ.Ö. 100-44 yılları arasında yaşamış, Roma'nın ünlü diktatörü.

21 İ.Ö. 1. yüzyılda, Mısır'da yaşamış olan düşünür, matematikçi ve astronom.

22 J. E. Sandys, s. 92.

23 *Nonae*'da dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır: Aslında *nonus*, 9. demektir. Burada yapılacak gün hesabında, hesabın çıkış noktası olan ayın 15. gününden geriye doğru sayılarak 9. gün bulunur. Bu yüzden, 30 ya da 31 çeken aylarda bu 9. gün ayın 5. ya da 7. günü olabildiği için, Mart, Mayıs, Temmuz ya da Ekim aylarında, *Nonae* 7. gün, *Idus* ise 15. gün olarak belirlenir. Örneğin, *Aprilis*'in 15. gününden geriye doğru 9 gün sayılarak bulunur.

24 Sürüleri kurtlara karşı koruyan Pan'ın (ya da Lupercus'un) adına düzenlenen şenlikler.

25 Sınırların tanrısı olan Terminus'un adına düzenlenen bayramlar.

26 Çobanların ve sürülerin koruyucu tanrısı Pales adına düzenlenen bayramlar.

27 J. E., Sandys, s. 95.

28 Bkz. 4. dipnot.

29 B. İplikçioğlu, s. 20.

Aztek Takvimi: Bulanık Günler

ENİS BATUR

Bir "Karşılaştırmalı Yeryüzü Kültürleri" dersi ya da semineri verecek olsaydım, ki bir gün bu projeyi gerçekleştirmek isterim, güzergâhımı üç ana eksen üzerine kurardım sanıyorum: Tanrılar kataloğu; Tekvin hikâyeleri; Zaman mitologyaları.

Tanrılar kataloğu, beni her kültürün ilâhi kadrosunun ayrıntılı dökümüne, işlev dağılımına götürürdü; onların yatay, dikey, sarmal ilişkileri "evrensel tasarım" modellerinin ana bağlantı noktalarını ortaya çıkarırdı herşeyden önce: Yeryüzü (pek çok durumda yeraltı) ile gökyüzü arasında kurulmuş anlam çatısı, bana öyle geliyor ki, bir kültürün sinir sistemini açığa çıkarmamızı sağlayacak en önemli payandadır.

Tekvin hikâyeleri, farklı kültürlerde yaradılış efsanelerinin içerdiği ortaklıkların ve değişkenlerin arasından, âdemoğlunun varoluş biçimi ve gerekçesi üzerine vardığı eşikleri gösterirdi.

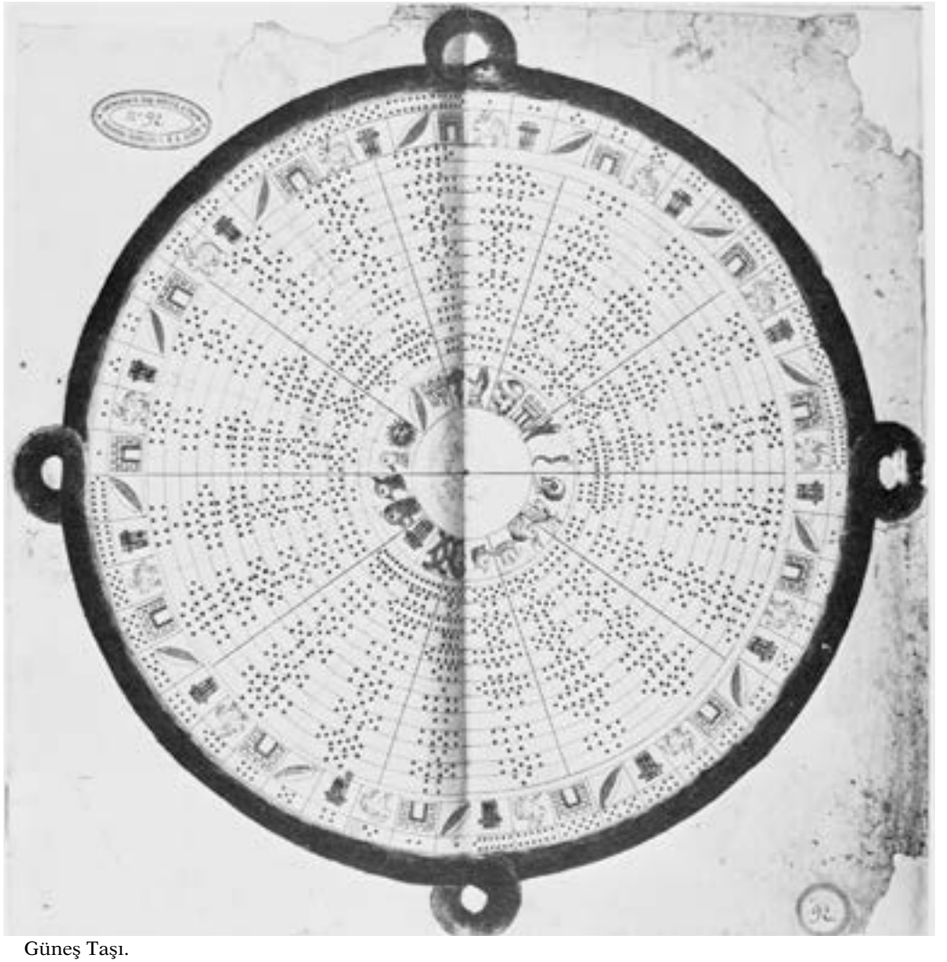
Zaman mitologyaları, ilk iki kümeyle ilintili olarak, "hareket felsefesi"nin her kültürde nasıl geliştiği konusunda anahtarlar sunar – herkes farkına varmıştır: Zaman *aslında* yoktur, ölçülecekse, ölçülebilecek olan hareket ve hızdır. Kum saatından güneş saatına, oradan da mekanik saatlara giden çizgide gözlenen o olmuştur. Takvimler için farklı mı durum: Gök cisimleriyle yerkürenin arasındaki ilişkilerin okunmasından çıkacak her anlam, o sonsuz hareket silsilesinde yazgımızı biçimlendirecektir.

Bu üç eksenden herhangi bir ögeyi çekip önümüze koyduğumuzda, ötekiler kıpırdar. Sözgelimi "takvim"i bütünden ayırmaya kalkıştığımızda, zincirin bütün halkaları yerinden oynayacak, simgeleriyle tanrılar, her bir

katmanıyla tekvin hikâyesi ufkumuza girecektir – adımız Hıdır, ustalarımız binbir: Frazer, Eliade, Dumézil, Humboldt, Lévi-Strauss... onca yorum, tek bir çetele.

Yalnızca kendisi ölçülememiştir Zaman'ın (çünkü, bis, yoktur), onun içinden herşeyi tartmıştır insan: Gökyüzünün, Yeryüzünün bütün cennet ve cehennem tasavvurları matematiğin, fiziğin, bir de imgelemin içinden böylece didiklenmiştir.

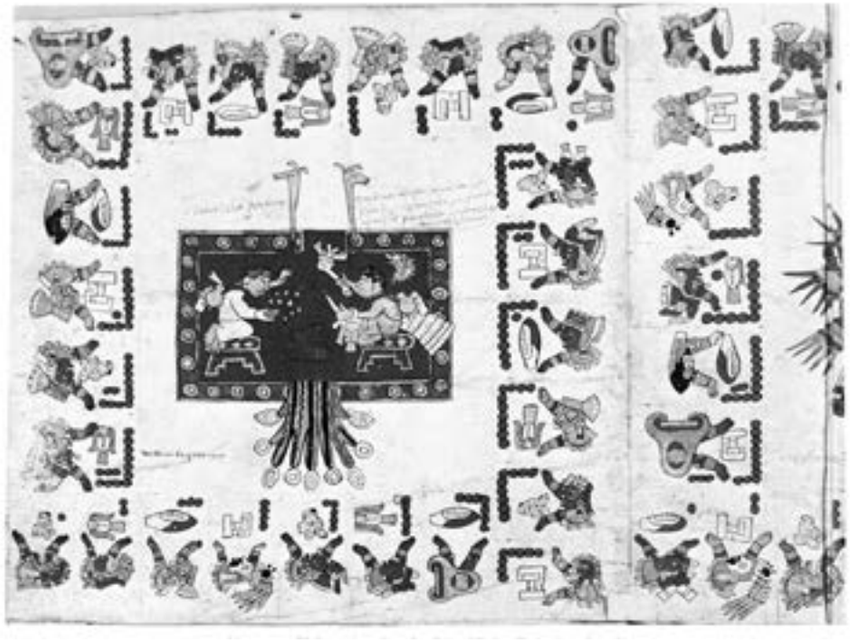
Tablo, Orta-Amerika kültürlerine eğildiğimizde de doğrulanıyor – tıpkı Kuzey'e ve Güney'e uzandığımızda doğrulanacağı gibi: Derin ve görkemli



Güneş Taşı.

Maya tarihine, uçucu ve görkemli Aztek tarihine bakarken, yokedilmiş onca kente, anıta, belgeye karşın, zinciri tamamlayabiliyoruz: Dudak uçuklatıcı erişkinlikteki kozmologya ve matematik bilgileriyle Mayalar, Aztekler, hem geniş ve ayrıntılı bir tanımlar kataloğuyla çıkıyorlar karşımıza, hem de çetrefil tekvin versiyonlarının altyapısını oluşturduğu karmaşık, yetkin bir takvim uygulaması ile işin içine gireni büyülüyorlar.

Bu aşamada, Avrupalıların vandal girişimlerinin sonucunda, elimize ulaşabilen verilerin bizi alabildiğine sınırlı, kısıtlı bir bilgi düzeyiyle yetinmek



Takvimin hazırlanışı (*Codex Borbonicus*).

durumunda bıraktığını anımsatmak gerekiyor. Orta-Amerika kültürünün anlaşılmasını güçleştiren bir başka etmen de, Batılı araştırmacıların (büyük Humboldt'un bile) XX. yüzyıla gelinesiye, ısrarla Tevrat ve İncil bağlantılı yakıştırmalarla yorumu yokuşa sürmüş olmalarıdır – denilebilir ki, Avrupalı, bütünüyle özgün bir kozmologya ve mitologya birikimiyle karşılaştığını kabul etmek için enikonu direnmiştir.

"Bulmaca"nın, "puzzle"ın bugüne dek bulunabilmiş, "doğru yer"lerine

yerleştirilebilmiş parçaları, gerçekten de çok sıkı örülmüş (Aztek ilmekleri, düğümleri ünlüdür!) bir evren tasarımı getiriyor önümüze. Mayaların, milattan önce 3114. yılda başlattıkları "uzun sürem" takvimleri ile Aztekler in "dördül" zamanlı tekvin efsaneleri yanyana geldiğinde, iki kültürün de *geniş geçmiş zamana* uzanan kökenleri aydınlanıyor bir ölçüde.

Aztekler, kendi çağlarına, *sonlu* şimdiki zamanlarına gelesiye, yeryüzünde dört çağın yaşanmış olduğuna inanıyorlardı: Gerek "Güneş Taşı", gerekse yazılı belgeler, dört büyük felâketin peşinden son aşamaya gelindiği konusunda birleşiyorlar. İlk büyük çağ, kuzey tanrısı Tezcatlipoca'nın kaplana dönüşüp güneşi altetmesiyle sonuçlanmış, karanlık ve soğuk yeryüzünde hüküm sürmeye başlamıştır. İkinci çağ, büyük Maya efsanesi Popol-Vuh'da da belirtildiği gibi Rüzgâr tanrısı ve Quetzalcoatl'ın insanları maymuna dönüştürmesi ve sonsuz bir uğultuyla herşeyi tarumar etmesiyle tamamlanır. Üçüncü çağı Yağmur tanrısı, dev gözlü ve uzun dişli Tlaloc kapatır, bir ateş yağmuru eşliğinde. Dördüncü çağı ise tanrıça Chalchiuhtlicuc sona erdirir, tufan ile. Aztekler, son çağı büyük yer sarsıntılarının sona erdireceğine inanmışlardı: O deprem tanrısı Cortes olmuştur.

Aztekler, bütün zaman felsefelerini bu tekvin hikâyelerinin üstüne, geniş tanrılar kataloğunun üyelerini yerleştirerek kurmuşlardı. Şüphesiz, önce Gün ve Gece vardı: Güneşin doğduğu *ilk* sabahtan başlayarak, her gün tekrarlanan bir dizgede gün onlara, gece tanrılara ve kötücül güçlere ayrılmıştı: Hayatın ve Ölümün *yenilenme* bölgelerine. Bu amaçla iki ayrı takvim gerçekleştirdiler, gündelik takvim ile ilâhi takvim arasında bir geçişim mantığı kurarak hayatlarını düzenlediler. 1'den 13'e sayılara ve 20 ana işarete bağlanan 260 evrelik takvimlerinde tanrıların yeri saptanmıştı. 20'şer günlük 18 aydan oluşan gündelik takvimlerindeyse, her yıla 5 "bulanık", kötücül gün eklenmişti ve bu beş günle ilâhi takvimin bağlantısından 52 yılda bir gelen bir "bulanık yıl" sözkonusuydu.

Bu matematiksel ayrıştırma, gözlemledikleri gök cisimlerinin mekanik hareket düzenlerinden çok tanrıların "huy"larını takip ediyordu: Aztekler de, Mayalar da, olağandışı durumlardan (güneş tutulması, ay tutulması, göktaşı yağmuru) özellikle çekinirlerdi: Taş heykellerde, anıtlarında ve tapınaklarında cisimleştirdikleri jaguarların yeniden ete kemiğe bürünüp hayata dönmelerinden en çok bu dönemlerde korkuyorlardı.

Günümüze ulaşabilmiş "iz"ler, Aztek mitologyasının ve Zaman felsefesinin anahatlarını vurgulayan ayrıntıları içeriyor:

* 1790'da bulunan 24 tonluk, dev bir "tek taş"tan oluşan Güneş Taşı, ortada son "deprem çağı", etrafında öteki felâketlerin sorumlusu tanrılar, bir anasayfa olarak önümüzde dikilmeyi sürdürüyor.

* Codex Aubin adıyla bilinen ilâhi takvim, 260 günlük akışı ve gerektirdiği bütün törensel düzenlemeyi içeriyor.

* Codex Borbonicus olarak vaftiz edilmiş, Aztek sanatının doruk-örneklerinden birini oluşturan belge, bir takvimin hazırlanışını konu ediniyor.

Bu tür temel kaynaklar, Azteklerde takvimin bir ölçüm aracı olmanın ötesinde, hayatın akışını düzenleyen bir davranışlar manzumesi olarak işlevini yerine getirdiğini kanıtlıyor. Aztek takvimi sabit bir yapı göstermiyordu, gökyüzü ve yeryüzü olaylarına ilişkin öngörülerde bulunarak, topluluğun pek çok üyesi ona değişken bir içerik yükleyebiliyordu. XV. yüzyılda öyle bir aşamaya varmıştı ki bireysel yorumlar, yönetici sınıf bütün kitapların yakılması yolunda karar almıştı. Bir yüzyıl sonra, üstüste garip doğa olayları başgösterdi bu kez: Güneş tutulmaları, göktaşı yağmurları, rivayetler aldı yürüdü: Cortes ve 500 adamı ufukta görünmek üzereydi.



Codex Aubin.

Türk-İslam-Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Takvimleri

CUMHURE ÜÇER

Takvim kavramının temeli, akıp giden zamanın doğru ölçülmesine dayanır. İlk çağlardan beri insanlar zamanı ölçme aracı olarak gök cisimlerini, özellikle dünyamıza en yakın olan Ay'ı ve Güneş'i gözlemişlerdir.

Zaman

Gerek toplumun gerekse bireyin kendi yaşamında gelişen olaylar arasında öncelik ve sonralık tariflerinin belli kurallara göre yapılması gerekir. Bu sıralamayı doğru kurabilmek için zaman dediğimiz kavramın iyi tarif edilmesi gerekir. Zamanı belirleyen iki öğe vardır; başlangıç ve zaman birimi. Başlangıç olarak toplumca uzlaşma sağlanan belirli olayların ve birim olarak da herkesin değişmezliğine inanacağı ölçeklerin kullanılması gerekir. Örneğin bir insanın doğum günü başlangıç alınırsa o günden itibaren geçen günler-aylar-yıllar sayılarak doğru zaman tespiti yapılabilir. Burada tarif edilen zaman birimlerinin değişmez değerler olarak belirlenmesi çok önemlidir. O bakımdan insanlığın gerek cahillik gerekse bilimsellik dönemlerinde değişmeyen zaman birimleri olarak gök cisimlerinin asırlardır devam eden düzenli, periyodik hareketleri alınmıştır.

Takvim Kavramının Gelişmesi

Zaman birimlerini yine belirlenmiş bir başlangıç noktasından itibaren sıralayarak olaylar arasında kronolojik bağlantı kurulmasını sağlayan sistemlere takvim adı verilmektedir. Takvime ait birimlerin ve kullanılan

terimlerin de toplumlararası uzlaşma ile tarif edilmesi gerekir. Takvimin doğru tanımlanabilmesi için;

a) Takvimin başlangıç zamanı
b) Takvim yılının başlangıç zamanı
c) Takvimin zaman birimlerinin

açıkça belirtilmesi gerekir. Böylece günler, aylar, yıllar, yüzyıllar sayılarak doğru zaman tespiti yapılabilir.

Gök Cisimleri ile Zaman ve Takvim İlişkisi

İlk kavimlerde insanların korkarak ve çaresizlikle izlediği gök cisimleri, dünyanın karanlık tavanını aydınlatan, ışık saçan tanrılar olarak kabul edilmiştir. Bu tanrıların geceyi, gündüzü, sıcağı, soğuğu, yağmurları veya bereketli hasadı ayarlayan üstün vasıfları olduğuna inanılırdı. Geçen uzun zaman içinde yapılan bilinçli gözlemlerle, bu cisimlerin düzenli ve periyodik olarak hareket ettikleri anlaşıldıkça zamanı belirleme aracı olabilecekleri düşünülmüştür. Özellikle Dünya, Ay ve Güneş arasındaki düzgün hareketler sonucu oluşan günlük, haftalık, aylık, mevsimlik ve yıllık süreler zamanı belirlemede adeta saat ve takvim gibi iş görmeye başlamıştır. Hatta Güneş'in bir gün içerisindeki belirli konumlarda bulunduğu zamanlar bile tespit edilerek daha kısa süreli olaylar arasında sıralanma sağlanabilmiştir. M.Ö. 3800 yıllarından günümüze ulaşan tabletlerden, Babil'deki Kaldeli rahiplerin yaptığı düzenli gökyüzü gözlemlerinden elde edilen bilgilerle haritalar ve zaman cetvellerini düzenlemiş oldukları, bu cetvellerin de daha sonra hem tarımı hem de sosyal yaşamı sıralayan takvimlere dönüştüğü anlaşılmaktadır. Böylece insan beyninin düşünme aşamasına ilk etki eden bilim dallarının astronomi ve matematik olduğu görülmektedir.

Özellikle ilk kavimlerden itibaren gözle takip edilebilen Ay'ın evreleri arasındaki süreler doğal zaman ölçeği alınarak Ay takvimleri oluşturulmuş, Ay'ın yedi günlük evreleri "hafta", hilalden hilale kadar olan süreler ise "ay" olarak tarif edilmiştir. Daha uzun zaman ölçeği olarak tarım takvimine de uygun olacak şekilde "mevsim" ve "yıl" zaman birimi olarak takvime dahil edilmiştir. Her toplumda ve her devirde Dünya'nın kendi ekseni etrafında bir tam devre dönüşüyle ortaya çıkan "gün" kavramı, tüm takvimlerde değişmeyen zaman birimi olarak kabul edilmiştir. İleri medeniyetlerde kullanılmakta olan daha küçük ölçekli zaman birimleri de günün kesri olarak ifade edilmektedir. Örneğin bir gün 24 saat, 1 saat 60 dakika olarak kabul edilmiştir.

Orta Asya Türk Boylarında ve Akdeniz Civarında Takvimler

Önceleri basit aletlerle kuyulardan veya yüksek tepelerden yapılan rasatlar ve hesaplar gelişerek ilk seyyar rasathaneler kurulmuş, elde edilen sonuçlarla basit zaman cetvelleri düzenlenmiştir. Zamanla dünyadaki doğal periyodik olaylarla gök olayları arasında bağlantılar kurularak toplumun ihtiyaçlarını sağlayan işlevsel takvimler gelişmiştir. Örneğin Eski Mısır'da M.Ö. 1300 yıllarında bile Nil Nehri'nin taşma, durulma ve kuraklık dönemlerinin Sirius yıldızının Güneş'ten hemen önce doğma zamanı ile bağlantıları tespit edilmiş, buradan da tarım takvimlerine ulaşılmıştır. Zira taşmanın ardından ortaya çıkan durulma döneminde toprakların çok daha verimli olduğu anlaşılmıştır. Taşma dönemleri arasında elde edilen süre bugün kullandığımız Güneş yılından 12 dakika kadar kısa bulunmuştur. Mezopotamya'da ise yine tarıma ve Güneş'e bağlı altışar aylık yaz ve kış dönemlerini içeren iki mevsimli takvimler kullanılmıştır. Anadolu'da ve Orta Asya Türk kavimlerinde ise toplumun yaşam ve geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığa bağlı olarak takvimler gelişmiştir. İlkbaharda bitkilerin yeşermesi ve hayvanların yavrulamasıyla başlayan dört mevsimli Güneş takvimleri kullanıldığı anlaşılmaktadır. Halen dilimizde mevcut olan "yaş" sözcüğünün her iki anlamının da eski Türk takvimlerinden geldiği düşünülebilir. Ancak daha kısa süreli ölçü birimi olarak Ay'ın safhalarına bağlı süreler kullanılmıştır. Türk toplumlarında daha uzun süreli dönemlerde 12 ve 60 yıllık periyotlarla hayvan takvimleri kullanılmıştır. Bu takvimlerde 12 yılın her biri bir hayvanın adı ile anılmaktadır (Sıçan-Öküz-Pars-Tavşan-Timsah-Yılan-At-Koyun-Maymun-Tavuk-Köpek-Domuz).

Ay ve Güneş aynı takvimde kullanıldığı için, Güneş yılı ile Ay yılı arasındaki 11 günlük fark dolayısıyla mevsimlerle ayların paralel gitmesi sağlanamamıştır. Aynı şekilde Eski Roma takviminde de aylar Ay'a göre, yıllar Güneş'e göre sayıldığından dolayı farklar ortaya çıkmıştır. Romalılar iki yılda bir 22 veya 23 günlük eklemelerle takvimin mevsimlere uyumunu sağlamışlardır. Yılın başlangıcı olarak Güneş'in ilkbahar noktasından geçişi alınmıştır. İmparatorların tahta çıkışı veya Roma konsillerinin göreve başlaması takvim başlangıcı olarak alınabilmiştir.

Din Toplumlarında Takvimler

Özellikle tek tanrılı dinleri benimseyen toplumlar Akdeniz çevresinde, Nil Nehri boyunca veya Mezopotamya bölgesinde yerleşik oldukları için bu

bölgeler daha önce gelişmiş olan kültürlerin etkisinde kalmışlardır. Dolayısıyla o bölgelerdeki pek çok gelenek ve görenek gibi zaman ve takvim kavramları da benzerlik göstermiştir. Ancak takvimlerin ve takvim yıllarının başlangıç zamanları her dinin kendine özgü belirli günleriyle tarif edilmiştir. Ay'la Güneş'in birlikte kullanılmasıyla elde edilen daha önceki takvimlerde mevsimlere göre zaman kaymaları önlenemediği için yeniden düzenlenen takvimler ya tamamen "Güneş Takvimi", veya tamamen "Ay Takvimi" olarak tarif edilmiştir.

Özetle; Hıristiyanlığın kabul gördüğü Batı toplumlarında Güneş'e bağlı miladi takvim, İslamiyet'in benimsendiği Arap ve Türk toplumlarında Ay'a bağlı Hicri takvim sistemleri gelişmiştir. Selçuklu Türklerinde ise 365 günlük Güneş takvimi "Celali takvim" adı altında geliştirilmiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda tüm din ve devlet işlerinde olaylar Hicri takvim sistemine göre sıralanmış olduğu için burada Celali Takvim sistemi açıklanmayacaktır.

Miladi Takvim Sistemleri

Roma İmparatorluğu'nda belli başlı iki takvim sistemi geliştirilmiştir. Önceleri İmparator Julius Caesar döneminde geliştirilen "Jülyen takvimi", daha sonra bu sistemi daha geliştiren Papa III. Gregorius döneminde hazırlanan "Gregoryen takvim" Miladi takvim sistemleridir.

Jülyen Takvimi

Eski Roma takvimi Ay-Güneş takvimi idi. Hem 365 gün sayılan yılın esasında 365-25 gün olduğu anlaşıldığı için hem de aynı takvimde Ay ve Güneş birimlerinin birlikte alınmasının sakıncalarını gidermek için yeni bir takvim sistemine ihtiyaç duyulmuştur. İmparator Julius Caesar, İskenderiyeli gökbilimci Sosigenes'i yeni takvimi hazırlamakla görevlendirmiştir. M.Ö. 46'dan itibaren uygulanan bu yeni sisteme "Jülyen takvimi" adı verilmiştir. Birimleri tamamen Güneş'in görünen hareketine bağlı olup, Güneş'in ilkbahar ekinoksundan ardarda iki geçişi arasındaki süre bir yıl olarak tarif edilmiştir. Astronomide bu süreye "dönencel yıl" denmektedir ve 365.25 gündür. Önceleri yıl Roma konsilinin işbaşı yaptığı mart ayında başlamakta olup M.Ö. 153'ten itibaren yılbaşı ocak ayına alınmıştır. 0.25 günlük artıklar dört yılda bir güne tamamlanarak normalde 365 gün sayılan yıl süresi dört yılda bir 366 gün sayılmaktadır. Yıl sayısı 4 ile tam bölünebilen yıllar artık yıl olarak alınmaktadır. Mart ayından itibaren aylar 31-30 gün sırası ile alınmakta, şubat ayı normal yıllarda 28, artık yıllarda 29 gün alınmaktadır. Takvim başlangıcı olarak Roma İmparatorluğu'nun kuruluşu alınmıştı. Ancak M.S. 6. Yüzyıl'da Dionysos Exiguus adlı tarih bilimci takvim başlangıcının İsa'nın doğum yılına alınmasını sağlamış, böylece miladi bir takvim sistemi kabul edilmiştir. İsa'nın doğum yılı olarak belirlenen zamanın tam doğru olmadığı daha sonra gökcisimlerinin konumlarından tespit edilmekle birlikte değiştirilmemiştir. Yıllar milattan önce ve milattan sonra olarak sayılmıştır. İlk Jülyen takviminde hafta kavramı yoktur. Ancak M.Ö. 4. Yüzyıl'da 1. Konstantinos döneminde 1 yıl 52 hafta, bir hafta 7 gün alınmış, her güne ayrı bir ad verilmiştir. Jülyen takviminde günün başlangıcı, öğle vakti Güneşin meridyenden geçtiği zamandır.

Gregoryen Takvimi

Jülyen takviminde 365.25 gün alınan yıl süresi esasında 365. 2422 gün olduğu için dönencel yıldan 11 dakika daha fazladır. Bu süreler uzun yıllar boyunca birikerek 400 yılda 3 günlük kayma yaratmıştır. Bu kayma miktarı Papa III. Gregorius döneminde 14 güne ulaşmıştır. Bu hataları telafi edebilmek için düzenlenen yeni sisteme "Gregoryen takvimi" adı verilmiştir. 1582'de yapılan düzenlemeyle o sene 11 Mart'a rastgelen Güneş'in ilkbahar noktasından geçiş tarihi, M.S. 325 yılında Konsilin İznik'te toplanma günü olan 21 Mart'a alınmıştır. Böylece M.S. 325 ile 1582 yılları arasında biriken 10 günlük fark telafi edilmiştir. Jülyen takviminden farklı olarak ağustos ayı da 31 gün sayılmıştır. Takvim başlangıcı yine İsa'nın doğumuna göre tarif edilmiştir. Takvim yılının başlangıcı ise 1 Ocak'tır. Gün biriminin başlangıç zamanı olarak gece yarısı alınmıştır. Takvim yılı normalde 365 gün, 4 ile bölünebilen artık yıllarda 366 gündür. Ortaya çıkan 3 günlük kaymanın telafisi için 400 yılda 97 artık yıl alınması uygun bulunmuş, 400 ile bölünebilen yüzyıl sayıları artık yıl alınmıştır. Örneğin şubat ayı 1900 yılında 28 gün, 2000 yılında 29 gün, 2100 yılında 28 gün alınmaktadır. Böylece Güneş'in ilkbahar ekinoksundan geçiş zamanının hep 21 Mart'a gelmesi sağlanmıştır. Bu yeni takvim önce İtalya, Portekiz, İspanya ve Almanya'da kabul edilmiştir. 1752'de İngiltere'de, 1753'te İsveç'te, 1873'te Japonya'da, 1912'de Çin'de, 1918'de Sovyetler Birliği'nde, 1923'te Yunanistan'da uygulamaya konulmuştur. Ülkemizde kısmen 1917'de uygulanmakla birlikte 2 Ocak 1926'da yayımlanan 698 sayılı yasa ile "Beynelmilel takvim" adıyla kullanıma geçilmiştir (Belge 1).

BELGE 1

Takvimde Tarih Mebdeinin Tebdili Hakkında Kanun

Kanun Numarası : 698
Kabul Tarihi : 26/12/1925
Yayımlandığı R. Gazete : 2/1/1926 Sayı: 260
Yayımlandığı Düstur : Tertip: 3 Cilt: 7 Sayfa: 159

Madde 1— Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde resmî Devlet takviminde tarih mebdei olarak beynelmilel takvim mebdei kabul edilmiştir.

Made 2 — 1341 senesi kanunıevvelinin 31'inci gününü takip eden gün, 1926 senesi kânunusanisinin birinci günüdür.

Madde 3— Hicri kameri takvim öteden beri olduğu üzere ahvali mahsusada kullanılır. Hicri kameri ayların mebdeini Rasathane resmen tesbit eder.

Madde 4— İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 5— İşbu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Bundan sonraki notlarımızda Gregoryen takvim sistemi miladi takvim olarak anılacaktır.

Ay adlarının bir kısmı Latinceden, bir kısmı Süryaniceden dilimize geçmiştir. Bir kısmının Yeni Türkçe adları 1945 yılında kabul edilmiştir.

1. Ocak – Türkçe (1945'te resmen kabul edildi)
2. Şubat – Süryaniceden (şebat)
3. Mart – Latinceden (Savaş tanrısı Mars'tan)
4. Nisan – Süryaniceden
5. Mayıs – Latinceden (İtalik tanrısı Maia' dan)
6. Haziran – Süryaniceden
7. Temmuz – Süryaniceden
8. Ağustos – Latince (Augustus'tan)
9. Eylül – Süryaniceden (ilüil)
10. Ekim – Türkçe (1945'te resmen kabul edildi)
11. Kasım – Türkçe (1945'te resmen kabul edildi)
12. Aralık – Türkçe (1945'te resmen kabul edildi)

Haftanın gün adları kısmen Farsçadan, kısmen Arapçadan Türkçeleştirilmiştir.

1. Pazar (Farsça bazar)
2. Pazartesi (Farsça bazar ertesi)
3. Salı (Arapça Salis = 3. Gün)
4. Çarşamba (Farsça Cehar şenbih = 4. Gün)
5. Perşembe (Farsça Penç şenbih = 5. Gün)
6. Cuma (Arapça cem = toplanma günü)
7. Cumartesi (Arapça cem ertesi)

Gece yarısından itibaren ertesi gün gece yarısına kadar olan süre günü belirlemektedir ve 24 saattir. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde Jülyen takvimi ile Gregoryen takviminin birlikte kullanılması tarihi kayıtlarda karmaşa yaratmıştır. Aynı gün meydana gelen olaylar 10

gün aralıklı görülebilmiştir. 1582 yılında 10 gün olan iki takvimin gün farkı 1700'de 11 gün, 1800'de 12 gün, 1900'de 13 güne ulaşmıştır.

Hicri Takvim Sistemi

İslamiyet'in kabulünden önce o bölgede yaşayan Arap kavimleri, daha önce Yahudi toplumunun kullandığı "Nesili takvim" adı verilen artıklamalı Ay takvimini kullanıyorlardı. Bu takvimde Ay yılı ile Güneş yılı arasındaki 11 günlük farkları telafi edebilmek için üç yılda bir takvime 13. bir ay eklenmektedir. Toplumda özellikle yeni ayın görülmesi çok önemli bir olay olup, "helal, helal" diye sevinçle haber verilmekteydi. İslamiyet'in kabulünden sonra tamamen Güneş'ten bağımsız, Ay'a bağlı bir takvim kabul edilmiştir. Ancak takvimde, yılın, ayın ve günün başlangıç zamanları tam tarif edilemediği için hep karışıklık doğmuştur. Önceleri yıllara önemli olayların adı verilerek yıllık takvimler kullanılmıştır. Örneğin veda senesi, emir senesi, zelzele senesi gibi o yıllar için önemli olan olaylara göre takvim yılı başlatılmıştır. Böyle geçici takvimler hem devlet işlerinde hem de İslam tarihinin kronolojik sıralanmasında zorluk yaratmıştır.

Halife Ömer devrinde düzenli bir İslam takvimine ihtiyaç duyulmuştur. Hz. Ali'nin önerisiyle takvimin başlangıcı olarak Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göç (hicret) yılı alınmıştır. Takvim yılının başlangıcı olarak hicretten takriben iki ay öncesi olan Muharrem ayı alınmıştır. Ayın başlangıcı ise yeni ay hilalinin ilk görüldüğü gece ve onu takip eden gündür. Rüyet-i hilal adı verilen bu konumda Ay çıplak gözle batı ufkunda görülebilmekte olup uçları hafif sol yukarı doğru ince bir hilal şeklindedir. Buna göre Hicri takvimin ilk günü;

1 Muharrem 1 (Hicri) = 16 Temmuz 622 (Miladi) Cuma'dır. Hicret'ten tahminen on yedi yıl sonra tarif edilen bu takvimde günün başlangıcı Güneş'in batış zamanıdır. Her yer için Güneş battığında saatin 12 olacak şekilde ayarlanması gerekir. Hem Hicret'e hem de Ay'a yani kamere bağlı bir takvim olduğu için Hicri-Kameri takvim olarak da anılır. Ay'ın hem Dünya etrafındaki hareketi, hem de kendi etrafınaki hareketi dolayısıyla aynı noktaya gelmesi için 29.53058 gün geçmesi gerekir; hilalin görülmesine göre aylar bazen 29, bazen 30 gün çeker; aylar arasında sıralı bir diziliş yoktur, iki ay üst üste 29 veya 30 gün çekebilir; bir yıl 29 gün çeken bir ay ertesi yıl 30 gün çekebilir. Kural olarak özellikle ramazan ayında hava durumu uygun olmadığı için hilal gözlenemezse ayın 30 güne tamamlanması

uygun görülmüştür. 12 kameri ay süresi bir kameri yılı oluşturur. Bu süre de hilalin görülmesine bağlı olarak 354 veya 355 gün olabilir. Güneş takvimine göre 11 gün kadar eksik olduğu için mevsimlere paralel gitmez. 33 yıllık bir dönem içerisinde aylar mevsimlere göre değişik zamanlara rastgelir. İslami bir kural olarak takvimde kesinlikle onüçüncü artık ay kullanılmaz, bu husus günah sayılarak yasaklanmıştır. İslamiyet'in ilk devirlerinde takvim tamamen görsel olarak tespit edildiği için, en az iki kişinin, kadının huzurunda hilali gördüğünü (rüyet-i hilal) belirtmesi yeterli olmuştur. Hilalin uçlarının ne yönde olduğu ve Ay'ın ufuktan yüksekliği doğru belirtilirse yeni ay başlatılırdı. Her ne kadar İslam ümmetinin cahil bir toplum olduğu, hesap bilmediği, ancak rüyetle takvim yapabildiği açıklamaları varsa da bu doğru değildir. Zira Arap ve İslam bilim adamları öncelikle tercüme yoluyla diğer ülke bilimlerini öğrenmeye çalışmışlardır.

İslamiyet'in kabulünden hemen sonra Hintli bilim adamı Brahmagupta'nın eserleri Arapçaya çevrilmiştir. Ancak İslam astronomi biliminde ilk hamleler Harun Reşid zamanında eski Yunan eserlerinin Arapçaya çevrilmesiyle başlamıştır. 800 yılında İskenderiye okulundan Yunanlı gökbilimci Ptolemaios'un (Batlamyus) "Almagest" adlı eseri Arapçaya çevrilerek uzun yıllar kullanılmıştır. 9. Yüzyıl'da yine İskenderiyeli Theon'un gezegen cetvelleri, Aristarkos'un Güneş ve Ay hareket cetvelleri Arapçaya çevrilmiştir. Yine 9. Yüzyıl'da ilk İslam rasathaneleri ortaya çıkmaktadır. Bağdat'ta Şemmasiye, Şam'da Kassiyun rasathanelerinde Batlamyus'un Almagest adlı yapıtındaki yıldızlar rasat edilerek bir katalog hazırlanmıştır. El Harezmi'nin rasatları sonucunda gezegenlerin, Ay ve Güneş'in hareket cetvelleri düzenlenmiş "Muntakan Zic" adı altında 200 yıl kadar kullanılmıştır. Bu devrelerde yeni ayın görülme zamanını ve yerini saptamak için bazı yöntemler geliştirilmiştir. Böylece doğru takvimin daha önceden belirlenmesine çalışılmıştır. Hilalin görülebilmesi için Kavuşum'dan (içtima) sonra astronomik ve atmosferik iki kriterin belirlenmesi gerekir.

Astronomik kriter: Güneş'le Ay arasındaki açısal uzaklık

Atmosferik kriter: Güneş batarken Ay'ın ufuktan yüksekliği

Kavuşum; Güneş'le Ay'ın aynı ekliptikel boylama sahip olduğu zaman gerçekleşir ve Dünya'ya göre Ay ve Güneş aynı doğrultuya gelirler. Bu sırada Ay'ın görünen yüzü hiç ışık almadığı için hiçbir yerden Ay görülemez. Kavuşumdan itibaren Güneş batıya, Ay doğuya doğru hareket edeceği için aralarındaki açısal uzaklık büyür, Ay hilal şeklinde gözlenebilir. Böylece Güneş

batınca kameri ayın ilk günü başlamış olur. Açısal uzaklık ortalama 4 saatte 2 derece artar, hilal içtimadan takriben 16 saat sonra gözlenebilir. Atmosfer şartlarının görünüşü engellememesi için de Ay'ın ufuktan belli bir yükseklikte olması gerekir. Böylece bir ülkede kavuşumu takiben gözlenemeyen hilal daha batıda bulunan bir ülkede gözlenebilir. Bu hususları belirlemek için kurulan ilk rasathanelerde Satürn gezegeninin 30 yıllık periyodik hareketi süresince gözlemler yapılarak "zic" adı verilen zaman cetvelleri hazırlanmıştır. Özellikle Semerkant Rasathanesi'nden Uluğ Bey ve bilim arkadaşları çok önemli çalışmalar yapmışlardır.

Takvimcilikte en önemli sorunun rasat ve hesap olduğuna inanan Uluğ Bey "Zamanın, mülkün, dinlerin değişmesi mümkündür, ancak heyet ilmi ve riyaziye değişmez" demiştir.

Uluğ Bey kendi rasat sonuçları ile Batlamyus'un sonuçları arasında farklar olduğunu anlayınca yeni bir zic (zaman cetveli) hazırlamıştır. 1437'de Farsça olarak hazırlanan bu eser uzun yıllar hem İslam hem de Batılı bilim adamları tarafından kullanılmıştır. Dört ana bölümü vardır:

a) Takvim ve tarih bilgileri

b) Zaman cetvelleri

c) Gezegenlerin ve Ay'ın durumu ve hareket bilgileri

d) Sabit yıldızların mevki ve durumları

Osmanlı İmparatorluğu'nda takvim hazırlamakla görevli müneccimbaşılar uzun yıllar bu eseri kullanmışlardır. Uluğ Bey'in rüyet-i hilal kriterleri kısaca şöyle açıklanabilir:

a) Güneş'in battığı anla Ay'ın battığı an arasında geçen zamanın yay derecesi cinsinden değeri

b) Güneş'in battığı anda Ay'la Güneş'in ekliptikel boylam farkının yay derecesi cinsinden değeri.

Uluğ Bey bu değeri 12 derece olarak alıyordu. Osmanlı bilim adamı Takiyüddin Raşid, zaman içinde Uluğ Bey zicinde bazı kaymalar tespit ettiği için yeni kurulan rasathanede çalışmalara başlamıştır. Ancak rasathane yıktırıldığı için çalışmalarını tamamlayamamıştır.

18. Yüzyıl'ın sonlarında Uluğ Bey zicinin kullanılmasından vazgeçilmiştir. Çünkü Ay ve Güneş tutulmalarında bir saate yaklaşan kaymalar ortaya çıkmıştır. Fransız astronom Cassini'nin 1740'ta hazırladığı zic 1772'de Çinarizade İsmail Efendi tarafından tercüme edildikten sonra III. Selim'in emriyle Hicri takvim hesaplanmasında kullanılmaya başlanmıştır. Otuz yıl

kadar kullanılan bu zicde de 25 dakikaya varan kaymalar tespit edildiği için terk edilmiştir. Fransız astronom Lalande'ın 1759'da hazırladığı zic, 1814'te müneccimbaşı Hüseyin Hüsnü Efendi tarafından tercüme edilmiş olup II. Mahmud'un emri ile kullanılmaya başlanmıştır. Bu zicde de birkaç dakikalık kaymalar görülmekteydi. 19. Yüzyıl ortalarından sonra Fransız Rasathanesi'nin her yıl yaptığı sürekli gözlemlerle yeniden düzenleyerek yayımladığı "Connaissance de Temps" adlı zaman cetvelleri kullanılmaya başlanmıştır. İlk olarak baş müneccim Osman Saib Efendi 1850'lerde takvimlerini bu cetvellere göre hazırlamış, bu cetvellerin kolay kullanılmasını sağlamak için belli başlı Osmanlı şehirlerinin, Paris enlemine göre enlem ve boylam farklarını hesabetmiştir. 1910'da İngiliz astronom Forth Heringham, gözleme dayalı matematik kuralları geliştirmiştir. 1932'de Fransız astronom A. Donjon Ay, Güneş arası açısal uzaklığın 7 derece olmasını yeterli bulan çalışmalar yapmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1924 yılında müneccimbaşılık kurumu lağvedilmiş, takvim hesaplama görevi Başmuvakkitlik kurumuna devredilmiştir. Bu göreve atanan Ahmet Ziya Akbulut 1925 yılında Hicri takvimi son müneccimbaşı Hüseyin Hilmi Efendi ile birlikte hazırlamıştır. 1926'da çıkarılan 698 sayılı yasa ile Türkiye Cumhuriyeti'nde takvim devrimi uygulamaya konmuştur. Buna göre devletin resmi takvimi olarak beynelmilel takvim (bugünkü miladi takvim) kabul edilmiş, özel durumlar için Hicri takvimin hazırlanması görevi Kandilli Rasathanesi'ne verilmiştir (Belge 1). Bu yıllarda Rasathane kurucusu ve müdürü olan Müderris Fatin Gökmen, Hicri takvim hesaplarına başlamıştır. Daha önce hem Darülfünun'da heyet ve takvim dersleri veren, hem de Sultan Selim Muvakkithanesi'nde görev yapmış olan Fatin Gökmen, hesaplarını Fas'taki en yüksek tepenin (4300m) koordinatlarını esas alarak yapmış, o bölge için gerçekleşecek olan rüyet-i hilal'in tüm İslam ülkeleri için geçerli olacağını hesap etmiştir. Uluğ Bey zamanında 12 dereceye kadar alınan Ay-Güneş arasındaki açıklık Fatin Gökmen kriterlerinde 6 dereceye kadar düşürülmüştür (Belge 2).

Kuran-ı Kerim'de öngörülen birlik ve beraberliği takvim konusunda da sağlamak düşüncesiyle, 1974 yılında tüm İslam ülkelerinde aynı Hicri takvimin kullanılabilmesi için İstanbul'da Rasathane ve Diyanet İşleri Başkanlığı organizasyonu ile bir toplantı yapılmış, 42 İslam ülkesinin din-bilim ve hukuk adamlarının katılımıyla bazı kararlar alınmıştır. Özellikle 1978'den itibaren İslam Ülkeleri Takvim Komisyonu'nun kararlarına göre Hicri

takvim hesaplanmaya başlanmıştır. Buna göre ± 50 derece enlemler arasında herhangi bir yerde, Ay'ın ufuktan yüksekliği 5 derece, Ay-Güneş arasındaki açısal uzaklık 8 derece olan bölgeler tespit edildiği zaman yeni ayın görülebileceği ve hicri ayın başlayacağı kabul edilmiştir. Halen ülkemizde Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Astronomi Laboratuvarı – Zaman servisinde bu hesaplamalar titizlikle yürütülerek, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı kanalıyla diğer İslam ülkelerine de duyurulmaktadır (Belge 3). Bugüne kadar gününde yapılan tüm rasatlarda hesaplanan rüyet-i hilal'in gerçekleştiği görülmüştür.

Kuramsal Hicri Takvim

Yüzyıllar boyunca rüyet-i hilal esasına göre günü gününe uygulanan Hicri takvimlerin kayıtlı olarak bulunamaması yüzünden o yıllardan günümüze ulaşan bilgi ve belgelerin doğru tarihlenmesi sorun olmuştur.

İslam tarihinin kronolojik olarak doğru sıralanabilmesi için bilim adamları sayısal ve astronomik kurallara bağlanmış bir Hicri takvim geliştirmişlerdir. Kuramsal Hicri Takvim adı verilen bu sisteme göre ayların ve yılların gün sayıları tespit edilmiştir. Gerçek kameri ay

BELGE 2

Fatin Gökmen Kriterleri

1925 yılı sonlarında Kamerî aybaşlarının tesbiti ile Kandilli Rasathanesi resmen görevlendirilmiştir. Bunun üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı ile temasa geçen Fatin Gökmen, meselenin dinî yönünü de göz önüne alarak müslüman ilim adamları tarafından kabul edilen iki kriteri dinî yönden esas alarak modern astronomi ile formüle etmiştir.

Kriterlerden biri Budü Muaddel'dir. Kısaca tarifi:

Güneş'in batışı ile paralaks tashihi yapılmış Ay'ın batışı arasındaki zamanın yay cinsinden ifadesidir. Ufuktaki apsorplayıcı maddelerden dolayı, yeni Ay'ın görülebilmesi için Güneş battıktan belirli bir süre sonra ufuktan belirli bir yükseklikte bulunmasını ifade eden bir kriterdir.

Kriterin diğeri ise Budü Siva'dır.

Bu kriter Güneş'in battığı anda Güneş'in boylamı ile paralaks düzeltilmesi yapılmış Ay'ın boylamı arasındaki farkdır. Bu kriter de astronomik olayla ilgilidir. Yeni Ay'ın görülebilmesi için paralaks tashihi yapılmış yeni Ay'ın Güneş'ten belirli bir açısal uzaklıkta olmasını gerektirir. Ayrıca Güneş battığı zaman ufukta Güneş'in battığı muntıka dairesel olarak daha aydınlık olduğu için bu muntıkada yeni ayın daha kalın yani Budü Siva'nın büyük olmasını gerektirir.

süresi 29.53058 = 29 gün 12 saat 44 dak. 3 sn. olduğu için iki ay süresi 59 gün 1 saat 24 dak. 6 sn.dir. Muharremden itibaren aylar sıralı olarak 30-29 gün sayılmaktadır. 12 kameri ay toplamı ile oluşan kameri yıl süresi ise 354 gün 8 saat 48 dakika 36 sn. olduğu için bazı yıllar 354 gün, bazı yıllarsa 355 gün sayılmaktadır. Böyle artık yıllarda takvimin son ayı olan Zilhicce 29 gün yerine 30 gün sayılmaktadır. 30 yıllık bir periyot içerisinde 19 yıl 354 gün, 11 yıl 355 gün alınır.

BELGE 3

2000 YILINA AİT HİCRİ-KAMERİ AYBAŞLARINI GÖSTERİR LİSTE

Hicri-Kameri Tarih	Resmi Tarih	Hafta Günleri
1 Şevval 1420	8 Ocak	2000 Cumartesi(Şeker Bayramı)
1 Zilkade 1420	7 Şubat	2000 Pazartesi
1 Zilhicce 1420	7 Mart	2000 Salı
1 Muharrem 1421	6 Nisan	2000 Perşembe
1 Safer 1421	5 Mayıs	2000 Cuma
1 Rebiülevvel 1421	4 Haziran	2000 Pazar
1 Rebiülahir 1421	3 Temmuz	2000 Pazartesi
1 Cemaziyelevvel 1421	1 Ağustos	2000 Salı
1 Cemaziyelahir 1421	30 Ağustos	2000 Çarşamba
1 Recep 1421	29 Eylül	2000 Cuma
1 Şaban 1421	28 Ekim	2000 Cumartesi
1 Ramazan 1421	27 Kasım	2000 Pazartesi
1 Şevval 1421	27 Aralık	2000 Çarşamba(Şeker Bayramı)
10 Zilhicce 1420	16 Mart	2000 Perşembe(KurbanBayramı)

NOT: Bu takvim "İslam Ülkeleri Takvim Komisyonu"nun önerileri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Kısaca bu şekilde açıklanan kuramsal Hicri Takvim'in daha geniş sayısal açıklamaları Türk Tarih Kurumu yayını olarak basılan Tarihçi arkadaşım Yücel Dağlı ile birlikte hazırladığımız "Tarih Çevirme Kılavuzu" adlı eserde mevcuttur. Bu kılavuzda hicretin birinci yılı olan 622'den 1700'e kadar kuramsal değerler, 1700'den sonra da kütüphanelerde mevcut yazma ve basılı takvimlerden birebir değerler verilmektedir. Tabiidir ki gerçek Hicri takvimle Kuramsal Hicri takvim arasında bir gün fark olabilmektedir. Hicri takvimde aylar sırası ile;

Muharrem – 2. Safer – 3. Rebiülevvel – 4. Rebiülahir – 5. Cemaziyelevvel – 6. Cemaziyelahir – 7. Recep – 8. Şaban – 9. Ramazan – 10. Şevval – 11. Zilkade – 12. Zilhicce'dir.

Rumi (Mali) Takvim

Osmanlılar da devlet işlerinde, diğer İslam devletleri gibi Hicri takvim kullanmışlardır. Ancak mali işlerde, özellikle hazinenin gelirleri mevsimlere bağlı olarak toplanıp, giderler Ay takvimine göre yapıldığı için devlet sürekli gereğinden fazla ödeme yapıyordu. 1579'dan itibaren mali kayıtlarda özel bir Güneş takvimi kullanılmaya başlanmıştır. Ancak 20 Temmuz 1677'de Başdefterdar Hasan Paşa'nın önerisiyle rumi takvim adı verilen bir sistem geliştirilmiştir. Mali takvim adı da verilen bu sistemde yıllar hicri yıllarla, aylar ise Jülyen takviminin aylarıyla paralel gitmektedir. Takvimin birinci ayı mart alındığı için bir mali yıl iki miladi yıldan da aylar içermektedir. (Mart-kanunuevvel arası bir yıla, kanunusani, Şubat bir sonraki yıla düşer) Hem Güneş'e, hem hicrete bağlı bir takvim olduğu için Hicri-Şemsi veya Şemsi-Kameri takvim olarak da anılır. Ayların toplamı 365 gün olduğundan bu takvimde de 11-12 günlük farklar ortaya çıkmıştır. Bu farklar 33 yılda bir yıla ulaştığı için 1676 miladi yılından itibaren her 33 yılda bir yılın atlanması kuralı getirilmiştir. Bu atlanan yıla "Sıvış yıl" adı verilmiştir. Örneğin 1153 mali yılını 1155 yılı takip etmiştir. Zamanla bu kural unutulduğu için 1871'de uygulamaya son verilmiştir. Dolayısıyla mali yıllarla Hicret yılları arasında üç yıla kadar fark meydana gelmiştir. Miladi takvimle Jülyen takvim arasındaki 10-13 günlük farklar rumi takvimde de korunmuştur.

1840 yılından itibaren rumi takvim bütçe dışı resmi evraklarda da kullanılmıştır.

1 Mart 1917'de 13 günlük farklar kaldırılmış, yılbaşı bütçe harici işlemler için kanunusani (ocak) ayına alınmıştır. Bu gibi hükümler *Tarih Çevirme Kılavuzu*'nda dipnot olarak açıkça belirtilmiştir (Cilt V sahife 370). Daha önce belirtildiği gibi 1926'daki takvim devrimi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin tek bir resmi takvimi olmuştur. Yine de bütçe yılı uzun yıllar 1 Mart'tan başlatılmıştır. 1 Ocak 1983'te mali yılbaşı 1 Ocak'a alınmıştır. Rumi takvimin ayları:

1. Mart – 2. Nisan – 3. Mayıs – 4. Haziran – 5. Temmuz – 6. Ağustos – 7. Eylül – 8. Teşrinievvel – 9. Teşrinisani– 10. Kanunuevvel – 11. Kanunusani – 12. Şubat şeklindedir. Jülyen takvimine göre şubatın 29 gün çektiği yıllar Rumi takviminde de 29 gün sayılır.

Hicri-Rumi-Miladi Takvimlerde Tarih Çevirme

Bir takvime ait tarihin, bir diğer takvime göre doğru hesabedilebilmesi için üç temel öğenin doğru bilinmesi gerekir.

Gün adı – Ay adı – Yıl sayısı.

İlk iki bilgi, verilen tarihin hangi takvime ait olduğunu belirler. Özellikle Hicri takvimde gün adının bilinmesi kuramsal takvimde ortaya çıkabilen gün farkını giderir. Ay adının bilinmesi ise verilen tarihin hicri mi yoksa rumi mi olduğunu belirler. Aksi halde 3 yıla varan farklar ortaya çıkabilmektedir. Buraya kadar açıklanan kurallar çerçevesinde bu üç takvimin birbirine göre değerleri *Tarih Çevirme Kılavuzu*'nda gün adı da belirtilerek tek tek verilmiştir.

Kaynakça:

Abdullah B. Perviz, *Ali Kuşçu'nun Mirkatü's-sema Tercümesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul.

Abdurrahman b. Osman, *Zic-i Uluğ Bey Tercümesi*, İ.Ü. Kütüphanesi, İstanbul.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, Tertib-i Cedid*, C. VI, İstanbul 1309.

Ahmed Muhtar Paşa, *Takvimü's-sinin*, Haz. Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1993.

Ahmed Muhtar Paşa, *Takvimü's-sinin*, İstanbul 1331.

Akgür, A. Necati, "Müneccimbaşı Takvimlerinde Tarihleme Yöntemleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı. 80, İstanbul 1992.

Akgür, A. Necati, "Rumi-Milâdi-Hicri Takvimlerde Gün Adı Belirleme Meselesi", *Türk Dünyası Araştırmaları,* Sayı. 71, İstanbul 1991.

Akgür, A. Necati, "Celâlî Takvimi " *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 7, İstanbul 1993.

Aydüz, Salim, *Osmanlı Devletinde Müneccimbaşılık ve Müneccimbaşılar,* İ.Ü. Bilim Tarihi Bölümü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

Danjon, A, "La lumière Cendrée et L'albedo de La Terre L'Astronomie-46-Paris-1932" *Bulletin Soc. Astronomie France 50*, Paris 1936.

Denning, J., "Visibility of the New Moon", *The Astronomical Register*, Vol. XIX, London 1881.

Dizer, Muammer, *The Relation of Islam to Astronomy Kandilli Rasathanesi,* İstanbul 1975.

Galanti, Avram, "Kullandığımız Türkçe Ay İsimlerinin Menşei" *Küçük Türk Tetebbular,* İstanbul 1925.

Gazete Koleksiyonu, (Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı arşivinde bulunan gazeteler)

Gökmen, Fatin, "Türkler'de Heyet ve Takvim", *İkinci Türk Tarih Kurultayı,* İstanbul 1937.

Gökmen, Fatin, *Yeni Ay Görülebilme Kriterleri,* Kandilli Rasathanesi Zaman Astronomisi Servisi.

Hicri-Kameri Aybaşları Listeleri (1926-1997 yılları arası) Kandilli Rasathanesi Zaman Astronomisi Servisi.

İlyas, Mohammad, "Lunar Crescent Visibility Criterion and Islamic Calender, *Q.J.R. Astromical Society* 35, Cambridge 1994.

İslâm Ülkeleri Takvim Komisyonu Kararları, İstanbul 1974.

Kurtoğlu, Fevzi, *Tarih Yılları,* İstanbul 1936.

Mahler, Eduard-Ferdinand Wüstenfeld, *Vergleichungs Tabellen der Mohammedanischen und Christlischen Zeitrechung*, Leipzig 1926.

Matbu Takvimler (1860-1995 yılları arası), Kandilli Rasathanesi Takvim Koleksiyonu.

Meydan Larousse, "Takvim" maddesi, C. 21, İstanbul.

Rizvi, S.S.H., *Al-Biruni's Method of Visibility of Moon and its Modern Version,* Islamabad University 1974.

Schafer, B.E., "Lunar Crescent in the evening sky", *Q.J.R. Astronomical Society 32,* Cambridge 1991.

Schafer, B.E., "Visibility of the Lunar Crescent", *Q.J.R. Astronomical Society 29,* Cambridge 1988.

Schimidt, J., *On the earliest visibility of the Lunar Crescent in the evening sky,* Astr. Nachr. 71, 1988.

Sedillat, *Progegomenes des Tables Astronomiques d'Ouluğ Beğ,* Paris 1847.

Tekay, Sabri, "Takvimin Evrimi", *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, Sayı 314, Ankara 1994.

Turan, Osman, *12 Hayvanlı Türk Takvimi,* İstanbul 1941.

Turan, Osman, *Tarihi Kronolojinin Esasları,* Ankara 1954.

Umur, Süha, "Miladi-Hicri ve Mali Takvimler Üzerine", *Topkapı Sarayı Yıllığı*, Sayı 4, İstanbul 1990.

Unat, Faik Reşit, *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu,* Ankara 1943.

Üçer, Cumhure – Yücel Dağlı, *Tarih Çevirme Kılavuzu,* Türk Tarih Kurumu (Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu), Ankara 1997.

Müneccimbaşı Takvimleri ve Tarihi Kaynak Olarak Değerleri

SALİM AYDÜZ

Müneccimbaşılar

Müneccimbaşılar, Osmanlı devlet teşkilatı içinde yer alan ve her sene düzenli olarak takvim hazırlayan kimselerdir. Aynı zamanda ramazan imsakiyesi de hazırlayan müneccimbaşıların zaman zaman uğurlu saat tespiti yaptıkları ve zayiçe hazırladıkları da olurdu. Müneccimbaşılığın bir teşkilat olarak kurulması on beşinci asrın ortalarına kadar geri gitmektedir. Muhtemelen Sultan II. Murad devrinde sarayda yer almaya başlayan ve sayıları giderek artan müneccimler, Fatih Sultan Mehmed ya da Sultan II. Bayezid devrinde müneccimbaşılık adı altında yeni teşkil edilen bir devlet müessesesi içine dahil edildiler. Bu şekildeki bir teşkilata daha önceki İslâm devletlerinde rastlanmaz. Osmanlı sarayının bîrun kısmından olan müneccimbaşılar aynı zamanda astronomi, astroloji ve matematik tahsili yapmış olan ilmiye sınıfına mensup kimselerdi. Sarayda silahdar ağaya mensup olup hekimbaşının idaresindeydiler. Müneccimbaşıların müneccim-i sâni (ikinci müneccim) adı verilen bir yardımcısı ve bir kaç tane de kâtip diye anılan müneccimleri bulunurdu. Son müneccimbaşı Hüseyin Hilmi Efendi'ye kadar devam eden müneccimbaşılık müessesesi, onun 1924 yılında vefatıyla yerine tekrar müneccimbaşı tayin edilmeyerek ilga edilmiştir. [1]

I. Müneccimbaşı Takvimleri

Osmanlı Devleti'nin resmî takvimleri sarayın müneccimbaşısı tarafından hazırlanırdı. Müneccimbaşıların her sene düzenli olarak hazırladıkları takvimlerin gerek hazırlanması, gerekse padişaha ve diğer ileri gelen devlet adamlarına dağıtılması önemli törenlerden birisi olduğundan bu iş için *nevruziye* adı altında birtakım merasimler yapılırdı. Her sene 21 Mart [2] tarihinde padişaha sunulan takvimlerin mahiyetine ve yapılan törenlere geçmeden önce takvimlerin hazırlandığı ziçler (almanak) üzerinde kısaca durmak gerekir.

Takvimler, *Zîc* [3] adı verilen astronomi almanaklarında bulunan verilere dayanılarak hazırlanırdı. Osmanlı müneccimleri, muvakkıtları ve müneccimbaşıları 1800 yılına kadar bütün astronomik ve astrolojik hesaplarını Uluğ Bey tarafından hazırlanan *Zîc*'e göre yapmışlardır. Uluğ Bey (ö. 1449) ve arkadaşlarının Semerkant Rasathanesi'nde hazırladıkları bu Zîcin [4] zamanla ihtiyaca cevap verememesi ve bazı hatalarının bulunması, [5] ayrıca Avrupa rasathanelerinde yapılan yeni ve daha gelişmiş Zîcler dolayısıyla *Uluğ Bey Zîci* terkedilmiştir. Bir ara Noel Durret'nin [6] (ö. 1648'den sonra) Zîcini de kullanan Osmanlılar 1800 yılından sonra, Fransız Astronom Jack Dominic Cassini'nin (ö. 1756), *Uluğ Bey Zîci*'nin hatalarını tashih ederek yaptığı *Zîc'i* [7] –önce Arapça'ya daha sonra da Türkçe'ye tercüme ederek– kullanmaya başladılar. *Cassini Zîci*'nin de yeterli gelmemesi üzerine Padişah II. Mahmud'un emriyle 1832 yılından itibaren *Lalande* [8] *Zîci* kullanılmaya başlandı.[9] Osmanlı müneccimleri on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısının sonlarından itibaren tüm bu Zîcleri terkederek Fransa Rasathanesi tarafından senelik olarak neşredilen Zîcleri [10] esas almışlar ve bütün hesaplarını onlara göre yapmışlardır.

Osmanlıların kuruluş yıllarında takvim hazırlama işini, müneccimlerin yaptığını ve saraya takdim ettiği tahmin edilmektedir. Zira Fatih Sultan Mehmed döneminde yaşamış ve II. Bayezid döneminde de takvim hazırlamış bazı müneccimlerin müneccimbaşı olmamalarına rağmen saraya takvim takdim etmlişlerdir. Bu müneccimlerden Hatayî Ceylanî aynı zamanda Fatih Sultan Mehmed'in tali' zayiçesini yapmıştır. [11] Bundan başka birçok müneccim tali' zayiçesi, ahkâm takvimi ve rakam takvimi hazırlamış ve saraya takdim etmişlerdir. [12] Müneccimbaşıların yanında müneccim-i sâni ve diğer müneccimlerin de saraya takvim takdim ettikleri görülmektedir. [13] Müneccimbaşı, bir takvimini hususi bir risale halinde muhtelif renkli

kalemlerle cedveller halinde hazırlar ve bu nüshayı padişaha takdim ederdi. [14] Takvimler daha sonra katipler tarafından çoğaltılarak ileri gelen devlet adamlarına ve yakınlarına ücret karşılığı dağıtılırdı. [15] On dokuzuncu asrın başlarından itibaren matbaanın yaygınlaşmasıyla takvimler, matbaada basılarak halka ve isteyen kişilere ücret karşılığı satılmaya başlanmıştır. [16]

A. Takvimlerin Dağıtımı ve Nevruziyye

Müneccimbaşılar takvimlerini her sene nevruzdan on beş gün kadar önce hazırlarlar ve başta padişah ve sadrazam olmak üzere ileri gelen devlet adamlarına dağıtırlardı. Ayrıca yakınlarına ve taşradaki bazı kişilere de gönderirlerdi. [17]

Müneccimbaşının takvim takdim merasimi hekimbaşının nevruziyye sunma merasimi ile birlikte yapılırdı. Hekimbaşılar her sene nevruzda anber, afyon hülasası ve sair kokulu bitkilerden "nevruziyye" ismi verilen kırmızı renkli ve kokulu bir macun yaparak nevruz gecesinde müneccimbaşının belirlediği eşref saatte porselen kaplar içinde önce padişaha, sonra şehzade ve sultanlara, kadın efendilere, sadrazama ve sarayın diğer ileri gelen devlet ricaline takdim ederler ve karşılığında çeşitli hediyeler ve ihsanlar alırlardı. Nevruziye takdimi esnasında hekimbaşıya padişah huzurunda kürk giydirilmesi adetti. [18] Nevruziye töreninde önce hekimbaşı sadrazama nevruziyesini takdim ederdi. Daha sonra da müneccimbaşı, yeni yıla ait takvimini sunardı. [19] Müneccimbaşı, nevruzda takvim takdimi esnasında nevruziye denilen bir ücret alır ayrıca çeşitli hediyeler de kendisine verilirdi. [20] Yaptığı takvim için de kendisine iki ya da üç bin akça ücret ödenirdi.

B. Takvim Çeşitleri

Takvimler iki ayrı şekilde olup birincisine Rakam Takvimi, diğerine de Ahkam [21] Takvimi adı verilirdi. Rakam takvimi, senenin ay ve günlerini gösteren bugünkü "calender" manasındaki takvimdir. Diğeri ise yeni girilen senede meydana gelecek işler hakkında müneccimbaşının yaptığı tahmini yorumlar ile yapılması uygun olan veya olmayan işlerin yazıldığı takvimdir. Rakam takviminin bazı sütunlarında ahkam takvimindeki bilgilere benzer bilgiler bulunmasına rağmen müneccimbaşılar yeni sene hakkında daha teferruatlı bilgi vermek için ayrıca ahkâm takvimini hazırlardı.

Takvimlerin başlarında kısa fakat önemli bir takım tarihî bilgiler bulunmaktadır. Bu kısımlar, az sayıda tarihçinin dikkatini çekmiş ve bazı tarih

kitaplarında bulunmayan önemli olaylar buralardaki bilgilerle aydınlatılmıştır. [22] Takvimlerde geçen eski hanedan ve devletlere ait bilgilerin pek fazla değeri olmamasının yanında Osmanlı, Karamanlı ve diğer beyliklere ait kayıtlar ise muhtasar fakat oldukça mühimdir. Bu önem, Osmanlı tarihinin ilk kronolojisini teşkil etmesi ve Beylikler Türkiye'sine ait kaynakların yetersizliği sebebiyledir. [23]

C. Takvimlerin Bölümleri

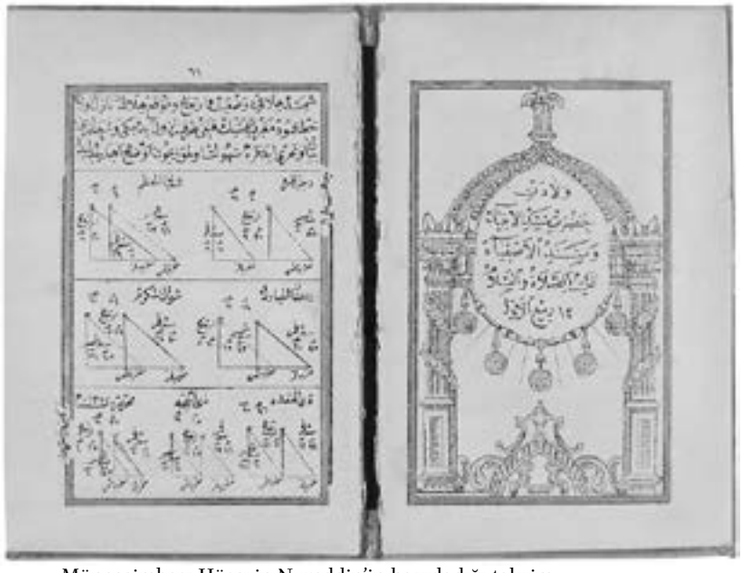
Takvimler üç ana bölümden oluşmakta ve asıl takvim kısmı her bir ay bir sayfaya gelecek şekilde hazırlanırdı. Ayrıca bir sahife de sene içinde meydana gelecek bazı gök olayları için ayrıldığından toplam on üç sahife halinde hazırlanırdı. Sahifelerde mevsimler, ihtiyarât, [24] ahkâm ve bazı önemli günleri belirten çeşitli cedveller bulunurdu. Takvimler küçük bir risale şeklinde hazırlanır ve içinde belli bölümleri ihtiva ederdi. Ancak bu bölümler, zaman zaman değişikliğe uğramıştır. Bazı takvimlerde, özellikle XVI. asra kadar olanlarının baş kısmında yer alan tarihi bilgiler çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Takvimlerin almanak mahiyetindeki ilk bölümlerinde, ilk insan ve peygamber Hz. Adem döneminden takvimin yazıldığı yıla kadar olan önemli hadiseler 'başlangıçtan itibaren şu kadar yıldır' denilerek anlatılırdı. Ancak Hz. Adem'den itibaren verilen



Sermüneccim-i hassa Kâmil'in 1311-1312 tarihli Takvim-i Sal'i.

rakam ve tarihler kabaca hesaplanmış olup, esası dünyanın ömrü ile ilgili israiliyat kabilinden hurafelere dayanmaktadır. [25] Diğer sayfalarında içinde bulunulan yıl hakkında ahkâm, Ay ve Güneş tutulmaları, rüya tabirine ait yorumlar ve benzeri konular ihtiva eden astronomi ve astroloji bölümleri bulunmaktadır. [26] Takvimlerin hemen hepsinde, içinde bulunulan yılda devleti ilgilendiren bazı olaylar ihtiyarât adı altında yazılırdı.

Esas olarak üç ana bölümden oluşan takvimlerin birinci bölümde tarihi bilgiler ve astrolojik değerlendirmeler, ikinci kısımda takvimin asıl kısmı, son bölümde ise ay ve güneş tutulmasına dair bilgiler yer alır. [27] *Nevrûz-u Sultanî* adı verilen ve 21 Mart günü başlayan ikinci kısım, bir seneyi içine alan 13 sahifelik asıl takvim bölümüdür. Bu bölüm Celâli takvimi [28] biçiminde tanzim edilmiştir. Her sahifede bir aylık yani 29-30 günlük satır bulunmaktadır. Son sahife ise 5-6 ekleme güne ayrılmıştır. Bu kısımda iki takvim sütûnu bulunur. Birinci sütûn el-arabi başlığını taşır ve Hicri takvimi ihtiva eder, ikinci sütûn ise er-Rûmi başlığını taşır ve Rûmi takvimi ihtiva eder. Bu kısımda ayrıca el-ihtiyarât ve ed-delâlât veya el-mevâsim, el-vekâiyyât ve el-burûc denilen sütûnlar da bulunmaktadır. Takvimlerde yeralan bölümlerin başlıkları, takvimlerin tarihlerinin değişmelerine rağmen asırlar boyunca ciddi bir değişikliğe uğramamıştır. Başlıklar aynı zamanda takvimlerin bölümlerini bir birinden ayırt eder. Başlıklar takvimin asıl takvim kısmına geçmeden



Müneccimbaşı Hüseyin Nureddin'in hazırladığı takvim.

önce olup tarihi kronolojiyi ihtiva eder ve takvimin birinci kısmını teşkil ederler. [29]

1. Birinci Kısım. Takvimlerin giriş kısmı diyebileceğimiz bu kısımda tarihi bilgiler ve astrolojik konular bulunmaktadır.

a. *Tarihi Bilgiler*

Bu kısımda müneccimler her sene, herbir maddenin sonundaki rakama "bir" ilave ederek eski takvimi veya almanağı istinsah etmek ve "–berü... bir yıldur" şeklinde sona eren bir önceki yılın hadiseleriyle ilgili bir son paragraf eklerler [30]". Hz. Âdem'den itibaren peygamberlere, halifelere, Selçuklulara, Osmanlı ve Karamanlılara dair kronolojik listeler ve tarihi bilgilerle başlamaktadır. [31] Kronolojik listelerden sonra, astronomik ve astrolojik bir hesap ve ahkâmı ihtiva etmektedir. Yılın ay ve günlerine dair alametlerden, vuku bulacak hadiselerden, yıldızların, güneşin, ayın mevsimlerin ahkâmından, kan almaktan, rüya tabirlerinden mevsimlere, aylara göre yenilmesi, içilmesi gereken veya kaçınılması gereken yiyeceklerden, içeceklerden bahsedilmektedir. Birinci kısım takvimden takvime değişiklik arzetmekte olup bazı takvimlerden çok uzun bazılarında ise çok kısa yer tutmaktadır.

b. *Zayiçe ve Ahkâm*

Zayiçe [32] Arapça ziç kelimesinden türetilmiş bir kelime olup yıldızların belli bir vakitte bulundukları yeri ve konumu gösteren cedvel manasına kullanılmaktadır. [33] Istılahi mana da ise yapılacak iş için en uygun vaktin tesbitinde yıldızların en uygun konumunun tesbiti maksadına matuf çizilen yıldız cedvelidir. Takvimlerde, girilen yeni senede vukua gelecek her türlü olay hakkında zayiçe ve bunlara göre ahkâm verilir, çeşitli yorumlar yapılırdı. Ayrıca hususiyle padişah, vezirler, devlet adamları hakkında ahkâmî bilgiler, mübarek gün ve geceler, aybaşları, yıldızların ve gezegenlerin günlere göre durumu ve mevsimlere göre hava hareketleri "el-Mevasim" veya "el-Mevasim ve ahval-i kevakib" başlığı adı altında verilir.

Birinci kısmın son bölümünde, Türklerin İslam öncesi devirlerde kullandıkları bir takvim olan on iki hayvanlı Türk takviminin verilmesi dikkat çekiçidir. Bu takvim bu gün dahi bazı takvimlerde kullanılmakta ve senenin hangi hayvana tekabül ettiği ifade edilmektedir. Bütün Türkler tarafından kullanılan bu takvime Göktürkler zamanında yazılan kitabelerde, Uygurca kitap ve hukukî vesikalarda, Tuna Bulgar kitabelerinden bazılarında ve "Bulgar hakanları listesi"nde, hatta Manas destanındaki bazı hadiselerin tarihlendirilmesinde rastlanılmaktadır. [34] Bu takvim İslâm kaynaklarında,

on dört ve on beşinci asırlarda "Tarih-i Türkî veya "Sâl-i Türkân" adı ile anılmaktadır. [35] Müneccimbaşıların hazırladığı takvimlerde oniki hayvanlı Türk takvimine sadece yeni yılın hangi hayvana tekabül ettiği belirtilerek bir sahife veya daha az bir yer ayrılmaktaydı. [36]

2. İkinci Kısım. Takvimin asıl kısmıdır. Burada on üç sahife cedveller halinde (hicri, rumi) takvimler bulunmaktadır. On iki veya on üç yaprakta her günün karşısına o gün içinde hangi işin yapılması gerektiği veya ne tür şeylerden sakınılması gerektiği gibi bilgiler yazılır. On iki ayın yaprağında gelecek yılın tali'ini ve on iki burcun konaklarının derecelerini de belirtirler. Ayrıca gezegenlerin derecelerini ve hangi burçta olduğunu da yazarlar. [37] Bazı takvimlerde hicri ve rûmi takvimin yanında başka takvimler de verilmekle birlikte genellikle bu iki takvim yer almıştır.

Takvimlerin içinde bulunan sütün başlıkları ve ihtiva ettiği konular ise şu şekildedir.

a. İhtiyarât

Bu sütunda, ayın o gününde yapılması uygun olan veya yapılmaması gereken işler yazılmaktadır. Önemli işlerin yapılmasının uygun olmadığı günlerin karşısına el-Mahzurât ve şu işlerden hazer oluna gibi kelimeler yazılarak o günlerde yapılmaması gereken işler belirtilirdi. Önemli işlerin yapılmasının uygun olduğu günler de 'mübarektir', 'lâ-be'sdir' gibi kelimelerle belirtilirdi. Ayrıca Ay ve Güneş tutulmalarının günlerin de bu sütunda yazılırdı.

b. Delâlât

Bu kısımda bir aylık bir döneme işaret olunarak başta padişah ve devlet adamları olmak üzere ulema ve bazı önemli kimselerin yapması ve yapmaması gereken işler yazılırdı. Burada ayrıca genel hayat hakkında da bazı genel hükümler ve tavsiyeler bulunmaktadır. Bu sütun bir aylık bir sürenin ahkamını verdiğinden dolayı başta ayın hangi günlerini ihtiva ettiğini belirten cümleler ile başlar. Meselâ, Mübarek Şevval'in on altısından Zilkade'nin on altısına varınca delatet eder. Bu cümleden sonra Allahu 'alem (Allah bilir) cümlesi yeralır. Bu son cümle, müneccimin çıkardığı hükümlerin yanlış olabileceğini ve en doğrusunu Allah'ın bileceğini belirtmek için konulmaktaydı. Bu cümle, sütun sonuna da -Rasûluhu kelimesi eklenerek tekrar yazılırdı.

c. Tevkiât

Bu sütunda takvim bilgileri denilen bilgiler yeralır. Yani önemli ve mübarek gün ve geceler, bayramlar, havaya ait bilgiler, ayların adları, bazı gezegenlerin günlük durumları yazılırdı.

d. Cum'uât

Bazı takvimlerde bu sütuna *el-usbu'* denilmektedir. Bu sütunda haftanın günlerinin isimleri yer almaktadır. Takvim Türkçe veya Arapça da olsa gün adları farsça yazılmaktadır.

e. Mevâki'-i burûc

Bu sütun, adından da anlaşılacağı gibi, bir ay içinde Ay'ın, on iki burçtan hangi burçta olduğunu göstermektedir. Burada yazılan ve Arapça olan burç adları şunlardır. Kavs, Cedi, Deliv, Hût, Hamel, Sevr, Cevza, Seratan, Esed, Sünbüle, Mizan, Akreb.

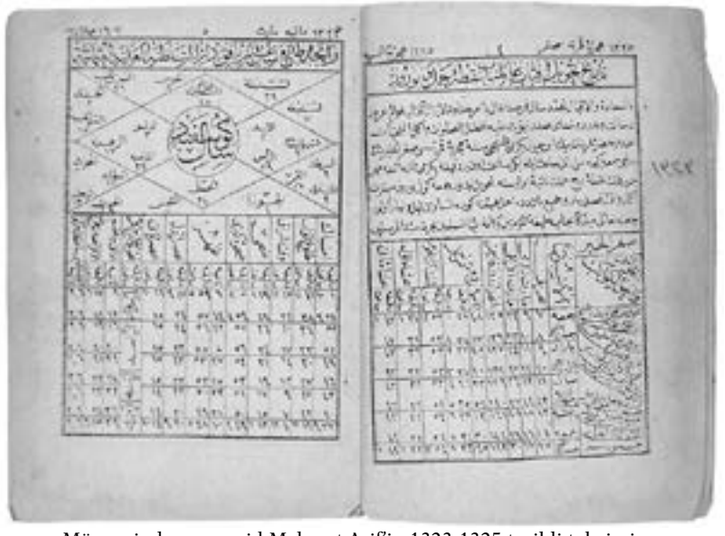
Bazı takvimler günlük namaz vakitlerini ve dini ibadetlerle ilgili önemli vakitleri de ihtiva etmektedir. Namaz vakitleri dakik ve hassas olarak belirlenmesi gerektiğinden, takvimlerde bu vakitler saat ve dakika olarak verilmiştir. Beş vakit namazın yanında iştibâk-i nücum (yıldızların belirmeye başladığı an), işâ-i evvel, işâ-i sani (yatsı namazı), imsak, tulu'-u afitab, vakt-i işrak, duha, dahve-i kübra (dinî öğle vakti), tahvilât-ı kamer gibi dini veya çeşitli önemi bulunan vakitler de belirtilmekteydi.

3. Üçüncü Kısım. Takvimin bu son kısımda o sene içindeki vukû bulacak Ay veya Güneş tutulmaları hakkında bilgiler bulunur. Tutulmaların keyfiyetleri ve zamanları detaylıca belirtilir. Ayrıca bu kısımda tutulmaların astrolojik değerlendirilmeleri de yer alır.

II. Takvimlerin Tarihi Değeri

Osmanlılarda takvim hazırlama işinin ne zaman başladığı belli değildir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, Osmanlıların kuruluş döneminin sonlarına ait sadece dört takvim bilinmektedir. İlk takvim, 848/1444, ikincisi, 850/1446 tarihlidir. [38] Üçüncüsü, 856/1452 tarihli [39] ve dördüncüsü ise 858/1454 tarihli Takvim'dir. [40] Bu takvimler üzerine Osman Turan ve Nihal Atsız tarafından çalışmalar yapılmış ve takvimlerin tarihi değeri ifade edilmiştir. Bizim burada dikkat çekmek istediğimiz takvimler ise Müneccimbaşıların ya da müneccimlerin hazırladıkları ve yıl boyunca kendilerinde kalan takvimlerdir. Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi'nde bulunan takvimlerin 1973 yılında kataloğu yapılmıştır. [41] Katalogda yer alan 271 adet takvim üzerine merhum Cevat İzgi tarafından yapılan detaylı çalışmalar [42] sonucunda bu takvimlerin gerek Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde gerekse diğer kütüphanelerde bulunan takvimlerden farklı olduğu görülmüştür. Gerek İzgi'nin çalışmaları gerekse bizim yaptığımız çalışmalar bu takvim-

lerin tarihi hadiselerin değerlendirilmesinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Takvimi hazırlayan müneccimbaşılar gün gün takvimlerin kenarına notlar alarak tarihi olayları kaydetmişlerdir. Kaydedilen olaylar öncelikle o gün meydana gelen ve müneccimbaşının dikkatini çeken hadiselerdir. Bunlar arasında gerek İstanbul, gerekse taşradaki deprem, yangın, ay-güneş tutulmaları, yağmur, kar ve dolu yağması, fırnıta çıkması, gökkuşağının görülmesi, kuyruklu yıldızların görülmeleri, gemilerin denize indirilmeleri ve deniz olayları gibi hadiseler ilk sırayı çekmektedir. Bunların yanında önemli bazı tayin ve azil-ler, sürgünler, isyanlar, savaş ilanları ve barış kayıtları, devletle ilgili mühim bazı gelişmeler de kaydedilmiştir. Öte yandan kendisi ve ailesi ile ilgili evlenmeler, sünnet düğünleri, ölümler ve doğumlar da diğer mühim kaytılar arasında zikredilir. Bu kayıtlar da tabiatıyla müneccimbaşının ilişkileri ve aile bağlarının belirlenmesi açısından ehemmiyet taşımaktadır. Takvimlerde dikkat çeken bir diğer hususta oldukça özel sayılabilen aile bilgilerinin ve hatta rüyaların dahi kaydedilmesi.



Müneccimbaşı esseyid Mehmet Arif'in 1323-1325 tarihli takvimi.

Aralarında tavukların yumurtlama kayıtlarının bile olduğu bu ilginç kayıtların pek çoğu tarihi olayları ay ve gün vererek kaydedildiğinden dolayı hayli büyük öneme sahiptir. Özellikle İstanbul'un tarihi boyunca geçirdiği depremler bu takvimlerde pek dikkatli birşekilde belirtilmiş ve ortalama bir şekilde şiddetlerine de işaret edilmiştir. Pek çok konunun aydınlatılması ve daha iyi anlaşılması için yardımcı olacağını düşündüğümüz bu takvimlerin gün ışığına çıkmasıyla önemli bir tarihi kaynak serisinin ilim hayatına kazandırılacağına inanmaktayız.

Sonuç olarak müneccimbaşı takvimlerinin tarihi hadiselerin değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gerektiğini ayrıca buradaki kayıtların diğer kroniklerle karşılaştırarak incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Takvimlerde bulunan dikkat çekici kayıtlardan bazı örnekler.

1158-59 "Azim ve şedid zelzede şud (oldu)" (1 Cemaziyelahır 1158-2 Haziran 1745.[43]

1164-65 "Sâbıkan Şeyhülislâm-ı pîr-i fâni Akmahmudzâde fevt şud".[44]

1163-64 "Rü'yet-i Musa Aleyhisselam fi'l-menâm".[45]

1713 "Bugün Ebezâde Şeyhülislamlığdan ma'zûl" (1125 Saferü'l-hayrında-Şubat 1713)[46]

1752-3 "Zelzele şud der vakt-i salât-ı subh" (12 Cemaziyelahır 1165-27 Nisan 1752);

"Zelzele şud der vakt-i tulu' der mv." (11 Receb 1165-25 Mayıs 1752);

"Zelzele Şud. Der lâ. Beyne'l-işa'eyn. Hafsa (Havza) nâm kasaba zelzeleden bi'l-külliye münhedim olmuş. Edirne'de inhidam kesim vâki' olmuş" (17 Ramazan 1165-29 Temmuz 1752).[47]

1167-68 (1754-5) "Zelzele Şud", 15 Zilkade 1167-8 Rebiülahır 1168 tarihleri arasında toplam on tane deprem kaydı saati ile birlikte verilmiştir.[48]

1171-2 "Raeytü fi'l-menâm Rasûlullah Sallallahu Aleyhi vesellem ma'a ezvâc-i tâhirât".[49]

1179-80 "Zelzele şud" 4 Safer 1180;

"zelzele şud" 6 Safer 1180;

"zelzele-i azîme şud" 1 Rebiülevvel 1180;

"zelzele şud" 5 Rebiülevvel 1180;

"zelzele şud" 6 Rebiülevvel 1180;

"zelzele şud" 10 Rebiülevvel 1180;

"zelzele şud" 21 Rebiülevvel 1180;

"zelzele şud" 1 Rebiülahır 1180;

"zelzele şud" 19 Rebiülahır 1180.[50]

Bu kayıtlar meşhur 1766 yılı büyük İstanbul depremine aittir. Kayıtlarda depremlerin merkez üstü olan yerler kısaltma olarak verildiğinden anlaşılamamaktadır.

1200-1201 "Sâbık Hekimbaşı Hayrullah Efendi'nin hanesinde bir ateş zuhur edip hâne-i merkûm ve bir kaç hane dahi muhterik oldu derler".[51]

1203-04 "Nasb-ı Reîsületibba Sâdık Efendi" 15 Şevval 1203-9 Temmuz 1789;

"Azl-i Reîsülmüneccimîn Mehmed Sadık Efendi, becâyeş Numan Efendi (28 Zilhicce 1203-18 Eylül 1789;

"azl ü nefy-i Reîsülmüneccimîn Numan Efendi. Be-cayeş sabıkî Mehmed Efendi (21 Rebiülahır 1204-7 Ocak 1790. [52]

1208-9 " Zelzele-i hafife şud (İstanbul'da). Der (Liva-i) Lv Bursa'da şedid olmuş; Amasya etrafında dahi ziyade şedid ve Çorum kasabası külliyen münhedim ve nüfus kesir telef olmuş" (19 Zilhicce 1208-17 Temmuz 1794). [53]

1270-1 "Garibattandır. Yetmiş bir senesi Rebi-i sâni gurresinde (1 Rebiülahır 1271) hamam odasında daima oturup yazı yazdığım pencerenin önünde yaş tahtanın önüne tesbihimi komuş idim. Ufak taneli bir ağaç tesbihtir. Ferdâsı günü gördüm imamesinden ma'ada tanelerini fare yemiş. Sübhanallah! Şaştım. Güya hap gibi yutmuş. Ömrümde görmedim ve duymadım. İmamesi ile kaytanı parçaları kalmış". [54]

Notlar

1 Bu çalışmada müneccimbaşıların hazırladıkları takvimler ve onların tarihi açıdan değerleri ele alınacağından dolayı müneccimbaşılık müessesesinden geniş olarak bahsedilmemektedir. Konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Salim Aydüz, *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık ve Müneccimbaşılar,* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994; a. mlf., "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları I,* İstanbul 1996, s. 159-207.

2 "Farsçada yeni manasına gelen bir kelime olan 'nev' ile, gün manasına gelen 'rûz' kelimelerinden teşekkül eden 'nevruz'un Türkçe karşılığı "yeni gün"dür. Güneşin balık (hut) burcundan koç (hamel) burcuna girdiği bu günün en büyük özelliği baharın başlangıcı sayılan bir gün olmasıdır. Bu günde Güneş itidal-i rabii noktasına (gece ile gündüzün eşit olduğu gün) geçmiştir. Eski Türk adetleri arasında da bulunan nevruz şenlikleri Osmanlı Devleti'nde de çeşitli şekillerde kutlanırdı". Bk. İ. H. Konyalı, "Nevruz ve Nevruziyye", *Yeni Asya Gazetesi,* 31 Mayıs 1972, 1 Haziran 1972. Nevruzun hangi gün olduğu toplumlara göre değişiklik arzetmektedir. Bazı toplumlarda Nevruz Hz. Muhammed'in (s.) Mekke'den Medine'ye hicret tarihi olarak kabul edilir. Mısırlılarda ise yılbaşı yani 10 veya 11 Eylül'e (Rumi takvime göre) rastlayan gün nevruzdur. Hayri Başbuğ, "Nevruz", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 34, Şubat 1985, s. 74-79.

3 Zic. Satürn gezegeninin otuz iki sene süren bir dolanımını takip ederek meydana getirilen astronomi tablolarında gezegenlerin ve yıldızların hareketleri takip edilerek günlük görünümlerinin ve geçişlerinin kaydedildiği tablolardır.

4 L. Bouvat, "Uluğ Bey", *İA*, XIII, s. 27.

5 *Takvim-i Vekayi*, 6 Receb 1248, (29 Kasım 1832), nr. 46, s. 3, st. 2; E. İhsanoğlu, "Batı Bilimi ve Osmanlı Dünyası: Bir İnceleme Örneği Olarak Modern Astronomi'nin Osmanlı'ya Girişi (1660-1860)", *Belleten*, LVI, s. Ankara 1992, s.758-759.

6 Tezkireci Köse İbrahim Efendi, *Secencel el-eflak fî Gâyet el-idrâk,* Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 403, s. 2a.

7 Salih Zeki, *Kâmus-ı Riyaziyyât*, İstanbul 1315, I, s. 315-318.

8 Fransız astronom Joseph-Jèrome Lalande (d. 1732-ö. 1807) tarafından yazılan Tables Astronomiques (Paris 1759) adlı bu Zîc, Müneccimbaşı Hüseyin Hüsni Efendi tarafından 1814 yılında önce Arapça'ya daha sonra da (1826 yılından önce) *Zîc-i Cedîd Tercümesi* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Eserin birçok nüshası bulunmaktadır. Önsözde eseri yazdığı esnada müneccim-i sani olduğunu da belirtmektedir. H. Hüsni, *Zîc-i Cedîd Tercümesi*, Belediye Ktp. Cevdet, nr. 151, 1b-2a.

9 *Takvim-i Vekayi*, a. g. m.

10 *Connaissance de temps* adı ile Fransızca olarak neşredilen bu takvimler, her senenin yeni rasatlarını ihtiva ettiğinden eski Zîcler yavaş yavaş terkedilmiştir. Ebüzziya Tevfik Bey bu takvimlerin ilk defa iyi derecede Fransızca bilen Müneccimbaşı Osman Sâib Efendi tarafından kullanıldığını ve Müneccimbaşı Arif Efendi zamanında da devam ettiğini belirtmektedir (Ebuzziyâ Tevfik "A'yâd-ı Müslimîn", *Mecmuâ-i Ebuzziyâ,* Sene 31, Cüz. 136, 18 Rebiülevvel 1330, s. 229).

11 Hatayî Ceylanî, *Tâli'-i velâdet-i Sultan Mehmed b. Murâd Hân*, TSMK, nr. Y. 5513; *Takvim ve Ahkâmü'n-nücûm*, TSMK, nr. B. 311, 895/1489 yılına mahsus müellifi belirsiz bir takvim.

12 bkz. F. Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu* İstanbul 1961, s. 86-102; a. mlf. *TSMK, Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1961, I, s. 531-566.

13 Meselâ, Müneccim-i sâni Mehmed Râkım Efendi 1797-98 senesine ait *Ahkâm Risalesi*'ni saraya takdim etmiştir. TSMK, H. 499.

14 Toderini, *de la Litterature,* I, s. 149.

15 M.Zeki, *Mücerrebât*, s. 51a.

16 *Takvim-i Vekâyi,* 21 Şubat 1282, defa 835, s. 3, sü. 3; *Takvim-i Vekâyi,* 13 Şubat 1283, defa 873, s. 4, sü. 3; *Takvim-i Vekâyi,* 5 Mart 1283, defa 875, s. 4, sü. 3; *Takvim-i Vekâyi,*10 Zilkade 1285, defa 1057, s 4, sü. 3; *Takvim-i Vekâyi,* 29 Zilhicce 1290, defa 1640, s. 4, sü. 1.

17 Nevruzda dostlarına takvim göndermek âdet olduğundan kendisine de bir takvim gönderilmediğine dair tezkire, Müneccimbaşı Derviş Ahmed Dede imzalı, Başbakanlık Arşivi (BA), Cevdet-Maârif, nr. 5316, tarih, 1086.

18 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 366; BA, Cevdet Tasnifi- saray, 11/14, nr. 408.

19 M. Akif Efendi, *Tarih-i Sultan Mustafa Han,* Es'ad Efendi Ktp. 2108, S. 115a-115b, 204b-205a.

20 M. Akif, *Târih*, s. 115a, 204b; 4 CA 1166 tarihli arz, BA, Cevdet-Maârif, nr. 5621; 7 C 1169 tarihli arz, BA, Cevdet-Maârif, 6325; BA, Cevdet-Saray, 1164, nr. 59; 7 Ş 1174 tarihli, BA, Cevdet-Saray, nr. 644; BA, 24 N 1281, Cevdet-Maârif, nr. 192; Toderini, *de la Litterature,* I, s. 149; D'Ohsson, *Tableau General*, s. 13.

21 Ahkâm: Yıldızlardan ve göscisimlerinin durumlarından mana çıkarmak manasındadır. Gelecekten haber vermek ve olmuş hadiseler üzerine yorum yapmak da bu kabil işlerdendir. Ş. Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1989, s. 555; Yeni sene hakkında müneccimbaşının yaptığı ahkama dair bir vesika. TSMA, nr. E. 11197.

22 V. L. Menage, "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı",. s. 230-231; O. Turan, *Tarihî Takvimler,* s. 1, ; N. Atsız, Tarihi Bir Takvim, s. 17-23; İnalcık, *Fatih Devri,* s. 23.

23 O. Turan,*Tarihî Takvimler*, s. 6.

24 İhtiyarât, kelime manası itibariyle seçmek, tercih etmek manasındaki Arapça ihtiyar kelimesinin çoğul biçimidir. Istılah manası ise; İhtiyarât, ilm-i ahkâm-ı nücûmun bir hususi şubesi olup, yedi gezegenin ufuk üzerindeki değişik vaziyetlerine göre herhangi bir işin yapılması yahut sakınılması lazımgeleceği zamanı tayinden ibarettir. O. Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, İstanbul 1977, I-2/188; Şemsettin Sami ise ihtiyaratı şu şekilde tarif eder. "Takvimlerde filan gün filan şeyi yapmalı gibi ahkâm-ı bâtıla", Ş. Sami, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul 1978, s. 80; İhtiyaratın iyi hesaplanması için bazı şeylere ihtiyaç vardır. Mesela bunlardan birincisi Ay'ın durumunun iyi olması, diğeri konumunun sahibi iyi olmalı, başlanacak iş ile ilgili gök cisminin durumu iyi olmalı, tali' zamanı ve tali'nin sahibi, başanacak işin ilgili bulunduğu konaklar, o evlerin sahibi ve evtad veasire bunların hepsinin durumu iyi olmak gerekir. Nasiruddin Tûsi, *Si-Fas*l, s. 73.

25 S. Uludağ'ın *Mukaddime* tercümesindeki dipnotu, İbn Haldun, *Mukaddime,* terc. S. Uludağ, İstanbul 1982, I, s. 807.

26 V. L. Menage, "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı", s. 230-231.

27 Taşköprizâde, *Mevzuatü'l-Ulûm*, terc. K. Mehmed, I, s. 412.

28 Büyük Selçuklu Sultanı Celâleddin Melikşah tarafından 467/1074-75 yılında, Ömer Hayyam, Ebû Muzaffer İsfizârî, Meymun b. Necib Vâsiti, Abdurrahman Hâris, Muhammed Hâzin ve diğer bazı astronomlara hazırlatılan ve sultanın lakabına izafeten, *Celâliyye* yahut *Tarih-i*

Celâli, Tarih-i Melikî veyahut *Takvim-i Melikşahî* adlarıyla anılan takvimdir. Takvimde, güneşin koç burcuna girdiği gün yani 21 Mart Nevruz (yılbaşı) kabul edilir. Takvim, mevsimlere göre ayarlanmış bir Güneş takvimidir (N. Tûsi, *Si-Fasl*, s. 19; Ahmed Şakir Paşa, *Takvim-i Nücumî*, İstanbul 1306, s. 59).

29 Abdurrahman, *Takvimü't-tâm*, Süleymaniye Ktp. Es'ad Ef. nr. 1978/2.
30 L. Menage, "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı", s. 231.
31 O. Turan,*Tarihî Takvimler*, s. 5.
32 İslâm bilim literatüründe bazen Zayiçe bazen de zayirçe olarak geçmekte olup her ikisi de aynı manada kullanılmaktadır. Pakalın, *Tarih Deyimleri,* III, s. 648; J. Ruska ise zayirçenin her iki yüzü işlenmiş sihirli astroloji levhası olduğunu İbn Haldun'un Mukaddime'sinden naklen aktarmaktadır. J. Ruska, "Zayirce", *İA*, XIII, s. 476-7, Ruska muhtemelen usturlap ile zayirçeyi karıştırmıştır.
33 *Kamûs-ı Türkî*, s. 681; A. Sırrı Levend, *Divan*, s. 218.
34 Fatin Gökmen, *Eski Türklerde Hey'et ve Takvim*, İstanbul 1937, s. 3.
35 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1986, s. 329; a. mlf. "Türkler", *İA*, XII/II, s. 258.
36 1324 Mali yılı (Miladi 1908) takvimindeki 12 hayvanlı Türk takviminin gösterildiği sahife için bkz. Ekler, vesîka 19.
37 N. Tûsi, *Si-Fasl,* s. 49.
38 Birinci Takvimin nüshası: Paris, Bibl. Natiole Manuscrits turcs, nr. 180, İkinci Takvimin nüshası, Oxford, Bodleian Hunt. donat. 16.
39 Nüshası, TSMK, B. K. 309; Eserin baş tarafındaki Tarihî metin N. Atsız tarafından neşrolunmuştur. N. Atsız. "Fatih Sultan Mehmed'e Sunulmuş Tarihî Bir Takvim", *İstanbul Enstitüsü Dergisi III, s.* İstanbul 1957, s. 17-23; Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I, s.* Ankara 1987, s. 23, 23n106.
40 Nüshası. Nuruosmaniye Ktp. nr. 3080.
41 Kandilli Rasathanesi Kitaplığı Takvim Kataloğu (düzenleyenler M. Dizer-A. Özgüç), İstanbul 1973).
42 Cevat İzgi tarafından yapılan çalışmaları ihtiva eden formlar özel kütüphanemde bulunmaktadır. Formların bir kopyası da TDV İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.
43 Kandilli Rasathanesi Ktp. (KRK), *Takvim* (T)., nr. 39, varak (v). 3b.
44 KRK, T., nr. 47, v. 9a.
45 KRK, T., nr. 45, v. 7a.
46 KRK, T, nr. 10, v. 13a.
47 KRK, T., nr. 48, v. 3b-5b.
48 KRK, T., nr. 55, v. 6b-11b.
49 KRK, T., nr. 62, v. 7b.
50 KRK, T., nr. 76, v. 6b-8b.
51 KRK, T., nr. 107, v. 2b.
52 KRK, T., nr. 111, v. 4b-10b.
53 KRK, T., nr. 125, v. 4b.
54 KRK, T., nr. 251, v. 14b.

Unutulmaz Efsane! "1873-1969"
Ebüzziya Takvimleri

Ö. FARUK ŞERİFOĞLU

Ebüzziya Takvimleri

Ülkemizde, modern anlamda takvimin tarihini, başlangıcı Mart 1873'e kadar uzanan Ebüzziya takvimleri ve Ebüzziya Tevfik Bey'le başlatmak yanlış olmaz. 1847'den itibaren yayımlanan devlet ve vilayet salnamelerini, takvim olarak kabul etmek pek mümkün değildir. Takvimciliğin yanında, hatta daha da öncelikli olarak gazetecilik, matbaacılık ve yayıncılıkla uğraşmış ve tanınmış bir aile olan Ebüzziya ailesinin bütün fertleri, Ebüzziya Tevfik'ten başlayarak diğer yayıncılık faaliyetleriyle birlikte, takvimin de ülkemizdeki serüveninde önemli roller oynamışlardır. Ancak Ebüzziya Tevfik Bey ve çocuklarının takvimcilik (dolayısıyla yayıncılık) öyküsünü, konu tek olmasına rağmen, aradaki büyük bir boşluk döneminin yanında, gerçekleştikleri zaman ve zemin farkı sebebiyle iki ayrı bölüm olarak değerlendirmek gerekmektedir.

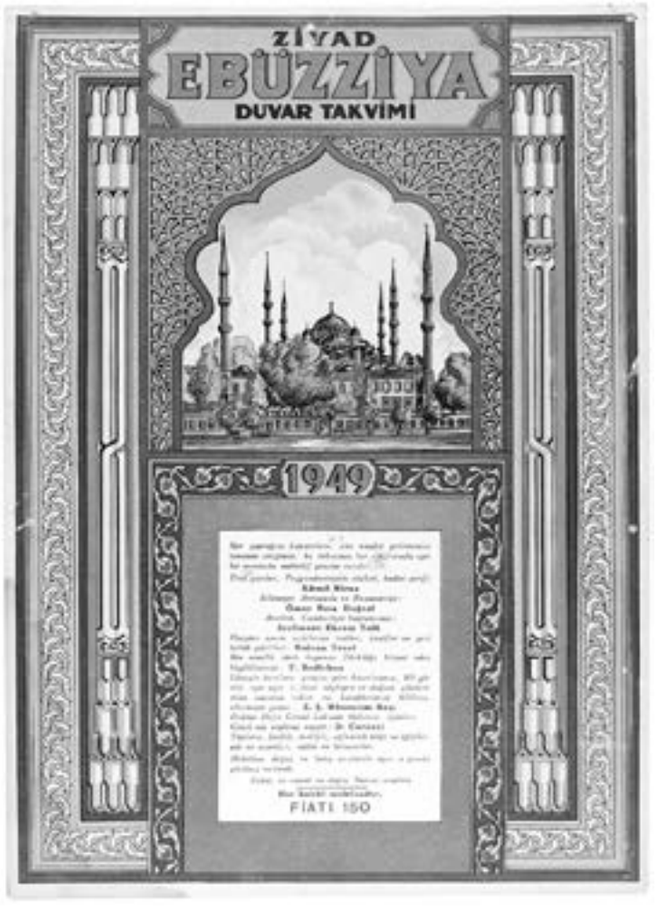
Salnameden Takvim-i Ebüzziya'ya

Ebüzziya Takvimi'nin yaratıcısı Ebüzziya Tevfik Bey, eserleri ve katkılarıyla basın tarihimizde önemli bir isim olmakla birlikte, ilginç bir kişiliktir de. Babasının vefatı üzerine sıbyan mektebine devam ettiği yıllarda, henüz 7 yaşında iken, "peder mande" denilen usulle babasının yerine, 3 altın lira maaşla devlet memuru olur (1856). Maliye'nin çeşitli kalemlerinde vazife aldığı sırada yaşıtı ve iş arkadaşı şair Abdülhak Hamid ile birlikte, sonradan Trabzon Valisi olan Hacı Edhempaşazade Kadri Bey'den Arapça, Farsça ve

edebiyat dersleri alırlar. 15 yaşında *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te yazmaya başlar ve bu sırada Namık Kemal ve Şinasi ile tanışır. Şinasi'nin *Tasvir-i Efkâr*'ında çalışmaya başlaması siyasi hayata da atılmasına vesile olur. 1866'da Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne katılır. Yirmi yaşında *Terakki* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü üstlenir. Bu sırada, *Terakki-i Muhaderat*, *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Asar* adlı ülkemizin ilk kadın ve mizah dergilerini yayımlar. 1872 yılına gelindiğinde Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi'nden başka eğitim almayan genç Mehmed Tevfik Bey, şöhretli bir gazetecidir. Şinasi'nin vefatı üzerine Tasvir-i Efkâr Matbaası, Mustafa Fazıl Paşa tarafından Yeni Osmanlılar'ın kurucuları olan Namık Kemal, Menapirizade Nuri, Kayazade Reşad ve Mehmed Tevfik beylere hediye edilir, diğerlerinin hisselerini devretmesi üzerine de Mehmed Tevfik Bey matbaanın tek sahibi olur (Nisan 1872). Dört arkadaşın gazete imtiyazı almak için müracaatları geri çevrilince, Sultanhamam Yeni Geçit'teki (bugün Ayanoğlu Geçidi) Tasvir-i Efkâr Matbaası'nda, bir süreliğine kiralanan *İbret* gazetesinin yayınına başlanır (13 Haziran 1872). Devrin gazeteleri 2 bin civarında basılıp satılırken, *İbret* gazetesinin 19. sayısında 12 bin tiraja ulaşması Mahmud Nedim Paşa hükümetini ürkütür. Gazete kapatılarak, sahipleri olan Namık Kemal Gelibolu mutasarrıflığına, Nuri Bey Ankara mektupçuluğuna, Reşad Bey Bilecik kaymakamlığına, Mehmed Tevfik Bey de İzmir'de yeni kurulan Muhakeme-i Kebire-i Merkeziyye başkâtipliğine tayin edilerek, İstanbul'dan uzaklaştırılır. Diğerleri görev yerlerine giderken, Tevfik Bey İzmir'e gidecek maddi imkânı olmadığı gerekçesiyle çıkarılacak olan harcırahı beklerken, bu sırada sadaret değişikliği olur; Mahmud Nedim Paşa'nın yerine, Midhat Paşa getirilir, İzmir'deki mahkeme de lağvedilir ve Tevfik Bey de İzmir'e gitmekten kurtulur.

Tek başına bir gazete çıkarmak isteyen Tevfik Bey'in müracaatı yine geri çevrilir, bu kez de *Hadika* adlı bir ziraat gazetesini kiralayarak yayımlamaya başlar. Midhat Paşa'nın azli üzerine de gazeteyi siyasi bir yayın haline getirir (18 Ekim 1872). Bir taraftan da yayıncılığa başlar; birkaç aylık bir zamanda sırasıyla, Reşid Paşa'nın *Asar-ı Siyasiyyesi* başlıklı bir derleme, kendi eseri olan *Ecel-i Kaza* adlı piyesini, Namık Kemal'in *Barika-i Zafer* ve *Evrak-ı Perişan* adlı eserlerinin ilk cüzlerini, yine kendi eseri olan *İstanbul Gazetecileri* adlı piyesini ve *Salname-i Hadika*'yı yayımlar (Mart 1873). "Siyasi ve edebi bazı makalat ve umumi birtakım malumatı ve bir senelik vukuatı şamil" olan *Salname-i Hadika*, Batılıların "almanak" dedikleri bizde ise daha ziyade "salname" (yıllık) kelimesi ile anılan içinde ansiklopedik

bilgiler ve ait olduğu yılda meydana gelmiş önemli olaylar hakkında bilgiler bulunan, ülkemizde yayımlanmış ilk eserdir. 173 sayfalık *Salname-i Hadika*'nın içindekiler şöyle sıralanmaktadır: Tarih-i Takvim, Mukaddime, Bir Lazıme-i Siyaset, Maarif, Hürriyet-i Efkâr, Şakir'in Vefatı, Müsavat, Biz İstemesek Zelil Olmazdık, İstanbul'dan Niçin Vergi ve Asker Alınmaz?, Türkistan'da Diplomasi, Gazete Nerede Ne Vakit Zuhur Etmiştir?, Türk Gazetelerinin Teracim-i Ahvali, Amerika Gazeteleri, Taymis Gazetesinin Makinesiyle Kâğıdı, Viyana Gazeteleri, Amerika'da Mekatip ve Usul-i Tahsil, Avrupa'da Mekatip, Fransa Üdebâ-yı Hazırasından Bazılarının Servetleri, Tenasülün Manileri, Avrupa Hükümdaraniyle Veliahtları, Sevahil-i Osmaniyyedeki Ticaret Limanlarıyle İskeleler, Kıtaat-i Hamsede Bulunan Hükümetlerin Duyûnu, Avrupa Devletlerinin İttisa-ı Memaliki, Avrupa Devletlerinin Mikdar-ı Nüfusu, Avrupa Ahalisinin Elsine ve Milliyet Cihatiyle Suret-i Taksimi, Şimendiferler, Onbir Senelik Vekayi-i Dahiliyyenin İcmalen Tarihi, Bir Senelik Vekayi-i Siyasiyye, Mebadi-i Fusul-ı Erbaa-İmtidad-Fusul-ı Erbaa, Husuf ve Kusuf-İhtar, Tarih-i Celali Üzerine Malumat.



Nisan 1873'te *İbret* ve *Sirac*'daki yazılarından dolayı Mehmed Tevfik,

Ahmed Midhat Efendi, Menapirizade Nuri, Namık Kemal ve Bereketzade İsmail Hakkı beylerle birlikte tutuklanarak Rodos, Magosa ve Akka'ya sürülürler. Rodos'a sürülen Mehmed Tevfik Bey, gazete ve matbaasını, yanında çalışan Şemseddin Sami Bey ve Artin Efendi'ye bırakır. Geçimini sağlayabilmek için sürgünden gönderdiği yazılarla önce *Hadika*'nın yayınını sürdürür, *Hadika* kapatılınca da *Muharrir* adlı bir dergi çıkarttırır (1875). Fakat sürgünde iken yazması yasak olduğundan yazılarında, İstanbul'da bırakıp gitmek zorunda kaldığı 4 yaşındaki oğlu Ziya'nın adına atfen, "Ziya'nın babası" anlamında "Ebüzziya" mahlasını kullanmaktadır. Ancak rastgele seçilmiş bir isim de değildir Ebüzziya müstearı. Ebü'z-ziya, Arapça'da 'ışığın babası' anlamına gelmektedir. Eski Yunan-Roma mitolojisindeki, tanrı 'Jüpiter' isminin etimolojisi de 'Ius-pateras' yani 'ışığın babası' anlamındadır. Mücadele tanrısı Jüpiter, baş ve egemen tanrı olarak, Eski Yunan'daki Zeus'la özdeştir. Tanrılar arasındaki düzeni sağlayacak güçlere sahiptir. Yağmur yağdırır, şimşek çaktırır ve gökleri gürletir, düşmanlarını yıldırır ve durdurur. Bütün



1271-1272 tarihli Ebüzziya takvim kapağı.

bunların bilincinde olan Mehmed Tevfik Bey, karşıtlarıyla mücadeleyi kendisine şiar olarak seçtiğini böyle bir sembolik isimle, bir remizle belirlemiş oluyordu. Nitekim sürgün dönüşünde, gazetelere verdiği ilanlarla, Ebüzziya müstearından vazgeçmeyeceğini ilan etmiştir. Yasak karşısında bir çözüm olarak doğan Ebüzziya adı, önce kendisinin, ardından da bütün ailesinin soyadı olur. Rodos'ta bulunduğu sırada yine öncü işler olarak; ülkemizde Batılı anlamda ilk antoloji olan Numune-i Edebiyat-ı Osmaniyye'yi (İstanbul, 1879) hazırlar, Ahmed Midhat Efendi ile birlikte, yine ülkemizde Batı tarzında eğitim yapan ilk mektep olan "Medrese-i Süleymaniye'yi kurarlar. Rodos sürgününden döndükten kısa bir süre sonra, Sultan Abdülhamit tarafından yine İstanbul'dan uzaklaştırılmak maksadıyla Bosna Vilayeti mektupçuluğuna tayin edilir (1878). Burada, vilayet gazetesinin idare ve yayımını üzerine aldığı gibi Bosna Vilayet Salnamesi'nin 13. sayısını (1295/1878) da ilk kez litografi ile yayımlar. Bir yıl kadar sonra İstanbul'a dönüşünde yeni bir matbaa kurmaya girişir. Bu sırada Salname-i Ebüzziya (1296/1879) adlı bir takvim yayımlar. Fakat, geçen yılın önemli olaylarının sıralandığı kronolojik listede Sultan Abdülhamid'in sürgüne gönderdiği Süleyman Paşa'nın sürgün tarihine yer verilmiş olması gerekçesiyle, eser daha matbaadayken Sultan Abdülhamid'in emriyle toplatılarak imha edilir. Bu yıllarda kurduğu Matbaa-i Ebüzziya'da başta *Mecmua-i Ebüzziya* olmak üzere, oldukça geniş kapsamlı bir yayın faaliyetine girişir. Dergiden kitaba, takvimden kartpostala yayıncılığın hemen her türünde; gerek içeriğiyle gerekse baskı kalitesiyle Avrupa'daki benzerleriyle boy ölçüşecek nitelikte eserler yayımlar. 1900'de hakkındaki jurnaller sebebiyle, bu kez ortanca oğlu Talha ile birlikte Konya'ya sürgün edilene kadar (1900), her yıl takvim veya salname isimleri altında takvim yayıncılığını da düzenli bir şekilde sürdürür. Bunlar, Salname-i Kameri, (1297/1880); Rebi-i Marifet, (1297-1305/1880-1888 arasında 8 sayı); Takvim-i Rebi, Zamime-i Rebi-i Marifet, (1302/1885), Rebi-i Marifet'in ilavesi olarak yayımlanmıştır; aynı yıl Yusuf Akçura ve Gaspıralı İsmail Beylerin siparişi üzerine Rusya Müslümanlarına Mahsus Takvim-i Ebüzziya yayımlanır; Nevsal-i Marifet, (1306-1310/ 1888-1893 arasında 3 sayı); İmsakiye-i Nevin, (1309/1892); Takvim-i Ebüzziya, (1311-1316/1893-1899 arasında 3 sayı); Takvimü'n-nisa, (1317/1900). Gerek içerikleri gerekse baskı kalitesiyle gözdolduran, hatta gittikçe mükemmelleşen Ebüzziya yıllık ve takvimlerinin en ilginci hiç kuşkusuz sonuncu olan Takvimü'n-nisa'dır. "Ben, otuz senelik tecrübelerime istinaden, diyebili-

rim ki vasıta-i maarif içinde takvimden müfit, müfit olmakla beraber latif ve münakkah malumat verir âsâr gösterilemez. Biraz okumak bilen kadın, erkek, takvim sayesinde öğrendiğini kimseden öğrenemez." diyen Ebüzziya Tevfik Bey, öteden beri içeriğiyle tamamen kadınlara yönelik "faideli bir takvim tertibini tasavvur" etmektedir. Feminizm ve "Kadın Okuyup Yazmalı mıdır?" gibi konu ve başlıkların yer aldığı Takvimü'n-nisa, ülkemizde kadınlara mahsus olarak yayımlanmış ilk takvimdir. 1900'de Konya'ya sürgüne gönderilince bütün yayın faaliyetleri gibi takvim yayınları da durur. 1908'de Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a döndükten sonra gazeteciliği sürdürürse de, gerek ülkenin içinde bulunduğu kargaşa ortamı ve gerekse savaşlar sebebiyle yayıncılığa yeniden başlayamaz. Yazılarıyla çetin bir mücadeleye girişir, sürgünden dönüşünden ölümüne kadarki 43 aylık sürede on kez gazetesi kapatılır ve tutuklanır. Son tutukluluğunun ertesi günü kalp krizinden vefat eder (27 Ocak 1913).

Ebüzziya Takvimleri'nin ilk dönemi olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde, Ebüzziya Tevfik Bey'in 1873-1900 arasında yayımladığı salname, nevsal ve takvimlerin toplamı 22 cilt tutmaktadır.

Ebüzziya Takvimi

Ebüzziya Tevfik Bey'in, aileye ismini veren büyük oğul Ziya, kendisinden önce genç yaşta vefat ettiğinden, ortanca ve küçük oğul, Talha ve Velid Ebüzziya babalarının işlerini sürdürdüler. Babasının ölümünden kısa bir süre önce, Sorbonne Üniversitesi'nde tamamlamak üzere olduğu hukuk doktorasını bitirmeden İstanbul'a dönen Velid Ebüzziya, ağabeyi ile birlikte gazete ve matbaanın idare ve yayınını üstlenir. Ancak iki kardeş, birbirini takip eden savaşlar sebebiyle gazetecilikten başka herhangi bir yayın faaliyetinde bulunmaya fırsat bulamazlar. Mütareke yıllarında, Anadolu'da başlayan mahalli direnişin adeta sözcülünü üstlenen *Tasvir-i Efkâr* gazetesi ve milli mücadelenin başlaması yönündeki beyannameleri matbaalarında bastıklarından dolayı tutuklanırlar. 1921'de ağabey Talha Ebüzziya'nın genç yaşta ölümüyle, gazete, matbaa ve ailenin bütün yükü Velid Bey'in üzerine kalır.

Milli Mücadele'ye Mim Mim Grubu'nun en aktif üyelerinden biri olarak katılan Velid Bey, İstiklâl Madalyasıyla ödüllendirilir. Ancak ardından İstiklâl Mahkemeleri ve Tek Parti döneminin baskıları başlar. 30'lu yıllar Ebüzziya ailesinin basın ve yayıncılık hayatından iyice çekildiği yıllar olur; torun Ziyad Ebüzziya'nın işlerin ucundan tutmasıyla alevlenen basın ve yayıncılık aşkının önünde bu kez, tek parti döneminin basın yasakları çıkar. Gazetecilikten bunalan amca-yeğen, Matbaa-i Ebüzziya'yı canlandırarak, yayıncılık yapmaya karar verirler. Bu çerçevede gerçekleşen projelerden biri de 1943'ten itibaren Ebüzziya Takvimi'ni günlük duvar takvimi olarak yayımlamak olur. Tahirül Mevlevi, Ömer Rıza Doğrul, Kamil Miras, Ercüment Ekrem Talu, Cihad Baban, Bahadır Dülger, Eşref Edip gibi dönemin tanınmış isimlerinden oluşan bir heyet tarafından hazırlanan takvim, günlük bir gazete mantığıyla ve tefrikalar şeklinde hazırlanır. "Türkiye tarihi", "Meşrutiyet tarihi", "Yüz sene yaşamak için ne yapmalı?", "Tayyarecilik ansiklopedisi", "Ameli bilgiler ansiklopedisi", "Türk-İslam meşhurları", "Küçük fen ansiklopedisi" gibi bazısı onlarca, bazısı yüzlerce güne yayılan makaleler ile "Biliyor musunuz ki?", "Sıhhi öğütler", "Hatırınızda bulunsun" gibi bağımsız kutucuklardan oluşmaktadır. Velid Ebüzziya'nın idaresinde çıkan ilk üç yılın takvimlerinde, onun tayyarecilik ve fen bilimlerine olan ilgisi belirgin bir şekilde görülmektedir. 1944 yılı takviminde 31 Aralık tarihli yaprakta bitmeyen "Tayyarecilik Ansiklopedisi", arkaya eklenen ilave sayfalarla tamamlanmaktadır. 1945'te Velid Ebüzziya'nın ölümü üzerine gazete ve matbaa gibi takvimin idaresi de Ziyad Ebüzziya'ya kalır. Takvimin adı, 1948'den itibaren "Tasvir Neşriyatı Ziyad Ebüzziya Duvar Takvimi" şeklinde değiştirilir. Bu yıllarda tefrika edilen makale adları ve üst başlıklar da şöyle sıralanabilir: "100 kumandan 100 zafer", "Ölmez şiirlerden parçalar", "Son icatlar, son keşifler", "İslam tarihi", "Türk denizcilik tarihi", "Lokman hekimin öğütleri", "Islam nazarında ilmin ehemmiyeti", "Anadolu Türk beylikleri ve devletleri", "İstanbul'un muhasarası ve fethi", "Meşhur gazeteciler", "Meşhur kadınlar", "Seçme aşk şiirleri",



Bostan ve Gülistan'dan seçmeler", "Demokrasinin esasları", "Mevlana'nın rubaileri", "Ahlakın temelleri", "Tarihimizden ibret alınacak fıkralar", "Milli Mücadele büyükleri", "Tarihi menkıbeler", "Seçme Hadisler"...

1947 yılı takviminin 11-13 Ocak tarihli üç yaprağının ön yüzlerinde "Ebüzziya Takvimi'nin Müessisleri" üst başlığı altında Ebüzziya Tevfik ve Velid Ebüzziya'nın biyografileri aktarılmaktadır. 1949 yılında Ziyad Ebüzziya günlük duvar takviminin yanında, bir de haftalık takvim hazırlar. Her sayfanın önyüzünde ünlü fotoğrafçı Othmar'a ait bir fotoğrafın bulunduğu takvim, Paris'te bastırılmış, ancak Ziyad Bey'in rahatsızlığı dolayısıyla zamanında getirilip piyasaya verilemediğinden elde kalmış, önemli bir kısmının takvim kısımları kesilerek kartpostal olarak satışa sunulmuştur. 1956 yılında ise takvim piyasasında rekabet söz konusu olsa gerek ki; her takvime bir numara basılmış ve nisan ayında noter huzurunda yapılacak bir çekilişle üç kişiye arsa verileceği ilan edilmiştir. 1958 yılından itibaren Ebüzziya Takvimi'nin tasarımıyla daha modern bir görünüm kazandığını görüyoruz. Takvim yaprakları tefrika şeklindeki makalelerden arındırılmış ve her yaprak, dolayısıyla her gün bağımsız olarak tasarlanmış, ancak bazı genel üstbaşlıklar korunmuştur. Her yıl aylar süren hummalı bir çaba sonucu ortaya çıkan takvimlerin hazırlanmasında, gerek metinlerin redaksiyonu, gerekse küçük karikatür ve grafiklerin çiziminde Ebüzziya ailesinin bütün fertlerinin görev aldığını biliyoruz. 1969 tarihli son takvimde, yazı kadrosundan ebediyete intikal edenler olarak, Ebüzziyazade Velid, Prof. Kamil Miras, Ömer Rıza Doğrul, Abidin Daver, Ercüment Ekrem Talu, Sermet Muhtar Alus, Ziya Şakir, Peyami Safa, Tevfik Sadullah, Adnan Aral, Vala Nureddin, Bahadır Dülger'in, sağ olarak ise Ziyad Ebüzziya, Prof. Salih Cemil, Reşat Ekrem Koçu, Eşref Edip, Hasan Ali Ediz, Kandemir, Tahir Olgun, Ali Esin, Ali Tevfik İnci, Samih Nafiz Tansu, Prof. Nusret Aktan, Doç. Muammer Dizer, V. Emircan, Doç. Sami Alören, Dr. Sedat Ergin, Lokman Hekim, H. Karakaş, Müneccimbaşı, Saim Alpkurt'un isimleri verilmiştir. Velid Ebüzziya'nın başlatıp, Ziyad Ebüzziya'nin sürdürdüğü "Ebüzziya Takvimleri" 1943-1969 arasındaki bu ikinci döneminde toplam 28 cilt olarak yayımlanmıştır.

Kaynakça

Ziyad Ebüzziya, "Ebüzziya Mehmed Tevfik", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 10, s. 374-378.
Selim Nüzhet, "Salname ve Nevsaller", *1933 Almanak*, İstanbul 1933, s. 35-42.
Osmanlı Yıllıkları, Haz. Hasan Duman, İstanbul 1982.
Erol Özbilgen, "Ebüzziya Efsanesi", *Darçağda Bir Çelebi*, Haz. Ö. F. Şerifoğlu, İstanbul 1998, s. 101.
Alim Gür, *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları,* Ankara 1998.

Saatli Maarif Takvimi: Gelenekçi, Laik ve Modern...

ARTUN ÜNSAL

İlk Türk "naşir"lerinden Hacı Kasım, İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası'nı 1860 yılında kurar. Ama "müessese"ye günümüze dek uzanan uzun soluğu verecek olan oğlu Naci Kasım'dır. 1884'te doğan Naci Kasım, babasının yanında işe başladığında 11 yaşında bir çocuktur. Hacı Kasım 1901'de öldüğünde ise Maarif Kitaphanesi'nin tüm yükü onun genç omuzlarına kalacaktır.

Naci Kasım, babasından miras aldığı kültürle Osmanlı İmparatorluğu'nun son deminin yaşandığı o günün çalkantılı İstanbul'unda düşünür ve yazarların buluşup tartıştıkları çevrenin önde gelen mıknatıslarından biri olayı başarır. Bu arada, Saatli Maarif Takvimi'ni çıkartmaya başlar. Takvim bir ihtiyaçtır. Neden Türkiye'de de Batı ülkelerinde olduğu gibi bir takvim yayınlanmasın? Üstelik, takvim yaprakları yoluyla insanlara güzel mesajlar da verilebilir. Dahası, matbaaya da ölü zamanları değerlendirme fırsatı çıkar, atıl kapasitesi kullanılarak. Naci Kasım böyle düşünmüş olmalı, haklıdır da...

I. Dünya Savaşı'nı izleyen Kurtuluş Savaşı'nın da heyecanlı bir tanığıdır Naci Kasım. Milli Mücadele gibi, Mustafa Kemal'in kurduğu Cumhuriyet'le birlikte gerçekleştirilen harf inkılabının da destekçisi olan bu saygın naşir, Türkiye'de Latin Alfabesi ile yayımlanan ilk kitapları basmanın onuruna ulaşır. İki kuşak sonrasının başarılı romancısı Orhan Pamuk "Kara Kitap"ında Naci Kasım'ın bu önemli hizmetine şapka çıkartmayı ihmal etmiyecekti... Ama 1928 aynı zamanda üzüntülü bir yıl olacaktır Naci Kasım için. Bereket, "yanlış bir tedavi sonucu" gözlerini yitirse de, Naci Kasım,

köşesine çekilecek bir adam değildir... Tersine, bitmez tükenmez enerjisiyle, İstanbul'un en eski kitabevi Maarif Kitaphanesi'ni daha da geliştirir.

Cağaloğlu Kız Lisesi'nin yanındaki kırmızı tuğlalı evde yaşar Naci Kasım ailesi. Daha sonra yıkılıp yerine Hürriyet'in merkez binası yapılacak olan bu ev İstanbul aydın çevrelerinin uğrağıdır. Naci Kasım tasavvufa ve Bektaşiliğe ilgi duyan, derin kültürlü ve dost çevresi çok geniş biridir. Maarif Kitabevi'nin ilk binası da zaten Babıali Caddesi'nde sonraları Afitap Mağazası olacak binadadır. Naci Kasım burada, özellikle eğitim alanındaki çalışmalarını yayımlar, ayrıca nice düşünür ve yazara da geniş kitlelere seslenme olanağı sağlar. Dahası, başta Yunus Emre, Karacaoğlan, Pir Sultan Abdal'dan Âşık Veysel'e halk şairlerinin eserlerini yayımlar.

Ama bunca yıllar aksatmadan ve büyük bir ciddiyetle hazırlanan Saatli Maarif Takvimi Naci Kasım'ın en önemli eseridir. Heyhat, eski harflerle çıkarılan takvimler bir depo yangını sırasında yanıp gider. Naci Kasım'ın mirasını devralan kızı Aydın Geylani Hanım, "Ben kendimi bildim bileli bu takvim yayımlanır" diyor ve ilk çıktığı yılı bilemiyor. Ama kesin olan bir şey var, o da Ebüzziya Takviminden önce çıktığı... Bu yüzyılın başına ilişkin eserleri toplayan koleksiyonculardа muhakkak Saatli Maarif'in eski harfler ve sayılarla ilk örnekleri vardır. Ne ki, asıl önemli olan, bu ilk "halk takvimi"nin kısa sürede "Türkiye'nin en doğru takvimi kabul edilişi ve her evin uğurlu aksesuarı haline gelişi" ve kurucusunun 1963'te ölümünden sonra da ayakta kalabilmesinin sırrını ortaya çıkarabilmektir.

Takvim yaprağı deyip geçmeyelim: Bir daha geriye gelmeyecek yaşamdan hergün kopartılan bir sayfa. İnsan ömrünün ağır ağır kaçınılmaz sonuna giden yolun tuğlaları gibidir... Belki de yepyeni ve daha mutlu bir yaşamın başlangıç müjdesi, bir tomurcuktur... Ya da, en azından, elle dokunulabilecek güvenli bir gelenek duygusu... Önlü arkalı bu yaprakta neler yoktur neler: Yıl, Ay, Gün ve Saatler, Dakikalar... Üstünde Hicri ve rumi takvimle yıllar ve aylar. Günün devamı kaç saat kaç dakika? Gecenin devamı kaç saat, kaç dakika; gün ne kadar kısalıyor ya da uzuyor? İstanbul ve Ankara'ya göre İmsakiye... İşte "Saatli" takvim. Bir de işin insanları bilgilendirme yanı var; takvimimiz " Maarif" e yönelik... Önemli kişilerden birinin doğum ya da ölüm yıldönümü, bu da veriliyor. Günün sözü: İşte bakın La Rochefoucauld ne demiş: "Kadın; şefkat ve güzelliğin, erkek; doğruluğun ve hakkın simgesi olursa, o evde mutluluk olur"... Sakin, huzur dolu "evcimen" bir deyiş. Evli çiftleri rahatlatan, geleneksel değerlere duyulan saygıyı yansıtan sözler. Naci Kasım'ın da güzel bir sözüne yer verilir ölüm yıldönümü olan her 10 Mart'ta: "Erdem, servetlerin en büyüğüdür"... İnsanın hergün kendine daha da yabancılaştığı, bencilliğin ve kara servetlerin kol gezdiği bir ortamda, daima hatırlanması gereken bir ahlaki seçim değil mi? Takvimin bir başka yaprağında yeni bir öğüt: "Çocuğunu iyi yetiştir. Çünkü öldüğün zaman onun sayesinde yeniden hayat bulacaksın" demiş İranlı şair Firdevsi.



Peki, bugün fırtına olacak mı? Seyir ve Hidrografi Enstitüsü'ne açıp sorabilirsiniz. Ancak, Saatli Maarif'e bir göz atmayı ihmal etmeyin, eğer bekleniyorsa yazar muhakkak... Günün tarihinde bundan bilmem ne kadar yıl önceki bir olay anlatılır. Ama yeni olaylar da takvim sayfasında yer bulacaktır, tıpkı 17 Ağustos 1999 Marmara depremi gibi... Evlerimizin direği annelerimiz, eşlerimiz "Bu gün ne pişirsem acaba?" sancısına düşmeden Saatli Maarif'in yaprağında mevsimine göre günün "mönü" önerisinden yararlanacaklardır elbette. Zaman zaman çocuğunuzun adını takvimin önerileri arasından da seçebilirsiniz. Biraz gülmek mi istiyorsunuz? Çoğu zaman takviminizin yaprağında hoş bir fıkra da yazılıdır zaten... Peki, Ahmet Hamdi Tanpınar'dan bir şiire ne dersiniz? Söz

gelimi "Zaman"ınına: "İsterdim bu eski yerde seninle / Başbaşa uyumak son uykumuzu..."

Her gün her yaprakta yeni bir bilgi, hiç de fena değil hani; hele, geçmişe yönelik hoş ayrıntılar. Örneğin, 21 Aralık ile 30 Ocak arasındaki 40 güne eskiden "Erbain" dendiğini kaç kişi anımsar? Soğuklar giderek artar ve 18 Ocak kış mevsiminin en soğuk günü sayılır ve Erbain'in sonunda da kışın yarısının tamamlandığı kabul edilir... "Berdelâcuz" sözcüğünü hiç duydunuz mu? Eskiler "Kocakarı" ya da "Kocamış soğuk" anlamında kullanırlarmış kışın en soğuk dönemini tanımlamak için. Berdelâcuz, martın 11'inci günü başlar 8 gün sürer. Zaten ondan sonra da kış bitecektir... Güzel bir benzetme değil mi? Kış mevsimi artık ihtiyarlamış ve aciz bir duruma gelmiştir; canı ha çıktı ha çıkacak... Öte yandan, bundan 271 yıl önce Türkiye'de eski harflerle ilk matbaayı kuran İbrahim Müteferrika'nın yayımladığı kitabın adını da merak ederseniz, Saatli Maarif onu da söyleyecektir: "Vankulî Lûgatı..."

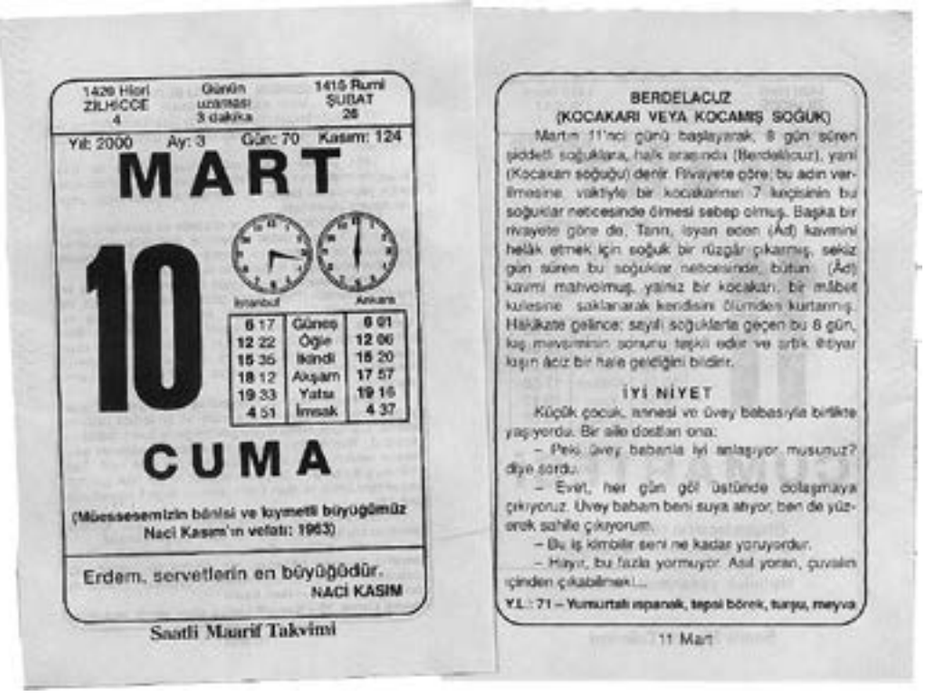
Ayrıca takvim yaprağından mini tefrikalar vardır "Devamı yarın" ibareli. İşte, "Dünya Tiyatrolar Günü'nün Öyküsü"nü yudum yudum öğrenme fırsatı... Biraz da astroloji gerekli mi? Her burcun uğurlu günü, sayısı, taşı, renkleri, çiçekleri, kokuları ve müziği Saatli Maarif'te yer alır. Takvimimiz Atatürk ilkelerine bağlılığı ile de ünlüdür. Sık sık O'nun özdeyişlerine yer verilir yapraklarında.

Bugün kendinizi iyi hissetmiyorsunuz, hatta karamsarsınız da, takviminizdeki "Yalnızlık" başlığı altında şu satırlar sizi bekliyor: "Yalnızlık ne sakat bir ruh hali ne de insanlık kuralları dışı bir hissediştir. Yalnızlık bir ruh asaletidir. Yalnızlık öyle bir kristal yuvarlaktır ki zaman zaman her insan bu yuvarlağın içine girmiş, kendi kendini gene kendi süzgeci içinden geçirmiştir..."

Bakılan değil okunan takvim...

Özetle, halka yakın ve yardımcı, namaz saatinden yemek pişirmeye, hatta moral vermeye günlük ihtiyaçları konusunda sağlıklı ve pratik bilgiler, öğütler içeren, kıssadan hisse dağıtan kendine özgü bir takvimdir Saatli Maarif. Toplumun temel değerlerine saygılı, ama tutucu olmayan, geçmişin inanışları ve âdetlerine yer verse de kendini günün fikirlerine gelişmelerine uyduran, yenileyen bir ev takvimi... Okurlarına bir nebze genel kültür de sunan, adeta sürekli "okul sonrası eğitimi" veren, üstelik tutarlı laik çizgisini hep koruyan portatif bir kürsü... Güzel model kız resimleri, son model araba veya manzaralar sunan bir reklam takvimi hiç değil; bu yüzden her eve rahatlıkla giriyor ve her kuşak tarafından benimsenebiliyor. Sabah olunca, takvim yaprağına göz attığında insan neşe, saadet ve iyi fikirlerle karşılaşmalı değil mi? İşte, Saatli Maarif bu hizmeti de sunuyor, insanın içini ısıtıyor. Göz ucuyla bakılan değil, dikkatle okunan bir takvim. İşte Saatli Maarif'in başarısının sırrı! Çıktığı ilk yıldan beri çizgisinden sapmayan bu takvim, popüler kültürümüzün önemli bir ayrıntısıdır kısacası...

Saatli Maarif seyirlik bir takvim değil, zahmetsiz bilgi alınabilecek bir kaynak. Gelenekselliğin ve modernliğin her gün buluştuğu bir adres adeta...



Tıpkı Naci Kasım gibi, hem biraz otoriter, hatta tutucu –kızı Aydın'ı lisede çok başarılı bir öğrenci olmasına rağmen, üniversiteye göndermeyen sert, gene de merhametli bir baba "Kızdığı zaman yüzümüze öyle bakardı ki, gözlerinin görmediğini anlamanız mümkün değildi"– bunun yanı sıra, eve gelen dostlarıyla yapılan sohbetleri ve hararetli tartışmaları izlemesine de izin veren bir baba. Aydın Hanım, ileride eşi olacak iktisat doktoru Muhsin Geylani beyle de böyle bir toplantıda tanışacak ve yakınlaşacaktır zaten.

Aydın Geylani hanım 1928 doğumlu. Babasının gözlerini yitirdiği yıl dünyaya gelen bu zarif İstanbul hanımefendisi şimdilerde 70'li yıllarına adım attı. Ama o da babasına çektiği için, her zaman işinin başında. Öbür iki kızkardeşi de önceleri Kitabevinde çalıştılar ama uçup gittiler sonra. Tek Aydın Hanım kaldı yuvada. Eşi Muhsin Geylani bey ve oğulları Ahmet'le birlikte Saatli Maarif Takvimi'nin yaşatılmasında büyük bir uğraş veriyorlar. Bu mutlu ve örnek çiftin öteki oğullarının biri ABD'de ikisi ise Fransa'da yaşıyor.

19 Aralık 1999 Pazar, Cağaloğlu Yokuşu 38 numarada yılın son telâşları yaşanıyor. Anadolu'ya 2000 yılının takvim sevkiyatı çoktan yapılmış, İstanbul ve çevresi içinse dağıtım günü 20 Aralık Pazartesi... Bunca yıldır aksatılmayan bir tarih. Tıpkı, Fransızların ünlü erken şarabı "Beaujolai Nouveau"nun her yılın 16 Kasım'ında piyasaya verildiği gibi, keyifle beklenen bir tarih... Neden Anadolu'ya daha önce sevkiyat yapılıyor. Çok basit: Eskiden, Anadolu'nun yolları malum, dahası kar-kış şimdiki gibi ilkbahar havasında geçmiyor mevsim. Önlem böylece alınıyormuş. Şimdi çok şey değişse de, bu gelenek sürdürülüyor.

Saatli Maarif Takvimi "kendi kendini geçiren" bir yayın. Belli, kemikleşmiş bir "müptela" kitlesi var. Birçok evin "demirbaş"ı olmuş yıllar boyunca; alışkanlık yaratıyor insanda çocukluktan yaşlılığa... Öyle ki, Kitaphaneye gelip 2 takvim rica eden genç bayan "Biri nenem biri de benim için" diyebiliyor... Balıkesir'den Şerafettin Korucu gönderdiği mektupta "30 yıldır her gün takvim yapraklarını okumadan evden çıkmıyorum" diye not düşüyor itinalı el yazısıyla... Bir başkası ise "Takvim yaprağını öğlen koparıp, başucuna koyduğunu ve akşam yatmadan önce okuduğunu" söylüyor. Bu Takvim, aile mahremiyetimize girmiş bir kere... Sadece Türkiye'den değil, yurtdışından da fakslar yollayan Türk kökenliler var: Örneğin ABD'den, Kaliforniya'nın Palo Alto kentinden Mehmet İnan, Saatli Maarif tiryakilerinden biri. Her yıl aralık ayında faksını geçip, yeni yıl takvimini sipariş ediyor...

Marmara depremi nedeniyle SEKA'dan kâğıt almakta biraz zorlanmış olsalar bile, takvimlerini zamanında piyasaya sunabilen Geylaniler ocak ayında biraz soluklanacaklar ve dinlenecekler. Sonra içinde yazarların, doktorların da yer aldığı Takvim Komitesi çalışmaları yeniden başlayacak ve bu kez 2001'in Saatli Maarif'i yaprak yaprak tartışılacak, hazırlanacak... İstanbul Maarif Kitaphanesi'nde eskisi gibi kitap basılmıyor. Son dönemlerde pek yeni yayın yok, Bektaşi Şairleri dışında. Zaten takvim de başka bir matbaada basılıyor. Kitabevinin matbaası ise piyasaya çalışıyor boş durmamak için. Ama birçok İstanbullu için, Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, Cağaloğlu yokuşunun simgeleri arasındaki yerini koruyor. Kitaphanenin duvarındaki eski resime gözleri takılıyor insanın: Naci Kasım, gözlerinde siyah gözlükleri, o günün en büyük naşirleri arasında en ortaya, şeref sandalyesine oturtulmuş. Çevresinde ünlü simalar. Yaşar Nabi'den Nebioğlu'na, Remzi Bey'e... Bugün ise yokuşta sadece Maarif Kitabevi ve İnkılap kaldılar, gerisi ya kapandı ya da yeni adreslerindeler. Nostaljik anılar siyah-beyazdır...

"Takvim yaprağı bana bir gün veriyor; her yeni gün bir umuttur"... Aydın Geylani babasından aldığı nöbeti sürdürürken, kendi açısından da takvim sözcüğünü böyle değerlendiriyor. Saatli Maarif kendini "millenium" modasına kaptırmadı, kaptırmaz da. 2000 takviminde bile geleneksel formatından en ufak bir taviz yok. Her şey eskisi gibi. Çünkü, "her gün yeni bir umuttur" gerçeği değişmez ki...

Aygün Takvimleri

EMİN NEDRET İŞLİ



19. yüzyıl sonunda 20. yüzyıl başında İstanbul'un ticaret hayatında yer almaya başlayan Türkler, ticaretin büyük bir bölümünü elinde tutan gayrimüslim ve yabancı firmalara benzer ticarethaneler kurmaya başladılar. Bu Türk firmaları, merkezi Avrupa'da bulunan daha çok gayrimüslim ve yabancı nüfusun oturduğu semtlerde açılan büyük mağazaları örnek alıyor ve onlara alternatif olarak gelişiyorlardı. Bu büyük mağazaların çıkardıkları şık kataloklar, broşürler, ajandalar, takvimler vardı ve sıkça günlük gazete ve dergilere ilan veriyorlardı. Bu yabancı firmalara alternatif ve benzer olarak kurulan Türk firmaları da aynı yollara başvurmaktaydılar. İşte bunlardan biri olan Saadet Kırtasiye Mağazası 12 Nisan 1324 [25 Nisan 1908] tarihinde Vezneciler'de kurulmuştu. Muallim Abdülkadir Bey, oğulları Necati ve Memduh [Aygün] [doğ. 1890] beyler tarafından kurulan Saadet Kırtasiye Mağazası, işletmeye açılışının hemen hemen ilk yıllarında muhtıralı takvimler basıp satmaya başlamıştı. 1912 yılında basılan takvimde "Bu dördüncü sene-i ticaretimizdir. Sene-i ticaretimizden ziyade de sene-i tecaribimizdir. Dört sene zarfındaki terakki-i muzâafımız ise sırf muhterem müşterilerimizin eser-i teşvik ve rağbetidir. Teşekkür ederiz. Bu tecarible anladık ki ticaret istikamet, satışta az kâra kanaat tevâli-i müracaatı mucib yeğane saik-i rağbet imiş. Şimdi de muhterem müşterilerimizin teveccühlerine bir kat daha izhâr-ı liyâkat için bu küçük ruznamçeyi tertib ettik – Her zaman teceddüt eden çeşitlerimiz günden güne artan gayretlerimizle her han bir devre-i nevin gösterdikçe bu hâtırgüzâr naçizimiz de tenevvu ve tevâli ederek ticarethanemizi rağbetkârân-ı muhterememize hatırlatacağını ümid ederiz." şeklinde bir ifade yer almaktadır. Sonraki yıllarda takvim ve ajanda basım işlerini bir ticari kalem olarak gören Necati Memduh Biraderler bastıkları takvim ve ajandaların sayısını, çeşitini ve tirajını artırmışlardır. 1923 yılı takviminin içinde Aygün kardeşlerin bastıkları takvim ve ajanda çeşitleri ve fiyatlarını saptamak mümkündür.



Takvim-i Saadet'in sahipleri Abdülkadir Bey ve oğulları Necati ve Memduh Beyler.

Buna göre Aygün kardeşlerin bastıkları takvimler ve ücretleri şöyledir:

Millî, Musavver, Muhtıralı Takvim-i Saadet	10 Kuruş.
Millî, Musavver, Haftalık muhtıralı Takvim-i Saadet	15 Kuruş.
Millî, Musavver, Mücelled, Necati Memduh Muhtırası	35 Kuruş.
Millî, Musavver, Mücelled, Yaldızlı, Necati Memduh Muhtırası	50 Kuruş.
Millî, Musavver, Mücelled, Yaldızlı, Maroken Ciltlisi	100 Kuruş.
Kartonları Millî resimlerle müzeyyen	
Necati Memduh Duvar Takvimi	15 Kuruş.
Fevkalade boyalıları	30 Kuruş.
Yağlıboya ile Millî levhalıları	100 Kuruş.
Tarihî vak'aları mukayyed millî Takvim	20 Kuruş.

"Aman koşunuz takvimler bitiyor!" kaydıyla tanıtılan bu takvim çeşitlerinden çok alanlara "iskonto" yapılacağınında altı çizilmektedir. Kuruluş yıllarında Saadet Kırtasiye Mağazası ismiyle kurulan firma adını sonra Mektepliler Pazarı, Cumhuriyet yıllarında da Aygün Kırtasiye olarak kullanır. Vezneciler'de ticarete başlayan firma 15 Eylül 1333 [15 Eylül 1917] tarihinde Yeni Postahane Caddesi üzerinde bulunan mağazasına taşınır. Beşiktaş ve Ankara Gazi Mektepleri karşısında şube açan Aygün kardeşler, takvimlerini "Mektebliler Pazarı'nın her sene muntazaman neşr ettiği cep için resimli aylık, Ay Gün Bilgileriyle duvar takvimleri bilhassa şâyân-ı tavsiyedir. Çünkü tab'ıları ve cildleri gayet temiz ve nefis kâğıtları da birinci nev'idir." ifadesiyle tanıtmaktadırlar. 1919 yılında Milli Müdafaa Cemiyeti'nin İstanbul'daki yegâne satış mağazası görevini de üstlenen Mektepliler Pazarı sahibi Necati Memduh Biraderler, Cumhuriyet döneminde takvim ve ajandalarına verdikleri isimden ilham alarak Aygün ismini hem soyadı olarak alırlar hem de firmalarının ismini Aygün Kırtasiye'ye dönüştürürler. Takvim yayımında çeşit ve adet itibariyle Babıali'nin ünlü Afitab, Maarif gibi ajanda ve takvimcileri ile yarışacak konuma gelen Aygün takvimlerinin içerikleri de günün koşullarına göre değişime uğrar. İlk basılan takvimlerde Hz. Muhammed'in doğumu ve "Eyyam-ı Mübareke-i İslâmiye" büyük çerçevelerde ve birkaç sayfa tutarken 1930'lu yılların takvimlerinde bu yerlerde Gazi Mustafa Kemal'in fotoğrafı, hayatına ait önemli tarihler, Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili önemli bilgilere rastlanır. Çıkarılan takvim ve ajandalar muhtelif hacimlerde, cep takvimi, küçük takvim, muhtıra, ajanda gibi adlandırmalarla farklı amaçlara yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu nedenle Aygün takvimleri 48 sayfadan 300 sayfaya kadar değişen hacimdedir. Aygün takvimleri dil açısından da değişime uğrar. Takvimlerin kapağında sahiplerinin "Ticaret Mekteb-i âlisinden mezun" oldukları vurgulanan Aygün takvimlerinin dil devrimine uyarak 1930'lu yılların nüshalarında "Ekonomi ve Tecim Okulundan diplomalı" şekline dönüştüğü görülür. Klasik takvim bilgilerinin aksatılmadan verildiği, dört mevsime ait bilgilerin yer aldığı fasılları bulunduğu, sonuna veya ayların aralarına muhtıra ve notluk bölümlerin eklendiği takvimlerin sahibi Aygün Kırtasiye, 1960'lı yıllarda Tünel Meydanı üzerindeki dükkânlarına taşınır. 1929 yılında ölen Necati Bey'den sonra firmayı yürüten Memduh Aygün ise 27 Mart 1963 tarihinde ölür. Resim malzemeleri ve guvaş boyalar da üreten firmanın son idarecisi Sıtkı Salih Aygün [öl. 6 Mayıs 1999] ise 1988 yılında emekli olur ve firmanın ticari faaliyetine son verilir.



Necati Memduh [Aygün] Biraderlerin Bastıkları Takvim ve Ajandalar:



Muhtıralı Takvim-i Saadet. 1329 Sene-i Maliyesine Mahsus. İstanbul, 1328 [1912] 63 s. (Özege 14340)

Takvim-i Saadet. 1328 / 1330. [1912] İstanbul, Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası. [30] s. Resimli. (Özege'de kaydı yok.)

Muhtıralı Takvim-i Saadet. Üçüncü Sene. 1333 / 1332. 1914 / 1915. İstanbul, Vezneciler, Necati Memduh Biraderler, 1329. 64 s.

Muhtıralı Takvim-i Saadet. Sene-i Maliye 1332. Beşinci Sene. 1334 / 1335. 1916 / 1917. İstanbul, Vezneciler, Necati Memduh Biraderler, 1332. 42, [10] s. Resimli.

Musavver ve Muhtıralı, Takvim-i Saadet. 8'inci sene. Sene-i Resmiyye 1335 / Sene-i Hicriye 1337 / 1338. Sene-i Miladiye 1919. Tertib ve neşredenler: Ticaret Mekteb-i âlisi me'zunlarından Necati Memduh Biraderler. İstanbul, Matbaa-i Cedide Protopapa, 1335 / 1919. [90] s. Resimli.

Musavver ve Muhtıralı, Takvim-i Saadet. 9'uncu sene. Sene-i Resmiyye 1336 / Sene-i Hicriye-i Kameriye 1338 / 1339. Sene-i Miladiye 1920. Tertib ve neşredenler: Ticaret Mekteb-i âlisi me'zunlarından Necati Memduh Biraderler. İstanbul, Hilâl Matbaası, 1336 / 1920. [96] s. Resimli.

Musavver ve Muhtıralı, Takvim-i Saadet. 10'uncu sene. Sene-i Resmiyye 1337 / Sene-i Hicriye-i Kameriye 1339 / 1340. Sene-i Miladiye 1921. Tertib ve neşredenler: Ticaret Mekteb-i âlisi me'zunlarından Necati Memduh Biraderler. İstanbul, Hilâl Matbaası, 1339 / 1923. [100] s. Resimli.



Hâkimiyet-i Millî ilânını müteakib ilk neşr olunan Millî, Musavver, Yevmi Muhtıralı Ruznamçe-i Saadet. 1339 / 1923. İstanbul, 1339 / 1923. Tertip ve Neşr edenler: ticaret Mekteb-i âlisi me'zunlarından Necati Memduh Biraderler. [258 s.]

1926 – 1342 yılının Ay Gün Bilgisi. Mektebliler Pazarı Necati Memduh biraderlerin on beşinci sene neşriyatından. İstanbul, Kâğıtcılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi. 1341. Türk Tab'iyatı İş Yurdları müdir ve mekteb haritaları mürettibi M. Abdülkadir Bey tarafından tertib olunmuştur. [48] s. Resimli. (Aynı yıl yapılmış bir ikinci baskısı da vardır).

1926 - 1342 Yılının Ay Gün Bilgisi. Mektebliler Pazarı Necati Memduh Biraderler'in On Beşinci sene neşriyatından. İstanbul, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1341 / 1925. Türk Tabiatı İş Yurdları müdir ve mektep haritaları müretibbi M. Abdülkadir Bey tarafından tertib ve tab' olunmuştur. [256] s.

1927 Yılının Ay Gün Bilgisi. Necati Memduh Biraderler Ticarethanesinin On altıncı sene neşriyatından. Türk Tab'iatı İş Yurdları müdir ve mekteb haritaları mürettibi M. Abdülkadir Bey tarafından tertib olunmuştur.

İstanbul, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1927. 3. Tab'ı. [240] s.

Ay Gün Bilgisi. 1929. Mektepliler Pazarı'nın 18'inci sene neşriyatından. Sahip ve naşirleri İstanbul Yeni Postahane Caddesi Mektepliler Pazarı Abdülkadir Beyzade Necati Memduh Biraderler. İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1928. [256] s. Resimli.

Ay Gün Bilgisi. 1930. İstanbul Mektepliler Pazarı'nın 19'uncu sene neşriyatından. İstanbul, Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1929. 48 s.

Ay Gün Bilgisi. 1930. H. 1348 / 1349. R. 1345 / 1346. İstanbul Mektepliler Pazarı'nın 19'uncu sene neşriyatından. İstanbul, Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1929. 238 s. Resimli.

Küçük Takvim. 1931. İstanbul Mektepliler Pazarı'nın 20'nci sene neşriyatından. İstanbul, Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1931. 24 s.

Resimli Aylık Muhtıralı Ay Gün Bilgisi. 1932. İstanbul Mektepliler Pazarı'nın 21'nci sene neşriyatından. İstanbul, Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1931. [56] s.



Resimli, Aylık Muhtıralı Ay Gün Bilgisi. 1933. İstanbul Mektepliler Pazarı'nın 22'nci sene neşriyatından. İstanbul, Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1932. [56] s. Resimli.

Ay Gün Bilgisi. 1934. İstanbul Mektepliler Pazarı'nın 23'üncü sene neşriyatından. İstanbul, Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1933. [246] s.

Ay Gün Bilgisi. 1934. İstanbul Mektepliler Pazarı'nın 23'üncü sene neşriyatından. İstanbul, Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1933. [48] s.

Malumatlı Ajanda.1935. 24'üncü sene. İstanbul Mektepliler Pazarı'nın 24 üncü sene neşriyatından. İstanbul, Selâmet Matbaası, 1934. [302] s.

Aygün Bilgisi. 1935. İstanbul Mektepliler Pazarı'nın 24'üncü sene neşriya-

tından. İstanbul, Selâmet Matbaası, 1934. Tertip eden Ticaret Mektebi âlisinden mezun Abdülkadirzade Memduh. [48] s.

Aygün Acendası 1936. Okullular Pazarı'nın 25'inci yılı yayınlarından. İstanbul, Selâmet Basımevi, 1936. [264] s. Resimli.

Aygün Bilgisi 1936. Okullular Pazarı'nın 25'inci yılı yayınlarından. İstanbul, Selâmet Basımevi, 1936. [48] s.

Ay Gün Acendası. 1937. Okullular Pazarı'nın 26'ncı yılı yayınlarından. İstanbul, Selâmet Basımevi, 1936. Çıkaran Yüksek Ekonomi ve tecim okulundan diplomalı Memduh Aygün. [288] s.

Aygün Acendası 1938. Ressam ve Okurlar Pazarı'nın 27'nci yılı yayınlarından. İstanbul, 1937. [252] s. Resimli. Deposu: Yeni Postane Caddesi No: 52.



Aygün Bilgisi duvar takvim fotoğrafları: Gökhan Akçura Arşivi.

Aygün Bilgisi. 1939. Ressam ve okurlar Pazarı'nın 28'inci yılı yayınlarından. İstanbul, 1938.

Aygün Bilgisi. 1941. Ressam ve okurlar Pazarı'nın 30'uncu yılı yayınlarından. İstanbul, O. Aktaryan Basımevi, 1940. [48] s.

Aygün Bilgisi. 1943. Ressam ve okurlar Pazarı'nın 32'nci yılı yayınlarından. İstanbul, O. Aktaryan Basımevi, 1942. [48] s. Resimli.

Aygün Bilgisi. 1944. Ressam ve okurlar Pazarı'nın 33'üncü yılı yayınlarından. İstanbul, O. Aktaryan Basımevi, 1943. [48] s. Resimli.

Aygün Bilgisi. 1945. Ressam ve okurlar Pazarı'nın 34'üncü yılı yayınlarından. İstanbul, Marifet Basımevi, 1945. [48] s. Resimli.

Pirelli Takvimleri Çok İyidir!

NAZİF TOPÇUOĞLU

Sexual intercourse began
In nineteen sixty-three
(Which was rather late for me) –
Between the end of the Chatterley ban
*And the Beatles' first LP.**
Philip Larkin *(*Annus Mirabilis*, 1967)*



1972 takviminden.

1960'ların İngilteresi'nde ortaya çıkan bu takvimler uzun süre hem zamanın kültürel değişiminin etkisinde kaldılar, hem de bu değişimin ön saflarında yer aldılar. Neden söz ettiğimi anlamak için hatırlamaya çalışalım, Beatles daha yeni yeni

* Bin dokuz yüz altmış üçte / Başladı cinsel ilişkiler / (Epeyce geç benim gibisi için)- / Yeni kalkmıştı Chatterley yasağı / Ve henüz çıkmamıştı / İlk Beatles uzunçaları.

ortaya çıkıyordu, İngiltere'de D.H. Lawrence'ın "Lady Chatterley'in Aşkı" mahkemeden yayımlanabilir iznini o yıllarda almıştı, fakat 'Fanny Hill' hâlâ yasaktı. Hipilik, çiçek çocukluğu, serbest aşk, doğum kontrol hapı, çıplaklık vs. boyutlarıyla 'cinsel devrim'den ancak belli bir utangaçlıkla söz edilebiliyordu. İnsanlar II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa'nın genelinde ilk defa belli bir refah düzeyini yakalamaya başlıyorlardı. Profumo skandalı, soğuk savaş vs. gündemdeydi. Daha Ay'a gidilmemişti, Kennedy'lerin sadece biri vurulmuştu.

Böyle saf, masum, gözlerin çeşitli nedenlerle parıldadığı ve insanların yerli yersiz kahkahalar attıkları bir ortamda, 1964 yılında, İngiliz piyasasında söz sahibi olmak isteyen nispeten ufak bir İtalyan lastik firması, hem kendinden söz ettirecek hem de zamanın nabzını tutacak bir halkla ilişkiler malzemesi olarak bu takvimi icat etti.

Antonioni'nin *Blow Up* filmini yapmasına daha iki-üç yıl vardı, ama sanırım ki Pirelli takvimleri olmasa bu film de olmazdı. Aynı mantık ve özellikler: "*swinging* London", İtalyan yaratıcılığı ve zevki, bol fakat 'doğal' bir cinsellik, yani uzun bacaklı yarı çıplak kızlar– ve çıplaklıklarından utanmıyorlar. Onlar birer insan, 'Mal' değil, onlarla konuşabilir, yemeğe çıkabilirsiniz. Başka bir düzeyde, gezegende vs. değiller. Yani, erişilmez sahne idolleri, bol makyajlı, pahalı giysili, olgun ve yaşlı değiller. Sizin benim gibi insanlar, sokaklarda binlercesini gördüğünüz 'Çiçek çocukları' sanki. Bunlar kendi vücutlarının zenginlik ve gücünün farkında olduklarını hissettiren ifadelerle poz veren çağdaş kadınlardır.

Gerçekten de, Pirelli takvimleri 25 yıldır yayımlanıyor, ama birkaç kesintiyle. Önce 1967'de yayımlanmadı nedense, cesaretleri mi kırılmıştı acaba? Daha önemlisi, 1975-1983 arası olan uzun süreli kesintidir. Bunun bir açıklaması, o yıllarda sokaklardaki çıplaklığın takvimdekini aştığı ve herhalde yaşayanlar için daha ilginç olduğu şeklindedir. Fakat, daha gerçekçi nedenler, sanırım, Ortadoğu'daki savaş, petrole yapılan zamlar, Avrupa'daki ekonomik kriz ve benzeri boyutlarda araştırılabilir.

60'lı yılların bolluğu ve rahat tüketim devri kapanmıştı, çok fazla özgürlük ve çok fazla zenginlik vardı; nitekim, petrol krizi ve rasyonelleşen ekonomi, küçük arabalar ve "benzin israfına son, üç ampulden birini söndür, küçük güzeldir" gibi sloganlar eşliğinde ekoloji ve enerji sakınımı devri başlamıştı. Watergate ve Vietnam da üstüne tuz biber ekiyordu. Kimse için arabalar –ve lastikleri– artık o kadar adı duyulmak istenen nesneler değildi.



1999 takviminden.

Cinsellik ise eşinle dostunla yaptığın özel birşeydi, konuyla ilgilenenler bunun takvimlerde –veya Playboy vs. benzeri dergilerde– afişe edilmesinden özel bir haz duymuyorlardı. Cinsel özgürlüklerin kabulüyle, bunlardan yararlanarak cinselliğin istismar edilmesinin farklı şeyler olduğunun ayrımına varılmaya başlanmıştı. Cinsel devrim amacına ulaşıyordu, artık cinsellik tüketilecek bir meta değildi. Philip Larkin gibilere de, sadece "cinsel devrim geldiğinde benim için çok geçti" falan demek kalıyordu. Jimmy Carter yüzyılın en dini bütün ABD başkanıydı, Feminizm etkin bir ahlakî güç haline geliyordu.

Arkasından, Reagan'lı yıllar ve 'serbest piyasa' ekonomisi beliriverdi. Her şeyin fiyatı ve amacı belliydi. Bu ortamda ve uygun biçimde 1984 yılında, "Cehalet Kuvvettir" devrinde, modern Pirelli takvimi, iyi hesaplanmış ve kurnazca hazırlanmış bir ürün olarak, tekrar karşımıza çıktı! Bu sefer ilerlemiş reklam fotoğrafçılığı bağlamında ve bunun 'Sanat' olduğu iddiasıyla, cinsellik saklanıyor, ikinci plana atılıyordu. Zaten artık yasaklanmış, zor bulunur bir malzeme değildi, 60'larda hayal bile edilemeyen birçok şey yapılabiliyordu. Örneğin göğüs uçlarını göstermek serbestti, bir tek, Rönesans resminde ve Japonya'da da olduğu gibi, kıl-tüy yasaktı, o kadar. Kovalar dolusu para alan profesyoneller olarak, foto-modeller ve fotoğrafçılar zaten hallerinden memnundu.

Mala mülke dayalı prestij çağında, markalar saltanatında, Pirelli takvimi de yerini alıyordu. Philip Larkin benzeri, tıfıl gençliklerini 60'lı yıllarda harcamış onca koca adam için ise bu takvim kayıp zamanları yakalamanın yeni bir yoluydu. Artık paraları da vardı, konumları itibariyle de takvimin dağıtıldığı bilmem kaç bin 'seçkin' kişi arasına girebilirler, veya bunların birinden, tehdit, rüşvet, gülücük veya menfaat karşılığı bu takvimlerden elde edebilirlerdi. Böylece, yeni sevgili, metres veya karılarını, yeni Harley-Davidson'larıyla dolaştırdıktan sonra birlikte yapacak bir şeyleri olurdu: Takvimin karşısına geçip (pros)tatlı (pros)tatlı sayfalarını çevirebilirlerdi. Haydi bunu beceremediler, 1997 sonunda, takvimlerdeki fotoğrafların sergilenmesi üzerine yayımlanan ve Amerikan Esquire'ının yılın en iyi fotoğraf kitabı olarak seçtiği kataloğu olsun satın alabilirlerdi. Çünkü derginin editörü Scott Omelianuk'un büyük bir siniklikle belirttiği gibi, Pirelli takvimi günümüzde tam anlamıyla, "Politik Olarak Doğru" bir Pornografiydi!

1971 yılında artan masrafları kısmen de olsa karşılayabilmek için takvimi parayla satma çabası geri tepmişti. Onun özelliği sadece seçkin bir

kitleye dağıtılıyor olmasıydı. Belki de bu takvimlerin en ilginci olan 1972 takvimi farklıydı. Bir kere fotoğrafları bir kadın, Sarah Moon, kendine özgü tarzını koruyarak çekmişti. Cinsel devrim ve özgürlük dolu yılların erkekleri çıplaklık görmekten bıktırdığı varsayımına dayanan bu takvimde eski zamanlardaki gibi süslenmiş hassas ve kırılgan kadınlar, esrarengiz ifadelerle dolanıyorlardı. Özellikle araba lastiğine ilgi duyan erkeklerin böyle bir özlem duyabilecekleri savına katılmak gerçekçi olamazdı. Sonuçta da, fazlasıyla romantik ve cinsellikten uzak olduğu ileri sürülen bu takvim pek yandaş bulamamıştır. Arkasından gelen sözü edilmeye değmez iki takvim de tepki olarak garaj erotizmini fazlasıyla içermekteydiler. Pirelli 1974 yılında İngiltere ve İtalya'da zarar edince, takvim üretimine son vermek için gerekli bahane bulunmuş oldu. Aslında, bir yandan feministlerin baskısı bir yandan da durmayan erotik talepler arasında sıkışmış, yaratıcılık yönünden çıkışı olmayan bir yoldaydılar.

Pirelli takvimleri uzunca bir aradan sonra, getirisi inceden hesaplanarak, ve değişen değerler ve post-modern kültürel ortama uyumlu bir tanıtım aracı olarak tasarlanmaya başlandı. 1984 yılında takvimin yeniden çıkmaya başlamasıyla potansiyel müşteriler arasında üçte bir civarında seyreden Pirelli markasının tanınırlık oranı, kısa sürede %70'lere fırladı. Çok fazla taklit edilmesi de takvimin ticarî anlamda başarılı olduğunun göstergesidir.

1988 önemli bir dönüm noktası oluşturur; Pirelli, lastik piyasasının liderleri arasına girmiş ve özellikle meraklılar tarafından ısrarla aranan bir marka haline gelmiştir. Takvim de uluslararası üne kavuşmuştur. Bunların sonucunda, Pirelli Takvimleri'nde bir ciddileşme, 'Yüksek Sanat' havalarına girme eğilimi görülmeye başlar. Artık araba tamirhanelerine asılacak, erotik yanı ağır basan bir *Pin-up* takvimi yapılması istenmez. Büyük ve ağırbaşlı bir şirket imajına bu yakışmamaktadır. 1988 takvimi 'Bale' konuludur, araba aksesuarlarından maskeler vs. giyen dansçılar yalın bir fon üzerinde, tüllere sarınarak dans hareketleri yaparlar. Erotizm uzaktadır. Bu arada fotoğrafçılık da dünya üzerinde bir sanat olarak algılanmaya başlamıştır.

Bu düşüncelerin etkisinde ortaya çıkan ikinci örnek olarak Joyce Tenneson'un 1989 takvimi tamamiyle fotoğrafçının neo-klasik üslubunu yansıtır. Buradaki fotoğraflar onun kendi sanatsal işlerinden pek farklı değildir. Banal bir 'Astroloji' konsepti çevresinde (her ay bir burç'u temsil eder) romantik ve hüzünlü bir çıplaklık görülmektedir. Yaratıcı ağırlığı zımnen de olsa kabul edilen fotoğrafçı, artık Sanat Yönetmeninden önde gelmektedir.

İlk defa Sarah Moon'da denenip pek başarılı bulunmayan bu strateji günümüzde, özellikle Richard Avedon gibi kuvvetli sanatsal kimliklerin yaptığı takvimlerde, iyice belirginleşir. Arthur Elgort ve Herb Ritts gibi moda dünyasının ünlü fotoğrafçıları da birkaç kere nasiplerini alırlar. Takvimlerde fotoğrafçıların kimlikleri ve kişisel yaklaşımları ön planda tanımlayıcı öğeler olarak görülmeye başlar. Yalnızca sıklıkla kullanılan süper-modellerin kimi zaman "sahne çaldıkları" olur. İş tamamiyle bir medya-pazarlama-şöhret yaratma ve şöhretten faydalanma olayına dönüşmüştür. Fotoğrafçılar ve modeller günümüzde o denli ünlü olabiliyorlar ki takvimde onların çalışmış olması Pirelli için bir övünç kaynağı haline geliyor. Eskiden bunun tam tersi söz konusuydu, hatta Norman Parkinson bile, 70 küsur yaşındayken bu işi aldığına o kadar memnundu ki, Pirelli takvimi çekmeyene fotoğrafçı denmez gibisinden bir söz söylemişti! (Bu bahaneyle belirtmeliyim ki, onun çektiği 1983 takviminden, lüks bir malikanede itişip kakışan İman ve Anna Andersen'in fotoğrafı benim aklımda kalan en matrak Pirelli takvim fotoğrafıdır.)

Günümüzde Pirelli takviminin dünya çapında büyük bütçeli ve önemli bir 'iş' haline gelmiş olması ilk örneklere nostaljiyle bakmamıza neden oluyor. 60'ların sonu ve 70'lerin başındaki saflık ve naifliği özlemle hatırlıyoruz. Bu yüzden, ince hesaplar ve piyasa araştırmalarıyla biçimlenmiş sentetik üretimlerin, ne kadar 'kusursuz' olurlarsa olsunlar –belki de özellikle bu nedenle– kendi kendinin taklidi Kitsch işler haline geldiklerini düşünmeden edemiyoruz. Bunların herhangi pahalı bir *upmarket* reklam fotoğrafından farkı kalmıyor. Artık 1970 Pirelli takviminin fotoğrafçısı Giacobetti'nin sözlerini bu piyasalarda duymak olanaksız: "Birkaç kızla deniz kenarına gidip birtakım grafik işler yaptık."**

P.S.: Belki birkaç yıl sonra yeni Pirelli Takvimleri'ni Cindy Sherman veya Duane Michaels'dan bekleyebiliriz, ama bu gidişle Nan Goldin'in yapması daha muhtemel gibi geliyor. Bu arada, Annie Leibowitz henüz bu takvim için fotoğraf çekmedi mi? En uygunu o olsa gerek diye düşünüyorum. Türkiye'de birine yaptırmaya kalksalar, benim favorim Erol Atar olacaktır, Tamer Yılmaz veya Paul McMillen değil!

** Bu sözlerin hatırlattığı benzer bir olay, Kate Moss ile o zamanki sevgilisi fotoğrafçı Mario Sorrenti'nin Virgin adalarında tatil yaparken çektikleri fotoğrafların Calvin Klein tarafından görülmesi üzerine, 1990'ların başında yaşandı. Fakat bunun farklı sonucu CK'in onları meşhur *Obsession* fotoğraflarını çekmeleri için tekrar aynı yere, makyajcı, setçi vs.den oluşan kalabalık bir orduyla birlikte yollamasıydı.

29 Şubat'ta Doğan Bahtsızlara Teselli

GEORG CHRİSTOPH LİCHTENBERG

Ne derseniz deyin, yalnızca dört yılda bir doğum günü olan bir insan öbür insanlar gibi değildir. Ve ömrü boyunca yeterince doğum günü olmayan bir kişi, pek çok bakımdan, babalarının sayısı kabarık olan gariban milletinden daha talihli değildir bana kalırsa; gerçekten de, içimizdeki ölümsüz adam için, var olmasına ve yaşamasına, kendisinin dışında, türdeşlerinin de sevindiğini görmekten, hissetmekten, hattâ gizlice bunun tadını çıkarmaktan daha hoş ne vardır? Bu sevinç bazen yapmacık olabilir kuşkusuz –bir hayli örneğimiz var– ama yine de, insanların sanki seviniyormuş gibi yapmak zorunda kaldığını görmek de oldukça keyiflidir. Yapmacıksız sevinç sevgi belirtisidir, orası doğru; buna karşılık içtenliksiz sevinç, sayısız durumda çok daha değerli olan saygı ve çekinmeyi gösterir. Basit bir hesaplamadan sonra görülür ki, 29 Şubat'ta doğan bahtsız varlık, öbür insanlarla karşılaştırıldığında, ömrü boyunca sevinç gösterme fırsatlarının en az yüzde yetmiş beşini kaybeder. İşte işin acı yanı da budur. Kaybedilen, gönül okşayıcı bir söz, bir şarkı ya da özgün bir şiir olsun, kurdelalar, çiçekler, pastalar, havai fişekler, ışık gösterileri ya da top atışları olsun, yüzde yetmiş beşi hep buharlaşıp gider. Aslında bu mesele birinci derecede önem kazanabilir. Düşünün ki bizim bahtsız kişi bir krallık naibi ya da bir ilkokul öğretmenidir ve doğum günü için armağan verilmesini zorunlu kılma hakkına sahiptir; dört kereden üçünde var olmayan bir tarihte verilmek üzere böyle

–e.n. Bu metnin orijinali Almancadır. Bu çeviri ise, *"Consolations à l'adresse des malheureux qui sont nés au 29 Février"* adıyla yayımlanan Fransızcasından yapılmıştır. (José Corti, Collection romantique, n: 21, 1990)

bir armağan talebinde nasıl bulunabilir? 29 Şubat'lar, şubatın 28 çektiği yıllarda düpedüz çıkmaz ayın son çarşambası değil midir? Çıkmaz ayın son çarşambası* yalnızca basit, şiirsel bir fasafisoysa, soylu ve zamanı geçmiş bir bilgiçlikle bu kibar deyiş uydurulmuşsa, buna karşılık 29 Şubat'lar, dört yılda üç kez, gerçek, sağlam, sıradan yaşamın ve günlük düzenin incelikten uzak birer fasafisosudur; bu da apayrı bir konudur. Berikinden söz edilir ama öteki hissedilir. –Demin söylenenler eksikliğin somut yanına değiniyordu ama manevi açıdan kayıp daha da fazladır. Çünkü herkes bilir ki her insan, doğum gününde, bir şeyi yapmak konusunda ciddi ciddi söz verir kendi kendine; D. Johnson gibi gelecekte daha erken kalkmak konusunda, bir sonraki yıl Kutsal Kitap'ı kesinkes baştan sona okumak konusunda örneğin; ya da falanca hanım gibi artık brendi içmemek konusunda; dolayısıyla 29 Şubat'ta doğan kişi bütün bu yararlı kararlardan yoksun kaldığını görür; kaldı ki karar verme aşamasına bile gelinemeyince uygulamaya neler olduğunu iyi bilirsiniz. Elbette daha önünde yeni yıl olduğu söylenebilir bu kişiye. Ama yanıt vermek denemez buna, çünkü sıradan insanlar için de yeni yıl vardır, üstelik yüzde yetmiş beşi de eksiksiz durur. İşin en üzücü olan yanı şudur: Bu yüzyılın bize getirdiği başka birtakım bahtsızlıklar gibi bu bahtsızlık da, yüzyılın sonuna doğru daha da beter bir hal alır. Çünkü 1796 yılı (bu yüzyılın en son artık yılı) bittiğinde sekiz yıl boyunca bir daha başka artık yılımız yoktur. Sonuç olarak, 29 Şubat 1796'da doğan ve sözgelimi 28 Şubat 1804'te ölen bir çocuk gerçek anlamda tek bir doğumgünü bile yaşamadan sekiz yıl geçirmiş olacaktır, elbette, hesaba katılmaması gereken ve sözcüğün özgün kutlama anlamında gerçek bir doğum günü olmayan, o talihsiz doğum gününü saymazsak.– [...]

"29 Şubat'ta doğan birisi doğum gününü ne zaman kutlamalı?" sorusu tanınmış bir gazete tarafından oldukça ciddi bir biçimde ortaya atılmış ve yanıtsız bırakılmış olmasaydı, biz bu gülünç konuyu ele almazdık. İşte yanıt, işte tesellisi:

İnsan kuşkusuz belirli bir günde, kesin bir tarihte doğar ama dünyaya gelişi, ilk soluğu alışı bir an meselesidir. O belirli anda güneş tutulum dairesinin belirli bir noktasında bulunur. Güneş yeniden tam o noktaya geldiğinde insan da bir yaşında olur; ve o an hangi güne rastgeliyorsa, takvimdeki adlandırılışı ne olursa olsun, o gün o kişinin gerçek anlamda doğum

* Romalılarda her ayın birinci gününe (Latince) calendae denir. Fransızcada calendes grecques [Yunan calendae'si] çıkmaz ayın son çarşambası demektir, çünkü Yunanlılarda calendae yoktur. (ç.n.)

günüdür. Bana kalırsa durum çok açık. Dolayısıyla, "29 Şubat'ta doğduysam doğum günümü ne zaman kutlamalıyım?" sorunu/sorusu aşağıdaki yolla bütünüyle çözümlenecektir; böylece, soruların ortaya konma ve çözümlenme biçiminde aşağı yukarı şöyle açıklanacaktır:

1) Doğduğun saniye, dakika ya da saati öğren; ya da nüfus kütüğünden hangi gün doğduğunu bul; ama doğumun bütün gün sürmediğine göre kesin bir tahminde bulunmak zorundasın, sözgelimi gün ortası yani öğleyin.

2) Doğduğun yıla ait bir gökbilim takviminden doğduğun anda güneşin nerede olduğunu (uzaklığını) bul. Kendin hesaplayabiliyorsan ne âlâ, ama öyle olsaydı başlangıçtaki o basit soruyu sormazdın zaten.

3) Doğum gününü kutlamak istediğin yılın takviminden de güneşin tam o uzaklıkta bulunduğu günü bul: hangi gün olursa olsun o gün senin doğum günündür. Böyle böyle ilerleyerek, burada söz konusu olan meseleyi hiç bilmiyorsan, seni çok şaşırtacak bir şeyi fark edeceksin, o da şu: Başka herhangi bir günde doğmuş olsaydın, sözgelimi 1 Mayıs'ta, yine de, bazı durumlarda, doğum gününü 30 Nisan'da, hattâ 2 Mayıs'ta kutlamak zorunda kalabilirdin; ve pek muhterem kişilerin doğum günleri bile bazen büsbütün yanlış zamanda kutlanır; sonuç olarak 29 Şubat'ta doğmuş birisi, doğum gününü alışılagelen yöntemin zorunlu kıldığı günden başka bir günde kutlaması gereken tek insan değildir her zaman.

Bu durumu şu olguyla açıklarız: Yıl, numero rotundo 365 günden değil yaklaşık 365 gün 6 saatten oluşur, oysa günlük işlerimizi böyle bölünmüş günlerle bağdaştırmak olanaksızdır. Sanki yılın kendisi de bizden ve pek muhterem kişilerden daha kısmetli değildir. Her halükârda, yılın doğum saati de dört seferden üçünde yanlış zamanda kutlanır. Çoğunlukla eski yılın ölümüne, o on sekiz saat daha can çekişirken, gürültü patırtı ederek sevinilir; ve yeni yıl da henüz doğmadan on sekiz saat önce alkışlanır vs. Aşağıdaki tablo, 29 Şubat'ta doğan ve –hiç kimse takvimi ileri sürerek karşı çıkmaksızın– doğumgününü şenlikle şölenle kutlamak isteyen kişiye yol göstermek için birebirdir.

29 Şubat sabahı saat on ikide doğan kişi doğum gününü, daha doğrusu doğum saatini, ertesi yıl 28 Şubat sabahı saat 6'da, ikinci yıl 28 Şubat'ta öğleyin, üçüncü yıl 28 Şubat akşamı saat 6'da, dördüncü yıl 29 Şubat'ta gece yarısı kutlar.

29 Şubat sabah saat 6'da doğan kişi:
ilk yıl 28 Şubat'ta öğleyin,

ikinci yıl 28 Şubat akşamı saat 6'da,
üçüncü yıl 28 Şubat'ta gece yarısı ya da 1 Mart'ta,
dördüncü yıl 29 Şubat sabahı saat 6'da.

29 Şubat'ta öğleyin doğan kişi:
ilk yıl 28 Şubat akşamı saat altıda,
ikinci yıl 28 Şubat'ta gece yarısı ya da 1 Mart'ta,
üçüncü yıl 1 Mart sabahı saat altıda,
dördüncü yıl 29 Şubat'ta öğleyin.

29 Şubat'ta akşam saat altıda doğan kişi:
ilk yıl 28 Şubat'ta gece yarısı ya da 1 Mart'ta,
ikinci yıl 1 Mart sabahı saat altıda,
üç üncü yıl 1 Mart'ta öğleyin,
dördüncü yıl 29 Şubat akşamı saat altıda.

Demek ki insanın, doğum gününü belirleyen doğum saatini, artık-yıl işleri yerli yerine oturtana kadar, her yıl altı saat gecikmeyle kutlaması gerekiyor. Sözlerimizi noktalamak için, artık-yıl olmayan 1800 yılı üstüne de birkaç söz söyleyelim. Sözgelimi 29 Şubat 1796'da akşam saat on birde doğan bir çocuğun, az önce açıkladığımız kurala göre, doğum saatini akşam saat beşte kutlaması gerekiyor. 1800 ve 1900 yıllarının, 2000'in tersine, neden artık yıl olmadığına gelince (her şeyin olduğu gibi kaldığını düşünürsek), 1800 yılının takvimi için açıklamasını vereceğiz, ama bundan böyle kendiniz bilgi edinirseniz daha iyi olur.

Sonuç kısaca şöyle: Eğer insan doğum gününü, daha doğrusu doğum saatini, yalnızca tarih ile saatin çakıştığı zaman kutlamak istiyorsa, o zaman her dört yılda bir tek bir gerçek doğum günü olacaktır. Dolayısıyla 29 Şubat'ta doğan kişi doğumgününü bazen 28 Şubat'ta bazan 1 Mart'ta kutlayacağını bilmelidir. Cahil kişi, yanlış olmadığı halde öyle sanacaktır; başka bir gün doğan ve doğum gününü tarihe göre kutlayan da gerçekte çoğunlukla yanılır ama hiçkimse bilmez bunu. Yaşamda karşılaştığımız binlerce başka olayda olduğu gibi burada da her şey durum-koşul meselesidir, koşulların elverişli ya da elverişsiz oluşuna göre kâh yanılgıya düşmemize karşın bilge sanırlar bizi, kâh bütün bilgeliğimize karşın bir kayıp kuzu sanırlar.

Fransızcadan çeviren: Elif Gökteke

Minyatürlerle Osmanlı'da Burçlar ve Gezegenler

METİN AND

Gökyüzündeki yıldızlar insanoğlunu başlangıçtan beri çok ilgilendirmiştir. Yalnız bunların kendisi değil; yıldızlar, yılın ayların mevsimlerin haftaların ve günlerin; gecenin gündüzün; sıcağın-soğuğun, kısacası insanoğlunun yaşaması için zorunlu olguların ve evrenin şaşmaz düzende döngüsünün kaynağı olduğundan, insanoğlunu bunları tanrılaştırmaya, bunlarla ilgili ritüeller, danslar yaratmaya itmiştir. Tarımda ve hayvancılıkta başarı için sürekli göğü gözlüyorlar, yeryüzünü yıldızların yönettiğine inanıyorlardı. Ritüeller simgesel olarak evrenin hareketini



Burçlar ve gezegenler. (Resimler: Metin And Arşivi)

taklit ediyordu. Bizim kültürümüzden bir örnek vermek gerekirse Orta Asya Şamanı'nın gösterimi ile bunun bir uzantısı olan Tarikatların semaında diğer yandan Alevî semahlarında bu simgesel ilişkiyi buluruz. Buradan da yıldız tapınımı başladı. Eski Mısır'dan başlayarak tüm mitologyalar gök cisimlerini tanrılaştırdı. Bunların en önemlileri Güneş ve Ay'dı.

Gök cisimleri mitologyasında en önemli yeri Burçlar ve Gezegenler alır. İnsanlar bir bakıma kaderlerini bunlara bağlamışlardır. Bu, günümüzde de böyledir. Minyatür sanatı bakımından burada verilen örneklerde de görüleceği gibi, çok ilginç minyatürlerle görüntülenmişlerdir. Burçlar, Kur'an'da dört sûrede geçer. Bunlar bir kale burcu olarak gösterilmiştir. *[Nisâ S. 78].* Üç sûrede de çoğul olarak (burûc) gökteki burçlar olarak geçer *[Hicr S. 16 & Furkân S. 6 & Burûc S. 1]*. Bunlardan sonuncu sûre *Burûc* başlığını almaktadır.

On iki burç, Osmanlıca - Türkçe ve Batı dillerindeki adlarıyla şöyledir:

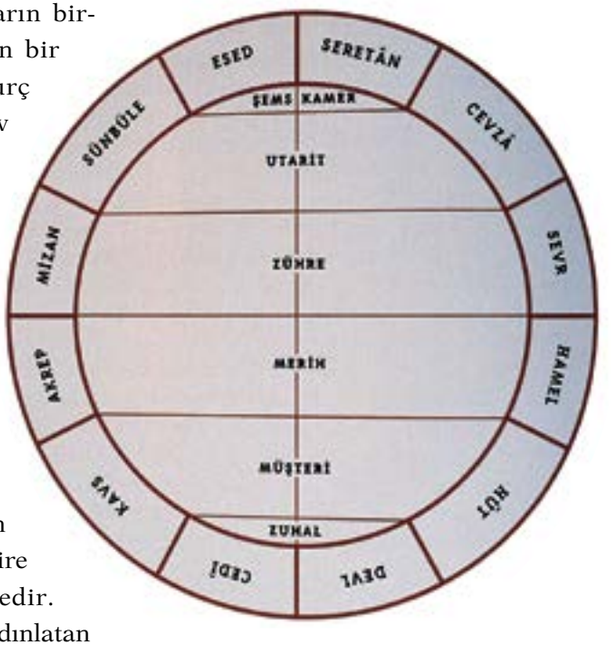
1) Hamel = Koç = Aries (21 Mart-20 Nisan)
2) Sevr = Boğa= Taurus (21 Nisan-21 Mayıs)
3) Cevzâ= İkizler= Gemini (21 Mayıs-22 Haziran)
4) Seretân= Yengeç= Cander (22 Haziran- 22 Temmuz)
5) Esed= Aslan= Leo (23 Temmuz-22 Ağustos)
6) Sünbüle= Başak= Virgo (23 Ağustos-22 Eylül)
7) Mizân= Terazi= Libra (23 Eylül-23 Ekim)
8) Akrep = Akrep = Scorpius (24 Ekim-21 Kasım)
9) Kavs= Yay= Sagitarius (22 Kasım - 20 Aralık)
10 Cedî= Oğlak= Capricomus (21 Aralık-20 Ocak)
11) Delv= Kova= Aquarius (21 Ocak-19 Şubat)
12) Hût= Balık = Pisces (20 Şubat-20 Mart)

Burçların on iki olması Roma'da gerçekleşmiştir. Çeşitli kültürlerde bunların sayısı çok daha fazladır. Örneğin Tanrı Baal (ya da Bel) gökyüzünü kurarken on iki ayın her biri için üçer burç dikmişti. Bunların gök kuşaklarını saptamak için de Nebiru durağını (Jüpiter gezegeni) yerleştirmişti. Tanrı Marduk ise yörüngeyi on iki burca bölmüştü. Asur-Bâbil'de burç adları şöyledir: Kusarikku (Koç), Alpu (Boğa), Tuamu rabûti (İkizler), Pulukku (Yengeç olabilir), Aru (Aslan), Siru (Başak), Zibânitu (Pence anlamına), Akrabu (Akrep), Kastu (ok), Saha (Keçi?), Ka (Kova?), Nunu (Balık). Eski Yunanlılarda burçlara ilk değinen Homeros olmuştur. Yunan matematikçi Eudoxus'a göre 44 burç vardır. Ptolemy ise 48 burcu sıralar. Bunların hayvan adları almasının Hipparchus ile gerçekleştiği sanılmaktadır. Günümüzde Zodiak olarak kullanılan sözcük Yunanca *Zôdiakos Kylos* (hayvanlar halkası) ya da *to zôdia* (küçük hayvanlar) sözcüklerinden çıkmıştır.

Hindularda Budizm'de 28 burç vardır. Bunlara *nakşara* deniliyordu. Bunlar Brahma'nın dünyayı yaratması için varedilen sekiz canlıdan biri olan Daksa'nın kızlarıydı. Tanrı sayılan bu burçlar insan üzerinde doğrudan etkiliydi.

Yukarıda belirtildiği gibi on iki burç adı Romalılarca belirlenmiştir. Onlara göre on iki burcun her biri insanın bellli bir yönünü etkilemektedir. Koç burcu insan bedeni ve kişiliğini, Boğa burcu zenginliği, İkizler burcu bilgi ve anlatım gücünü, Yengeç burcu sadakati, dehayı ve merak itkisini, Aslan burcu soy, zevk ve hayalciliği, Başak sağlığı ve görev bilincini. Terazi burcu evlilik ve ortaklık duygusunu, Akrep burcu yeniden doğmayı ve ölümü, Yay burcu ideolojiyi, öteki ülkelerle ilgiyi, Oğlak burcu meslek, makam ve rütbeyi, Kova burcu umut ve dostluğu, Balık burcu sınırlama ve kuşatma güdüsünü etkiliyordu.

Önce on iki burca sonra da yedi gezegene geçmeden önce bunların birbirleriyle ilişkisini gösteren bir çizelgeye bakalım. Her burç bir veya iki gezegenin ev veya hanesidir, ya da beytidir. Yalnız Güneş'in ve Ay'ın birer beyti vardır. Ortadan iki yarım daireye ayrılmakta, bir yarım daire Esed burcu ile, öteki yarım daire ise Seretân burcundan başlamaktadır, burada Esed burcu beyti Kamer'in beyti seretân burcudur. Birinci yarım daire Cedî, ikinci yarım daire ise Delv burcuyla bitmektedir. Yalnız geceyi ve gündüzü aydınlatan Güneş ve Ay'ın birer beyti olmasına kar-



Burç ve gezegen ilişkisi.

şın, öteki gezegenlerin her birinin ikişer beyti bulunmaktadır. Bunlar simetrik olarak iki yarım dairede karşılıklı durmaktadırlar.

Gezegenlerle burçlar arasındaki beytten başka, bunların ilişkilerinden üç durum daha vardır. Bunlar Osmanlıca deyimlerle gösterilirse: *Vebâl, şeref ve hubût'*tur. Bunların ilki düşüş, ikincisi yükselme, üçüncüsü ise güçten düşmedir. Bu üç durum aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir. Bir örnek verirsek Güneşin *şeref*'i Koç, *hubût*'u Mizân burcudur. Bu bir sapmadır, sönmedir. Bunu aşağıdaki çizelgede görebiliriz.

BURÇLAR	**BEYTİ**	**VEBALİ**	**ŞEREFİ**	**HUBÛTU**
HAMEL	Merih	Zühre	Şems	Zuhal
SEVR	Zühre	Merih	Kamer	
CEVZÂ	Utarid	Müşterî		
SERETÂN	Kamer	Zuhal	Müşterî	Merih
ESED	Şems	Zuhal		
SÜNBÜLE	Utarid	Müşterî	Utarid	Zühre
MİZÂN	Zühre	Merih	Zuhal	Şems
AKREP	Merih	Zühre		Kamer
KAVS	Müşterî	Utarid		
CEDÎ	Zuhal	Kamer	Merih	Müşterî
DELV	Zuhal	Şems		
HÛT	Müşterî	Utarid	Zühre	Utarid

Bu dörtlü durumu en iyi gösteren minyatürleri bu yazıya aldık [Bibliothèque Nationale *suppl. turc 242]*. On iki burcu gösteren bu minyatürlerde Beyti olan burçla gezegen birlikte büyük olarak gösterilmiş, altındaki üç durumu gösteren üç gezegenin resimleri küçük olarak gösterilmiştir. Bu dört durumda Beyt ile Şeref durumları gezegenin etkisinin en güçlü olduğu; *vebâl* ile *hubût* durumları ise etkisinin en güçsüz olduğu durumlardır. Ayrıca iki nokta daha vardır: *Evc-irif'at 21* Haziran'da Dünya'nın Güneş'ten en uzak bulunduğu nokta, *Hadîd* ise Ay ve başka gezegenlerin Dünya'ya en yakın olduğu noktadır. Bunların saptanması ile ayrıntılı astroloji haritaları hazırlanır, bunlarla müneccimler, astrologlar yıldız falına bakarlar.



Cevzâ (İkizler)

Buradan burçların tanıtımına geçebiliriz. Burçlar üçlü olarak dört üçgen kümeye ayrılmaktadır. Bunlarda iklimleri, temel ögeleri buluruz. Dört iklimi gösteren burçlar şöyledir: İlkbahar burçları *(burc-ı rebiî)* Hamel-Sevr-Cevzâ; Yaz burçları *(burc-ı sayfi)* Seretân-Esed-Sünbüle; Güz burçları *(burc-ı hârifi)* Mizân-Akrep-Kavs; Kış burçları *(burc-ı şefvi)* Cedî-Delv-Hût. Ayrıca bu üçgenler dört temel ögeyi de simgeler: Su *(burc-ı âbî)*: Seretân-Akrep-Hût; Ateş *(burc-ı ateşî* veya *burc-ı âzerhi)* Hamel-Esed-Kavs; Hava *(burc-ı bâdi)* Cevzâ-Mizân-Delv; Toprak *(burc-ı hâkî)* Sevr-Cedî -Sünbüle.

Burçların her birinin özelliklerine gelince sırasıyla şunlardır:

1. Hamel= Koç: İçinde on üç, dışında beş yıldızdan oluşur. Bu burca bere-i felek ya da *burc–ı bere* de denilir. Şems ile birlikte anılır, Nevruz'un başlangıcı Güneş'in hamel burcuna girdiği zamandır. Edebiyat eserlerinde bahar anlatılırken Güneş-Hamel-Nevruz üçlüsüne gönderme yapılır. İlk parlak yıldızı dışarıda *Şerateyn ile Nâtıh*'tır.

2. Sevr= Boğa: İçinde otuz iki, dışında beş yıldız bulunur. Buna burc-ı Süreyya ya da *burc-ı gâv* da denilir. Bu Kamerin burcu olduğundan sabah görünmez burada Ay'ın kurban edildiğine inanılır. Güneş doğarken gökyüzünün kızıl olması Ay'ın kanı olarak yorumlanır. En parlak yıldızı *ayn-üssevr* ya da E'd-deberân adını alır. Başka adları da vardır. Burada birbirine iki yakın yıldıza *kelbeyn* denilir. Bunların *Deberân*'ın köpekleri olduğuna inanılır.

3. Cevzâ= İkizler: Bir adı da *burc-ı dü-peyker*'dir. Yükseklik ve yücelikle anılır. İçinde on sekiz, dışında yedi yıldız vardır. Bunlar birbirine sarılmış iki çocuk gibi göründüklerinden biri-



Seretân (Yengeç)



Cedî (Oğlak)



Esed (Aslan)

ne *tev'em-i mukaddem* ötekine *tev'em-i muhahhar* denilir. Bunlar eski Yunan mitologyasındaki Leda'nın ikizleri Kastor ve Polydeuskes'tir. Bunun yukarısındaki iki parlak yıldıza *Zirâ-i Mebsût* denir.

4. Seretân= Yengeç: Buna *burc-ı harçeng,* Kamerin beyti olduğundan *burc-ı hilâl de denilir.* Bunun parlak yıldızının adı verilmemekle birlikte arkasındaki iki yıldıza *Humareyn* denilir.

5. Esed= Aslan: Bunda Güneş çok etkili olduğundan buna *burc-ı şîr* de denilir. Hz. Ali'nin de aslanla ilgili çeşitli adları (*esed-ullah, esed-ulah-ilgalip* gibi) vardır, bu burçla Hz. Ali arasındaki bir ilişki kurulur. İçinde yirmi yedi, dışında beş yıldız bulunur. Yıldızlarından birinin adı *Tarf,* dört yıldıza *Cebhe,* birine *Zübre,* bir başkasına *Zanebül'l -esed* ya da *Sarfe* denilir.

6. Sünbüle= Başak: Buna bâkire anlamına Azrâ da denilir. Bir adı da *burc-ı hûşe*'dir. Şiirlerde *hûşe–i çarh* ya da *hûşe-i sipihr* diye geçer. İçinde yirmi altı, dışında altı yıldız bulunur. Sol omuzundaki parlak yıldıza *Avvâ* denilir. Elindeki başağı en yakın yıldıza *Simâk-ı A'zel* denir. Kamer, Sünbül burcuna.



Kavs (Yay)

7. Mizân= Terazi: Zühre gezegeninin beyti olduğundan birlikte anılırlar. İçinde sekiz, dışında dokuz yıldız bulunur.

8. Akreb: Bu burca *Kejdûm-i felek* de denilir. İçinde yirmi bir, dışında üç yıldız bulunur. Parlak yıldızı *kalbü'l–akreb* adını alır. Üç yıldıza *İklîl,* iki yıldıza *Şevle* denilir.

9. Kavs= Yay: Buna *burc-ı keman, hân-i keman* da

denilir. Edebiyatta çok geçer. Müşterî gezegeni ve ok ile ilişki kurulur. Otuz bir yıldızı vardır. Yıldızların iki kümesine *Ne'âyim-i vâride* ile *Ne'âyim-i sâdire* denir. Bir yıldızın adı da *Mürvî*'dir.



Cedâ (Oğlak)

10. Cedî= Oğlak: Bu burca *burc-ı büzgâle, burc-ı büz* de denilir. Zuhal'in beyti olduğundan çoğunlukla bu gezegenle birlikte anılır. Yedinci gök kuşağında, en üstte bulunduğundan buna gece gözcüsü anlamına gelen *pâsbân* da denilir. Yirmi sekiz yıldızı vardır. Bunun iki yıldızına *Sa'd-ı Zâbih* denir. Bunlardan parlak olanın adı *Zâbih*'tir. Bu Cedî olarak yazıldığı gibi Cedy olarak da yazılır. Gene bir parlak yıldızının adı *Acîn*'dir.

11. Delv= Kova: Delve olarak da yazılır. Buna *Delv-sipihr* ya da *Sâkibü'l-ma* da denilir. İçinde kırk iki, dışında üç yıldız bulunur. İki yıldızının adı *Sa'dü'l–melik,* bir başka iki yıldızının adı *Sa'dü's-su'ûd,* üçlü yıldızının adı *Sa'dü'l–belg*'dir. Öteki yıldızlara da *Sa'dü'l-ahbiye* denir.

12. Hût= Balık: Buna *burc-ı mâhî* ya da *hût-i felek* de denilir. Ayrıca *Kevkebetü's-semekeyn* denilir. İçinde otuz dört, dışında dört yıldız vardır.

İslamiyet'te astronomi ile astroloji XI. yüzyıla dek birbirine karıştırılmıştır, ayrım çizgileri belli değildir. Astrolojiyi bir matematik ya da bir doğabilimi olarak görenler olmuştur. Ancak birçok bilim adamı bunu yadsımış, bunun uydurma olduğunu ileri sürmüştür. Burçların, gezegenlerin insanlar üzerindeki etkisini inceleyen astroloji ya da ilm-i nücûm, İslamiyet'in temel ilkesi Tanrısal iradenin salt egemenliğine de ters düşer. Ayrıca İslamiyet öncesi kavimlerde yıldızları bir tanrı gibi kabul edip tanıma söz konusuydu. İslamiyet bunlarla büyük bir savaş vermiştir, bu açıdan da astroloji bir bakıma bu inançların bir sürüncemesi olarak İslamiyet'in tek Tanrı temel ilkesine aykırı düşmektedir. Ayrıca kâhinlerin, müneccimlerin geleceği bilme savları da İslamiyet'e ters düşer. Bu merak günümüzde de vardır. Pek çok kişi burçların etkisine inanmakta, medya da bunu körüklemektedir. Pek çok profesyonel astrolog bu insanların sırtından büyük paralar kazanmaktadır.

Bunların yapılan işin doğruluğunu göstermek için ileri sürdükleri kanıt Ay'ın su üstündeki etkisidir. Ay'ın çekimi ile denizin yükselip yeniden alçalmasını, ya da gelgit olgusunu kanıt olarak gösterirler. İnsanın bedeninin de dörtte üçü su olduğuna göre Ay'ın insan üzerinde etkisi olabilirdi. Ancak bilim adamları bunu çürütmüştür. Çünkü Ay'ın etkilediği su, ancak deniz, büyük göl gibi büyük yer kaplayan sulardır, yoksa küçük su birikintilerini, insan bedenindeki suyu etkileyecek gücü hiç yoktur.

Gezegenlere gelince Osmanlı'da günümüz astronomisinden farklı olarak yedi gezegen saptanmıştır. Bunlardan beşi bugün de gezegen olarak bilinenlerdir, öteki ikisi ise Güneş ve Ay'dır. Bunlar Dünya'ya en uzak olanından başlayarak sırasıyla şöyledir:


Zuhal (Satürn)

1. Zuhal= Satürn: Dünya'ya en uzak yedinci gezegendir. Batıdan doğuya doğru hareket eder. Başka adları da vardır. Örneği *keyvân, pâs-bân-ı felek* ya da *pâs-bân-ı târûm Sekendiz* gibi. Bu gezegen gam ve keder verir. Bu gezegene ilişkin olanlar ahmak, cahil, korkak, hasis ve yalancı olurlar. Batıl inançlara ve hayale dalarlar. Çarşamba gecesiyle cumartesi gününe egemendir. Rengi siyah, madeni kurşundur. Bu yedinci iklime egemen olduğundan ve bu iklimde Hintliler gibi siyah derililer oturduğundan resimleri de Hintli gibi yapılır. Ayrıca göğün en yükseğinde bulunduğu için, fil de en yüksek hayvan olduğundan bununla ilgi kurulmuştur. Zühre ve Utarid dostları, Şems ve Kamer düşmanlarıdır. Uğursuz kabul edildiği için astrologlar buna *nahs-i ekber* adını vermiştir. Bu gezegen insan bedenindeki tüm kemiklere, karaciğere ve dalağa egemendir. Buna ilişkin insanlar çelimsiz, orta boylu, alnı dar, ufak gözlü, esmer ya da solgundur. Saçları koyudur, genellikle siyahtır. Karakterleri başarılı, düzenli, gözü pek, çekingen ve çalışkandırlar. Namuslu, adil, sağlam fikirli, azla yetinen kişilerdir. Az konuşurlar, azla yetinen, hünerli, gayretli insanlardır. Zuhal burçlardan Cedî ve Delv burcu üzerinde etkilidir. Cedî burcu toprak, Delv ise havaya ilişkin olduğu için zuhal birinci ile olumsuz, ikinci ile olumlu yanlarını gösterir. Minyatürlerde çoğu kez çok kollu olarak gösterilir, her kolunda bir nesne tutar.

2. Müşterî= Jüpiter: Bunun çeşitli adları vardır: Hürmüz, Erendiz Sakıt. Çok uğurlu bir gezegen olduğundan buna büyük kutluluk anlamına gelen *Sa'd-i ekber* de denilir. Pazartesi gecesiyle perşembe gününe egemendir. Rengi mavidir. Merih ile Kamer dostu, Zühre ile Utarid düşmanıdırlar. Bu gezegenin bir adı da Bercîs'tir. Mutluluk, kutluluk ve uğur getirici özellikler taşır. Bunun için de bir adı büyük uğurluluk anlamına gelen *Sa'd-ı ekber* ya da *Sa'd-ı uzmâ*'dır. Tıpkı Zühre gezegenine küçük uğurluluk anlamına gelen *Sa'd-ı asgar* denildiği gibi. Müşterî gezegeni barışı, dinginliği, ahlakı, sevgiyi, merhameti, hak ve adaleti simgelemektedir. Bu uğurlu gezegenin etkisi altında doğanlar umutla dolu, şen içten ve sadık, temiz kalpli, yüce gönüllü, hayır sahibi olurlar. Boyca düzgün genellikle iri, yüzleri beyaz, alınları yüksek, gür saçlı olurlar. Başkalarına iyilik ve yardım ederler. Soylu, uysal, sevimli ve yiğittirler. Müşteri'nin etkisi tüm erdemlerin, gerçek aşkın, esirgemezliğin en yücesinin kaynağıdır. Müşterî gezegeni Hût ve Kavs burçları üzerinde etkindir. Bilginler, vezirler buna ilişkindirler. Minyatürlerde de bu özelliklerle gösterilir, elinde bir kitap tutar.


Müşteri (Jüpiter)

3. Merih= Mars: Asıl adı Mirrîh olmakla birlikte Merih denilmesi yaygınlaşmıştır. Uğursuz bir gezegendir, ancak uğursuzluğu Zuhal'den daha az olduğu için ona *Nahs-ı asgar* denilir. Nitelikleri arasında, zorlama ve yenme vardır. Ona *Cellâd-ı felek* de denilir. Elinde kılıç ve kesik


Merih (Mars)

baş tutar. Cumartesi gecesiyle salı gününe egemendir. Rengi kırmızıdır, aşırı kuru ve ateşli Merih'in Farsça adı da *Behrâm*'dır. Kan kırmızı görünümden ötürü eski kültürlerde savaş tanrısının adı olmuştur. Zühre gezegeni dişi olmasına karşın Merih erkekliğin simgesidir. Bu gezegenin etkisinde doğanlar orta boylu, yuvarlak yüzlü, pembe tenli, keskin gözlü, ölçüleri uygundur. İnsanlar bunun etkisiyle gözüpek, kavgacı, tehlikeli olurlar, savunma için hep hazırdırlar. Öfkelerine yenik düştüklerinde saldırıya geçerler. Güvenilir, cömert, çabuk öfkelenen kişilerdir. Etkisi savaş, yıkım, yeniden onarım, vatanseverliktir. Bunun etkisine aldığı burç Hamel burcudur, gezegenler arasında uğursuzluğu en az olanıdır.



Şems (Güneş)



Şems (Güneş)

4. Şems= Güneş: Güneş de Osmanlı'da bir gezegen olarak yedi gezegen içinde dördüncü sırayı almıştır. Şems'in yanı sıra Güneş için çeşitli adlar vardır. *Âftâb, Hûrşîd, Mihr, Hûr* gibi. Şems merkezdedir, üst yüzeyinde Merih, alt yüzeyinde Zühre'nin üstündedir. Yıldızların en parlağıdır. Şems ışığı ile bütün yıldızları görünmez yapar ve Ay'a ışık verir. Denizi, karayı, canlıları etkiler. Isısıyla buharlaşma oluşturur, bunun sonucu bulut oluşur, yağmura neden olur. Böylece ırmaklar, kuyular oluşur, bitkiler yeşerir, ekinler sararır, yemişler olgunlaşır. Canlılar güç kazanır. Güneşin daha etkili olduğu bölgelerde insanları renkleri siyah, bedenleri zayıf ve yırtıcı olurlar. Güneşi az olan bölgelerin insanları beyaz, bedenleri daha kalın olur.

Güneş burçları dolaştığında herbirinin astrologlarca değişik yorumları olur. Minyatürlerde değişik biçimlerde yapılır. Bunlardan en çok rastlanan büyük, yuvarlak, insan yüzü, çevresinde alev gibi huzmeler gözükmektedir. Buraya *Falname*'den aldığımız minyatürde elinde kalkan tutan, yusyuvarlak yüzünün çevresinden ışıklar çıkmakta, bir aslanın arkasında durmaktadır. *[TSM H. 1703]*. Kimi minyatürde ise elinde iki aslan tutmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi aslan burcu ile Güneş özdeşleşmektedir. Astrolojide güç, yeğinlik, duygu, namus, utanma, öfke, acıma, incelik nitelikleri arasında sayılmaktadır. Rengi sarıdır. Şemse ilişkin olanlar zeki, güçlü, sanatçı olurlar. Gösteriş ve eğlenceyi severler. Altına da şems dendiği olur. Gezegenlerden Kamer ve Müşterî dostu, Zühre ve Zuhal düşmanıdır. Pazar günü ile perşembe gecesine egemendir. Kamer'e göre ışığı daha güçlü olduğu için *Neyyir-i a'zâm*, aynı nedenle Kamer'e *Neyyir-i asgar* denilir.

5. Zühre= Venüs: Ilımlı, soğuk ve nemlidir. Uğurlu bir gezegendir, ancak Müşterî'ye göre daha az uğurlu olduğu için ona *Sa'd-ı asgar* denilir. Görevi çalgıcılıktır. Minyatürlerde çoğunlukla çeng çalarken gösterilir. Rengi beyaz, egemen olduğu günler salı gecesi ile cuma gününün ilk saatleridir. Dostu Utarid ve Zuhal, düşmanı Merih'tir. Halk arasında adı *kervan kıran* ya da *çoban yıldızı*dır. Dünyaya en yakın ve en parlağı olduğu için, güneydoğudan çıktığı için *kevkeb-i seher* (sabah yıldızı), gün batımında güneybatıdan göründüğü içinde *kevkeb-i i'şâ* (akşam yıldızı) denilir. Bir adı da *Nâhid[e]*'dir. Ilımlı, uygun yardımcı, sevgi ve duyguluğu, duyarlılığı simgeler. Etkisi eğlenceye, neşeye, sevgiye yöneliktir. Bunlarla kadın özellikleri gösterir. Müzik gibi sanatlara ve hayalî işlere yatkındır. İnce istekler, derin tutkular, şehvetli duygulara egemendir. Buna bağlı kadınlar da çok çekici ve sevgi doludur. Buna ilişkin kişiler tombul, gelişkin, orta boylu, ince, duyarlı tenlidir. Gözler koyu, parlak ve anlamlıdır. Gönül çekici, güleç, tatlı, ruh okşayıcı-



Zühre (Venüs)

dırlar. İnsan bedeninin üretim organlarını boyun damarları, böbrek ve boğazını, çeneyi, bedenin ölçülü oluşunu, cilt güzelliğini, güzel saçları, güzel eti simgelerler. Sanata eğilimleri varsa da düşünceye yoktur. Bunun için akıllarından çok duygularını kullanırlar. Bunun etkisinde doğanlar sevimli, güler yüzlü, hoş davranışlı, yaltaklanan kişilerdir. Bu gezegen Sevr ve Mizân burçları üzerinde etkilidir. Sevr burcu yanı ile daha çok maddi şeylerle, çiçekler, kokular, güzel kumaşlar, takılarla ilgilidir. Mizân yönüyle de hayale yönlenir.



Utarid (Merkür)

6. Utarid= Merkür: Bunun çeşitli adları vardır: *Debîr-i felek. Debîr-i âsmân, Münş-i Çarh* gibi. Dostu Kamer, düşmanları Şems ve Zuhal'dir. Egemen olduğu günler pazar gecesi, çarşamba gününün ilk saatleridir. Uğurluluk ve uğursuzluk arasında değişkendir. Uyumlu ve uysaldır iki yüzlülük gibi olumsuz yönleri de vardır. Bununla ilişkisi olan kişiler zeki, uysal, sanata yakın oldukları gibi vefasız ve hilekâr da olurlar. Ayrıca neşeli ve duyarlı olurlar. Tabiatı ılımlı, soğuk ve kurudur. Karışık renklerle gösterilir. Minyatürlerde bir rahle başında yazı yazarken gösterilir.



Kamer (Ay)

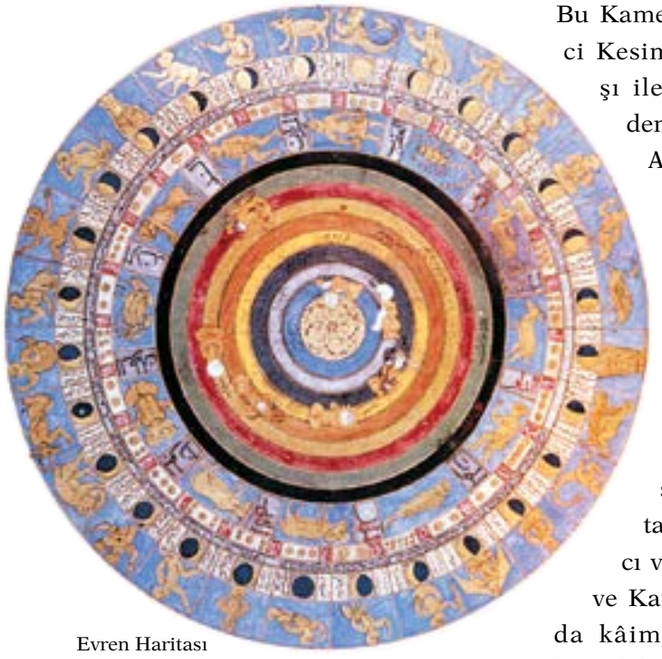
7. Kamer= Ay: Başka adları da vardır. Dünya'ya en yakın gezegendir. Birinci kat gökte bulunur, buna *sipihr* denir. Zayıflık, güçsüzlük, bilmezlik, dedikoduculuk, iyilik erdemlilik ve hereket nitelikleri arasındadır. Kamere ilişkin kişiler sebatsız, kararsız, hayalci, zayıf, dayanıksızdırlar. Pazartesi günü ile cuma gecesine egemendir. Rengi beyazdır. Şems altınsa, Kamer gümüştür. Dostu Şems'tir, düşmanı yoktur. Şems'e göre daha az ışıklı olduğu için Kamer'e *neyyiri asgar*'dır. Gezegenlerin en küçüğüdür. Tüm yıldızlardan daha hızlı olduğu

için buna *peyk-i felek* denir. Kamer'in doğa olguları ve canlılar üzerinde büyük etkisi vardır. Kamer parlak olduğunda hayvanların bedenleri daha güçlü ve nemli olur. Ay'ın ışığı güçlü olduğunda hayvanlarda kıllar çabuk büyük, sütleri artar. Ay parlak olduğunda nemi nedeniyle nesneler çabuk bozulur. Ay ışığında kalırsa bozulur. Ayın ilk yarısında balıklar artar, semiz olurlar. Yılan, böcek gibi canlılar dışarı çıkıp sokarlar, zehirlerinin gücü artar. Ay'ın ilk yarısında dikilen ağaçlar kolay tutar, yemişleri çok olur. Ay ışığı azalınca ya da Ay gökte kaybolunca yemiş az olur. Şeftali, susam, kavun, karpuz, hıyar ve kabak ay ışığında büyür. Yalancı gammaz, kıskanç insanlar Ay'a ilişkindirler. Araplar Güneş'ten sonra Ay'la ilgilenmişlerdir. Ay'ın otuz günlük döngüsünde iki gün gözükmediğini görünce bir ayı 28 güne indirdiler. Her birine menzil diyerek 28 menzil buldular. Ay her gece bu menzillerden birinde olur. Bu 28 menzilin her biri için tıpkı burçlarda olduğu gibi simgeler vardır. Kamer'in menzilleri şöyle sıralanır:



Kamere (Ay)

1. Eretayn,
2. Buteyn,
3. Süreyyâ,
4. Deberân,
5. Hek'a,
6. Hen'a,
7. Zirâ',
8. Nesre,
9. Tarfe,
10. Cebhe,
11. Zübre,
12 Sarfe,
13. 'Avvâ,
14. Simâk,
15. Gafr,
16. Zubânâ,
17. İklîl,
18. Kalb,
19. Şevle,
20. Ne'âyim,
21. Belde,
22. Sa'd-ı Zâbih,
23. Sa'd-ı Bula',
24. Sa'düs-su'ûd,
25. Sa'dül-lahbiye,
26. Ferg-i Evvel,
27. Ferg-i Sânî,
28. Rişâ.



Evren Haritası

Bu Kamer'in 28 menzili Birinci Kesimde Evren'in yaratılışı ile ilgili evren haritası denilebilecek minyatürde Ay'ın her bir menzildeki durumu, her durumu da simgeleriyle gösterilmiştir.

Yedi gezegenin her birinin meslek ve sanatları vardır. Zuhal hazinedar. Müşterî Kadı, Merih serasker, Şems Sultan-ı Cıhân, Zühre çalgıcı ve besteci, Utarid Kâtip ve Kamer Şems'in veziri ya da kâimmakamı. Bunlardan çeşitli meslek ve sanatların doğduğuna inanılmıştır:

Gezegenler	*Meslekler ve Sanatlar*						
ZUHAL	Debbağ	Lağımcı	Hamal	Ziftçi	Ateşbaz	Duvarcı	Demirci
MÜŞTERÎ	Mumcu	Çizmeci	Muhtesib	Keşiş	Vaiz	Tacir	Kadı
MERİH	Aslancı	Meşaleci	Aşçı	Nalbant	Sırçacı	Kasap	Cellad
ŞEMS	Sarraf	Kazzaz	Kalkancı	Kuyumcu	altıncı	Bey	Padişah
ZÜHRE	Kös çalan	Kudüm çalan	Def çalan	Rakkas	Ney çalan	Ceng çalan	Ud çalan
UTARİD	Peyk	Attar	Çulha	Kâtip	Marangoz	Terzi	Nakkaş
KAMER	Ekinci	Deveci	Gemici	Hallaç	Çoban	Balıkçı	Çırpıcı

Zuhal karanlık, siyah renk, kötü kokularla nitelendirilir. Böylece sağdan sola sırayla şu meslekleri buluruz: Demirci, duvara delik delen duvarcı, havai fişek yapımcısı (ateşbaz, ziftçi, hamal, lağımcı ve deri işleyen senici (debbağ). İkinci gezegen Müşterî'nin nitelikleri din ve dinbilimci; temiz, an ve dürüstlük; kokulu, beyaz açık renklerdir. Bu gezegenin karşısındaki meslek ve sanatlar sağdan sola doğru şöyle sıralanır: Kadı, tacir, vaiz, keşiş,

çarşı denetçisi (muhtesib), çizmeci ve mumcu. Merih'e gelince: bu gezegen kan ve ateşle nitelendirilir. Kırmızı renk onun özelliğidir, bu nedenle giysisi kırmızıdır. Bununla ilgili yedi meslek sağdan sola şöyledir: Cellad, kasap, bir açık ocak önünde cam yapan sırçacı, nalbant, aşçı meşaleci, arslan eğitimcisi. Güneş; altın, değerli madenler, parlayan nesnelerle ilgilidir. Bu sırada ilk kare, tahtına oturmuş padişahı göstermektedir. Onu elinde kılıç tutan Bey, altıncı kuyumcu, kalkancı, ham ipek işleyen ve sarraf izler. Zühre güzel sanatların koruyucusudur. Genellikle minyatürlerde ud veya çenk çalan bir kadındır. Burada dansçı olarak gösterilmiştir. Bununla ilgili olarak yedi sanat şöyle sıralanmıştır: Ud çalan, çenk çalan, ney çalan, dansçı, def çalan, kudüm çalan ve kös çalan. Utarid'e gelince bu da uygulamalı sanatların koruyucusudur. Dokumacılık, işleme, ressamlık, tezhip gibi. Giysisi beyazdır. Şu sanatları buluyoruz. Nakkaş (minyatür ressamı), terzi, marangoz, kâtip, bez dokuyan çulha, ilaççı attar, sultanın yaya ulağı peyk. En son olarak Ay; ay, su ve tarımla ilgili eylemlerle ilgilidir. Bundan çıkan meslekler sırayla şunlardır; yazma, kumaş gibi şeylerin boyaları tutsun diye bunları suda çırpan çırpıcı, balıkçı, sürüsüyle bir çoban, hallaç, gemici, deveci, tohum eken köylü, ekinci.

Zamanın Tasarımı

DİLEK BEKTAŞ

Çağ dönümünde (19. yüzyıl sonu - 20. yüzyıl başı) meydana gelen Endüstri Devrimi, Batı dünyasında büyük değişimlere neden olurken, toplumsal yaşamı endüstri çağının yeni koşulları şekillendirmekte, gündelik yaşam zamansal boyutta büyük bir ivme kazanmaktaydı. Bu durum kentsel yaşamın ritmini yakalamak adına, zamanı programlamayı bir zorunluluk haline getirince, takvim 20. yüzyıl insanının vazgeçilmez araçlarından biri oldu.



Bayer-Meister Lucius kuruluşu adına, tasarımcı İhap Hulusi Görey tarafından gerçekleştirilen takvim.
Gökhan Akçura Arşivi.

Çağın başlarında yaprakları her gün koparılmak üzere hazırlanmış ve her yaprağın arkasında gündelik yaşam için yararlı bilgiler veren –o gün tarihte olmuş bir olay, hava tahmini, bir anekdot, hatta yemek tarifi vb.– günlük duvar takvimi tipi yaygın olarak kullanılmaktaydı. Ülkemizde de 'Saatli Maarif Takvimi' adıyla bilinen bu tür takvimler uzun yıllar duvarlarda yer almıştır. Takvim giderek, kuruluşlar tarafından üretilmeye başlanınca zamanı programlamanın yanında, tanıtım işlevini de yerine getiren bir nitelik kazandı. Bu türün erken örneklerinden biri olan 'Bayer-Meister Lucius' adlı iki ortak kuruluşun hazırlattığı takvimde, yaprakların yapıştırıldığı zemin, kuruluşun tanıtımı için ayrılmıştır.

O dönemde, görsel anlatımın izleyici üzerindeki etkisi konusunda deneysel ve bilimsel verilerin olmaması nedeniyle, tüm alanın kuruluşun ürün ve üretim alanını gösteren örneklerle doldurulması, kurumsal tanıtım adına yararlı bulunmuştur. Tasarımcının da illüstrasyon ve yazıları bu hedef doğrultusunda yerleştirmesi sonucu, kuruluşun izleyici üzerinde bırakmak istediği dikkati çekme ve akılda kalma amacı, bu yoğunluk içerisinde hedeflenen amaca büyük oranda ulaşamamıştır.

Takvimlerin ticari kuruluşlar tarafından üretilip, daha çok iş yerlerine asılmak üzere, ücretsiz olarak dağıtılmaya başlanmasıyla, dört, altı, on iki yapraktan oluşan aylık veya bir yapraktan oluşan yıllık takvimler üretilmeye başlanmıştır. On iki yapraktan oluşan duvar takvimine geçişin örneklerinden biri 'Türk Anonim Elektrik Şirketi' ile 'İstanbul Tramvay Şirketi'nin Türkçe/Fransızca olarak bastırdığı bir takvimdir.



'Türk Anonim Elektrik Şirketi' ile 'İstanbul Tramvay Şirketi' tarafından bastırılan takvimden bir yaprak.
Gökhan Akçura Arşivi.

Yaprakların tasarımı, dönemin net, işlevsel, okunaklı ve nesnel anlatımını hayata geçiren 'Bauhaus' okulunun tasarım ilkelerini sergilemektedir. Ay ve günleri gösteren bölümün düşey ve yatay çizgilerle kadrajlanarak öne çıkarılması, fotoğrafı çevreleyen bandın, konuya dikkat çekmek üzere kırmızı renkte kullanılması, imge olarak net ve tarafsız bir görsel niteliği olması nedeniyle fotoğrafın seçilmesi, Batı'daki grafik ürünlerde de başvurulan tipik özelliklerdir. Yaprakların her birinde başka bir elektrikli ürünün gündelik yaşamdaki yerini gösteren fotoğraflar, bir yandan kitleleri çağdaş yaşamın avantajlarıyla tanıştırıp, kullanmaya teşvik ederken, diğer yandan toplumdaki elektrik kullanma oranını arttırmayı amaçlamaktadır. Bu haliyle takvim, kuruluşun üretim alanını gösterirken, önceki örneğe göre daha ileri düzeyde bir reklam aracı olma işlevini de yerine getirmek-



Tekel İdaresi adına, Atıf Tuna tarafından tasarlanan takvimden bir yaprak.
Gökhan Akçura Arşivi.

tedir. Bir kurumun, kurumsal görüntüsü bağlamında üretilen örneklerden biri de 1940'larda Tekel İdaresi için hazırlanan takvimdir. Tekel ürünlerini ve ürünlerin tüketiciye ulaşana kadar geçirdiği evreleri takvimin yaprakları boyunca betimlemek üzere stilize edilmiş bir natüralizm anlayışıyla gerçekleştirilen illüstrasyonlar, ayın günlerinin yer aldığı dörtgen biçimin etrafında konumlanarak tüm yaprağı kaplamaktadır. Bu takvim, tipografik öğelerin (yazı ve sayılar) tasarım elemanı olarak öneminin fark edildiği ve görsel imgeyle birlikte düşünülerek, tasarlanmaya başlandığı bir sürece işaret etmektedir.



Greschbach, Herbolzheim isimli Alman kuruluşu adına, 1975 yılı için Schott Gmbh tarafından tasarlanan takvimden bir yaprak.

Daha sonra, bir yıl boyunca duvarda asılı kalan takvimin, kuruluşun bire bir tanıtımı yerine, sanat veya tasarım ürünlerine yer vererek, akılda yer etmesinin, kurumsal kimlik açısından daha etkili bir anımsatma yöntemi olduğu anlaşıldı. Baskı teknolojisinde sağlanan büyük ilerlemelerin de katkısıyla, kuruluşlar hedefledikleri kitlelerin ilgisini çekebilmek için birbirleriyle yarışırcasına her yıl daha etkileyici ve yaratıcı takvimler bastırmaya başladılar. Bu örnekte, bütün yapraklar boyunca yer alan fotoğraf görüntülerinin meydana getirdiği kompozisyon, tipografik elemanların da yerini

belirleyen ve bu öğeleri bütünün bir parçası haline getiren bir konumda yer alıyor.

Takvimin görsel nitelikleriyle ön plana çıkması, tasarımın önemini gündeme getirince, bir tasarımcı veya sanatçı ve tasarımcının birlikte hazırladığı takvimler, bir tasarım nesnesi olma işlevini de üstlendiler. Bu yeni niteliğiyle takvim, yapraklarında ünlü sanatçıların imzalarıyla sanat ürünleri, fotoğraflar, ünlü karikatüristlerin çalışmalarının yer aldığı, her yılbaşında satışa sunulan, tecimsel anlamda da popüler bir nitelik kazandı.



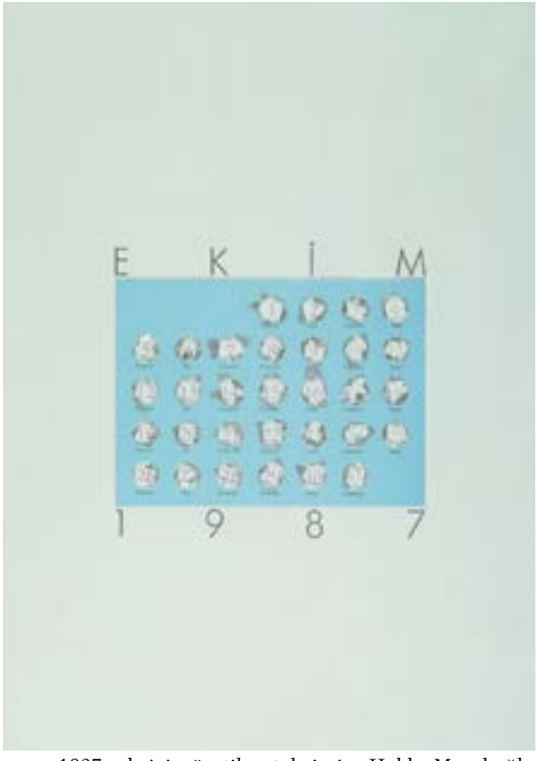
Olivetti kuruluşu için Alan Fletcher tarafından tasarlanan takvimden bir yaprak.

Duvar takviminin bu yönde gelişme göstermesi, özellikle 1970'lerden sonra takvimin üzerinde yer alan görsel imge(-ler) den başka tipografik elemanların da (sayılar ve yazılar) bir tasarım elemanı olarak değerlendirilmesine yol açtı. Başlıca özelliği kronolojik bir zaman cetveli olan takvim, yüzyılın sonuna yaklaştıkça bu niteliğinden uzaklaşarak, sanat veya tasarım ürününü duvarda sergileyen bir tasarım nesnesi kimliğine büründü.

Türkiye'de de ekonomik, politik, teknolojik ve kültürel değişime paralel bir gelişme çizgisi gösteren takvimin, özellikle 1980'lerden sonra tasarım açısından yaratıcı ve ilgi çekici örneklerine rastlanmaktadır. 1980'lerde ekonomide liberalleşmeye gidilirken, yeni ithalat rejimiyle ülkenin dışa açılma süreci başlamış, devletçi politikadan vazgeçilerek, kapitalist sistemin gereği olarak yeni bir tüketim toplumu modeli yaratılmaya çalışılmıştır. Kuruluşların Batı'yla daha yakın ilişkiye girmeleri, Türk reklam kuruluşlarının yabancı reklam kuruluşlarıyla ortaklık kurmaları, çalışma alanlarını ve kapasitelerini genişletmelerini sağlamıştır. Tasarımın

gelişmesine zemin hazırlayan bu değişikliklere paralel olarak, 1979 yılında kurulan 'Grafikerler Meslek Kuruluşu', 1981'den başlamak üzere her yıl düzenlediği 'Grafik Ürünler Sergileri' ile tasarımcıların çalışmalarını kamuoyuna sunup, başarılı çalışmaları ödüllendirerek tasarımı teşvik etmiştir.

Bu ortam takvim tasarımında da ilginç, çarpıcı ve yeni ürünlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Liberal ekonominin yeni ithalat rejimi doğrultusunda, ülkeye getirtilen yüksek teknoloji ürünü baskı makineleri, üstün uygulamalar gerçekleştiren basımevlerinin kurulmasını sağlamıştır. Baskı konusunda iddialı bir konuma gelen basımevleri kurumsal kimliklerini tanıtmak ve baskı konusundaki hünerlerini sergilemek üzere tasarımcıların yaratıcı ve özgür bir tasarım dili geliştirmelerine olanak sağlayan takvimler üretmişlerdir. Öte yandan 1980'lerden başlayarak tasarımda uluslararası bir dönemin başlaması, modernist tasarım anlayışına karşı çıkılırken, tasarımcının özgürleşme sürecine bağlı olarak, öznel yaklaşımını ortaya koyması ve yeni, renkli ve çoğulluğa dayalı bir görsel dil yaratma adına işlevsel niteliklerin gözardı edilmesi, takvimin ülkemizde de tasarım nesnesi olarak ön plana çıkmasını hazırlayan koşullar olmuştur. Bu ortamda, her sayfanın başka bir tasarımcı tarafından gerçekleştirildiği takvim, dönemin ilginç ve yaratıcı örneklerinden biridir. 1987 Grafik Ürünler Sergisi'nde başarı ödülüne layık görülen bu çalışma, ayın günlerinin kullanıcı tarafından kazındıkça birer birer ortaya çıktığı, yalnız tipografik elemanların tasarımıyla gerçekleştirilmiş bir çalışmadır. Bu esprili yaklaşım bir yandan kullanıcıyı da tasarım sürecinin son evresine katarken, diğer



1987 yılı için üretilen takvimin, Hakkı Mısırlıoğlu tarafından tasarlanan Ekim ayı yaprağı.

yandan zamanın yaşandıkça belleğimizde netleşmesi, geleceğin ise yaşanmadan önce belirsiz olması gibi kavramları, görsel anlatıma taşımaktadır. Ancak takvimin ileriye ve geriye doğru zamanın programlanması amacına hizmet ettiği temel işlevinden yola çıkarak baktığımızda, bazı zorluklarla karşılaşacağımız açıktır. Bu çalışma, tasarımın yaratıcı niteliklerinin öne çıkmasıyla, işlevin önemini yitirmeye başladığı dönemi gösteren bir örnektir.

1990 yılında Tayf Basımevi için kurumsal kimlik niteliğinde hazırlanmış olan takvimde ise, 12 yapraktan oluşan her bir sayfada ayrı bir illüstratörün çalışması yer almaktadır. Takvimde bütünsel bir görsel kimlik yaratmak amacıyla, her bir sayfada yer alan farklı illüstrasyonları aynı görsel niteliğe sahip tipografik elemanlarla düzenleme yapılmıştır. Ancak bu yapılırken illüstrasyonların farklı kompozisyon özelliklerine göre ve sayfalar arasındaki monotoniyi kırmak adına, elemanlar değişik konumlar-



1990 yılı için Tayf Basımevi'nin hazırlattığı takvimden bir yaprak, illüstrasyon: Yıldırım Evren, tasarım: Haluk Tuncay.

da yerleştirilmiştir. Bu haliyle her sayfada yer alan imge, tipografik elemanlarla yeni bir düzenlemede biraraya gelmektedir. Ayın adı ve günlerini belirten sayılar işlevsel konumlarının yanında, tasarımın bir öğesi olmaktadır.

Takvimin işlevsel öğelerine baktığımızda, tatil günlerinin kısa bir bantla işaret edilip, haftanın günlerinin belirtilmediğini görmekteyiz. Takvimin bir reklam ürünü olma rolünün zamanla görsel katmanların ardında dolaylı bir niteliğe dönüştüğü gibi, takvimin temel işlevini belirleyen bazı öğelere yer verilmemesi de artık yadırganmamaktadır.

1996 yılı için tasarlanan başka bir takvimde ise karşıtlık kavramı ele alınmaktadır. '96 yılında biçimsel olarak birbirinin karşıtı olan iki sayının '9' ve '6'nın yanyana gelmesinin çıkış noktası olarak alınması, takvimin yapraklarında karşıtlık ve karşıtlıkların birbirine dönüşmesini görsel anlatıma taşıyor. Bu karşıtlığı vurgulamak için tüm takvim siyah/beyaz olarak hazırlanıp, tipografik elemanlar da sayfanın sağ ve sol kenarına düşey doğrultuda yerleştirilirken, siyah zeminde beyaz, beyaz zeminde siyah uygulanarak karşıtlık kavramı tüm görsel elemanlarda tekrarlanmaktadır. Son yıllarda gerçekleştirilen bir çalışma ise, takvimin bir tasarım nesnesine dönüşüp işlevsel özelliklerini yitirmesinin son noktası gibidir.



1996 yılı için tasarlanan bir takvimin kapak ve Kasım/Aralık ayı yaprağı, fotoğraflar: Serdar Tanyeli, tasarım: Haluk Tuncay.



1998 yılı için Tayf Basımevi'nin hazırlattığı takvimden bir yaprak, tasarım: Haluk Tuncay, fotoğraf: Serdar Tanyeli, maket: Mehmet Erkök.

Bir maketçi, bir tasarımcı ve bir fotoğrafçının birlikte oluşturdukları teknoloji ürünü ulaşım araçlarından örneklere yer veren görüntüler, sepya baskı ile tarihsel ve nostaljik bir boyut kazanmaktadır. (50 x 70) cm. boyutundaki takvimin üst orta bölümünde (13.5 x 17.5) cm. boyutunda yer alan fotoğraflar, bu konumlarıyla zeminin büyük boşluğunda küçük bir film karesi etkisi bırakmakta, sayfanın sağ ve soluna yerleştirilmiş olan 2 ayın günleri, gofre (kabartma) baskı uygulanarak, görünmez bir niteliğe bürünmektedir. Tipografik elemanlar bu haliyle sayfadaki düzenlemeyi tamamlayan bir tasarım elemanı rolünü üstlenmektedir. Bu örnek, takvimin duvara asılan bir tasarım ürünü haline dönüştüğünü, bir zaman cetveli olma işlevinin ise solarak yok olmakta olduğunu gösteren bir metafor gibidir.

Takvimin anlam bağlam ilişkisinin ortadan kalkmaya başladığı bir dönemde, bu ürünü yeniden eski konumuna taşıyan tasarımlara da rastlanmaktadır. Tasarımın işlevden soyutlanmaması gerektiği ilkesinden yola çıkılarak gerçekleştirilen bir takvim çalışmasında, takvimin arketipine (ilk model) geri dönülmektedir. Tek yapraktan oluşan takvimin bir yüzünde 6, diğer yüzünde yine 6 ay aksi yönde basılmış olarak yer almaktadır. Takvim için gerekli olan elemanlar (ayın adı, günler, hafta ve yılı belirten sayılar) dışında hiçbir unsura yer vermeyen tasarımcı, işlevselliği vurgulamak ve en net anlatıma ulaşmak adına, sayfada yer alacak tüm öğeleri (sayı ve yazılar) belirtmek için en yaygın kullanımı olan, en çok tanınan ve en okunaklı harf karakterlerinden biri olan 'Helvetica' yazı karakterini seçmiştir. Takvimin sol tarafında aylar, sağ tarafında haftalar yer alırken, üst ve alt bölümdeki zımbalı deliklerden üst bölümdekiler ilk altı ayı, alt bölümdeki delikler ise yaprağın arka yüzü çevrildiğinde üst kısımda yer alacakları için ikinci altı ayı duvara asmak üzere önceden hazırlanmış olup, her iki durumda da alt kısımda yer alan zımbalı delikleri çevreleyen metal halkalar sayfada ağırlık yaparak takvimin düzgün durmasını sağlamaktadır. Bu tasarım, görsel anlatımın özgürlüğü adına işlevi dışlayan postmodernist tutuma bir tepki niteliği taşımaktadır.



1987 yılı için Bülent Erkmen'in tasarladığı takvim.



1986 yılı için, Bülent Erkmen tarafından tasarlanan takvimden bir yaprak.

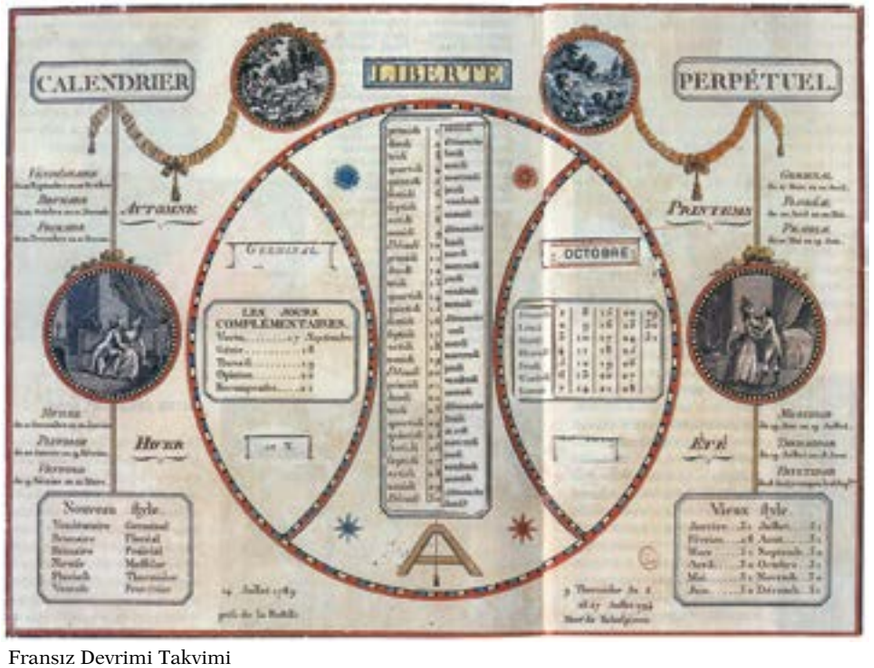
Her yaprakta ayrı bir fotoğraf sanatçısının çalışmasının yer aldığı takvim, dördüncü boyut olan zamanı, takvimin elemanlarıyla anlatmaktadır. Ayların bulunduğu sayfalar birbirini takip edecek şekilde basamak basamak yerleştirilirken, günleri belirten sayılar her sayfanın alt kenarına dizilerek, bir doku oluşturmaktadır. Ayların geçmesi ile çevrilen yaprakların her defasında bu dokuyu azaltması zamanın geçişini betimlemektedir. Bu çalışmada takvim bir yandan tasarım nesnesi boyutuyla öne çıkmakta, diğer taraftan zaman kavramı görsel dille anlatılırken, işlevsel niteliklerin göz ardı edilmediği dikkati çekmektedir.

20. yüzyıl boyunca yaşamımızın hızla değişmesine neden olan teknolojik yenilikler, bir zaman için yaşamsal önemi olan araçları da kısa sürede işlev dışı bir konuma getirmiştir. Takvim, bu süreçte, kendi yapısı içerisinde farklılaşma geçirip, kimlik değişimine uğrarken, 21. yüzyılda belki de başka bir ortamda işlevsel konumunu belirleyerek yeniden varolacaktır.

Fransız Devrimi Takvimi

AHMET KUYAŞ

Devrimlerin ayırdedici özelliklerinden biri devrimcilerin zihniyetidir. Devrimlerden önce ortada olmayan bir zihniyettir bu. Sonradan, devrimle birlikte ortaya çıkar, devrimleri köktenleştirir, sonra da yavaş yavaş silinip kaybolur ortadan. Devrimciler, gözlerinde çok büyütmüş oldukları eski



Fransız Devrimi Takvimi

düzeni alaşağı etmiş olma yanılsamalarıyla her şeyi değiştirebileceklerini sanırlar. İktidarı elde tutmanın verdiği kolaylıkla, her şeyin ya da hemen hemen her şeyin yerine bir yenisini de koyarlar gerçekten. Bu eylemlerden de ortaya devrimin dünyayı, yaşamı, insanları yeniden yarattığı, geçmişle bağlarını koparmış, yepyeni bir dünya kurduğu yanılsaması çıkar. Gerçi devrimle birlikte yeni bir dünya kuruyor olma düşüncesi tümüyle yanlış değildir. Yeni kurumların ya da alışkanlıkların birçoğu kalıcı olur ve farklı bir dünya oluştururlar. Ancak buna zaman karar verir ve zamanın verdiği karar genellikle tepeden tırnağa yepyeni bir dünyanın hiçbir zaman kurulamayacağı yönündedir. Devrimcilerin o hiçbir baskı, kısıtlama duymayan, insan iradesine sonsuz bir özgürlük tanıyan ferah zihniyetinin topluma verdiği yeniliklerin bir bölümü terk edilmeye, unutulmaya mahkûm olur. Fransız Devrimi'nin getirdiği bu tür yeniliklerden biri de, bugün yalnızca arşiv belgeleriyle uğraşanların ve bu belgelerin dayandığı yapıtları okuyanların karşılarına çıkan Cumhuriyet Takvimi'dir.

Fransız devrimcileri zamanı ölçme biçimini değiştirmeye karar verdiklerinde, mekânı ölçme biçimini değiştirirken olduklarından daha da devrimciydiler aslında. Bugün neredeyse bütün dünyanın kullandığı metrik ölçüm dizgesi, ne kadar pratik olursa olsun, temelindeki bilimsel gözlem ne kadar mantıklı olursa olsun, sonuç olarak eski bir dizgenin yerine geçen yeni bir dizgeydi. Temelinde de devrimci iradeden çok bilimsel gözlem vardı. Ne de olsa aritmetiğin ideolojisi olmaz! Akılcılık çağını açma iddiasında olan Fransız Devrimi'nin, olsa olsa yeni dizgenin daha kolay kabul görmesine yardımcı olduğu söylenebilir. Ama zamanın ölçümünün değiştirilmek istenmesine bakıldığında çok farklı bir durum çıkıyor ortaya. Eski düzen Fransa'sında Katolik Kilisesi'nin ideolojisi zaman ölçüm dizgesinin tümüyle içine işlemişti. "Tanrı'nın yılı"nda *(anno domini)* yaşanıyordu bir kere; ölçmeye de tabii İsa'nın doğumundan başlanmıştı. Üstelik, Noel'den Paskalya'ya Müslümanların Ramazan'ına benzeyen Karem'den (carême) ve bütün bunların öncesindeki ve sonrasındaki kutsal günlerden, yılın bütün günlerinin bir azize ve dini bir törene adanmışlığına kadar varan ideolojik bir kuşatma altındaydı zaman. Ayrıca, haftanın günlerinden ikisinin adı da doğrudan doğruya dinle ilişkiliydi: cumartesi *(samedi)*, Yahudi tatil günü "Şabat"tan bozma, pazar *(dimanche)* ise Latince "Tanrı'nın günü" demek olan bir deyimden türeme sözcüklerdi. Ülkeyi yöneten hukuk dizgesini laikleştiren, papazların önce cumhuriyete bağlılık yemini etmelerini isteyen

devrimcilerin tümüyle dinle kuşatılmış zamanı da laikleştirmeye çalışmış olmalarına pek şaşmamak gerek.

Önce "İsa çağı"nın yerine "Cumhuriyet çağı" kabul edildi ve Konvansiyon Meclisi, Charles Gilbert Romme'un önerisi üzerine 5 Ekim 1793'te yeni çağın ilk gününü cumhuriyetin kurulduğu 22 Eylül 1792 olarak karara bağladı.[1] Daha da radikalleşme istekleriyle karşılanan bu yenilik, zamanın önde gelen bilim adamlarının bulunduğu bir komisyon kurularak Hıristiyanlık'tan tümüyle arındırılmış yeni bir takvim için çalışmalara başlanmasına önayak oldu. Sonuçta, tasarı geometrinin babası Gaspard Monge'un da aralarında bulunduğu komisyonun raportörü, şair ve tiyatro yazarı Philippe Fabre'ın (Fabre d'Églantine) sunduğu öneri de Konvansiyon Meclisi'nde 24 Kasım 1793'te (4 *Frimaire* Yıl II) bazı değişikliklerle kabul edilince, yeni Cumhuriyet Takvimi yürürlüğe girdi.



Philippe François Nazaire Fabre d'Églantine (1750-1794)

Yeni takvim, yılı eski Mısır takvimi gibi otuzar günlük on iki aya bölmüştü. Sonda kalan beş ya da altı güne "ek günler" *(jours complémentaires)* deniyordu. Aylar ise, adlarına *"onluk" (décade) d*enilen on günlük üç bölüme ayrılmıştı. "Hafta" (Farsça *heft*= yedilik) böylece "tarihe karışmış" oldu. On iki ayı ilke olarak benimsedikten sonra günleri bunca farklı biçimde bir araya toplamanın nedeni, tabii, adlar değiştirilmiş olsa bile eski adetlerin sürme olasılığının varlığıydı. Özellikle günlerin her birinin ayrı bir azize adanmış olması komisyonun üstesinden gelmesi gereken önemli bir sorundu. Nitekim, Hıristiyanlık karşıtı seferberlik döneminde yapılan bu köklü değişikliği Konvansiyon Meclisi'ne sunan Fabre d'Églantine, gerekçelerini şöyle özetlemiştir:

Papazlar, yılın her gününü aziz olduğu iddia edilen birine ayırmışlardı; bu kataloğun ise ne yararı ne de yöntemi vardı; bu bir yalan, aldatmaca ve üçkâğıtçılık envanteri idi.[2]

Dolayısıyla, yalnız cumartesi ve pazarın yeniden adlandırılmasına gidilmemiş, on günün tümüne, daha önce kullanılan isimlerdeki gibi, Latince *"dies"* (gün) sözcüğünden türemiş olan *"-di"* soneki ile yeni isimler bulunmuştur. Böylece "Kutsal Cuma" *(vendredi saint),* "Paskalya Pazartesisi" (lundi de Pâques), Pentekoste Pazarı (= Paskalya'dan sonraki yedinci pazar, *dimanche de Pentecôte), jeudi de l'Ascension* (İsa'nın göğe çıktığı perşembe) gibi adlandırmaların da önü alınmış olacaktı.[3] Sonuç olarak ortaya "birinci gün", "ikinci gün", "üçüncü gün" vs. anlamına gelen, yani pek renkli olmadıkları söylenebilecek isimler çıkmıştır: *primidi duodi,tridi, quartidi, quintidi, sextidi, septidi, octidi, nonidi, decadi.*[4]

Takvim komisyonunun önerdiği ay isimleri ise, tam tersine, gayet renklidir ve mevsimlere bağlı doğa olayları ve tarım işlerinden esinlenmiştir. Bu, Fabre d'Églantine'in şairliğinin kırsallıkla beslenmesinden çok, çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan ve tarımla uğraşan Fransızların yeni takvimi benimsemelerini sağlamak amacıyla yapılmış olsa gerek. Ancak, doğanın "ussallığı" ile bilimsellik arasında kurulan ilişkinin de rolü olduğu düşünülebilir. İsimleri gerçekten yaratıcı ve mevsimlere göre üçer üçer uyaklı olan aylar, Cumhuriyet Takvimi'nin yılbaşından itibaren şöyle sıralanıyordu:

vandémiaire, "bağ bozumu" anlamına gelen Latince *"vindemia"*dan türetme ve Fransızcası *"vendange"*ı kolaylıkla çağrıştıran bir sözcük (22 Eylül'den 22 Ekim'e);

brumaire, "sis" anlamına gelen Fransızca *"brume"*den türetme (22 Ekim'den 20-21 Kasım'a);

frimaire, kırağı bırakan yoğun sis anlamına kullanılan ve eski Fransızcada *"frime"*den gelen *"frimas"* sözcüğünden türetme; kentlilerden çok köylülerin anlayabileceğine kesin gözüyle bakılabilir (21-22 Kasım'dan 20-21 Aralık'a);

nivôse, "karlı" anlamına gelen Latince *"nivosus"* dan türetme; bunu da ancak kentli okumuşların anlayabileceği söylenebilir (21-22 Aralık'tan 20-21 Ocak'a);

pluviôse, "yağmurlu" anlamına gelen Latince *"pluviosus"* dan türetme, ancak aynı anlamdaki Fransızca *"pluvieux"* sözcüğünü kolaylıkla çağrıştıran bir sözcük (21-22 Ocak'tan 19-20 Şubat'a);

ventôse, "rüzgârlı" anlamına gelen Latince *"ventosus"*dan türetme, ancak aynı anlamdaki Fransızca *"venteux"* sözcüğünü kolaylıkla çağrıştıran bir sözcük (20-21 Şubat'tan 20-21 Mart'a);



Ventôse ayı (20-21 Şubat'tan 19-20 Mart'a) takvim yaprağı.

germinal, "tohum" anlamına gelen Fransızca *"germe"* sözcüğünden (21-22 Mart'tan 18-19 Nisan'a);

floréal, "çiçeklenmiş" anlamına gelen Latince *"floreus"*tan türetme, ancak Fransızcada birçok sözcükte bulunan *"flor"* kökü dolayısıyla anlaşılması çok kolay bir sözcük (19-20 Nisan'dan 19-20 Mayıs'a);

prairial, "çayır" anlamına gelen Fransızca *"prairie"* sözcüğünden (20 Mayıs'tan 18-19 Haziran'a);

messidor, "hasat" anlamına gelen Latince *"messis"* sözcüğüyle "hal" ya da "şimdiki zaman" anlamındaki Yunanca *"doron"* sözcüğünün birleştirilmesiyle türetilen bir sözcük: "hasat zamanı" demek olduğunu ancak çok iyi eğitimlilerin anlayabileceği kesin (19-20 Haziran'dan 18 Temmuz'a);

thermidor, Yunanca "yaz sıcağı" demek olan *"thermon"* sözcüğünden bir önceki gibi türetilmiş bir sözcük; *"therm-"* önekinin Fransızcada çok yaygın olması dolayısıyla anlaşılması görece kolay (19 Temmuz'dan 18 Ağustos'a);

fructidor, Latincede "meyve" anlamına gelen *"fructus"* sözcüğünden bir önceki gibi türetme, ancak Fransızcadaki *"fruct"* kökünden gelme isim ve fiiller dolayısıyla anlaşılması çok kolay olan bir sözcük (19 Ağustos'tan 17-18 Ağustos'a);

Fransızlar Cumhuriyet Takvimi'ni on iki yıldan biraz fazla kullandılar. Birçok tarihçinin Devrim'in sonu kabul ettiği 18 *brumaire* yıl VIII'i atlatan takvim, Napolyon'un en parlak döneminde Fransız Senatosu'nun 22 *fructidor* yıl XIII kararıyla, 1 Ocak 1806'dan (11 nivôse yıl XIV) itibaren yürürlükten kaldırıldı. Bu kararın, Devrim'in en köktenci döneminin tam tersine, Napolyon'un Katolik Kilisesi'yle yakınlaşmasının bir sonucu olduğu kuşkusuzdur. Ancak, Fransız halkının Cumhuriyet Takvimi'nin kaldırılmasına, yürürlülüğe konmasına gösterdiği ilgiden çok daha büyük ve sıcak bir ilgi gösterdiğini de biliyoruz. Devrimciler, belki zamanın laikleştirilmesinin yanı sıra, Bronislaw Baczko'nun dediği gibi yeni bir toplumsal bellek de yaratmak istemişlerdi.[5] Ama yeni takvim, asırlarca sürmüş alışkanlıkları belleklerden silip atmak bir yana, yerlerinden bile kıpırdatamamıştır. Yedi günde bir tatil yapmak yerine ayda yalnızca üç *décadi*'lik dinlenmenin de kimseyi sevindirmediğini unutmamak gerek. Fransız Devrimi tarihçileri, Cumhuriyet Takvimi'nin bürokrasiye özgü kaldığını, kentlerde, o da mecburiyetten biraz kullanıldığını, kırsal alanda ise neredeyse hiç benimsenmediğini söylüyorlar.

Bugün arşiv belgelerinden başka bir yerde pek rastlanmadığını söylediğimiz Fransız Cumhuriyet Takvimi, belki de Fransız Devrimi'nin en cesur atılımıydı. İnsanın giderek iyice esiri olduğu zamanı, dolayısıyla da insanın kendini yeniden "formatlama" girişimi denilebilecek bu atılım, Fransız Devrimi'nden iki yüz yıl sonra yaşayan bizlere pek çılgın gözüküyor. Ama söz konusu sürecin tümünün ne kadar gözü kara bir çılgınlık olduğunu öğrettiği de aşikâr.

Notlar

1 Krallık, ilginç bir tesadüf sonucunda, 21 Eylül günü, yani geceyle gündüzün eşit olduğu bir günde kaldırılmıştı. Böylece siyaset ve deneysel bilim yeni çağın başlangıç tarihinde el ele vermiş oluyorlardı. Romme, ay ve günlere yeni isimler önermiş, ama bu reformu ilke olarak kabul eden Konvansiyon Meclisi, onun önerdiği isimleri benimsememiştir. Matematik öğretmeni olan Romme, ayrıca günleri zamanın modasına uyarak on saate, saatleri de ona ve yüze bölmüş, fakat büyük karışıklık çıkaracak olan bu yenilik reddedilmiştir.

2 Zikredenler François Furet ve Denis Richet, *La Révolution française,* 2. Basım (Paris, 1973), s. 235.

3 Fransızcadaki diğer gün adları *(lundi, mardi, mercredi, jeudi* ve *vendredi),* Güneş Sistemi'nden yola çıkılarak türetilmiştir ve Türkçe çevirileri sırasıyla "Ay günü", "Merih günü", "Merkür günü", "Jüpiter günü" ve "Venüs günü"dür. Yaygın bir yanılsamanın kurbanı olan Romme, Konvansiyon Meclisi'ne sunulmayan taslağında "Satürn günü" sandığı *samedi'*yi "onluk"a almış, *dimanche'*ın yerine *"terredi"* (Dünya günü) demiş, sonraki üç günü de *"Herscheldi"* (o sıralar yeni keşfedilen Uranüs'ün adı Herschel'di), *"cieldi"* (gök günü) ve "soldi" (Güneş günü) diye adlandırmıştı.

4 Fabre d'Églantine'in raporunda gün isimlerinin doğaya ilişkin sözcüklerden seçilmesi önerisi de bulunuyordu; ancak Konvansiyon Meclisi bunları kabul etmemiştir. Okurlar, Türkçeden yola çıkarak benimsenen isimlerin pek kara kuru olduğuna hükmedebilirler. Ancak bugünkü Farsçada da gün isimlerinin, cumadan sonra, "gün", "birinci gün", "ikinci gün" vs. olduğunu anımsamaları önerilir.

5 Bronislaw Baczko, "Le calendrier républicain", Pierre Nora (yay.), Les lieux de la mémoire (Paris, 1984) içinde, s. 74.

Alternatif Takvim

İLBER ORTAYLI - A. M. CELÂL ŞENGÖR

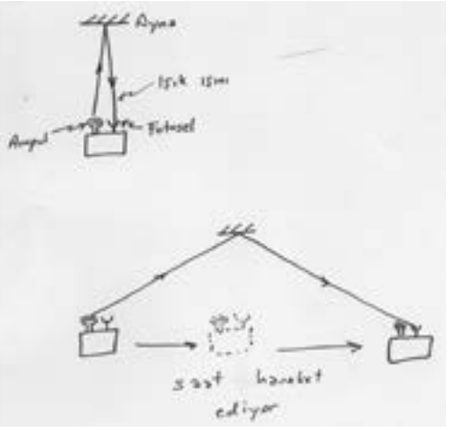
Derkenar

1999 yılının Kasım ayının sonuna doğruydu, bir toplantı sırasında, *Cogito*'nun 'Takvim' anakonulu sayısında yeralması uygun görülen, 15 Aralık 1999 günü gerçekleşecek bir kapalı oturumda benim de, İlber Ortaylı, Celâl Şengör ve Cem Akaş'a katılmam kararlaştırıldı. Gün geldi, "force majeure" gerekçemle ben Ankara'da, Akaş hasta yatağında, İlber ve Celâl bir odada Ayşe Erdem'in ve kayıt aracının önünde, kalakaldık. İkili söyleştiler. Akaş, yazılı bir metinle katıldı tartışmaya. Ben, söyleşi metnine derkenarından *müdahale* etmeye karar

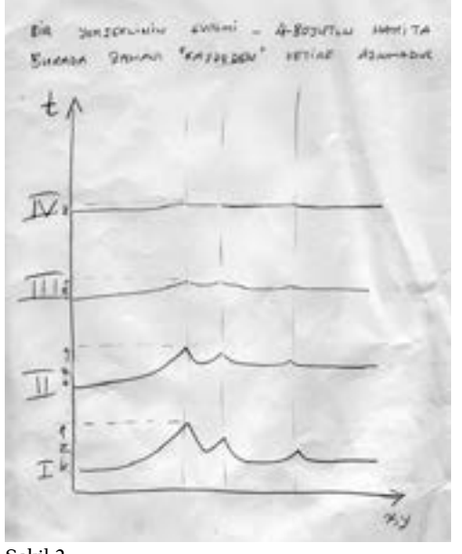
Ayşe Erdem: Biz, günümüz insanı, dört mevsim, 12 ay, 365 günden oluşan bir takvim kullanıyoruz. Öyle alışmışız ki bu takvime, alternatifinin olabileceği aklımıza gelmiyor. Acaba bu takvim günlük hayatımızın tüm ihtiyaçlarına cevap veriyor mu? Bir jeolog ve bir tarihçinin alternatif takvim önerileri olabilir mi? Zamanın bu şekilde bölümlenmesi sizce tatmin edici mi?

Celâl Şengör: Takvim zamanın haritası olduğuna göre, her şeyden önce haritası yapılacak yüzey şekillerini tespit etmemiz lazım. Normal bir haritayı ele aldığımızda görüyoruz ki yer şekilleri bellidir. Fakat zamanı ele aldığımız zaman bir başka faktör işin içine giriyor. Bu başka faktör nedir? Zaman, diyorlar, öyle bir şey yoktur.

Zamanın Rölativite (görelilik) teorisine göre gayet kesin bir tanımı var. Dört boyutlu bir süreklilik içinde yaşıyoruz, uzay-zaman diye bir şey var. Bakıyoruz uzay-zamana: Bir saat alıyoruz. Bu saatin şöyle basit bir yapısı var. Bir tarafında ışık görünüyor, öteki tarafında bir ayna var (Şekil 1). Saat hızla gitmeye başladığı zaman baktığınızda, zamanı yavaşlamış gibi görüyorsunuz. Çünkü hızla giderken, ampulden çıkan ışık, durduğu haldeki kadar yol kat etmiyor. a'dan çıkan ışık, aynı hızla gidiyor, fakat daha uzun bir yol kat ediyor. Dolayısıyla daha çok zaman geçiyor.



Şekil 1



Şekil 2

Ama bu zaman, uzaklığa ve saatin hızına bağlı olarak değişiyor. Bu deneyden görüyoruz ki zaman yine üç boyuttan ayrılamayacak bir şey. Ben jeolog olduğum için şöyle düşünüyorum: Bir yer şekli var karşımızda, bu yer şeklinin bir yer haritasını yapalım. Sonra bu haritayı, zaman içinde düşünelim (Şekil 2). Bir dağ var (Şekil 2 I). Bu dağ aşınarak küçülüyor, biraz daha aşınmış (Şekil 2 II). Üst üste konmuş bir sürü rölyef haritaları var (Şekil 2, I, II, III, IV). Üçüncü boyut, yüksekliği içeriyor (z). Fakat aynı zamanda, zamanı içeriyor. Şimdi İlber'e bir soru soracağım. Sana diyeceğim ki, bir insan tarihçisi olarak zaman sana nasıl geliyor, sen ne düşünüyorsun?

İlber Ortaylı: Zaman aslında bilincimizin bir demir alma noktasıdır. Zira âlemde bilinçli olan bizler, zaman denen mefhumu yaratan yaratıklarız. Bizim dışımızda

verdim. Takvim, ajanda edilgin kavramlar işte: İnsan, Zaman'ın akışını alabora etmeye yakın *şey*.

Önce Cem Akaş'ın yazısını, sonra Ortaylı-Şengör söyleşisini okudum. Sonra kalem sivrilttim. Bu üç dostum alınmasınlar ama, kafayı geçmişle, Tarih dediğimiz bulanık alanla bozmuş onlar. Arkamızda geçip gitmiş, akıp kaybolmuş zamanlar olduğu şüphesiz

zaman var mı? Akıp giden bir hareketlilik veya akıp giden bir durgunluk var mı? Var. Fakat bunun bir anlamı yok. Bizim bilincimiz bir demir alma noktası saptıyor. Biz nereden bu demir almayı, bilinci ediniyoruz? Çünkü yaşayan mahlukatın içinde ölüm denen olayı bilen, bu ölümün süreklilik olduğunu, herkesi teşmil ettiğini bilen biziz. Bunu bildiğimiz içindir ki, bu akıp giden hareketliliği veya durgunluğu belirli referanslarla tespit ediyoruz ve zaman denen olaydan bahsediyoruz. Tabii bu, o kadar kolay değil. Yani epistemolojik ve ontolojik bakımdan karışık bir sorunsalla karşı karşıyayız.

Burada mühim bir unsur var. Beşeriyet bu referans noktalarını, yani demir alma noktalarını tespit için bu karmaşıklıkla uğraşıp, boğulup kalmıyor. Kendine göre zamanlama yapıyor, yani tabiat olaylarına göre akış ve tespit yapıyor ve sıklaştırma, yani bu vetireyi sıklaşarak ölçme veya sıklaşmadan seyrek olarak ölçme, onun konumuna, üretimine ve dolaşımına bağlı olarak değişiyor. Sabahtan akşama aynı sürüyü otlatan insanla, bir gazeteci için bu süreci bölümleme ve referans noktalarını tespit etme aynı şey değildir.

Şimdi genelde zaman dediğimiz olguda, yani bunun demir alma noktalarını tespitte bazı özellikler var, bazı mühim noktalar var. Nedir bu? Mesela Hıristiyan adam için zaman dünyanın yaratılışıdır. Bunu daha sık belirlemeye çalıştığı zaman; İ.Ö ve İ.S diye bir tespit yapıyor. Müslüman adam aynı kültürün içindedir aynı referanslama, demir alma tespiti yapıyor, aynı kültürün içinde bunu hicret olarak tespit ediyor. Nereden geliyor bunların bu tespiti? Daha evvelki Musevi'nin Hz. Musa'yı Tur-ı Sina'ya çıkarmasından. Dolayısıyla bunların 5000'li, 2000'li, 1400'lü tarihleri var karşımızda.

Burada bizim bir takvim değiştirme olayımız var, bu pozitivist bir gerçeğe dayanmıyor. Biz zaten takvim devriminden evvel Jülyen, Gregoryen takvimleri kabul etmişiz. Hatta 12 gün farkını bile kaldırmışız, harp içinde yazışma ve tespit zorlukları yaratıyor diye. Tek değişiklik 1300 üzerinden gitmek yerine, bunu 1900'e çevirmek. Bu bir kültürel meydan okumadır, başka bir anlamı yoktur. Tabii insanın

şuurunda şöyle bir şey ortaya çıkabiliyor haliyle; Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesi 800'lü yıllar mı yoksa 1453 mü? Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Mohaç'ta Macaristan'ı mahvetmesi 1526 mı? Yoksa 900'lü bir yıl mı? Bunlar şüphesiz zaman tespiti bakımından çok önemli şeyler oluyor. Burada bir mefhum üzerinde duralım; bir Müslüman için nedir zaman? Ezelden ebededir zaman aslında. Kal-û beladan beri yürüyoruz.

C. Ş.: Ezelden ebede dediğimiz zaman ebet ne oluyor? Bir sonu yok mu yani?

İ. O.: Evet. Ezel ve ebed, tarifi yapılmış Kal-û bela diyenlerce. Çünkü mahlukatın öbürünün böyle dediği söylenmiyor, sadece insan böyle söylüyor. Dolayısıyla Müslüman inanışı dahi, zamanın, insanla ilgili bir mefhum olduğunu ve üstelik bunun bilince mahsus sübjektif bir demir alma olayı değil, bir objektivitesi olduğunu söylüyor. Çünkü insan yaratıldı ve Allah'ını tanıdığı, itaat ettiği andan itibaren yokluğuna kadar bir zaman söz konusu. Yani akıp giden süreci demir alma noktalarıyla tespit söz konusu. Burada objektif bir yaklaşım söz konusu. Ama dikkat ederseniz insanın yaradılışı mı, kâinatın yaradılışı mı? Buna göre bir zamanlama yapma kavgası var. Daha muğlak bir seçim söz konusu.



İlber Ortaylı

doğru; bir şimdiki zaman gerçekliğimiz olduğu da su götürmez gerçek (şimdi, şu an, "şimdi, şu an" yazabildiğime göre); sorun, öteden beri, geleceği kesin olmayan Gelecek ile ilgili değil mi oysa?

Takvimler kuruldu, yapıldı, tahminlendi. Gelip tosladığımız kavram bu. Nedir ki, Tanrı aşkına, tahmin? Onu biliyor muyuz, bilebilir miyiz? Bir bilgi alanı olabilir

mi, onunla bağlantılı?

Aslına bakılacak olursa, Cogito'nun bu sayısının anakonusu olarak, başlangıçta, "Kehânet" kavramı üzerinde durulmuştu, bir komşuluk ilişkisinin sonucunda "Takvim"e vardıydı derginin yayın kurulu. "Kehânet", bizi usdışının, usötesinin alanına yöneltir kaygısıyla mı

Tarif edilmemiş. Ve bugünkü zamanlamamız bir pragmatizm sadece; İsa'dan önce ve sonra diye. Bunun üzerinde bu şekilde durmamız gerekiyor.

Şimdi zaman konusunun üzerinde benim hiçbir şekilde ontolojik ve epistemolojik yönden tartışma yapma niyetim yok. Ama şurası da bir gerçek ki, bu, vazgeçemeyeceğimiz bir tartışma aynı zamanda. Yani zaman ve mekândan söz ediyoruz. Zaman ve uzay diyoruz. Hep bu ikilem bir arada gidiyor. Bu ikilem olmadan insanoğlu kendini anlamlandıramıyor. Yani kendini tanıyamıyor. Kendini tarif edemiyor. Bu çok önemli bir husus. Hiç zamanı bilmeden yürümeyecek miyiz, yemeyecek miyiz, içmeyecek miyiz, hareket etmeyecek miyiz? Yani, hem etrafımızdaki uzayı kullanacağız, hem kendimiz bir şeyi gerilerimizde bırakacağız. Fakat hayır. Biz burada kendimizi tarif için, bu iki boyuta muhtacız. Bunu bu şekilde almamız lazım. Ve ne yaparsak yapalım zamanlamalarda bir referans noktası tespit etmemiz gerekiyor. Ve bu referans noktalarını da zaman zaman değiştirmemiz kaçınılmaz oluyor. Yani on binli yüz binli falan zamandan bahsetmeyeceğiz. Çok önemli bir şey bu. Kendimize yakın olan zamanları referanslamak zorundayız. Yarım saat evvelini daha kesin olarak bilmek zorundayız. Bir yıl daha az ilgimizi çekiyor. Bilincimizdeki ilgi, bilincimizdeki zamanlama, referanslama, demir alma çok daha gevşek oluyor. Dolayısıyla şimdi diyelim ki bu İsa takvimi yüz bin sene devam etsin –ki edemeyecek, mümkün değil– sonra yerine başka bir şey konacak. Yani Brave New World'deki Ford'un T modelini tespitini sıfırlamak gibi. Bu daha önemli. Çünkü bir yılın son beş dakikasını iyi tespit etmek zorundayız. Beşeri tarih bir yıla indirgense, tespitlere göre bizim kullandığımız takvim İ.Ö ve İ.S hikâyesi son beş dakika olacak. Onun üzerinde durmak gerekiyor. Bu takvimleme son bir yılın son üç haftasına yayıldığı an değiştireceksin. Son beş dakikaya göre bir demirleme noktası tespit etmek zorundasın. Onun için takvimlerin değiştirilmesi olayının da ne kadar spesifik, aslında çok önemsiz, fakat bir yerde gerekli olduğunu burada belirtmek lazım.

Ayşe Erdem: Peki takvimi değiştirmek istersek neyi esas olarak almalıyız? Şu an kullandığımız takvim birimlerinden memnun musunuz?

İ. O.: Hiçbir şey söylemiyor bana.

A. E.: Peki nasıl bölümlenmesini tercih ederdiniz? Mesela yılın 365 gün olması....

İ. O.: Hayır 365 hikâyesi değil. 365 gün daha pozitivist bir yaklaşımdır. Yani karşında belirli bir devr-i daim vardır. Buna göre bir tespit yapmışız.

C. Ş.: Doğa olayı...

İ. O.: O doğa olayına göre onu simgeliyor. O başka. Ama yani 2000 yılı, 1420 yılı ne?

C. Ş.: Burada bir saptama yapayım müsaade ederseniz. Bu çok mühim. 365 gün dediğimiz zaman bunlar yalnız doğa olayları değil, aynı zamanda periyodik doğa olaylarıdır. Güneşin etrafında dünyanın bir dönüşü ile diğer bir dönüşü arasında, en azından teorik olarak herhangi bir fark yok farz ediyoruz. Aslında var, bugün bunları ölçmeye de başladık ama yok farz ediyoruz. Dolayısıyla tarihçi olarak 3500 devrim öncesiyle 2000 devrim öncesini nasıl bileceğiz? Bunun bir haritasını çıkartmak durumundayız. Biz bir harita yapıyoruz, bu haritayı yapabilmek için haritanın



A. M. Celâl Şengör

o bölgeden uzaklaştık? Kardeş dergi *Kitap-lık* izlencesine aldı sonradan "Kehânet"i, ardından, o derginin yayın kurulunun gündeminden de düştü, sanırım ürkütücü bir yanı vardı kavramın, cıva gibi sıvışıp gidiyordu elimizden.

Bir yandan da kalıcı özellikleri olmalı: "Takvim" anakonusunun içinden fal, bili, önbili değilse

bile öngörü, müneccim bakışı eksik olmadı sonuçta. Yarıyarıya ölçü, ölçüm, ölçülendirme Takvim; öbür yarısı tahmine, öngörüye, varsayıma dayanıyor. Her yıl, bir sonraki yılın takvimleri hazırlanıyor, basılıyor: Kimsenin elinde geleceğe, geleceğin varolacağına, daha doğrusu geleceğine ait kesin kanıtlar olmasa da.

Oraculum çağına dönelim

hangi detayda olması lazım? Haritaya baz olarak deniz seviyesini mi alacağız? Okyanusların tabanını mı alacağız? Onu düşünelim. İsa'nın doğumu gelişigüzel tespit edilmiş bir şeydir aslında; haritalardaki deniz düzeyi sıfırı gibi.

A. E.: Tam da bunu sormak istiyorum. Neye göre bölümleyeceğiz? Sizin alternatifiniz nedir?

C. Ş.: Bizim alternatifimiz şudur. Biz doğa bilimciyiz. Tarihçinin elinde yazılı belgeler var. Onlar çok daha kesin olarak bilebiliyorlar şu tarihte şu oldu, bu tarihte bu oldu diye. Bu "tarih" dedikleri zaman, bunun bir yıl olduğunu, gün olduğunu bilebiliyorlar. Fakat ben jeolojiye baktığım zaman bir dağın aşınmasını görüyorum. Mesela bu dağın ne kadar hızla aşındığını, ancak bugünkü doğa olaylarına bakarak kabaca çıkartabiliyorum. Veya Devon devrine gidiyorum, bir mercanı alıyorum. Mercanın üzerine bakıyorum, bir senede 400 küsur gün var. O zaman dünya daha çabuk dönüyor. Dolayısıyla bütün bu kullandıklarım doğal vetirelerdir. Doğal vetireleri kullanmak suretiyle yavaşlıyor dünyanın dönüşü.

İ. O.: Celâl Şengör kendine göre bir zamanlama çıkarıyor. Bu zamanlamada insan hiçbir şey değil. Fakat tabii insan olarak bunu yapıyor. Çünkü o olduğu için bu zamanlama oluyor.

C. Ş.: Düşündüğüm için bunlar oluyor.

İ. O.: Fakat ne kadar önemsiz. Hesabında yılın 400 günden oluştuğu bir periyot var. Bence, tarihçi açısından, hiçbir zaman söz konusu değil bu. Çünkü Mısırlılar 365 günü biliyordu ve bu bir hesap hatasıydı. Yani bir değişim olduğundan değil. En mükemmeli onlarınkiydi. Gene de bir hesap hatası vardı. O hata ne zaman düzeldi? Uluğbey rasatlarıyla düzeldi ve Papa hazretleri de konsüle emir verdi. Gregoryen takvimi dediğimiz bugünkü takvim hazırlandı. Ama bir düşünün, devr-i daimin 400 gün olduğu zaman vardı bu dönemde. Ve bu periyotla o zaman iş değişiyor. İş değişiyor, fakat beni ilgilendirmiyor. O devir beni ilgilendirmiyor. İlgilendirmediği ölçüde de bilincimde yer etmiyor.

C. Ş.: Şimdi ben bir şey söyleyeceğim. Biraz önce dedi ki: "Biraz önceki beş dakika beni çok daha fazla ilgilendiriyor". Bizim için de çok önemli bir şey bu, jeoloji başladığı zaman, fosil içeren kayaların tarihine bakıyoruz. Çünkü onu bilebiliyoruz, ayırabiliyoruz. Jeolojik zamanı ikiye ayırmışlardı geçen yüzyılda Kambriyen devri öncesine Kambriyen öncesi daha sonrasına Kambriyen sonrası dönem deniyor. Şimdi biz 20. yüzyılda yapılan zaman ölçümleriyle gördük ki Kambriyenden sonraki dönem sadece 600 milyon yıl, Kambriyenden önceki dönem 4 milyar yıl. Ve bütün jeoloji kitaplarının yüzde 90'ı bu 600 milyon yılla ilgili. Çünkü 4 milyar yılı çalışabilecek yöntemlerimiz yok. Zamanı ölçemiyoruz. İlk defa 1960'tan bu yana bayağı detaylı (radyo-metrik) elementlerin parçalanmasını esas alan yöntemler icat edildi ve 400 milyon yılda zamanı haritalamaya başlayabildik. Ve bunun içerisinde durak noktaları seçmeye başladık. Mesela önemli durak noktalarından bir tanesi büyük buzullaşma olayları. Bir de tabii yaşı bilinen ilk kayaç ve mineraller.

İ. O.: 4 milyar yıl değil mi?

C. Ş.: Evet kabaca 4 milyar yıl. Yani dünyanın oluşumundan Kambriyen Devri'ne kadar geçen süreyi ben detaylı olarak bilmiyorum. Ondan sonraki sadece yarım milyar, 600 milyon yıl filan. Bugün 535'e indi hatta. Bunun içerisinde, şimdi başlıyorum bölmeye. Kambriyen diyorum Kambriyen üzerine Ordovisiyen geliyor. Ordovisiyen üzerine Devoniyen geliyor. Devoniyen üzerine Karbonifer geliyor. Karbonifer üzerine Permiyen geliyor. Şimdi bunların hepsi belli bir vetirenin izlerine dayanarak jeoloğun kayalarda tespit ettiği yerler. Bu yerlerin her birini bir zaman karşılıyor. Kambriyen'e bakıyorsun sırf yumuşakçalar var, Silüryen'e bakıyorsun büyük akrepler var.

İ. O.: Hayat başladı...

C. Ş.: Ama hayat çok daha önceden başlamış, ilk defa Kambriyende bol fosil çıkıyor karşımıza.

İ. O.: Ama ondan evvel bizim bildiğimiz canlı yok.

C. Ş.: Canlılar var. Bazı tür böceklerin, kurtçukların

bir anlığına. Delphoi'da, Omfalos'un karşısında biriken bütün sorular, yakın ya da uzak *yarın* ile ilgili değil miydi? Ortaçağa geçelim: Rebelais'nin muhteşem "prognostic"i baştan uca bizi bekleyen günlere ilişkin öngörülere, hatta "uçuş"lara dayanmıyor muydu? Şairin "bilgi alanı"nın dolaylarındayız demek. Günün "fal"ını açmasını ondan beklemeliyken,

nasıl oluyordu da bir tarihçi, bir doğabilimci, bir nasir işin içine karışıyordu, işte anlayamadığım bu oldu.

İlber Ortaylı'nın, bunca yıllık dostluğumuz süresince,

falan yaşadığı, 3,8 milyar yıl önce ilk defa bakterilerin olduğu görülüyor. Kabuklular Kambriyen'de başlamış.

İ. O.: Ama ondan evvel bizim bildiğimiz canlı yok.

C. Ş.: Ondan evvelkiler yumuşak. Bunun için çok yumuşak çökeller içinde bulunabiliyorlar. Çok ince taneli, mesela kil taşlarının içinde çıkıyorlar. Kambriyen ve Ordovisiyen'de yumuşakçalar, Silüriyen'de akrep var. Ondan sonra Devoniyen'e balıklar dönemi deniyor. Karbonifer'de sürüngenler dönemi başlıyor.

Şimdi dikkat ederseniz bütün bu ayrımlar hepsi ya o zaman yaşayan hayvanların bir özelliğine göre veya o zaman olmuş olan fiziksel olayların, buzullaşma gibi, deniz basmaları gibi olaylara dayanıyor. Bütün jeolojik zamanda bizim yapabileceğimiz, olmuş olan vetirelerin izlerini bularak, bu izlerden zamanı çıkartmak, buna çalışıyoruz. Tarihçiler de aynı şeyi yapıyorlar. Ama yazılı belge olduğundan tarihçiler için bunları yapmak o kadar kolay ki. Bizim gibi "acaba bu hangi zamanı temsil ediyor" gibi bir dertleri yok, işte bu biraz arkeologların derdi oluyor.



İ. O.: İnsanlar 100 milyon yıldır var mı?

C. Ş.: İnsanlar 3 ile 7 milyon yıl arasında var.

İ. O.: Ama 3 ile 7; dikkatini çekerim. Böyle büyük fark olur mu? 3 ile 7. Ne diyorsunuz yani?

C. Ş.: 7 milyon yıl önce insanlaşma başlıyor. 3 milyon yıl önce tam insan diyebileceğiniz bir yaratık çıkıyor karşımıza. Bizim demek ki, elimizdeki zamanı haritalayabilmek için kullandığımız şey, tamamıyla olaylar, vetireler. Tarihçiler de aynı şeyi yapıyorlar. Yalnız tarihçilerin yaptığı bir şey var. Onlar bazen iki olayı birden kullanıyorlar. Buna en güzel örnek, İlber'in biraz önce söylediği doğal olay. Periyodik olay alınıyor, sürekli tekrar eden, muntazam. Bunun içerisinde keyfi olarak bir başka olay; milat kabul ediliyor. İsa'nın doğumunu kabul ediyor veya Muhammed'in hicret etmesini bir başkası kabul ediyor. Musa Efendi'nin Tur-ı Sina'ya çıkmasını bir başkası kabul ediyor.

İ. O.: Pozitivistler de Fransız İhtilali'ni veya Auguste Comte'un eserini milat kabul ediyor.

C. Ş.: Auguste Comte'un eserinin milat kabul edildiğini ilk defa duyuyorum.

İ. O.: Onların, pozitivistlerin kendi takvimleri var. Kendileriyle başlıyor. İhtilalciler zaten biliyorsunuz hep sıfır noktasındadır.

C. Ş.: Mühim olan, gelişigüzel bir şey kabul ediyor olmaları. Normal devam eden periyodik bir doğa olayının milattan bu yana geçen süreyi bölmek için alıyorlar. Biz de aslında aynı şeyi yapıyoruz. Mesela radyoaktiviteyi ele aldığımız zaman diyoruz ki "şu kadar yıl" aslında bir kalibrasyon var. O kadar yıldır dediğimiz zaman biz, diyoruz ki şu atomun, mesela uranyum atomunun kurşuna dönüşmesi için, şu kadar zaman lazım. Bunu yıl olarak ölçüyoruz. Bizde o periyodik.

İ. O.: Onu da kabul edebilirsin. Mesela güneşin doğuşunu değil de, çatlağı bilsen onu da alabilirsin. İyi tespit edebilsen. Mesela uranyumun kurşunlaşması periyodunu yıl kabul edebilirsin, dünyanın devri bizi en çok etkileyen vetire.

hiçbir gelecek öngörüsünün gerçekleştiğine tanık olmadım. Dostum Celâl Şengör, depremin olacağını söylüyor ya, vaktini belirleyemiyor elbette. Sevgili Cem Akaş'a gelince, gelecek sözkonusu oldu mu kurmaca metinler yazmaya bayılıyor ama, siyasetbilimci cüppesini giydiğinde sus pus oturuyor. Bir "takvim"in iskeletini en iyi onlar çıkarır

şüphesiz; gelgelelim, iş Zaman'ı ete kemiğe büründürmek olunca elime bakacakları apaçık ortadadır.

Şair, tam burada devreye girmeli: Giacomo Leopardi, 1832'de kaleme aldığı "Almanak Satıcısıyla Yoldan Geçenin Söyleşisi"nde, soruyor: "Önümüzdeki yıl, geride bıraktıklarımızdan hangisine benzesin isterdin?".

C. Ş.: Burada en mühim olan şey vetirelerin zamanı haritalamak için kullanılmaları. Doğa bilimlerinde de, sosyal bilimlerde de aynı şey. Zamanla biz de aynı şekilde uğraşıyoruz. Onların bize nazaran avantajlı yönleri, yazının olması. Yani insan haberlerinin, insanın kendi ağzından ulaştırılması.

İ. O.: Mesela adam 5 bin yıldır **hiyeroglifi** keşfetmiş kullanıyor. Çivi yazısını yoğun bir biçimde kullanıyor. O orada günlerin tarihini tutarken, Rhein nehrinin kuzeyindeki mahlukat için bunlar katiyen mevzu-u bahis değiller. Onlar ne zaman zamanlanıyorlar? Bu adamlar, yani medeni adamların temsilcisi olan Romalılar, oraları istila edince. Böylece onlar (barbarlar) zamanın konusu oluyorlar ve bizimle tanışıyorlar. Büyük Romalılar ve Julius Caesar gibi adamlar sayesinde. Yoksa onlar orda ormanda avlanıp oturuyorlardı.

C. Ş.: Burda saptama yapmak istiyorum. Yine İlber'in söylediği şey; "bizi yakın zaman ilgilendiriyor" dedi. Mesela On İki Hayvanlı Türk Takvimi. O 12 sene ya, ondan sonra devrediyor. O kısa süre, o 12 sene adamı ilgilendiriyor. Ondan sonra yeni bir döngü başlıyor.

İ. O.: 12 yıl da yetiyor. 12 yılda fazla teferruat yok çünkü. Yani adamın hayatındaki değişiklik o kadar. 12 yıl periyodu yetiyor ona. Biz niye o takvimi kullanmıyoruz? 12 yıl bize bir periyot olmak için çok fazla kalabalık ve uzun gelir.

C. Ş.: Bu 12 yıl takvimini kullanan adamların ortalama yaşam süresi ne kadar?

İ. O.: Bu mühim değil. Belki adam 40 küsur yıl yaşıyor.

C. Ş.: Bunlar okuma-yazma bilmeyen insanlar. 50 sene önce olmuş olayı çok eskilerde sanıyorlar. 50 senenin öncesiyle, diyelim birkaç yüz senenin öncesi birbirine giriyor ve zaman kayboluyor. Mitolojik, zamansız, nebuleuse bir şey haline geliyor.

A. E.: Siz, İlber Ortaylı olarak zamanı bölümlemek için nasıl bir birim tercih ederdiniz?

İ. O.: Ben memnunum. Bu adamlar memnun değil, Jeologlar memnun değil. Jeologlara bıraksanız insanlar mühim olmadığı için, İsa'yla Musa'yla uğraşmazlar. Çünkü zaten onların uranyumları kurşuna dönene kadar İsa'nın 2000 yılı oluyor. 4 milyar yıldan bahsediyor. Bu hesap uranyum dönüşümünü yapacak da, sene tamam oldu diyecek. Bununla benim anladığım tarih tespitini ve yorumumu yapamam.

A. E.: Siz dört mevsimden 24 saatten memnunsunuz.

İ. O.: Evet.

C. Ş.: Ama ben de memnunum, insan olarak. Ben mesela dinozorları düşündüğümde, bu takvim yetmiyor bana. Çünkü bu kadar hassaslaşamıyorum; Tiranozor ne zaman münkariz oldu? Bunu bilebilmek için ben ancak sene olarak...

İ. O.: Size uranyum yılı da kısa gelir. Nasıl öteki adama mesafede kilometre yetmiyor da, ışık yılından bahsediyor....

C. Ş.: Ama biz yine sene kullanıyoruz. 4 milyar yıl diyoruz. Bilmem kaç yüz milyon diyoruz. Ama bunun çok ilginç bir sonucu var. O da şu: Biz öğrenciye milyonlarca yıldan bahsettiğimiz zaman ipin ucu kaçıyor. Düşünemiyor. Öğrenci tahayyül edemiyor, 4 milyar yıl ne demek. Her türlü insan tecrübesinin dışına çıkıyor.

İ. O.: Belki günün birinde o kadar iyi bileceğiz ki bu şeyleri. Ve hepimizin o kadar bilincine girecek ki... O zaman bizde kurşunlaşma hikâyesi kullanacağız.

C. Ş.: Aslında kullanıyorsunuz. Mesela İsa'nın hırkasının radyokarbon yöntemiyle ona ait olmadığı ortaya çıkartılıyor. Şimdi görüyorsun ki bizim yöntemlerimizle sizin yöntemleriniz birbirine benziyor.

İ. O.: Kilise buna karşı ne dedi? "Yalan sizin aletiniz" demişlerdir.

C. Ş.: Onu bilmiyorum. Çünkü kiliseden ben resmi bir şey duymadım. Ama çok zor buna karşı çıkmak. Gayet hassas aletler. Topkapı'daki kutsal emanetler üzerinde de bu testi yaptırmak lazım.

İ. O.: Fakat şunu unutma. Hz. İsa pozitivist tarihi bir kişilik değil, ona inanmak bir iman meselesi. Oysa Hz. Muhammed tarihi bir kişilik.

C. Ş.: Peki İsa yok mu tarihte? Var.

İ. O.: Efendim öyle kolayca cevap verme...

Duraklıyor almanak satıcısı, zihninde hızla tarıyor geçmiş yılları, hiçbiri yeniden tekrarlansın istemiyor. Yoldan geçen katılıyor ona: Bu yıla gelesiye, Yaz(g)ı bize iyi davranmadı, onun için de geçmişteki yaşamımızı istemeyiz, bize bugüne dek yaşamadığımız biçimiyle gelsin Hayat.

Leopardi yorumcuları, haklı olarak, bir varoluş alegorisi

görmüşlerdir bu küçümen söyleşi denemesinde: Yazı ve Yazgı'ya gelince, varoluşumuza ilişkin anlamsız ama kaçınılmaz bir alıştırmadır onların gözünde, Leopardi'nin yazı metaforuyla örtüştürdüğü.

Diyorum ki, elimde papirüs, mürekkep, tüy –ustam ölmüş ben gelecek satarım.

E. B.

C. Ş.: Roma'nın tarihinde yok mu?

İ. O.: Hayır efendim. Bunlar hiçbiri pozitivist tarihin ispat ettiği şeyler değil. Çivilenen çarmıhın palavra olduğu anlaşıldı. Kimse tutamıyor çiviyle adamı. Ve bilinen çarmıh buluntularının boyları çok kısa. Bağlanıyorsun üstüne iple, kan dolaşımı bozukluğundan gidiyorsun. Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi var. Yani Hıristiyan dünyası arkeoloji yöntemleriyle bildik tarihleme yapmaya çalışıyor. Ve bir ölçekte de maalesef yalan söylüyorlar. Çünkü bu kadar menkıbeyle modern insanlığın imanı bile bağdaşmıyor. Modern insanlık dediğin bir halt değil. Yani 2000 yıl öncesinden daha zeki bir yaratık değil. Daha zeki ve bilgili olduğuna şartlandırılmış. Zamana şartlanmış ve delile çok şartlanmış. Hz. Muhammed ise çok tarihi bir kişilik, çok kayıtlı. Emanet-i mukaddes dediğin şey hakikaten zaman konusunda tutarlı olabilir.

C. Ş.: Yani hakikaten adam öldüğü zaman bir tanesini alıp saklamış olabilirler.

İ. O.: Olabilir. Zaten de bilmiyoruz başka bir şey. Hz. İsa için öyle zavallı pozitivist tarihçi kafası yetmez. Bu bir iman meselesidir.

C. Ş.: Musa da öyle. Bu başka bir şeyi gündeme getiriyor. Vetire olarak İsa'yı aldık. İsa'nın bir vetire olmadığı ortaya çıkıyor. Tamamıyla arbitraire seçilmiş bir şey.

Söyleşiden günler sonra

A. E.: Aslında söyleşiyi yapan olarak bir soncümle söylemeliydim ama söyleşiden sonra nutkum tutulmuş, derin düşünceler içinde yolcu etmiştim, Celal Şengör ve İlber Ortaylı'yı. Sonra bir de Cem Akaş'ın yazısı (s. 221) ve Enis Batur'un derkenarı geldi. Bir şair, bir jeolog, bir yazar ve bir de tarihçi... Ben sonsözü Melih Cevdet Anday'a bırakmayı tercih ediyorum;

"Bayılırım şu düzenli dünyaya
Kışı yazı
Baharı güzü
Gecesi gündüzü sırayla"

Dünya Dursa Takvimler de Durur mu?

CEM AKAŞ

Kısa Reform Tarihi

Bugün dünyanın önemli bir kısmının kullandığı takvim üzerinde görüş birliği sağlamak hiç de kolay olmamıştı, çünkü sağolsunlar, "takvim reformcuları" diyebileceğimiz bir kavmin üyeleri, insanın temel özelliklerinden biri olan elindekinden memnun olmama duygusunu en yoğun olarak yaşayan bireyler olageldi. İtiraf etmek gerekir ki bu duygunun nesnel temelleri de yok değildi. Julius Caesar'ın İ.Ö. 46 yılında Roma takvimine müdahale ederek, dört yılda bir Şubat ayına bir gün eklenmesini sağlaması, kendi adıyla anılacak bir ay olsun diye değildi yalnızca (takvim değiştiren hükümdarların bu şekilde onurlandırılması bir gelenekti ve daha önce Quintilis olarak adlandırılan, bizim Temmuz dediğimiz ay, onun şerefine July olmuştu); 29 Şubatın eksikliği, bu tarihe gelindiğinde mevsimlerin ciddi olarak kaymasına, kış ortasında bahar havası yaşanmasına yol açmıştı. Caesar Augustus da 29 Şubatın önemini vurgulamış, İ.Ö. 8 yılında bir takvim düzeltisi de o yapmıştı. Ağustos ayının (o zamanki Sextilis) isim babalığı hakkını kazanması da elbette çok normaldi. Bir ayın iç bölünmeleri Jülyen takviminde farklıydı; "kalends", "nones" ve "ides" vardı. Bunların bizim bildiğimiz yedi günlük haftaya dönüştürülmesi için İmparator Constantine'i, yani dördüncü yüzyılı beklemek gerekecekti. Ne yazık ki Constantine'e gelene kadar bütün aylar kapıldığından, şimdi onu bir ayla anamıyoruz.

Ancak bu kez de takvim yılının güneş yılından biraz uzun olduğu ortaya çıktı. 16. yüzyılda Papa Gregory XIII, danışmanı Christopher Clavius'un aklına uyarak Ekim 1582'den on günü kesip attı ve artık yıl kuralını geliştir-

di: 4'e tam bölünen yıllar artık yıl olacak, 100'e bölünenler olmayacak, ama 400'e bölünenler olacak. Ortada isim verilecek ay kalmamış olması, Gregory'nin pratik zekâsı için kolay lokmaydı: Gregory'nin kendi adını bu takvime vermesi şaşırtıcı olmadı.

Avrupa ülkelerinin çoğu bu reformu görece çabuk benimsedi. İngiltere her zamanki gibi ayağını sürüdü ve 1752'ye kadar bekledi; onunla birlikte beklemek zorunda kalan kolonileri, bu tarihte 11 günlük bir takvim kesintisine de razı oldu. 19. yüzyılda Fransızlar bir "Devrim Takvimi" çıkarıp on iki yıl kadar buna uydu, ama Napolyon 1806'da Gregoryen takvimine döndü. 1871'de Paris'te "Cumhuriyet Takvimi" birkaç aylığına yeniden benimsendiyse de, Parisliler nostaljiden çabuk sıkıldı.

Rusya ve Sovyetler Birliği, Devrimden sonra, 1918'de Gregoryen takvimini kabul etti, Doğu Ortodoks Kiliseleri Jülyen takvimini 1923'e kadar kullanmayı sürdürdü; bu tarihte kiliselerden bazıları Ekimin ilk 13 gününü atlayıp "gözden geçirilmiş Jülyen takvimi"ni kullanmaya başladı; bu takvimin artık yıl hesaplaması da kendine özgüydü. Bunun sonucunda Ortodoks kiliseleri arasında bir eski takvimciler-yeni takvimciler ayrımı ortaya çıktı – kan davası hâlâ sürüyor.

Günümüzdeki Memnuniyetsizlikler ve Hal Çareleri

Gregoryen takvimi bütün sorunları çözmüş müydü? Hayır, bin kere hayır. Öncelikle Amerikalılar hangi ayın 30, hangisinin 31 çektiğini hâlâ karıştırıyordu; uydurdukları tekerlemeyi de akıllarında tutamadıklarından fena halde sıkıntıdaydılar (parmak eklemi sayma tekniği Türk patentlidir). Ayrıca bir yıldaki gün sayısının hafta sayısına tam bölünememesinden kaynaklanan kayma pek çok insanın sinirini bozuyordu, yani her ayın 12'si diyelim ki hep Pazartesi olsa fena mı olurdu? Yöneticiler, dünya liderleri bu konuda bir şey yapamaz mıydı?

Elbette yapabilirdi. Nitekim şu anda Birleşmiş Milletler düzeyinde etkin olan çeşitli reform girişimlerinin yanı sıra, örneğin İngiltere'de taraftar toplamaya çalışan yeni bir takvim projesi var. Bunları bir gözden geçirmek, sonra da kendi naçiz – ama köklü – önerimi getirmek istiyorum.

Dünya Takvimi: Şu anda en fazla taraftar toplamayı başaran bu takvimde, bir yıl 364 günden oluşuyor; yine 12 ay var ve aylar, 31-30-30 sırasıyla gidiyor. Yılbaşı her zaman Pazara denk geliyor. İki ek gün gerekiyor bu takvimde, bu ek günler normal takvim günlerinin dışında sayılıyor, o yüzden

de "boş gün" muamelesi görüyor; bir tanesi yılsonuna eklenen Dünya Günü (böylece yıl 365 güne tamamlanıyor), bir tanesi de artık yıllar için kullanılacak olan Artıkyıl Günü. ("Boş gün" fikrini 1745'te ilk ortaya atan, Amerika'da Maryland'de yaşayan ve Hiroosa Ap-lecim mahlasını kullanan bir kolonistti; fikri aslında adı kadar saçma değildi.)

Sabit Hafta Takvimi: Yılda yine 12 ay var, ancak her hafta altı günden, her ay da 5 haftadan oluşuyor. Her ay, her yıl, Pazartesi ile başlıyor. Bir ayın takvimi her ay için geçerli. Bu takvimde Pazar günleri kaldırılıyor, yalnızca çift sayılı ayların sonuna (Aralık hariç) bir Pazar ekleniyor. Artık yıllardaysa Aralık ayı da 31 çekiyor. Dolayısıyla 10 Martın hangi güne geldiğini bir kez ezberlediniz mi bir daha sorun yaşamıyorsunuz.

Bonavyan Takvimi: 364 gün, 12 ay, haftalar 7 günlük; ancak aylar 35-28-28 döngüsüyle gidiyor. Haftalar, aylar ve yıllar Pazar günüyle başlıyor. 28 yılda 5 defa, Aralık ayının sonuna bir hafta ekleniyor. 896'ya bölünen yıllarda artık hafta iptal ediliyor.

Yeni Binyıl Takvimi: Bu takvim İngiltere'de çok revaçta. Bir yılda 365 gün ve 12 ay var, her ay 30 çekiyor, Nisan 35. Bu takvimde de bir haftada 6 gün var, Pazartesiyi iptal etmişler (destekliyorum); her haftada 4 iş günü var, ama hafta sayısı 61'e çıktığından işgücü kaybolmuyor. Her hafta, her ay ve her yıl Pazarla başlıyor.

13 Ay Takvimi: Fikir babalığını Auguste Comte'un yaptığı ve 1849'da ortaya atılan bu takvimde her ay 28 günden, her ay dört haftadan, her yıl da 13 aydan oluşuyor. Burada da iki "boş gün" kullanılıyor. Ortaya yeni bir ay çıkıyor, adı Sol. 20. yüzyılda Amerika'da Eastman, İngiltere'de Cotsworth tarafından savunulan ve onların adlarıyla anılan bu takvim, Amerikalıların tepkisini çekti – 4 Temmuz 17 Sol'a denk geliyordu ve bu fikir onlara (ve herhalde Tom Cruise'a) hiç de cazip gözükmüyordu. 1937'de konuyu gündemine alan Milletler Cemiyeti, bu tasarıyı reddedip gömdü.

Onlu Takvim: Adı üzerinde, onlu sisteme dayanan bu takvimde 10 ay var; çift sayılı aylar 36, tek sayılılar 37 çekiyor, artık yıllarda Şubata bir gün ekleniyor.

Asıl Sorun Ne?

Yukarıdaki önerilerin istisnasız hepsi, birtakım sayısal cambazlıklara dayanıyor, gözünüzden kaçmamıştır. Oysa asıl sorun, insanlığın bu dünyadaki varoluşunun temel koşullarından ve günümüzde gelinen noktadaki

yaşam biçiminin bu koşullara artık uymamasından kaynaklanıyor. Bu sorunu iki öbekte netleştirebiliriz:

1. Mevsimler çok uzun. Çağdaş toplumları "hız toplumu" olarak tanımlamak mümkün, bunun sonucunda da dikkatin dağılmasını, insanların sıkılmasını engellemek gittikçe zorlaşıyor. Üç ay süren kışlar yüzünden insanlar Şubat ayında sıcak yaz günlerinin, bitmek bilmeyen yaz sıcaklarında da kazak giyecekleri soğuk günlerin özlemini çekiyor ve bunalıma giriyor. Oysa iki aylık mevsimler mükemmel olurdu, tadı damağımızda kalırdı.

2. Günler yetmiyor. 24 saatlik günler, çağdaş toplumlardaki koşuşturmalı yaşam biçimi için yetmez oldu. Bize artık 30 saatlik günler lazım, bunu da gece-gündüz döngüsüne uygun bir şekilde gerçekleştirmek şart, aksi halde biyolojik saatler şaşkına döner, yazık olur.

Çözüm Ne?

Birinci sorunun kaynağı, dünyanın güneş etrafında yeterince hızlı dönmemesi; dolayısıyla da bu hızı arttırmak gerek. Günümüz teknolojisi ve mühendislik bilgisi, dünyanın dönüş yönüne uygun, tercihen ekvator bölgesinde gerçekleştirilecek bir dizi bombanın yaratacağı ivmelenmeyle bu hızı arttırabilecektir.

İkinci sorunu çözmek için yapılması gereken şey açık: dünyanın kendi etrafında dönmesi yavaşlatılmalı. Bunun nasıl olacağını şöyle bir analojiyle açıklamak mümkün: buz dansı yapan ve kendi etrafında dönen bir dansçıyı gözünüzün önüne getirin – hızlanmak için kollarını vücuduna doğru çeker, kollarını açtığındaysa yavaşlar. Basit bir fizik kuralı işlemektedir burada: kendi etrafında dönen bir cismin ağırlığı dönüş eksenine ne kadar yakınsa hızı o kadar artar, ağırlığın dağılımı eksenden ne kadar uzağa düşerse, dönme hızı da o kadar yavaş olur. Dünya örneğine gelirsek: ekvator bölgesine ağırlık taşımak gerekli, çünkü burası eksenden en uzak olan nokta. Kuzey ve güney yarımkürenin kutuplara olabildiğince yakın bölgelerinden kazılarak alınacak topraklar, düzenli aralıklarla ekvatora yerleştirilmeli; okyanusa dökmek de geçerli bir yöntem olabilir. İlk sorunu çözerken açılan kraterler bu topraklarla doldurulabilir.

Birtakım Sonuçlar

Sekiz aylık bir yıl size nasıl geliyor? Bir kere dört aydan feragat etmemiz gerekecek. Dolayısıyla insan ömrünün hesaplanmasından tutun, sebze-meyve ve yetiştirme döngüleri (gerçi artık seracılık çok yaygın ama olsun), dini ve milli bayramlar, doğumgünleri vs tümüyle alt üst olacak. İnsan ömrünün bir çırpıda uzatılmasının kötü bir yanını göremiyorum. Önemli günler bahsindeyse bir yoğunlaştırma programı uygulanabilir – daha geniş bir takvimi daha dar bir takvime sıkıştırmak zor değil, sadece bazı günler üst üste binecek. Doğa ise kendi başının çaresine bakacak güçtedir.

30 saatlik gün nedeniyle de bir dizi karışıklık ortaya çıkacak – gece ve gündüz on beşer saat olacak, ama bunun ne kadarı iş saati olarak geçecek? İnsanlar 12 saatlik gecede 8 saat uyurken, 15 saatlik gecede 10 saat mi uyumaya başlayacak? Saat endüstrisi bu duruma ne diyecek? Bunları ve başka soruları tartışabiliriz; korkunun ecele faydası yok, önemli olan devrim coşkusudur.

Hazır Oynamaya Başlamışken

Dünyanın ekseninin eğikliğini de düzeltmek mümkün olsa gerek. O zaman mevsim derdimiz de olmaz. Bu sıkıcı olabilir. Öte yandan dünyanın güneş etrafında dönüşünü hızlandırmak için, güneşe daha yakın bir yörüngeye oturtulması da düşünülebilir. Ama havaların çok fazla ısınmasını göze almamız gerekir ki, ben şahsen alamam.

Sonuç İtibariyle

Yılların 8 ay, günlerin 30 saat olmasından sonra, takvimi daha rasyonel bir şekilde tasarlamak mümkün olacaktır ve o zaman, yazının başında sayılan önerilere kulak verilecektir. Ama ancak o zaman! Önce, köklü sorunlara kökten çözümler bulunmalı, YENİ DÜNYA TASARIMI'ndan korkulmamalıdır! Gün bu gündür!

tıpkıbasım

Sıvış Yılı Buhranları *

HALİL SAHİLLİOĞLU

Aşağıdaki makale, ilk kez 1968'de İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, 27/1-2 sayısının 75-111. sayfalarında yayımlanmıştır.

Giriş:

Osmanlı maliyesi asırlar boyu, hem güneş hem de ay yılını kombine eden karışık bir mâlî yıl kullanıyordu. Bunlardan güneş yılı hazinenin gelir teşekkülüne ve ay yılı da harcamalarına, özellikle ulûfe dağıtımına, uygun düşüyordu. Ancak bu iki yıl 11 gün farketmektedir. Osmanlı devrinin astronomları olan müneccim-başılar kadar maliye teşkilâtı da bunu biliyor ve bu farktan dolayı bir takım aksaklık olduğundan şüphe edildiğinde, devletin günlük gelir-gideri denk olduğu takdirde bu farkın önemi yok diyorlardı [a]. Aslında bu bakımdan pek te haksız sayılmazlardı. Fakat böyle bir günlük gelir-gider ortalaması hesabı teşebbüsüne henüz raslıyamadım. Bununla beraber mukataa satışları halinde iltizam bedeline, **"tefâvüt-i şemsiye"** adı altında bir miktar zam yapılıyor, hazineye giren altın para ile iri bir gümüş para olan guruş düşük bir kurdan alınıyor ve ödemelerde daha yüksek bir kur üzerinden veriliyordu [b]. Bu kur farkı gelirine **"tefâvüt-i hasene ve guruş"** deniyordu. Her iki tefavüt, hazineye munzam bir gelir sağlıyordu. Amma bu gibi yarım tedbirler kesin sonuç vermekten uzaktır.

Önce hazinenin günlük gelir-giderinin denk olup olmadığı meçhul oldukdan başka, eşitliği halinde dahi gelirin teşekkül ve ulûfe ödemeleri için bunun tahsisi biriken zaman farkının yaratacağı güçlükler çok nahoş sonuçlar vermeğe kâfidir. Ayrıca, gün farkından ileri gelmiyen gerçek bir bütçe

* Temmuz 1967 Londra, Yakın ve Orta Doğu İktisat Tarihi Kongresinde tebliğ edilmiştir.
a Bk. ek belge I, III ve V.
b Bk. ek belge II.

açığı varsa durumun daha da tehlikeli olacağı âşikârdır. Nitekim biriken gün farkları, aşağıda açıklanacağı üzere bir takım buhranlara sebeb oluyordu. Malî alandan, içtimâî alana ve oradan da iktisadî alana intikal ederek derin sarsıntılar yaratıyordu. Tabiatiyle bu buhranlar Osmanlı ekonomisine has olmayıp, onun gibi çifte karakterli bütçeleri bulunan geçmiş müslüman devlet ve imparatorluklarında da görülmüş olmalıdır. Bunların sukutlarında âmil olan sebeplerden mâlî sebebleri teşkil etmesi de kuvvetle muhtemeldir.

Bütçelerine bu iki takvim yılını esâs alan diğer müslüman devletlerinin iki yıl arasındaki gün farkını ve bunun ihtiyaç duyurduğu takvim tashihini bilmemelerine imkân yoktur. Fakat bu alandaki muhakemeleri, otuz üç yılda bir takvimin tashihinden ileri gitmiyordu [1]. Oysa aşağıda göstereceğimiz gibi mâlî yılı tashih etmenin, bu gün farkının birikiminden kaynayan (sıvışan) yılı atlamanın kâfî bir çözüm olmadığı görülecektir. Otuz üçüncü masraf bütçesine takabül edecek bir gelir bütçesi olmadığından dolayı, malî alanda başlıyan bir kriz ulûfe ödeme güçlüğünden iç buhranlara, askerî kıyamlara sosyal huzursuzluklara, para ayarlamalarına sebeb olacak ve dolayısiyla bütün ekonomiyi etkisi altına alacaktır.

Ekonomik hayatın çalkantı ve dalgalanmalarının tesbit edilen bir senelik mevsimlik hareketlerden, 50-60 yıllık Kondratieff dalgalanmalarına kadar uzunlukları farklı, çeşitli **cyclique** veya **periodique** hareketler gibi islâmî ekonomilere özgü otuz üç senelik bir sıvış yılı buhranlarından bahsetmek mümkündür zannediyoruz.

Astronomik Realite:

Yerin güneş etrafındaki devri süresine tekabül eden bir **güneş yılı** 365 gün, 5 saat ve 49 dakikadan ibârettir.

Biri 29, biri 30 ar günlük 12 ay ayına eşit olan **ay yılı** ise 354 gün, 8 saat ve 48 dakikadan ibârettir.

Her iki yıl arasında yaklaşık olarak 11 günlük fark vardır ki 32 güneş yılında bir ay yılı (32 x 11 = 352 gün) eder [2].

Bu itibarle bir asırlık ay yılı 97 güneş yılına eşit olacağından bu iki yıl arasında % 3 kadar bir fark vardır.

Tarihî Realite:

Tarihlemede ay yılı kronolojisini kullanan bir çevrede doğan islâmiyet bu geleneği devâm ettirdi. Bu dinin yayıldığı ve islâm devletleri kuruldu-

ğu bölgelerde de ay yılı kronolojisi kullanıldı. Bu takvim için başlangıç yılı Muhammed'in Mekke'den Medineye hicret ettiği yıl olduğundan adına hicrî tarih denmiştir.

İslâmî câmiaya mensup olmak hasebiyle Osmanlılar, islâmî geleneğe uygun olarak hicrî takvimi kullanırlardı. Tarihi olaylar Hicrî ay yılı itibariyle tesbit edilir, divan'dan çıkan fermanlar ve mâlî bir çok muamelelerin tarihleri hep bu Hicrî ay yılı takvimine göre tesbit edilirdi. Milâdî güneş yılı takvimini kullanmak, Tanzimât'a kadar hiristiyan krallarına gönderilen "nâme–i hümâyün"lara, hiristiyan devletleriyle yapılan anlaşma ve ahidnâmelere münhasır kalır. Tanzimatla birlikte her ne kadar Devlet dâirelerinde hicrî takvimin yanında, diğer bazı takvimler kullanıldı ise de, hicrî takvim Cumhuriyet'e kadar terkedilmemiştir.

İktisadî Zaruret:

Devlet ve halk hicrî ay yılı takvimini kullanmak bakımından ihtilâf halinde olmamakla beraber, ana karakteri itibariyle tarımsal bir ekonomi olan Osmanlı ekonomisinde fertlerin geliri ve bu gelirin teşekkülüne dayanan devlet geliri güneş yılına ve mevsimlere bağlıdır. Devletin, vergileri toplıyabilmek için hâsılanın idrâkini beklemesi lâzımdır. Mevsimler tarım hayatını etkilediği gibi, ticareti, dolayısiyle de gümrükleri, hattâ maden çıkarma faaliyetlerini de etkilemekte idi. Madencilik faaliyeti kış aylarında bir çok yerlerde tamamiyle durmakta, kara ticaretî ve kara gümrüğü hâsılatı, yolların karla kaplı bulunduğu mevsimlerde ölü bir halde kalmakta idi. Deniz ticareti ve bu ticaretin beslediği gümrükler de ancak denizlerin seyr-ü- sefere elverişli bulunduğu mevsimlerde canlanmakta idi [3].

Özellikle Anadolu ve Rumeli gibi, ayrı bir bütçesi olmıyan ve doğrudan doğruya Merkez Muhasebe teşkilâtına bağlı bulunan eyâletlerden hazineye ait gelirler senede, biri **Nevrûz**'da diğeri **Ağustos** başında olmak üzere, iki defa gönderilirdi. Bölge mukataa müfettişleri bu Nevrûz ve ağustos irsaliyelerinin vaktinde sevkinden sorumlu tutulurdu. Bölge mukataaları müfettişliğine bağlı olmıyan vergilerin tahsil zamanı, muhassıllarına verilen fermanlarda ayrıca belirtilirdi.

Osmanlılar devrinde, hazine gelirleri güneş yılı ve mevsimlerin etkisi altında olduğu halde, hazine giderlerinin önemli bir kısmı ay yılı esâsına bağlı olarak sarfediliyordu. Hazine giderlerinin en önemli kısmı olan ulûfeler, hizmetin ifâsından sonra üç ayda bir ödenirdi. Buna göre bir hicrî ay

yılı içinde dört defa mevâcib ödenmesi lâzım geliyordu. Bu **dört kıst mevâcibden** her birine ait bulundukları hicrî ay yılının ayları adlarının ilk harflerinden teşkil edilen isimler veriliyordu. Yılın ilk kıst mevâcibine Muharrem, Sefer ve Rebiülevvel aylarına ait olması hasebiyle **MSR (Masar)** mevâcibi deniyordu. İkincisine, Rebiülahar, Cümâdelevvel ve Cümadelahar aylarına ait olmakla **RCC (Recec),** üçüncüsüne Receb, Şaban ve Ramazan aylarına ait olmakla **RŞN (Reşen)** ve sonuncusuna Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarına ait olduğundan **LZZ (Lezez)** mevâcibi adı veriliyordu.

Bütçe ve Bütçe Yılı:

Filhakıyka, hazinenin ne bütün giderleri ay yılına bağlıdır ve ne de bütün gelirleri güneş yılı esâsına göre tahsil edilmektedir. Bazı vergiler bir ay yılı için tarh ve tahsil edildikleri gibi, mukataalar da **üç ay yılı veya güneş yılından** ibâret olan ve adına **tahvil** denen bir müddet için iltizâma verilirdi.

Gelir ve giderleri kısmen ay yılının kısmen güneş yılının tesiri altında olan bir devlet, bir bütçe tertip etmek icâb ederse bu bütçeyi hangi yıl **esâsı üzerinden** tertib edecektir? Hazine gelirlerine uygun olarak bütçe yılını güneş yılı olarak seçerse, gelirlerin teşekkül ve tahsili bakımından objektif hareket etmiş olur. Ancak hazinede bu yüzden her yıl, hazinenin günlük gelir giderleri denk farzedildiği takdirde, 11 günlük bir gelir fazlası birikmesi meselesi ile karşılaşılır. Gider kalemlerine uyularak bütçeyi bir ay yılına göre tertip etmek halinde ise, hicrî yıl her sene on bir gün öne kayacağından gelir ve gider arasında denge kuramıyacaktır.

Osmanlı Bütçeleri:

Meşrutiyet'e ya da hiç olmazsa **Tanzimat**'a kadar Osmanlılarda modern anlamıyla bir bütçeden söz edilemez. Yapılacak masrafları tesbit ve bunları karşılamak üzere lâzım gelen gelirleri tayin ile tahsiline izin ve mahalline sarf için bir meclisin tasdiki lâzım gelen bir bütçe söz konusu değildir. **Tanzimat**'a kadarki devre için hazinenin gelir ve giderlerini gösteren muhtasar tablolar gerçek anlamıyla bir bütçe olmayıp, o yıl fiilen hazineye giren ve çıkan meblağlarla mahallinde tahsil edilip sarfedilen meblağların (mahsubun) muhasebe defterlerinden çıkarılan hulâsalarından ibâret olmak hasebiyle **son envanter** yahut bir **kesin hesap** mahiyetindedir. Ancak bir senelik gelir gider miktarını gösterdiği için kısaca **bütçe** demeyi tercih ediyoruz.

XVI. asra ait Osmanlı bütçeleri [4] birer güneş yılı bütçesidirler. Bu bütçeler, Julian takvimine göre 11 Mart'a raslayan **Nevruz**'dan başlıyarak ertesi yıl **Nevruz**'una kadar bir güneş yılı için tertip edilirdi.

XVII. asır bütçeleri **exercise** bakımından vuzuhsuzdurlar. Esâsen bu asırda uzun müddet hazine gelir-gider hesap hulâsaları çıkarılmamıştır. **Tarhoncu** bütçesine fazla önem verilmesi ve uzun müddet ilk Osmanlı bütçesi nazarıyla bakılması bundan olsa gerektir. Bu asra ait neşredilen 1070-1071 (1660-1661) ve 1079-1080 (1669-1670) yılı bütçelerinin [5] başlıklarında ait oldukları yıl XVI. asra **ait benzerlerinde olduğu gibi** tasrih edilmemiştir. Fakat bu asrın sonuna ait henüz neşredilmiyen bir takım bütçelerle XVI-III. Asrın başına ait diğer bir takım bütçelerin Muharrem başından Zilhicce ayının sonuna kadar bir ay yıl için tertip edildikleri görülmektedir.

Güneş yılını Hicrî ay yılı ile tanımlamak:

Osmanlı maliyesi teşkilâtı gerektiğinde, mukataaları iltizama verirken veya hazine gelir-gider hesap hulasalarını tertip ederken, güneş yılını ve bu yıla ait ayları kullanıyordu. Milâdî takvim de, muhakkak ki meçhulleri değildi. Fakat Milâdî takvimi –hıristiyan Avrupa devletleriyle yazışmalar hariç– kullanmıyorlardı. Bu sebeple güneş yılını tarifte zorluk çekiyorlardı. Herhangi bir güneş yılını tanımlamak isterken bu yılın başını ve sonunu, tekabül ettikleri hicrî ay yılı tarihleriyle belirtiyorlardı. Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın neşrettiği 1547-1548 mâlî yılı bütçesini ele alalım. Bu bütçede yıl, H. 954'ün 19 Muharremine raslıyan **Nevruz**'dan H. 955 Muharrem'inin 30 una raslıyan **Nevruz**'a kadar, şeklinde tarif edilmiştir.

Bütçe yılını, hicrî bir tek tarihte ifâde etmek istediğimiz takdirde, Osmanlıların yaptıkları gibi, biz de bu mâlî yılı 954 Nevrzu ile başladığından 954 yılı olarak tanımlayacağız. Fakat, güneş ve ay yılları aynı miktarda gün ihtiva etmediklerinden bu **"güneş-ay" mâlî yıl takviminde** her otuz üç senede bir tashih yapmamız icab edecektir. Zira, iki yıl arasında bulunan 11 günlük fark evvelce de belirtildiği gibi 32 güneş yılında bir ay yılı etmektedir. 32 Bütçe için 33 hicrî ay yılı bulunacaktır. 33. Yıl için bir bütçe söz konusu olmıyacağı için o yıl atlanacaktır. Bir örnek verelim:

Söz konusu ettiğimiz 954 mâlî yılı bütçesinden evvelki bütçeler bulunmuş olsaydı şu tarihleri taşıyacaklardı:

1546-1547 Nevruzlarına ait bütçe: 7 Muharrem 953-19 Muharrem 954

1545-1546 Nevruzlarına ait bütçe: 26 Zilhicce 951-7 Muharrem 953

Sıvış yılı:

Hicrî "ay-güneş" yılı takvimi ile bu iki mâlî yılı ifâde etmek istediğimiz zaman bunların ilki 953 bütçesi, ikincisi ise 951 yılı bütçesi olacaktı. Bu arada 952 yılı kaynayacak. İşte Osmanlı maliye dilinde bu kaynayan yıla **sıvış yılı** denmekte idi.

Mukataalar iltizama verilirken güneş yılı esâs olarak kabul edildiği takdirde gene ayni şekilde hareket edilmekte ve gerektiğinde bir yıl tashihi yapılmakta idi. Nitekim Mart başında satılması mutad olan Akkirman iskelesi H. 984 (M. 1577) te üç güneş yılına 4 975 000 akçeye satılmıştı. Normal olarak bu mukataa 1580 yılı Mart ayı başında yeniden satılacaktı. 1580 Yılı Mart ayı ise 987 ye değil, 988 yılına tesadüf eder. Bu itibarla 987 yılı arada kaynamıştır. Bir **sıvış yılı** sayılarak Mukataa 988 de üç yıla 5 155 000 akçeye satıldı. Normal olarak üç yıl sonra 991 (1583) mâlî yılında, bu sefer dört güneş yılı için, 3 666 666 akçeye iltizama verildi. (Bk. Foto I.)

Görüldüğü gibi, yıllık gelir gider hesap özetlerinde olsun, mukataa satışlarında olsun bir tarih tashihine lüzum hâsıl olmakta idi. Ancak mukataalar her zaman Mart başında satılmadıklarından ve kimi Ocak, kimi Ağustos ve Mayıs başlarından satıldıklarından sıvış yılı ve tashih edilecek tarih ona göre değişecektir.

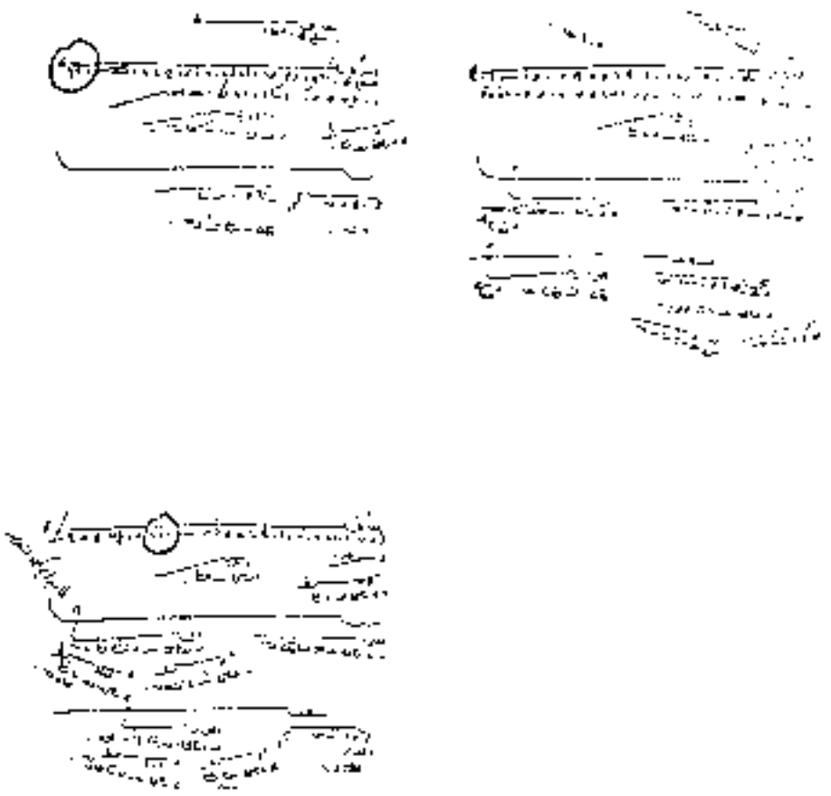
1255 ve 1288 sıvış yılları bit unutkanlık veya ihmal sebebi ile atlanmadıkları ve mâli yılda tashihi yapılmadığı için 1328 sıvış yılı atlanamamış ve normal takvim ile mâlî yıl arasında bu şekilde iki yıllık bir fark hâsıl olmuştu. Farkın giderek büyüme problemi karşısında bu yılki bütçe müzakereleri sırasında Ahmed Muhtar Paşa'nın yeni bir hicrî-güneş-yılı projesi hazırladığı, bir mazbata ile meclise sunduğu ve bu hususta bir nizâmnâme hazırladığı görülmektedir [6].

SIVIŞ YILI BUHRANLARI

Tarihlerde bir tashih yapmak, ve hicrî yıl ile ifade edilen güneş yılını sıvış yılına gelince bir yıl ileri almak meseleyi hal etmek için kâfi geliyor muydu? Yoksa bütçe yılında gelir ve gider yıllarının inhirafları bir buhranın başlangıç noktası mı oluyordu?

Yukarıda izaha çalıştığımız gibi XVI. asırda maliyede hesaplar Nevruz'da kapatılıyor, Rüznâmçe ve muhasebenin diğer kalemlerinden alınan hulâsalara dayanılarak hazinenin bir gelir-gider hesap hulâsası çıkarılıyordu. Bütçe yılı, bir güneş yılı olmak hasebiyle gider yılı olan ay yılından

Foto I



Akkirman Iskelesi Mukataası.
II 984, 988 ve 991 tahvilleri.

Foto II.



Ahmed Mühtar Paşa'nın «Mali sene tarihinin tarzın ve islâhına dâiru beyanâtıdır, nizamnâme mütedâir. Başında 2 sıhhiyelik gramlık mıkdarları vardır.

uzundur. Bu sebeple her güneş yılında iki ve bazı ahvalde sıvış yılında üç ay yılının kısımları bulunur. Bu durumu bir şekil üzerinde de takip etmek mümkündür. (Bk. Şekil I)

Şekilde 1643-1677 yılları ve ayları gösterilmiştir. Ayrıca hicrî yıl başının tesadüf ettiği milâdî ayların da yeri işaretlendikten sonra hicrî yıl içinde ödenen dört kıst mevâcib ayrı ayrı taranarak gösterilmiştir.

1054 yılı bir sıvış yılı olmak hasebiyle bu yıl atlanacaktır. M. 1645 yılı 1055 bütçe yılına tekabül edecektir. Şekilden de anlaşılacağı gibi, 1055 gider yılı, 1645 Mart'ından evvel başlamış bulunmaktadır. 1056 gider yılı, 1646 gelir yılından bu sefer 11 gün daha evvelinden başlıyacaktır. Ancak birinci kıst mevacibin ödenmesi 1646 yılı girdikten çok sonra ödeneceğinden herhangi bir müşkül yoktur. 1062 yılına kadar da bu birinci mevâcibin ödenmesinden dolayı bir zorluk çekilmiyecektir. Fakat her seferinde ay yılı 11 gün önce gireceği için gün farkı birikerek H. 1063 yılının ilk ulûfesi bu yıla ait gelirlerin tahsiline başlamadan M. 1654 yılı başında ödenmesi zamanı gelmiş olacaktır.

Şekil tetkik edildiği zaman M. 1653 yılında, H. 1063 ulûfelerinden başka 1064 yılının ilk ulûfesi de ödenmesi lâzım gelecektir. Zira H. 1063'ün dört ulûfesi ve H. 1064'ün birinci ulûfesi tamamen ve ikinci ulûfesi dönemi kısmen M. 1653 yılı dönemi içine girmektedir.

H. 1070 gider yılı, aynı yılın gelirleri tahsil edilmeden 6 ay evvel başlıyacaktır.

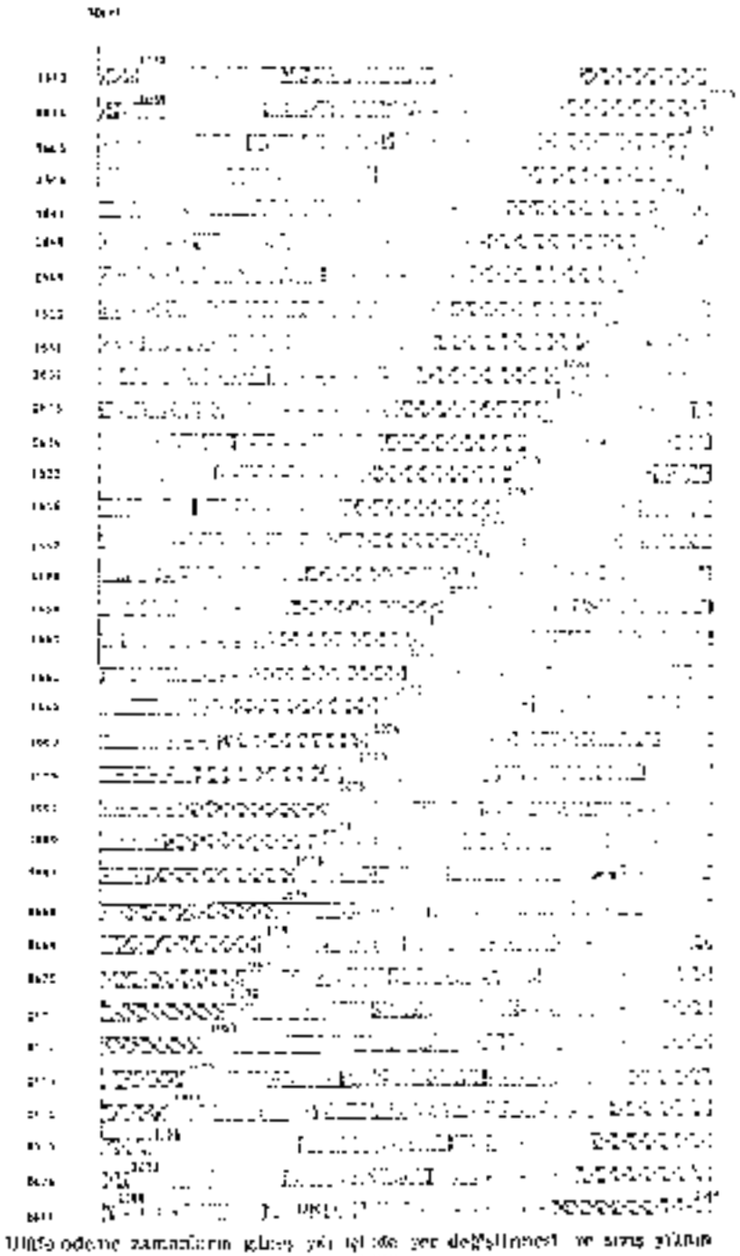
H. 1079 gider yılı ise, ayni yıla ait gelirler tahsil edilmeden 9 ay önceden girmiş olacaktır.

H. 1087 gider yılı ise, aynı yıla ait gelirlerin tahsilinden hemen hemen bir sene evvel başlıyacaktır. Yani bu takdirde M. 1677 yılında tahsil edilecek olan gelirin bu muhakeme tarzına göre H. 1087 yılı masraflarına tahsisi zarurîdir. Fakat bu takdirde **Sıvış** yılı olan H. 1088 yılı masrafları hangi yılın gelirleriyle karşılanacaktır?

Alternatifler:

33 üncü bütçede, mantıken o yılın masraflarına karşılık tutulacak gelir yoktur. Başka bir deyimle bütçede bir yıllık masraf tutarında bir açık vardır. Bu açığı kapatmak için hükûmetin bir planı bulunmuyorsa ve gereken tedbirler alınmamış veya alınmasında kusur işlenmiş ise çok güç bir durumla karşılaşmak mukadderdir. Faraza, her bütçede on bir günlük tutarında bir

Şekil I



Ulûfe ödeme zamanlarının güneş yılı içinde yer değiştirmesi ve sıvış yılının teşekkülü

gelir tasarrufu sağlanabilir ve gerektiğinde meselâ, 1063 veya 1064 (M. 1653 veya 1654) yılında olduğu gibi, bu tasarruuflarla 4 ulûfe yerine 5 ulûfe ödenmekle bir karışıklığa meydan verilmiyebilir. 33 yıl içinde, 7-8 yılda bir defa 4 mevâcip yerine 5 mevâcip verilmekle durum düzeltilebilir. Fakat böyle bir tasarruf yapılmaz, yahut hadiseler buna imkân vermezse, Sıvış yılını takip eden ilk 7-8 yıldan sonra ilk ulûfe üç ay, daha sonraki 7-8 yıllık dönemde 6 ay ve müteakıp dönemde 9 ay ve **sıvış** yılından itibaren bir yıl gecikme ile ödenebilir. Ulûfeli zümrenin baskısına dayanabildikçe, lâzım gelen fonlar tedârik edilinceye kadar ulûfeler gecikme ile ödenir.

Sıvış yılından itibaren açık bulunan bir yıllık ulûfe tutarındaki masrafları karşılamak için, gelir tasarrufu sağlanmamış ise, hükûmetin önünde şu alternatifler vardır:

a) 33 üncü bütçe için iki vergi tahsil etmek veya yeni vergiler ihdas etmek ve hâsıllarıyla açığı kapatmak.

b) İstikrazda bulunmak

c) Parayı tağşiş etmek

d) Fetihler yolu ile yeni gelir kaynağı aramak.

e) Durumun müstaceliyetine göre iki veya üç tedbire ayni zamanda baş vurmak.

Osmanlılar da bir iç hazine vardı ve bu hazinede biriken meblağlara bir tasarruf nazariyle bakılabilir. İleride bu konuya tekrar dönmek üzere, şimdilik bu hazinede biriken meblağlarla bazı ahvalde geciken ulûfelerin ödendiğini söylemekle yetinelim. Fakat iç hazine tasarruflarının, gelir-gider yılları arasındaki gün farkı gibi % 3 oranında olup olmadığını söylemek güçtür. Realite şu merkezdedir ki, yükselme devirlerinde dahi ulûfeler gecikme ile ödeniyordu. Geciktirilen mevâcib 2, 3 veya **sıvış** yıllarında olacağı gibi 4 kıst tutarında olunca ulûfeli zümresinin ayaklanmalarına sebeb oluyordu. Ayaklanmalar neticesinde, **defterdarlar**, sadrazamlar azl ve hattâ idâm edildikleri gibi pâdişâhların tahttan indirilmesi ile de son buluyordu. Bu gibi ahvalde, âsilerin elebaşılarının bir müddet bir zorba idâresi kurmalarına dahi vesile teşkil ediyordu.

Ayaklanmalar akabinde müstaceliyet kazanan gecikmiş ulûfeler istikraz, para tağşişi ve sair yollarla bir taraftan karşılanırken diğer taraftan istikraz borçlarının ödenmesi için yeni vergilerin tarh ve tahsili cihetine gidilmesi buhranın başka sahalara yayılıp gelişmesini intac ediyordu. Şöyle ki, ödeme

gücünün üstünde mükellefiyetlere maruz kalan halk ve köylü tabakası yer ve yurt değiştirerek iç göçler olmağa ve göç eden nüfusun bir kısmı eşkıyalık ve isyan hareketlerine katılmağa sürükleniyordu.

Para tağşişleri ise, her zamanki neticelerini doğurmaktan geri kalmıyor ve buhranın başka sahalara sıçramasına âmil oluyordu. Esnaf-memur ihtilâfları, hayat pahalılığı, ihtikâr ve kara borsa hareketleri ve içtimaî huzursuzluk arka arkaya sıralanıyordu.

Gerçekten takvimleri izler ve gelir yılbaşı olan Martın gider yıl başı olan Muharrem'in ayni zamanlara geldikleri tarihleri izliyecek olursak, ki **sıvış** yılı bu zamana raslar, sıkıntılı bir durumun belirtilerine rastlanır. Birike birike gelişen buhranın, genel olarak gider yılı başı olan Muharrem'in Ocak ayına rasladığı tarihe, yani yeni bir üç aylık ulûfe gecikme devresi kadar bir zaman sonra, her hangi bir hadise sebebiyle patlak verdiği ve bir boşalmaya sebeb olduğu görülüyor. O zaman yukarıda çizdiğimiz tabloyla karşı karşıya kalıyoruz. Ancak **sıvış** yılı dolayısiyle beliren mâlî muzayaka ve ulûfe gecikmelerinin yarattığı buhranların tesirleri yükselme devirlerinde daha hafif olup daha kolay ve daha az bir zararla atlatılırken, duraklama ve gerileme devirlerinde tesirleri daha derin ve sebeb oldukları sarsıntı ve çöküntü daha ağır oluyordu. 1640-1740 yılları arasındaki buhranlara daha geniş bir yer vererek daha evvel her otuz iki-otuz üç senede bir benzer buhranların vuku bulduğunu belirtmeğe çalışacağız.

Osmanlı Tarihindeki buhranları Sıvış yılı ile yorumlamak:

Sıvış yılı tahlilleri, Osmanlı tarihinin bir çok hâdiselerini izâh ve yorumlamak bakımından kıymetli bir anahtar olduğu gibi, ayni şekilde çifte karakterli bir maliyesi olan geçmiş diğer islâm devletlerinin de tarihini bu bakımdan tetkik etmenin çok manalı neticeler vereceğini sanıyoruz.

Osmanlı tarihinde sıvış yılı buhranları ne zamandan beri duyulmağa başladı şeklinde sorulacak bir suale karşılık, ulûfe şeklinde ödenen meblâğların bütçede ağır basmağa başladığı tarihten yahud daha açık bir deyimle nakdî ekonominin ağır bastığı tarihten itibaren diye cevap verilebilir. Zira devlet orduya ulûfe yerine timar verdiği ve bu şekilde nispeten aynî ekonominin hâkim olduğu bir devirde sıvış yılından dolayı bir buhran söz konusu olmamak lâzımdır. XV. Yüzyıla kadarki Osmanlı tarihi, hele bunun iktisadî ve mâlî yanı; henüz vuzuha kavuşmamış olmakla beraber ulûfelerin ağır basmadığını sanıyoruz. Murad II.'nin saltanatının sonlarında 125 000 kişi

olarak tahmin olunan ordusunda ancak 5 000 ulûfeli yeniçeri vardı. Gerisi timarlı eyâlet askeri idi [7]. Fakat bu kadarlık bir ulûfeli zümrenin bulunması dahi önemli sayılmak gerekir. Zira imparatorluğun en ihtişamlı devrinde, sadrazam Lutfi Paşa (Sadareti 1539-1541) "15 000 kişiye mevâcip yetiştirmek pehlivanlıktır [8]" demek mecburiyetini duyuyordu.

SIVIŞ YILLARINDA BUHRANLAR

Sıvış yıllarında Osmanlı tarihinde hâdiseleri hatırladığımız zaman karşılaşacağımız manzara aşağıda olduğu gibidir:

Hicrî Sıvış yılı 852 – Milâdî Gelir yılı 1448:

Hâdiseler daha sıvış yılı erişmeden patlak vermiştir. Ordu gecikmiş altı aylık ulûfesini almamış, 1442 kışında Osmanlı topraklarına giren Macar ve Sırp kuvvetlerine karşı koymakta ihtimam göstermemiştir. Orduya kırgın ve oğlunun ölümüne üzgün olan Padişah tahtı genç şehzâdesi II. Mehmed'e bırakmıştır. II. Mehmed'in ilk işi akçeyi tağşiş ve bu yoldan bütçe açığını kapayıp ulûfeleri ödemek olmuştur. Akçenin H. 835 (M. 1431-1432) de 260 adedi 100 dirhem gelecek şekilde kesiliyordu [9]. Bu hesapça bir akçe 1,181 gr. geliyordu. Fatih'in ilk darbettiği akçe ise 1,012 gr. ağırlığında idi.

Murad II. ve Mehmed II. nin iktidarı elde tutmak istiyen devlet adamlarının mücadelesine, gayri memnun olan ordu alet olmakta tereddüt etmiyerek, Sadrazam Halil Paşa'nın tahriki ile Şihabüddin Paşa'nın evini basarak genç hükümdarın sarayına kaçıp iltica etmesine sebeb oluyor. Politik bir motifle başlıyan ayaklanma bundan böyle başka bir yönde gelişerek ulûfe arttırılmak talebi için istismar ediliyor. Şehir ve bedesten ateşe verilerek Buçuk Tepe denen bir yerde içtima edilmiştir. Bu arada yeniçeriler ulûfeleri arttırılmadığı takdirde, Bizans'ın tahrik ettiği bir şehzâdeye iltihak edeceklerini ilân etmişlerdir [10].

Ulûfe gecikmesi ve geciken ulûfenin devalue edilmiş akçe ile ödenmesinden çıkan ilk isyan olarak kronolojilerin yadettikleri bu hâdisenin sosyal alandaki etkileri hakkında bilgi toplamak mümkün olmadı.

Hicrî yıl başı ocak başına rastlamak üzere iken yani bir üç aylığın tedahül etmek üzere olduğu bir sırada, babasının ölümü üzerine 1451 Mehmed II. Müstakıl hükümdâr olarak cülusunda akçeyi bir habbe (0,48) gram kadar tağşiş (devalue) etmiştir. Bundan sonra her bir ulûfe tedahül etmek üzere olduğu zaman Fâtih'in akçeyi tağşiş ettiğini görüyoruz.

İstanbul'un Fethi, yeni bir gelir kaynağı sağlamış olmakla malî baskının hafiflediğini söyleyebiliriz.

Hicrî Sıvış yılı 886 – Milâdî Gelir yılı 1481:

Fatih'in ölümü Sıvış yılına rastlar.

Bu yıl Padişah, hedefi meçhûl bir sefer için Anadolu'ya geçmiştir.

Akçe hem ayarlanmış (devalue edilmiş) hem de eski akçelerin toplattırılıp yeniden darbı mecbûrî kılınmıştır, yani **refont**'a gidilmiştir. Devaluation ve **refont**'tan 60 milyon akçe gelir bekleniyordu [11].

Ölümü üzerine ayaklanan ve enflasyonist politikasını tasvip etmiyen ordu, sadrazam Karamâni Mehmed Paşa'yı katlediyor ve İstanbul'a dönerek bir zorba ihtilâl idaresi kuruyor. 70 günlük bir fâsıla-i Saltanat (interrègne) den sonra devaluation yapmamak vadini aldığı Bayezid II. yi tahta getiriyor [12].

Sosyal planda buhranın izleri hakkında fazla bilgimiz yoktur.

Hicrî Sıvış yılı 919 – Milâdî Gelir yılı 1513:

Gayri memnun ordu Selim'in ayaklanma hareketini tasvip ediyor ve destekliyor. Bayezid II., oğlu lehine tahttan feragat ediyor (M. 1512).

Akçe ayarlanmamakla beraber refont'a gidiliyor [13].

Suriye ve Mısır'ın Fethi mali baskıyı hafifletmekte büyük bir fayda sağlıyor. Feth edilen yerlerden timâr vermek ve buraların gelir fazlasından elde edilen meblâğlar uzun müddet hazinenin büyük bir sıkıntıya düşmemesine imkân sağlıyor.

Fethedilen yerlerde ise malî krizin bütün vehametiyle devâm ettiği muhakkaktır [14]. Kanunî Süleyman 1531 de islahat yapmak üzere sadrazamı olan İbrahim Paşayı (sadareti 1523-1536) göndermek zorunda kalıyor [15].

Selimin seferden evvel istikrazlarda bulunduğu malûmdur [16].

Hicrî Sıvış yılı 953 – Milâdî Gelir yılı 1546:

1546-1547 malî yılı bütçesini Ö.L. Barkan neşretmiştir [17]. Bu bütçede mukayese için bir evvelki yılın, yani sıvış yılının bütçe rakamları verilmiştir.

1546 bütçesine, sıvış yılı bütçesinden 69 839 477 akçe devredilmiştir. Yani bir bütçe açığı yoktur. 1546 dan 1547 ve 86 889 845 akçe devredilmiştir. Yani bu yıl da bir tasarruf yapılmıştır.

Bütçe yakından tetkik edildiği zaman 1545 te olağan üstü bir vergiye baş vurulmuş ve 7 620 773 akçelik avârız toplanmıştı. 1546 da ise yalnız 1 779 100 akçe avârız vergisinden tahsil edilmiştir.

Ayrıca sıvış yılında (1546 da) hazine geliri 241 711 834 akçe iken 1546 da bir azalma kaydederek ancak 198 887 294 akçeye varabilmiştir.

Şunu da ilâve edelim ki her iki yıldaki bütçe tasarruflarına rağmen bütçe aslında açık vermektedir. Zira merkez tarafından yapılan masraflar sıvış yılı olan 1546 da 171 997 449 akçedir, 1547 de ise 111 997 449 akçedir. Buna mukabil merkezin doğrudan doğruya tahsil ettiği Anadolu ve Rumeli geliri 1546 da 135 402 022 akçe ve 1547 de ise 94 543 349 akçedir. Buna göre sıvış yılında merkez bütçesinin açığı 36 470 335 ve müteakip yılın ise 17 454 694 akçedir. Açık ancak yeni fethedilen eyâletlerin (Mısır, Suriye, Diyarbekir ve Bağdad) gelir fazlasıyla telâfi edilmektedir.

Bu sebeple 1544 te Restem Paşa sadarete getirilmiştir. Olağanüstü tedbirlerle, millî ekonominin çökmesi pahasına, saray hazinelerini ve yedi kuledeki hazineleri akçe ile doldurmuştur [18].

Sıvış yılını takib eden 6-7 yıl içinde, yani bir kıst ulûfenin tedâhül edeceği devre arefesinde 1552 de altın sikke ayarlanmıştır. Fatih (1479 da) zamanında 100 **miskalden** 129 **sultanî** darbedilirken 730 aded darbedildi. Bu şekilde sultaninin ağırlığı 3,559 dan 3,545 gr. a düştü [19].

Şehzâdelerin that kavgaları bu tarihlere raslar.

Rüstem Paşa'nın malî politikası neticesi köylerini boşltan çiftçi yığınları şehre akın etmekte veya **levent** adı altında eşkiyalık hareketine katılmakta idi [20].

Hicrî Sıvış yılı 986 – Milâdî Gelir yılı 1578:

Kriz arefesinde İran seferleri açıldı. Ne yazık ki bu seferler Fatih'in İstanbul, Selim'in Mısır ve Suriye fethinde olduğu gibi kesin neticeli ve kısa süreli olmadı. Aslında güç durumda bulunan maliyeyi daha çok zayıflattı.

Akçe, Pâre ve Şâhî denen gümüşten paraların ağırlık ve ayarı teminat altına alınamadı. Bizzat devlet darphaneleri bu sikkeleri resmî olmıyarak kusurlu, az-çok ayarlı ve hileli olarak çıkarıyordu. Neticede 1584 te bir devaluasyona gidilerek 100 dirhem gümüşten 450 akçe yerine 800 aded darp etmek suretiyle altının fiatları 60 akçeden 120 ye fırladı. 1586 da **sikke tashihi** yoluna gidilirken, ayarı düşük akçelerle ödenen ulûfe Rumeli Beğlerbeğisi, Defterdar ve darphane emininin katlini intâç eden Osmanlı tarihinin ilk en **spetaculaire** yeniçeri ayaklanmasına sebep oldu.

1581 malî yılında [21] Merkez bütçesinin açığı, 75 934 596 akçe tutarında bir gelir sağlıyan olağan üstü vergilere rağmen 56 255 462 akçeyi buluyordu.

Fark eyâlet bütçeleri gelir fazlasıyla da kapanmıyarak gene 727 870 akçelik bir bütçe açığı kalmıştır.

Munzam vergiler, Anadolu ve Rumeli'nin bir miktar daha tenhalaşmasına ve çiftini bozan köylülerin XVII. Asrın ilk yarısını dolduran celâlî isyanlarına katılmalarına âmil oldu.

Celâli isyanları da ayrıca hazine gelirlerinin azalmasına ve bütçe açıklarının daha da büyümesine de sebep olarak müteakip yıllarda yeniden akçenin ayarlanmasında rol oynayacaktır.

İran harplerinden (1576-1588) sonra sadrıazam Sinan Paşa bütçe gelirlerinin masraflara nisbetle 1/3 oranında bir düşüklük kaydettiğini belirtiyordu [22].

Hicrî Sıvış yılı 1012 – Milâdî Gelir yılı 1612:

İran harplerinin ikinci safhasının kapandığı ve sulhun akdedildiği tarihtir. Anadolu'da celâlî hareketlerinden başka şimdilik kaydedilecek bir nokta yoktur.

1607 de hazinenin ilk altı aylık geliri		204 273 747 akçe
	gideri	202 973 744 akçe [23]
1608 bütçe geliri		503 691 446 akçe [24]
gideri		599 191 446 akçe

Bütçe açığı, Enderun hazinesinden verilen 78 milyon akçeye rağmen gelirin % 19 civarındadır. Bu yıl İmparatorluğun doğu ve batı sınırlarında bırakılan muhafızlara 95,5 milyon akçe tahsis edilmiştir.

Burada şu hususu da ilâve edelim. Evvelki sıvış yıllarına yakın zamanlardaki bütçelerde yalnız bir senenin mevâcibi vardır. Yani bir kısım mevâcip ertelenmiş ise, bütçe açığı olduğundan da büyüktür.

Akçe raici sıvış yılında şayanı dikkat bir istikrar arzediyor. Altın fiatları ancak 1616 sonunda yükselecek ve bir mevâcib daha tedahül etmesi lâzım gelen bir tarihte stabilizasyona gidilecektir.

Geciken ulûfeler Hotin seferinin (1621) başarısızlıkla bitmesine, ordunun Genç Osman'a (1617-1622) cephe almasına ve tahttan azl ve katline sebep olacak ve uzun bir müddet için bir zorba zümresinin devlet işlerine hâkim olmasına sebep olacaktır.

Bütçe açıkları bu dönemde iç hazinenin tükenmesine ve bazı eşyanın eritilip para olarak darbına sebep olacaktır. Müteakip sıvış yılı arefesinde Bağ-

dad'ın zabtı (1637) ve dirayetli bir vezirin politikası sâyesinde nisbî bir düzen sağlanacaktır.

Hicrî Sıvış yılı 1054 – Milâdî Gelir yılı 1644:

Sadrıazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın 1644 te katli ve deli bir padişah olan İbrahim (1640-1648) in israfı bütçe açıklarının tehlikeli bir hal almasına ve bir ulûfe daha tedahül etmek üzere iken hal ve katline ve yerine çocuk yaştaki oğlu Mehmed IV. ün tahta geçirilmesine sebep olmuştur. Çocuk hükümdarın çocukluğu sırasında haremin ve Yeniçeri zorbalarının devlet idâresine hâkim olmasına sebep olmaktadır.

Zorbaların devlet idâresine hâkim olduğu bu çağda hazine açıkları munzam vergilerle ve bir iki sene evvelden peşin tahsil edilen vergilerle dahi kapanmamaktadır.

Vergilerin ağırlığından köylü sınıfı iç göç ve isyan hareketlerine katılıyor.

Geciken ulûfeler, değeri düşük akçelerle ödeniyor ve bu sebeple 1656 da bir yeniçeri isyanında, birçok devlet adamının saray önündeki çınarda asılarak ölmelerine sebep oluyor. Aynı şekilde geciken ulûfeleri piyasaya değeri düşük akçeleri yüksek bir kur üzerinden esnafa dağıtmak şartiyle ödemek istiyen Melek Ahmed Paşa'nın sadâretten azline sebep olan bir esnaf isyanını doğurmuştur.

Hicrî Sıvış yılı 1088 – Milâdî Gelir yılı 1677:

Sıvış yılından bir kıst ulûfe tedâhülünden evvel yani 1669 da hazine giderleri 637 206 348 akçe olup gelirleri 122 milyon akçe tutarında olagan üstü vergilere rağmen ancak 612 528 960 akçedir[25]. Aradaki farkın ne ile kapatıldığı malûm değildir, yani bütçede bu hususta bir sarahat yoktur. Fakat başka kaynaktan bu yıl iç hazineden carî masraflar için 142 milyon akçe verildiğini biliyoruz[26].

Burda iç hazine hakkında kısaca izahat vermek faydalıdır: Osmanlılarda hazine çifttir: Giriş ve çıkışları bütçenin gelir ve giderlerine tekabül eden ve sadrazamın tasarrufunda bulunan dış hazine ve bunun bir ajanı durumunda olup, yalnız padişahın tasarrufunda buluan iç hazine. Dış hazinenin gelir fazlası iç hazineye alınır ve iç hazineye giren meblâğlar dış hazine için masraf kaydedilir. Aksi takdirde gerektiğinde padişahın müsaadesiyle dış hazineye kredi veya karşılıksız olarak verilen meblâğlar dış hazine hesabına gelir kaydedilirdi.

Padişahlar iç hazineden genel olarak çok mübrem bir ihtiyaç hâsıl olmadıkça dış hazineye avans vermeye izin vermezdi. Belki aslında bu hazine lüzumunda sıvış yılı buhranlarını telâfi için düşünülmüştür ama sonradan kuruluş

sebebi unutulup gitmiş bir özel hazine gibi idâre edilmeğe başlanmıştır. İç hazineye, Mısır bütçesi gelir fazlası reesen alınırdı. Bunun dışında pâdişah dış hazinede fazla meblâğ gördüğü zaman israfa mâni olmak için iç hazineye alırdı. Mukannen gelirleri meyanında sonradan Bağdad gümrüğü hasılı ve bazı devlet ricalinden vârisi olmıyanlarının veya müsadere edilenlerinin malları alınırdı.

Bu sıvış yılı döneminden evvel ve sonra Birinci ve İkinci Lehistan Seferleri (1672-1676), Çehrin ve Rusya seferleri (1678-1681) ve 1682 de açılan Avusturya seferi ve Viyana Bozgunundan 1687 de IV. Mehmed'in hal'ine kadarki zamanda iç hazineden bütçe açıklarını kapatmak üzere verilen meblâğlar aşağıda olduğu gibidir[27].

Yıllar	Çekilen meblağlar (Akçe)	İade edilen meblağlar (Akçe)
1081 (1670-1671)	49 440 000	24 015 000
1082 (1671)	30 930 000	11 940 000
1083 (1672)	36 500 000	7 371 400
1084 (1673-1674)	161 962 773	43 159 311
1085 (1674-1675)	84 000 000	13 544 700
1086 (1675-1676)	99 039 590	17 397 500
1088 (1677)	141 968 677	—
1090 (1679-1680)	127 852 120	12 000 000
1091 (1680)	86 169 130	—
1092 (1681-1682)	110 857 980	18 000 000
1093 (1682.I-III)	9 702 195	2 530 200
VI-XII	120 960 012	—
1094 (1683)	251 832 000	90 000 000
1095 (1684)	255 209 760	—
1096 (1685-1686)	301 922 280	—
1097 (1688-1687)	389 950 056	—
1098 (1687-1688)	111 581 648	—

Tablo, bize dış hazine emrine iç hazineden verilen meblağların mahiyeti hakkında fikir verir. Bu meblağlar iade kaydiyle ve sadrıazam ile defterdarın kefâletiyle kredi şeklinde verilmekte idi.



İç hazinede tasarruf edilen meblağlar, Osmanlı İmparatorluğunu asırlarca büyük bâdireleri atlatabilmek güç ve imkânını sağlıyabilmişti. Osmanlı Devleti ancak bu hazinenin imkânlarından mahrum oldukdan sonra XVIII. asırdan itibaren önce iç ve daha sonraları dış istikrazlara baş vurmak zorunda kalacaktır. Oysa Batılı devletlerin yüz sene savaşlarından itibaren Dış istikrazlarda bulunduğu malumdur. Yeni dünyadan gelen hazinelere rağmen Şarlken devrinin Devet iflasları meşhurdur.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Planı muvaffak olsaydı, Viyana'nın fethi, XVI. asırdaki Mısır'ın fethi kadar Osmanlı İmparatorluğunu malî bakımdan ferahlatacak ve Sıvış yılı buhranını uzun müddet bu derece şid-

detli bir şekilde duymıyacaktı. Fakat ters tecelli Sıvış yılı buhranlarını neticeleri itibariyle daha ağır olmasını gerektireceğinden başka bu buhranları futuhatçı, emperyalist bir politika ile önleme şartlarını zorlaştıracaktır. Zira Viyana bozgunu ve onu takip eden yıllarda, İmparatorluğun iç imkânları tükenmek raddesine geldiğinden başka kaybedilen topraklardan dolayı hazinenin gelirleri devamlı bir azalma kaydederken azaltılamıyan kadrolar dolayısıyla gider yükü haliyle artmış bulunuyordu. 1690 dan sonra hazinenin tahsil edilen ve edilemiyen gelirleri ile masrafları ve açıklarını tablodan izlemek mümkündür:

Yıllar		Gelir	Gider	Fark
1102 (1690-91)	a	565 751 408	812 878 365	— 247 126 957 [28]
	b	281 947 388		
1103 (1691-92)	a	818 188 665	929 173 910	— 110 984 245 [29]
	b	284 148 424		
1104 (1692-93)		?	?	— 262 217 191 [30]
1110 (1698-99)	a	1148 250 641	1 211 379 266	— 63 560 888 [31]
	b	117 450 000		
1113 (1701-02)		1182 327 378	1 070 460 505	+ 111 866 873 [32]
1114 (1702-03)	a	1060 277 518	?	? [33]
	b	70 816 246		

(Not: a tahsil olunabilir gelir, b. tahsil olunamaz gelir)

1103 (1691-1692) bütçesinde, istilaya uğrıyan yerlerin geliri bazı muafiyetlerle 70 701 801 akçe, harp ve diğer sebeplerle satılamıyan mukataaların değeri 90 620 559 akçe olarak takdir edilmiştir. Diğer tahsil olunamıyan gelirle toplam 284 milyon akçe ediyor ki toplam gelirin % 35,7 sine tekabul eder.

1687 de beklenen buhran ancak sıvış yılını izliyen müteakip devrenin ilk kıst mevacibinin tedahüle kaldığı devreye raslamıştır. Terakkileri esirgenen, iaşeleri eksik verilen ve 5 kıst ulûfeleri geciktirilen ordu isyan ederek Edirne'ye yürümüş, IV. Mehmedi hal'etmiş yerine II. Süleymanı geçirmiştir. Devlet idaresi bir zorbalar grubu tahakkümünde kalmıştır [34].

1685 yılında iç hazinenin nakid mevcudu tükenmeye yüz tuttuğundan hazinede mevcud altın ve gümüş eşya eritilerek 2 693 000 akçe değerinde şerîfî altın ve 65 853 177 akçe değerinde **pâre** ve **akçe** (gümüş paralardır)

darbedilmiştir. Bu şekilde uzun müddet muattal bulunan darphane faaliyete geçirilmiş oldu. Akçe revalue oldu 14 adedi bir dirhem (0,229 gr.) darbedilirken 12,5 adedi bir dirhem (0,256 gr.) darbedildi. Fakat bunun darbedilen para içinde payı, ekonomik olmadığından cüz'î idi. En eski Osmanlı parası olan akçe bu tarihten itibaren yerini Mısır Pâre'sine bırakacaktır. Pâre bu sırada % 70 ayarında 0,769 gr. ağırlığında bir gümüş sikke idi. IV. Mehmed tahttan indirildiği tarihte ayarı muhafaza edilmekle beraber ağırlığı 0,738 grama düşürülmüştür. Altın 1640 tan sonra yeniden ayarlanmıştır. Fermanlarda sarahat olmamakla beraber ‰ 960 ayarında ve 3,527 gr. ağırlığında darbedilmiştir. Bu tarihe kadar altın paralar saf altından darbedilirdi [35].

Asıl bu buhran döneminde para bakımından en mühim hadise II. Süleyman'ın cülûsundan sonra bakır paraya dayanılarak yapılan ve üç sene devam eden bir bakır para (mangur) enflasyonudur. Yarım dirhem (1,603 gr.) ağırlığında darbedilen mankura, bu münasebetle yeniden ayarlanan ve 17 si bir dirhem (0,188 gr.) darbedilen akçenin kıymeti tanılarak sonsuz ibra hakkı kabul edilmiştir. Ancak bakır fiatları dolayısıyla kâr haddi fazla yüksek olduğundan iç ve dış kalpazanlık faliyetinin artması üzerine mangur lağvedildi. Enflasyon Türkiye'de ilk defa olarak çekiçleme darb usulü yerine mihaniki (rakkasla) darb usulunun tatbiki sayesinde mümkün olabilmiş. Bol miktarda mankur darbedilebilmiştir [36].

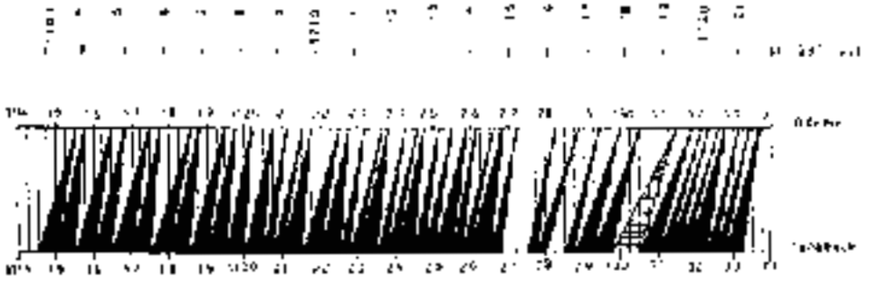
Kayde değer bir nokta olarak bu konuda 1699-1711 yılları arasında, bu nisbî sükûn devresinde, fetih yoluyla buhranı yenmek şans ve ihtimali azalan imparatorluğun sanayileşme yoluyla servet yaratmak ve hazinenin gelirini artırmak imkânını zorladığı görülmektedir. Modern darphaneden sonra, defalarla bir **çuka** fabrikası kurulmak istenmiştir. Ancak İmparatorluk bu alanda da geç kalmış bulunuyordu. Türkiye pazarı içinde kendi aralarında savaşan batılıların bu sanayileşme hareketi karşısında pazarı kaybetmek tehlikesi karşısında boş durmaları beklenemezdi. Nitekim bu teşebbüsü sabote ettiler [37]. Batılıların desteklediği bir tek batılaşma hareketi oldu Osmanlı ülkesinde, o da matbaacılığın yerleşmesidir. Sefirlerin Müteferrika İbrahim'e yardım ettikleri malûmdur.

Hicrî Sıvış yılı 1121 – Milâdî Gelir yılı 1710:

Bu sıvış yılında da ulûfe dolayısıyla bir ayaklanma hareketi olmamıştır. Ancak ayaklanma bir evvelki 33 yıllık dönemin üçüncü ulûfesinin tedahül

ettiği tarihte olmuştur. Devlet idaresine tahakküm eden Şeyhülislâm aleyhinde sadrazamın kışkırttığı ordu bu politik manevraya âlet olurken neticede, Şeyhülislâmı katl ve II. Mustafa'yı tahttan indirdikten sonra cülûs eden III. Ahmet'ten ilk istekleri gecikmiş ulûfeleri oldu. Orduyu tatmin için de, hazine boş olduğundan, kısa vadeli bir iç istikraza gidilmiştir. Bu münasebetle Fransız sefiri Ferriol "Le Grand Seigneur doit commencer la paye le 13 de ce mois, on a assemblé six million avec toutes les peines du monde et le commerce en devenu langilissant, ce sera pour donner trois payes d'un cartier chacune [38]" diyor. Ferriol'un mektubu da geciken ulûfenin üç kıst olduğunu göstermektedir. Ancak, **Silhadar**'ın henüz yazma halinde bulunan tarihinin son cildinden tahakkuk eden ulufelerin ödendikleri zamanları grafikle gösterdğimizde bir ulufe döneminde kısa bir ara ile 2 defa ikişer kıst maaş ödenmiştir. Grafikten 1703-1721 yılları arasında ulufelerin gecikme seyri takip edilebilir. Grafikte alt çizgide ulufelerin tahakuk ettikleri tarih, üst çizgide ödemenin yapıldığı tarih işaret edilmiştir. Zamanında ödenen ulufelerin ayni kolon içinde kalması lazım gelirken genellikle üçkenlerin tepeleri gecikmeler nisbetinde sağa yatık bulunmaktadır. Açık kalan yerler için malumat bulunmamıştır. Sıvış yılını izliyen birinci ulufenin tedahül ettiği dönemde 1717, 1718 ve 1719 da ayaklanma teşebbüsleri olmuştur. Tarama ile gösterilen üç kıst ulûfe, 7 kıst mevâcib almıyan bir eyalet askerine aittir. Bu münasebetle bir ayaklanma teşebbüsleri olmuştur.

Bütçe: Osmanlı maliyesinin bu sıvış yılından itibaren hazine gelirlerinin ay ve güneş yılı aylarına göreteşekkülünü dikkata almak mecburiyetini duyduğunu göstermektedir. Nitekim 1122 (1710-1711) bütçesi XVII. Asır



Ulûfelerin tahakkuk zamanı ve gecikme ile ödenmesi grafiği.

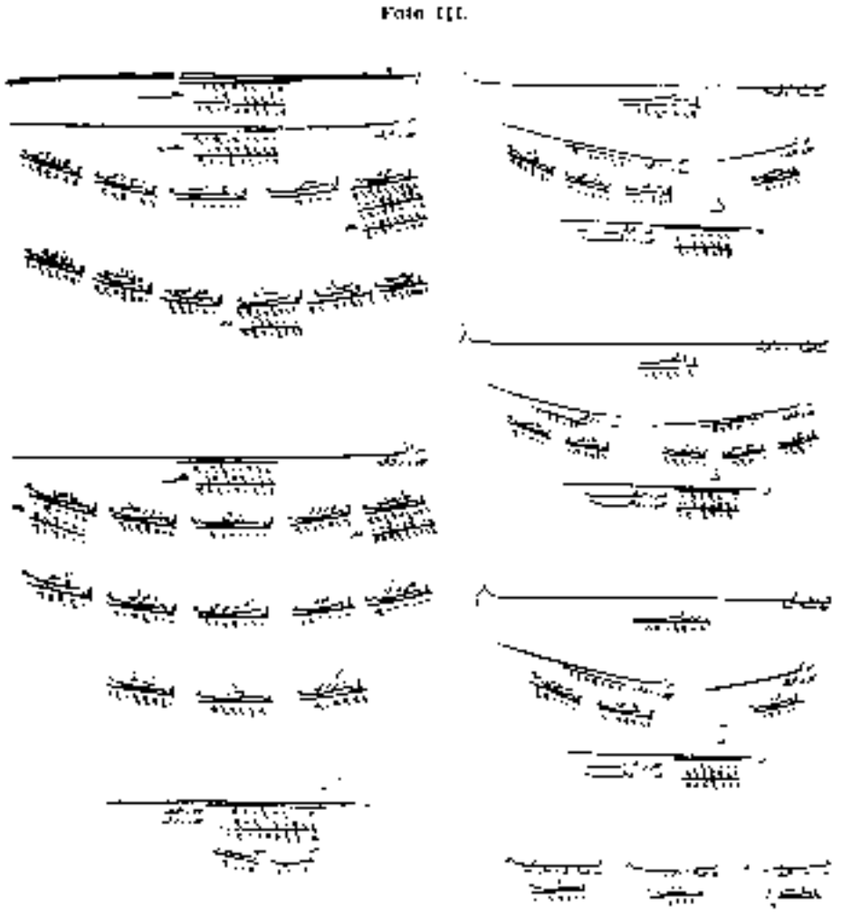
bütçeleri gibi maliye büroları itibariyle tasnif edildikten başka ayrıca hem güneş hem de ay yılının muhtelif aylarına göre bunların teşekkülünü de göstermiştir. Bu yılki gelir yekûnunun her iki yılın aylarına göre dağılımı şu şekildedir:

1122 (1710-1711) Bütçe gelirlerinin Güneş ve ay yılına dağılışı

Ay yılı geliri		**Güneş yılı geliri**	
Aylar	**Akçe**	**Aylar**	**Akçe**
1 (Muharrem)	276 170 230	Mart	339 427 824
2	6 000	Nevruz	3 112 816
3	100 000	Nisan	2 100 000
4	285 188	Ruz-ı Hızır	6 199 800
5	—	Mayıs	616 000
6	1 293 885	Haziran	3 000 000
7	2 968 882	Temmuz	120 000
8	530 303 409	Ağustos	1 052 000
9	94 714 329	Eylûl	8 052 000
10	444 000	Kasım	65 920
11	3 254 400	Aralık	818 932
12	10 943 780	Ocak	5 421 480
		Şubat	12 063 540
Yekûn	**920 484 103**		**382 070 312**

Bu itibarla 1 302 554 415 akçe tutan bu yılki gelirin takriben % 30 fiilen güneş yılı itibariyle teşekkül ve tahsil olunmaktadır. Bu yılki buhranın hafif olmasının bir sebebi de bu olsa gerektir. Sair zamanlarda da, sıvış yılında bütün bir yıllık ulûfenin tedahül etmemesinin sebebi de budur.

Ayni minval üzere Osmanlı tarihindeki bir çok hadiseleri bu iki yıl arasındaki gün farkıyla izah etmek mümkündür. Ancak biz burada bu kadarıyla iktifa ederken daha sonraki sıvış yıllarının 1155 (M. 1742), 1189 (M. 1775), 1222 (M. 1807) yıllarına rastladığını ve daha sonrakinin de Tanzimat'a yani 1256 (M. 1840) ya tesadüf ettiğini kaydedelim.



Hem ay yılı hem güneş yılı aylarına itibariyle hazine gelir ve giderlerini gösteren 1122 (1710—1711) yıllık bütçesi.

BELGE I
Bir sıvış yılı tashihi gerekçesi

Mûcebince kayid ve tashih olunmak buyuruldu
Fî 29 Cümâdelulâ sene 1088 (9.VIII.1676)

"Arz-ı bende-i bi-mikdar budur ki

Mart, şühûr-ı Rumiyyeden olub ve Şemsiyye itlâk olunan senenin ibtidâsı olub ve dâimâ müstakar olub ve tağyir kabul etmeyüb, hareket-i şems ve tahvîl-i burûc i'tibariyle 365 gün ile yevm-i vâhidin bir cüz'ünden bir cüz' gün Mart hesâbınca kâmil bir sene-i şemsiyye olur.

Ve şehr-i Muharrem, şühûr-i arabiyyeden olub ve kameriyye i'tibâr olunan senenin ibtidâsı olub takriben bir ayı otuz ve bir ayı 29 gün olmakla 354 gün bir sene-i kameriyye olur. Bu sûretle sene-i kameriyye, şemsiyye senesinden her bir yılda on bir gün ve bir günün yigirmi bir cüz'ünden bir cüz' gün noksan oldığından kameriyye ile şemsiyye seneleri mâ-beyninde 33 [senede bir] sene ile dört günü bir sene-i mütefâvit olur.

Be-hasebi't-tefâvüt şühûr-i arabiyye fasıldan fasla intikal idüb mevsim-i Hac ve sıyâm kâh bahar ve kâhî şitâya müsâdif olub Mart Ale'd-devâm ibtidâ-i bahârda ber karar ve sene-i kameriyye, mütedâhil ve devvâr vâkı olub seksen yedi senesi içinde Mart'ın senesi temâm olmayub seksen sekiz Muharrem'inin beşinci güni senesi temâm etmekle, kameriyyenin 87 ci senesinde Mart vâkı olmamış olur. Sene-i sâbıkada tevcîh ve der-'uhde olınan mîrî hizmetlere 1087 senesine mahsûb olınmak üzere tevih ve hazine defterlerine bu vechle kayd ve tahrir olınmış. Bu itibar sahîh olmayub tedâhul sureti numâyan oldığından gayri ihtilâf-ı sene ile nizâ'dan hâli olunmaz. Seksen yedi senesinde Mart vâkı olmamağla sene-i sâbıkada verilen Mart'ı hizmetlerin defterlerin mahalleri seksen sekiz Muharreminde vâkı olan Mart'dan olmak üzere tashih olınmak için Fermân-ı âlileri ihsân buyurulmak bâbında ferman sultanımındır".

Maliyeden Müdevver No: 9857

BELGE II

"Tefâvüt tafsilidir:

İhtilâfât-ı şemsiyye ve kameriyyeden nâşi vaz'olınan tefâvüt hâliyâ hazine-i hümâyûna irâd olınan emvâl-ı mukata'âtın her guruşda ikişer akçe tefâvüt-i hasene nâmıyla tahsil ederler ki mülûk-i mâziyeden birinin 'asrında hazineye i'ânet olub rûz ve şuhûr devrylemesi ile kesr müterettib olmamak için ol vakıtda bulunan müdakkık mühâsibler hisâb eyleyüb bir sene zâyi' olan emvâl-ı mukata'âtı istifâ [ve tekmil için] tuz üç sene dört ayda tahsîl olunan malın her bir guruşuna tefâvüt-i hasene deyu akçe zam eylemişlerdir. Bu mukata'anın malı guruş olur ise beher guruşda ikişer akçe tefâvüt-i hazine iktiza ider, malı **sümn** ise binde 14 akçe iktiza eder. Kayd şüd fî 17 Muharrem sene 1199 (2.XII.1784).

Mukata'anın malı **sümn** ise ve kıymeti 7 743 guruş ise
7 743 x 120 (akçe) = 929 160 akçe eder
929 160 x 0,014 = 13 008,240 [akçe eder] (asl-ı mal)
916 152 (tefâvüt-i hasene)

Başbakanlık Arşivi, D.BŞM. 1199.1.17

BELGE III

Şimdiyedek cizyenin tahsili şühûr-i kameriyye üzere alınmak ile tedâhül idüb işbu sene 980 yılında cem'olınacak cizye 978 vâcibinin olub tedâhül ref'olınub 980 Rebiülevvel'inin yigirmi birinde vâkı olan Ağustos evvelinden 981 Rebiülâhır'ının ikinci gününde vâkı olan Ağustos evveline gelince bir yıllık cizye alınmak ferman olınmağla min ba'd Ağustos'dan Ağustos'a gelince târih beyân olınmak ferman olındı. Tahriren fî 2 Cümâdelâhır sene 981 (29.IX.1573).

Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver 654, Mukataa Defteri Sf. 4.

BELGE IV.

(—) Beglerbegisine [hüküm ki]

[Begler] begliğinde vâkı olan kul tâifesinin ulûfe zamanında kameriyye hisâbı üzere birer günlüği alıkonıldukdan sonra ol hükümleri ve ba'z-ı husûs vâkı oldı deyu ulûfelerinden birer ikişer günlük dahi alıkonılub rencîde oldıkları i'lâm olındı.

Buyurdum ki vardukda, bu bâbda mukayyed olub beğlerbeğiliğinde vâkı olan kul tâifesinun ağâlarına ve kâtiblerine tenbîh idüb min ba'de olıgeldüği üzere birer günlükleri alındıkdan sonra ol vechle bahâne idüb kul tâifesinden nesne taleb idüb rencide etdürmiyesin. Cum'a 26 Zilhicce 990 (21 Ocak 1583)

Başbakanlık Arşivi, Mühimme 48, Hüküm 731

BELGE V.

Mûcibince ahkâmı tahrîr oluna
Sah
Şerefyâfte-i sudûr olan hatt-ı hümâyûn-i şevketmakrûn
ve telhis mûcibince mahalline kayd ve sûreti ve ahkâmı
tahrir olunmak buyuruldu. Fî 15 Cümâdelûlâ 1152 (19 Agustos 1740)

Arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki

Cenâb-ı nesk-sâz-ı umûr-i kâinât cele şanuhu ani'n-nakâyısı ve'ş-şebîhi ve'l-âfât hazretlerinin irâde-i 'aliyye-i ezeliyyesi bu kârhâne-i deher-i muhdesin nizâm-ı icâdına ta'alluk eyledikde harâbezâr-ı gabrây-ı süfliyyeye iyvâ ve iskân eylediği nev'-i beni âdemin cihet-i ma'âş ve zâbıta-i inti'aşlarını râbıtâ-i dakayık-ı mu'amelâta rabt ve ta'lıyk eyleyüb ta'lim-i nükât-i âidat ve tefhîm-i rumûzât-ı vâridât sıyâkında kitâb-ı müstetâb-ı hikmet meâbında "hüve'l-lezi ce'ale'ş-şemse ziyâen ve'l-kamere nuren ve kaderrehu menâzile lita'lemu adede's-sinîne ve'l-hisâb mâ halakallahu zâlike illâ bi'l-hakkı yufassılu'l-âyâti li-kavmin ya'lemûn [39]" nass-ı kerîmi ile irâet-i tarîk-ı hidâyet refîk etmekle umde-i dânişverân-ı ehl-i zekâ ve kudve-i fetânet disâr fırak-ı rüşd ve dehâ olan ulemâ ve hükemânın mazbût-ı cerâid-i âsârları olan kavâid-i rûznâme-i musannafâtı medâr-ı zâbıtâ-i kâffe-i mu'âmelât olmağla kanun-ı devlet ve âyin-i saltanatın iptidâ-i zuhûrından beru 'âmme-i enâmın hususâ vâridât-ı hazâin-i mülûkün cihet-i zâbıtası şerâit-i hesâba manût ve dakaik-ı mesâil-i zarb ve taksîme merbût oldığına binâen fırak-ı ketebe ve zümre-i hademe-i hazinenin kuvve-i fikriyyeleri dâimâ vazife-i hallerine masrûf ve inan-ı himmetleri her bâr semt-i dakâik-ı umûra ma'tûf olması lâzime-i hallerinden olduğı emr-i bedihî olub lâkin zeyl-i muharrerâtda maksud-ı aslî olan dakaik-ı emrin sıhhatını teşyîd ve te'yîd içün mesâil-i erbâb-ı hey'etin hulâsa-i makallerinden ba'z-ı kavâ'id-i mer'iyyenin işbu mahalde tahriri ihtiyâr olundı. Hulâsası budur ki:

Zaman-ı hicret-i nebeviyye 'aleyhi afdalu't-tahiyye hazretleri müte'ayyen ve müttefakun aleyhi oldığına binâen sene-i mezbûre Muharrem'inin evveli târih-i islâma mebde' i'tibâr olınmışdır. Ve ehl-i şer' indinde bu tarih-i 'arabinin şühûri rü'yet-i hilâldan rü'yet-i hilâla dek olan müdetdir. Ve bu şühûr kâh otuz ve kâh 29 olur zâid ve noksan olmaz. Ve dört ay mütevaliyen otuz ve üç ay mütevaliyen 29 olmak câizdir. Ve her 12 şehre bir sene itlak iderler ve bu sûretde şühûr-i sinîn-i kameriyye-i hakıykıyye olur. Lâkin şems

ve kamerun hareketlerinde ve evzâ'-ı mesâkininde ve kamerun şemsden bu'dunde ihtilâfât sebebi ile rü'yet-i hilâldan rü'yet-i hilâla dek olan müddeti zabt mümkin olmadığı ecilden umûr-i şer'iyyeye te'allukı olmıyan emirde hüssâb ve ehl-i nücûm şems ve kamerun seyr-i evsat i'tibarıyle ictima'ları beyninde olan müddete bir şehr dirler. Ve her on iki şehre bir sene dirler. Ve bu suretde şuhûr sinîn-i vasatıyye olur. Ve bu i'tibâr ile her şehr 29 gün 12 saat ve 44 dakikadan ibâret oldığını edevât-ı rasadıyye ile tahkıyk ve isbât eylediler. Ve re's-i sene-i kameriyye olan şehr-i Muharrem'i 30 ve Safer'i 29 i'tibâr eyleyüb bu minvâl üzere ilâ âhire's-sene birin 30 ve birin dahi 29 addeylieyerek sene-i kâmile-i kameriyyenun a'dâd- yevmiyyesi 354 güne iblâğ eylediler. Ve her şehrde terk ve ihmâl eyledikleri 44 dakıyka küsûrdan bir senede müctemi' olan 528 dakika ki hasebü's-sâ'at 8 saat ve 48 dakika ider. Senevî ol mikdar sâ'ât ve dakaikdan her 30 senede 11 gün zâid buldukları cihetden her 30 senede Zilhicceyi 11 def'a 30 ar gün 'addidüb ol senelere kebise dirler. Ve 'alâ haza't-tahkıyk sene-i kameriyye-i vasatıyye 354 gün ve 8 saat ve 48 dakika olmuş olur.

Ve sene-i şemsiyyenin müddeti Zeyc-i Gürgânî rasadı mısdakınca 365 gün ve 5 saat ve 49 dakıyka olub beynehümâda tefâvüt alâ vechittakrîb 10 gün ve 21 saat olmak iktizâ etmekte tarihi kameri olan vezâifde madde-i tedahül alâ vechi'z-zarûre zâhir olur. Bu takdirce tarihi şemsi olan mukata'ât ummâlı her üç seneki 36 şehr ider eyyâm-ı muctemi'a-i mütefâviteden her bir senede hâsıl olan eyyâmdan üç senede 36 ay vezâifi yahud şehrî i'tibâr olunan sâir mesârıfat-ı mu'ayyeneyi bir ay ziyâdesile 37 ay i'tibâr olunan sâir mesârıfat-ı mu'ayyeneyi bir ay ziyâdesile 37 ay i'tibâr iderek her 33 senede bir senelik masrafı ve vezâifi ziyâde virmeğe mecbûr olurlar.

Bu keyfiyetin habâyay-i hafâdan hârica ihrâcına cihet-i temsilî budur ki meselâ sene-i kameriyyenin eczâsından ibâret olan şühûr-i arabiyyeden re's-i sene i'tibâr olunan gurre-i Muharrem ile şuhûr Rumiyyeden sâl-ı şemsî i'tibâr olunan Mart'a tesâdufı tafahhus olundukda hâlen **müneccimbaşı** olub **İzmir kadısı olan faziletlu Ahmed Efendi** dâ'ilerinin istihracı üzere 1053 sene-i hicriyesinde Mart bulunmayub 1054 senesi Muharrem'inin evveli ile Mart bir güne musâdefe etmekle bâlâda zikr ve tafsîl olunduğu üzere küsûr-i mütefâviteden muctemi' olan keyfiyât-ı dakıyka mûcibince 1054 senesinden 1087 tarihine murtakı olunca bir sene-i kameriyye tedâhül ve 1087 tarihinden dahi 1121 sene-i hicriyyeye gelince iki sene-i kame-

riyye ve 1121 sene-i hiciriyyeden 1154 sene-i hicriyyesine varınca üç sene-i kameriyye mütedâhil olub hasebi'd-dıkkat 1054 sene-i hicriyyeden 1154 senesine gelince sene-i hicriyye 'adedi tamâmen yüz seneye bâliğ olmışiken sinîn-i şemsiyye adedi sinîn-i kameriyye adedi gibi yüz sene olmayub 97 sene olmak iktizâ eylemekle üç sene nâkıs olmuş olur. **Elsine-i hademe-i hazine ve kâffe-i nâsda ta'bîr "elli dört Martı elli beş Martı" deyu ta'bir olunur.** Bu nisbet-i galatiyye sebebi ile meyânede üç sene-i kameriyye mütedâhil olub kalîl ve kesîr mesârif-i hazine her ne ise zikrolındığı üzere 1054 senesinden 1154 senesine gelince meyânede mürûr eden 96 senede ibtidâsi Muharrem'den i'tibâr olunan mesârifden üç senelik masraf ziyâde virilmiş olub istilâhât-i ketebe-i hazinede **"vâcib 'an sene-i fılan.."** deyu yazılan ta'birin şerâit-i vaz'iyyesine i'tibâr olunmamış olur ve bu maddeye **Nass-ı Kerîm**'de dahi işâret olunduğunı kibâr-i müfessirîn hazerâtı sebt- ceride-i âsâr buyurmuşlardır [ve fi'l-Furkani işâretun lihâze't-tefâvüt, kemâ rüviye 'an Aliyyin ibni fi'l-Furkani işâretun lihâze't-tefâvüt, kemâ rüviye 'an Aliyyin ibni Ebi Tâlib Radiyallahu Te'alâ 'anhu ve me'âluhu ennehu seele yahudî anhu ve kal; vaka'a fî **Kitâbillâhi'l-Kerîm** fî kıssati ashâbi'l'kehfi selâse mietesinîn **"Felebisû fî kehfihim selâsemi'ete sinîne ve'z-dâdû tis'an"** ve fi't-**Tevrâti** selâse mi'ete sinîn fakat ve leyse fîhâ tis'a fekeyfe yekûne't-tatbîk ve't-tevfîk fe acabe 'anhu, Radıyallahu 'anhu: inne's-senete'l-vâkı'ata fi't-Tevrât'i 'alâ hisâbi's-seneti'ş-şemsiyye ve mâ vaka'a fi'l-Kurân-I 'alâ hisâbi's-seneti'l-kameriyye ve lihâzâ kalallahu Te'âlâ "ve'zdâdû tis'an" Hâzâ (hazihi) işâretün ilâ tedâhuli tis'asinînin fî selâse mi'ete sinîn (see)[40]]

Binâen 'alâ zâlike Devlet-i Aliyye-i ebed peyvend hazinesi âidâtından 'ibâret olan kâffe-i vâridatın ve âmme-i mesârıfâtın mecmû'ı sene-i kâmile i'tibâriyle cârî olduğuna binên âidâte-ı mu'ayyenenin ba'zısı şühûr-i şemsiyye ve ba'zıları dahi şühûr-i kameriyye i'tibâriyle mesbût-i sahâif-i cerâid olub lâkin re's-i şuhûr-i şemsiyye i'tibâr olunan Mart'dan gâye-i şehr-i Şubât'a varınca mukaddeme-i mezkûrede vasf ve tafsîl olunduğu üzere meyânâde güzer eden a'dâd-ı eyyâm hasebe'l-'aded 365 gün ve re's-i şühûr-i kameriyye i'tibâr olunan Muharrem'den dahi gâye-ı şehr-i Zilhicce'ye müntehi olunca mürûr eden a'dâd-i eyyâm dahi 354 günden 'ibâret olub Ancak fi'l-asl re's-i târih-i hicriyye i'tibâr olunan sene-i kamerriyyenin a'dâd-ı eyyâm-ı sene-i şemsiyye eyyâmı 'adedinden 11 gün noksan olduğuna binâen külle senetin akriben 11 er gün tefâvüt noksânı sebebi ile her 33 senede bir def'a şühûr-ı kameriyyenin tedahülı vuku'undan fesâd-i hisâb-ı hazine iktizâ

eyleyüb husûsâ 1121 senesinde vâkı' olan tedâhülden 1154 senesine varınca 33 sene mürûr edüb 1154 senesinde fikr ve mülâhaza olunan mâdde-i tedâhül vâkı' olacağına binâen bast ve temhîd olunan mahzurâtdan hâdis ve ârız olacak illet-i tedâhüle imkânı olduğu vechile tehyiey-i tedâvi lâzime-i hâlden olduğu ecilden ba'z-ı 'umde-i küttâb ve nakave-i ehl-i hisâb ile tarıyk-ı müdâvâsı mülâhaza olundukda bâlâda tafsî olunduğu üzere tekevvün-i tedâhül sebebi ile varâ-i perde-i hafâda mütekevvin olacak mahzûrât-ı hafiyyeden başka fazla görünüb hazine-i amireye bârgirân-ı zuhûrât mesâbesinde ârız olacak ocaklık mevâcibâtı masrafları "'an" i'tibâr olunan **gurre-i Muharrem Re's-i şühûr şemsiyyeden 'ibâret olan Mart'a tahvilden gayri çâresi olmayub** lâkin zikrolunduğu üzere sene-i kâmilesi 354 günden 'ibâret eyyâm-ı sene-i kameriyye masrafının 'ayni gurre-i Muharrem'de iken sene-i kâmilesi eyyâmı 365 günden ibâret sene-i şemsiyye Mart'ına munsarıf olduğu suretde zâhiri hâlde sene-i şemsiyeye nakl sebebi ile on bir günlük masraf-ı yevmiyye zâid olub lâkin hakikat-ı hâle nazaren tedâhül nizâ'ına illet-i müstakılle olan sebebi hafî işbu suretde zâhir ve bedidâr olan onbir günden ibâret olub ve maksûd-ı aslî beher sâl sene-i şemsiyye ile sene-i kameriyye eyyâmı beyninde tefâvüt-i a'dâd-i nisbeyyeden tekevvün eyliyen on birer gün ki otuz üç senede bir def'a ma'a tefâvüt 365 günden 'ibaret bir sene-i kâmile-i ma'neviyyenin nizâ'ı mâddesinin imhâsı olmağla bu suretde meselâ yevmî bir kise-i Rumî mevâcibi olan bir kal'a neferâtı yevmiyesi gurre-ı Muharrem'den i'tibâr olunduğu takdirce sene-i mezbûre Zilhicce'si gâyesine dek eyyâm-ı sene-i kâmile i'tibâr olunan 354 güne iktizâ eden 354 kiseyi yine tamâmen almak ve mâdde-i nizâ'-ı tefâvuti mahv ve izâle içün sene-i şemsiyyeye nakli sebebi ile mütekevvin olan on bir günden iğmaz ve te'âmi olunmakdan ocaklık ashabı neferâta bir dürlü gadr malhûz olmadığı emr-i bedihî olmağla ol makule Muharrem'i olan ocaklık yevmiyesi sene-i kameriyye eyyâmından 'ibâre olan 354 günlük mevâcibini yine tamamen almak ve sene-i şemsiyyeye naklı sebebi ile mütefâvit görünen on bir gün meskûtun anh kalmakda be's-i zâhirî melhûz olmayub lâkin bu emr-i hafiyyü'l-menâfi'in nükte-i mektûmesini dakayık-ı hisâbdan bî-haber neferât-ı kıla'a def'aten tefhimi mev'an su'ûbetli olduğu cihetden tedricî tefhime vesîle olsun içün bu keyfiyetin mukaddeme-i şurû'ı be-'inâyetillâhi Ta'âlâ bu def'a feth ve teshiri müyesser ve neferâtı müceddeden vaz' ve tahrîr olunacak Belgrad kalesinden ve müzâfâtından olan kılâ' ve palankalar neferâtından bed'olunması müstahsen görülmekle ibtidâ-i emirde nefs-i Belgrad kalesinin

el'ân tahririne mübâşeret olunan piyâde ve süvâri yerlu neferâtından şimdiye dek her ne mikdâr neferât tahrir olunmuş ise tahrîr olundukları tarihden 1151 senesi Mart'ı vâkı olan 1151 senesi Zilhicce'sinin ikinci gününden 354 günün nhayet bulduğu 1152 senesi Zilhicce'nin ikinci gününe gelince her ne mikdar yevmiyeleri yürür ise başkaca icmâl olunub iktizâ eden yevmiyelerinden müctemi olan akçe başka verilmek ve inşaallahu Ta'âlâ 1152 senesi Zilhicce'sinin 13 ci gününde vâkı' olacak Mart'dan sonra mukaddem tahrir olunan neferâtın yevmiyeleri Mart ibtidâsından Şubât gâyetine değin 354 gün hesâbiyle yürümek ve Mart duhulunden sonra tahrîr olunacakların dahi tahrirleri tarihinden 354 günlük nihâyet bulduğu yüz elli üç senesi Zilhicce-sinin 13 cü gününe değin hisâb olunub verilmek ve bi-'avnillâhi Ta'âlâ kale-i mezbûrenin lüzûm ve iktizâsı mertebede neferâtının tahriri tekmilinde bâlâda bast ve temhîd olunduğu üzere sene-i kameriyyede alacakları 354 günlük yevmiyeleri 354 gün I'tibâriyle tamamen verilüb nizâ'-ı tefâvüti izâle için sene-i şemsiyyeye nakıl sebebi ile eyyâm-ı sene-i şemsiyyeden fazla görünen on bir güne ta'arruz olunmamak ve senevî icmalleri sene-i şemsiyye itibariyle 365 günden bağlanub on bir günlüğü def'-i nizâ'-ı tedâhül nâmiyle furûnihâde ve 354 günden sene-i kâmile i'tibariyle mevâcibleri verilmek ve bu sıyâk-ı mer'iyye Belgrad ve aklamından olan kılâ ve palankalarda mer'î ve mu'teber tutulmak üzere mahalline kayıd ve Belgrad hazinesi tarafına mufassalan sureti ve iktizâ eden ahkâmı yazılmak bâbında fermân devletlu sa'âdetlu sultânım hazretlerinindir.

El-hakıyr
Ahmed

Suret dâde fî 16 Cümâdelevvel sene 1152 (20 VIII 1739)

Başbakanlık Arşivi; Cevdet, Maarif 308

Notlar

1 Abbasiler devrinde Maliyenin **Harac** ve **Köyler hâsılı** kaleminde 33 yılda bir tashih yapılıyordu. Nitekim H. 208 (M. 823), H. 241 (M. 855) ve H. 374 (M. 887) yılları bizim sıvış dediğimiz yıl olarak atlanmışlardır. Fakat 33 yıllık süre uzun bir müddet olduğundan kimi zaman maliye memurları bunu unuttuklarından tashihler bir gecikme ile yapılırdı. Nitekim H. 274 yılı ancak dört yıl sonra atlanarak düzeltme yoluna gidilmiştir. Düzeltme yapılmadığı takdirde iki hicrî yıla tek bir hâsıla isâbet ediyordu. Ayni hâsıladan iki vergi alma imkânsızlığı karşısında, mahsulu bu iki yıldan birine izafe edip diğerini atlamak icab ediyordu. Bk. El-Mahzûmî; **El-Minhâc fî ilmi Haracı Mısr**, British Museum, yazma No: Add. 23483, vrk. 36 ab.
Bu tarihlerde H. yıl başı Mayıs ayına rastlıyordu. Bu takdirde Abbâsîler devrinde Malî yıl başı Mayıs olmalıdır.
Memlûklerde bu tashih için bk. Q. N. Poliak; **Feudalism in Egypt, Syria and Lebanon**, 1250-1900, London 1939, sf. 21-22.

2 Başbakanlık Arşivi, Cevdet, Maarif No: 3081, müneccimbaşı arzı. Bk. Belge I. ve V.

3 "Basra valisine ve kadısına ve defterdârına ve a'yân-i vilâyetin işerlerine hüküm ki
Basra Muhâfızı vezir-i mükerrem Halil Paşa arz gönderüb hâliyâ vilâyet-i mezbûreye isâbet eden virân ve tahrib-i bilâdın esbâb-ı mu'âlecesine binâen intzâm ve ta'mir-i vilâyete şâmil keyfiyet-i tedbîr a'yân-i vilâyet ve …ahâli-i mahallîden sual olunmağla ittifak-ı cumhûr ile salâh-i 'ibâd ve ta'mîr-i bilâde … tahrîr ve der-i devlet medârıma irsâl eyledikleri arz ve mahzarda münderic vilâyet-i merkum mukata'âtının irâdı mezrû'ât-ı arazi-i emlâk ve esmâr-ı bağât-ı ra'iyye ve deryâ tarafından ticâretle gelür **Hind mevsiminden** olub bi'l-külliye gerek evkat-ı tezri'a ve gerek **mevsim-i Hind** fusûla tâbi' olmağın zamân-ı hükûmet-i vilâyet sene-i şemsiyye icâb ederken ibtidâ-i tahrîr sene-i kameriyye itibâriyile mah-i Muharrem'de bağlanub muktazâ-i fusûl birle tefâvût-i sene-i şemsiyye ile sene-i kameriyyeden bir senelik mâl gaybet ile tedâhül olmağa karîb olduğundan hâlen vâkı' olan tedâhül def' ve fî-mâ-ba'd sene-i şemsiyye eşhüründe mâh-ı Mart ibtidâsından bağlanmak bâbında 'inâyet ricâsın ı'lâm etmeğin hazine-i âmiremde mahfûz başmuhasebe defterlerine nazar olındukda
Basra hazinesi maktu'unun zaman-ı zabti şühûr-i arabiyyden olan Muharrem gurresinden olındığı der-kenâr olınub ve şühûr-i arabiyyeden olan Mâh-ı Muharrem müstakar olmayub fasıldan fasla intikal eylediğinden mevsim-i Hac ve sıyâm kâh bahar ve sayfa ve kâhî hazan ve şitâya müsâdif ve 33 senede bir senelik mahsûl tedâhül olmak iktiza eder.
Ve şühûr-ı şemsiyeden olan Mart ale'd-devâm müstakar bulunduğundan fusûla merbût olan vakt-ı hasâd ve mevsim-i tüccâr senesi dahilinde bulunmakla tedâhül iktizâ etmeyüb re'âyâ fukarasına ve mâl-i mîrînin tahsiline her vechle evlâ ve enfâ olmağın 105 Muharreminden Mâh-i Receb'in 14 cü gününde vâkı Mart ibtidasına gelince tedâhül eden 6,5 aylık kul mevâcib ve zahire behâları câniblerinden tahsil ve tedârik ve teslim olındukdan sonra re'âyâ fukarasından ve vâlilerden ziyâde bir akçe mutâlbe olınmamak şartıyla tedâhülleri ref' ve ba'de'l-yevm eyâlet-i mezbûrenin zabtı Mart ibtidâsından olmak üzere Başmuhasebeye kayıd …"
Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver defterler, 17898 numaralı **Ahkâm defteri**, sf. 105. 19 Ramazan 1105 (14 Mayıs 1694) tarihli hüküm.

4 Ömer Lutfi Barkan; "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî yılına ait bir osmanlı bütçesi", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 15, No 1-4.
Ömer Lutfi Barkan; "H. 954-955 (M. 1567-1568) Mâlî yılına ait bir Osmanlı Bütçesi", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 15, No: 1-4.
Ömer Lutfi Barkan; "H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî yılına ait bir Osmanlı Bütçesi", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 15, No: 1-4.

5 Ömer Lutfi Barkan; "1070-1071 (M. 1660-1661) Tarihli Osmanlı bütçesi ve bir mukayese", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 17, No: 1-4.
Ömer Lutfi Barkan; "H. 1079-1080 (M. 1669-1670) mâlî Yılına ait bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 17, No: 1-4.

6 **Tarih-i arabî denilen hicrî-i kamerî 1256 senesinden beru bilâ inkıtâ devâm ede gelen mâlî sene tarihinin tanzim ve islahına dâir nizâmnâme.** (Bk. Foto II.).
Ayrıca bk. Faik R. Unat; **Hicrî Tarihleri Milâdi Tarihlere Çevirme Kılavuzu,** Ankara 1959, sf. XIV-XV.

7 Halil İnalcık: **Fatih Devri üzerinde tetkikler ve vesikalar, I**, Ankara 1954 s. 57.
8 Lutfi Paşa: **Âsâfnâme**, İstanbul 1326 (1910).
9 Oruç b. Âdil; **Tevârih-i Âl-i Osman**, Hanover 1925, sf. 49. du. Fatihin ilk darb ettiği akçe 1,012 gr. Ağırlığındadır.
10 Halil İnalcık: Zik. g. eser, sf. 92 ve müt.
11 Halil Sahillioğlu: "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataları", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 23, No: 1-4.
12 H. Sahillioğlu: Ayni makale
13 H. Sahillioğlu: Ayni makale. Bu münasebetle Anadolu Darphaneleri mukataası 7 milyon akçeye satılmıştı. Normal zamanlarda bu darphaneler 200.000 akçeden fazla etmiyordu.
14 Gaston Wiet: **Journal d'un Bourgeois du Caire, chronique d'Ibn Iyas**, Paris 1960. **Monnaies** ve **Prix** maddeleri altında endeks'te gösterilen sahifeler.
15 İbrahim Paşa'nın islahatı dolayısıyla hazırlanan Mısır Kanunnâmesi için Bk. Barkan: **XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esâsları**, C. I., **Kanunlar**, İstanbul, 1945. Sf. 354-387.
16 Âli; **Nasihatü'l-Mülûk**, Süleymaniye Kitaplığı, Fatih yazmaları 3525, vrk 125b.
17 Bk. Not 4.
18 **Kitâb-ı Müstetâb;** Süleymaniye Kitaplığı, Fatih yazmaları No: 3514, Vrk. 39b.
19 **Kanunnâme-i Mısır**, Paris, Bibl. Nation. Msc. T. No: 82, Vrk. 51, 52a.
20 Bk. Not 18, ayni yerde.
21 İst. Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler No: 893.
22 Sinan Paşa; **Telhisât**, Süleymaniye Kitaplığı, Esad Efeni Yazmaları, No: 2236, Vrk. 52 a.
23 Başbakanlık Arşivi, Kepeci, No: 3398.
24 Başbakanlık Arşivi, D. BŞM. 1017.12.15.
25 Bk. Not 5, 1669-1670 bütçesi.
26 Bk. Not 27.
27 Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver defterler, No: 15.846 ve 20.739 **İçhazine Hesapları** defterleri.
28 Başbakanlık Arşivi, Kepeci No: 2313.
29 Yukarıda belirtilen meblağlar, hazer zamanlarına mahsustur. Bu bütçenin takdiminde şöyle deniyordu:
"Seferler olmayub, Âsitâne ve Edirne'de ikamet olundukça hazine-i âmirenin irâdından mesârif-i mukarreresi bir senede 2.219 kise ile 34.245 (110.984 245) akçe izdiyâd olub.
Ve sefer-i Hümâyûn için işbu 1103 senesinde tahsîli fermân olunan akçelerden mâ-'adâ mühimmât-i seferiyye tekmili için iktiza eden dahi 4 721 kise ve 5 620 (236 055 620) akçe olub ki bu cümle bir senede 6 940 kise ile 39 865 (349 939 965) akçe irâddan masraf ziyâde olmuş olur". Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver defterle, No: 12 603. (Not, bir kise 50 000 akçedir.)
30 Başbakanlık Arşivi, Kepeci No: 48, **Mukataa defteri**, sf. 91, 28 Şaban 1104 tarihli arz.
31 Belediye Kütüphanesi, Belediye yazmaları, No: 0.4.
Orjinalından kopya edilen bu bütçe suretinde rakamlar biribirini tam bir şekilde tutmamaktadır. Tashih yapmadan, rakamları olduğu gibi muhafaza ettik.
32 Bu bütçenin gelir kısmı toplanmış olduğu halde, gider kısmında bir çok kalemlerin gider rakamları yazılmamıştır. Ayrıca Gider bütçesi yekûnları bu eksiklerden dolayı yapılmamıştır. Tablodaki rakamlar tarafımızdan, yazılı bulunan rakamların toplanmasıyla elde edilmiştir. Başbakanlık Arşivi, Kepeci No: 2324.
33 Başbakanlık Arşivi, Kepeci No: 2326.
34 **Silâdar Tarihi, II,** sf. 273 ve müt.
Râşid Tarihi, I., Sf. 496 ve II., sf: 15 ve müt.
35 Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver No: 4028, **Darphane hesapları def.**
36 Rakkasla darb tekniği ile Haziran 1690 dan Eylûl 1691 tarihine kadar 558 873 Kg. Bakır mankur olarak darbedilmiştir.
37 Paris, Arichives Nationales, Affaires Etrangères, B. 1, No: 384, Fransız sefiri **Ferriol**'un 4 ve 18 Temmuz 1703 tarihli mektupları ve B 1, No: 385 de 16 Şubat 1708 tarihli mektub.

38 Ayni Arşiv, ayni tasnif, B. 1, No: 384, 4 Kasım 1703 tarihli mektubu.
39 Kuran, 10. Sure, 4. Âyet.
40 **Kur'ân**'da bu tefâvüte işaret vardır: Ali bin Ebi Tâlib'a-Allah kendilerinden razı olsun – izâfet edilen bir rivâyetin meâlinde; Bir yahudi gelip kendilerinden sormuşdur: Ashab-I Kehf'in kıssa (Hikâye) lerinde Allah'ın Yüce Kitâbında bunların "Mağaralarında 300 ve dahi 9 yıl kaldılar" denmektedir, oysa Tevrât'ta yalnız 300 yıl kaldılar deniyor, orada 9 yoktur. Bu [iki ifâdeyi] nasıl bağdaştırmalı. Cevâblarında, Allah kendilerinden razı olsun, Tevrat'taki güneş yılı hesabı, Kur'ân'da kasdedilen ise Ay yılı hesabıdır. "Ve dahi 9 yıl kaldılar" diye buyurdukları bundandır. Bu da 300 yılda 9 yıl tedâhül ettiğine işârettir. El-Mahzumî, bu işâreti kendi istihracı diye zikreder. Not 1 adı geçen eseri, ayni yerde.

AÇIKOTURUM
"Suç, Ceza(evi), Af"

Ferda Keskin, Uğur Alacakaptan, Başar Yaltı, Köksal Bayraktar



Ferda Keskin: Toplanma nedenimizi hem af sorununu, hem de hapishane isyanlarını tartışmak olarak konuşmuştuk. Bu ikisinin kamuoyuna yansıması aşağı yukarı aynı zamanda oldu. Benim dikkatimi çeken nokta daha önce bu hapishane isyanları sadece belli grupların belli taleplerle ortaya çıkması biçiminde bir ifade bulurdu. Ama son zamanlarda her türlü farklı grup bir şekilde başkaldırıyor. Hapishanelerde isyan çıkartıyor. Belli talepleri var. Bunların içinde İBDA-C'ciler, solcu gruplar; çeteler, mafya var. Demek ki, herkesin hapishaneyle ilgili bir sorunu var. Ben bu sorunun ne olduğunu merak ediyorum.



Uğur Alacakaptan: Öyle sanıyorum ki, çeşitli grupların Türkiye'deki birçok hapishanede gerçekleştirdikleri hareketleri ve neden oldukları olayları tek bir nedene bağlamak zordur. Bu olaylara ilk ağızda bazı insanî gerek-

sinimlerin karşılanmamış ya da karşılanamamakta olması gibi nedenlerin sebebiyet vermesi doğaldır. Ne var ki, çoğu zaman siyasal nedenlerin, bu arada ideolojik nedenlerin ve zaman zaman da zorbaca nedenlerin de gündeme geldiği görülüyor. Sayın Adalet Bakanı'nın söylediğine göre hükümlüler affın çıkmamasına kızdıkları için de ayaklanıyorlarmış. Demek ki, olayın bir de sosyolojik veçhesi vardır. Kısa da olsa bir cezaevi deneyimim olduğu için ve uzmanlık alanım itibariyle ceza infaz kurumlarımızın durumunu yakından biliyorum. Bu kurumlarda bir sisteme bağlı infazın mevcut olduğunu söylemek olanak dışıdır. Koğuşlara tıkılan hükümlülerin günümüzün infaz hukuku kural ve amaçlarına uygun bir ortamda bulundurulduklarını söylenemez. Yasalarımızda farklı bir amacın güdüldüğü izlenimini verebilecek hükümler var ise de, pratikte hükümlü cezaevine girdiğinden farklı ve daha iyi bir insan olması amacıyla tutulmamakta, adeta suç işleyerek yaptığı kötülüğün ceremesini çekmek için orada bulunmaktadır. Oysa hükümlüleri düzgün bir insan olma hakkından yoksun, toplumun reddetiği kişiler olarak görmek düşüncesi yaklaşımı çağdaş infaz sistemlerinde çoktan terk edilmiştir. Hüküm giyenlerin tutuldukları infaz kurumlarında eğitilmeleri, bir meslek veya zanaat sahibi olmalarının sağlanması, okuma-yazma öğrenmeleri hatta belli öğretim aşamalarını görmeleri çağdaş infaz sisteminin artık alışılmış parçalarıdır. Bu yapılırken hükümlüye insan olma olanağı ve şansı verilir. Modern infaz kurumlarında hükümlüler 2 ya da 3 kişilik odalarda hem insanca bir hayat sürdürürler hem de bir arada infazın, yani toplu infazın kötülüklerinden uzak tutulurlar. İskandinav üllkeleri daha da ileri giderek, hükümlülerin zaman zaman karşı cinsten kişilerle beraber olmalarını da infazın bir parçası gibi uygulamaktadırlar. Böylece hükümlü özgürlüğüne kavuştuğunda tekrar katılacağı yaşamdan koparılmamakta ya da o hayata hazırlanmaktadır. Türkiye'de bir arada yani toplu infazı ortadan kaldırmak için yapılan girişimlerin de cezaevlerindeki ayaklanmalara sebebiyet verdiği görülüyor. Oysa gerektiği gibi uygulanmak kaydıyla modern infaz sistemleri ikili, üçlü ikamet esasına dayanan odalarda yürütülür. Gündüz iş, spor, dinlenme ve yemek gibi sebeplerle bir araya gelmelerine izin verilen hükümlüler, geceyi hücre ve odalarında geçirirler. Böyle bir infaz sistemine karşı çıkmanın insani nedenlerle değil siyasi-ideolojik amaçlarla yapıldığı aşikârdır. Zaman zaman bu hareketler kamu güçlerini pazarlığa zorlayarak bir güç gösterisi haline de kolayca dönüşebilmektedir. Kuşkusuz cezaevi personelinin eğitimsizliği ve sayıca yetersizliği de önemli nedenler arasın-



dadır. Eskiden gardiyan denilen...

Köksal Bayraktar: İnfaz koruma memuru.

U. A.: Adı değişmiştir ama adı gardiyandır. Muhtemelen hâlâ kendilerine ihtiyaç duyulduğunda "Gardiyan ya da baş gardiyanı çağırın da gelsin" denilir. Dolayısıyla isimlerinin kelime anlamına da uygun olarak bunlar cezaevindeki polislerdir, bekçilerdir. Onlardan daha fazla bir şey beklemek gerçekçi değildir. Dolayısıyla onlar da daha fazla bir şey yapma gereksinimi duymazlar. Ve ciddi olaylarla karşı karşıya kaldıklarında özellikle ideolojik ve politik suçlardan hükümlü kişilerle konfrontasyon halinde kendilerinden daha kültürlü ve eğitimli ve daha akıllı ve taktik hareket olanakları çok geniş kişilere mukavemet edemez ve bunları kolaylıkla teslim alabilirler. Güvenecekleri kamusal güçler de ortada görünmediği için hazırlıksız ve eğitimsiz bu personel, çaresizliği ile baş başa kalır. Her cezaevinde bulunan cumhuriyet savcıları da özel olarak infaz görevleri için eğitilmemişlerdir. Bugün bir cezaevinde ise yarın kendisine bir adliyede yer bulmaya çalışır. Aynı şey adalet yüksek okullarından, nadiren hukuk fakültelerinden mezun olan cezaevi müdürleri için de geçerlidir. Bundan yıllarca önce doğru düşüncelerle ve insancıl yaklaşımlarla bir infaz kanunu yapıldı, ancak çeşitli noksanlık ve olanaksızlıklarla savaşılamadığı için ya ilkeler uygulanamadı ya da oluruna göre değiştirildi. Dolayısıyla cezaevi infaz kurumları, infaza egemen olan kurallar ve zihniyet ve oradaki personel, bugünkü koşulların dışına çıkarılmadıkça yaşadığımız olaylar sürüp gidecektir. Her seferinde bir bilek güreşi yapılacak, güçlü olan kazanacaktır. Ama çoğu zaman hukuk ve kamusal yarar mutlaka bir şeyler yitirecektir. Yetkili ve sorumlu kamu görevlilerinin kendilerini taraf olarak görme alışkanlıklarından sıyralamadıkları da aşikârdır. Bu yüzden en vahim olaylarda bile şeffaflığı sağlama gereksinimi duymuyorlar. Örneğin, Ankara'da Ulucanlar'da ve İstanbul'da çeşitli cezaevlerinde çıkan olaylarda çok sayıda insan öldü ama hâlâ neden, nasıl başlayıp bittiğini bilmediğimiz bir olaylar zinciri gündemi işgal ediyor. Acaba olayların resmi versiyonu doğru mudur? Gerçekler hukuka uygun bir soruşturma ile saptanabildi mi? Bunları bilmiyoruz. Örneğin, İstanbul'da 7- 8 kapıyı geçip cezaevi müdürünün kapısında adam öldürene oraya kadar gelebilme imkânını tanıyan kimlerdir? Bilmiyoruz. Ankara'daki olayda o kadar insan niye ve kimin tarafından öldürülmüştür? İnsanlar öldürülmeden olay bastırılamaz mıydı? Bunu da bilmiyoruz...

F. K.: Şimdi benim anladığım kadarıyla hapishanelerin işlevi sadece cezalandırmak değil aynı zamanda ıslah etmek, yani suçluyu hapishaneden çıkarken girdiğinden daha iyi bir duruma getirmek. Ama dediğiniz gibi bunun daha ziyade tersi geçerliymiş gibi görünüyor. Yani suçlu giren üstelik suça eğilimli olarak çıkıyor. Ve hapishaneden çıktıktan sonra tekrar suç işlemeye niyeti yoksa bile, ilk işlediği suç kazayla işlenmiş bir suç olsa bile, o insan içerde suça eğilimli bir insan haline gelebiliyor. Bunun nedenlerinden biri olarak infazı yapan kişilerin niteliksiz ve eğitimsiz olmasını gösterebiliriz.

U. A.: Müdahale etmeme izin verin; bazı infaz müesseselerimiz, yani yarı açık cezaevleri ile açık cezaevleri ve çocuk ıslah kurumları çağdaş standartlara yaklaşmışlardır. Ama sayıları çok az, 75-80 bin olduğu söylenen hükümlüleri içine alacak sayıda ve nitelikte infaz kurumlarımız bulunmamaktadır. Kuşkusuz hürriyet bağlayıcı cezanın en çok uygulanan bir ceza olmaktan çıkarılması ve suçluların kısa süreli cezalar verilerek infaz müesseselerine kapatılmamaları gerekir. Böylece bu kurumların nüfusu da makul bir seviyeye çekilebilir.

F. K.: Ben de zaten oraya gelecektim. Yani cezaevinde, birtakım suçluları ister cezalandırmak için olsun, isterse onları ıslah etmek için olsun, belli teknolojilere ihtiyaç var. Yani belli birtakım bilgileri olan, insan psikolojisiyle ilgili olarak, toplumla ilgili olarak, suçun niteliğiyle ilgili olarak belli özel teknik bilgisi olan bir kadroya ihtiyaç var. Bizde anladığım kadarıyla böyle bir kadro, sıkıntısı çekilen bir şey. Bu da hapishane içinde mahkûmların gerek yaşayış biçimlerine gerekse hapishanede edindikleri yeni davranış biçimlerine doğrudan doğruya etkide bulunuyor. Yalnız bir şey dikkatimi çekti benim. İnsan gibi davranmak dediniz. Fakat kamuoyuna yansıyan biçimiyle en azından televizyonlarda gördüğümüz kadarıyla cezaevinde bazı mahkûmların son derece rahat koşulları varmış gibi bir izlenim doğdu kamuoyunda. Yani bu insanların cep telefonları var, silahları var, kokoreç makineleri var, televizyonları var, mobilyaları var. İçerde her şey sanki mahkûmların istediği gibi oluyor. Ama buna rağmen birtakım isyanlar çıkıyor. Burada sizce bir yorum gerekmiyor mu?

K. B.: Cezaevlerinde bazı mahkûmların belirttiğiniz koşullar içerisinde çok iyi imkânlarla yaşayabilmeleri cezaevlerinin disiplinsizliğinden, buralarda belirli bir sistemin gerçekleşmemesinden ileri geliyor ve bu şartlarda yaşayan insaların sayısı da çok az. Yani cezaevlerinde on binlerce insan son derece kötü şartlar içinde yaşıyor. Ancak belirli iktisadi, özellikle iktisadi ve sosyal imkânlara sahip olan kişiler cezaevi dışındaki imkânlarını cezaevlerine aktararak orada iyi yaşama imkânlarını buluyorlar. Ama dediğim gibi bunların sayısı çok az. Bunların, bu imkân içinde yaşamaları bile cezaevlerinin sistemsizliğinden, disiplinsizliğinden, eşitsiz muamelelerden kaynaklanıyor. Ve bunun ötesinde çok kalabalık bir grup çok kötü şartlar içinde yaşıyor. Şimdi biz Türkiye'de cezaevlerinin konumuna baktığımızda, bana göre hemen hemen 1960'larda bir şeylerin yapıldığını görüyoruz. Cezaların infazı hakkındaki kanun ve buna bağlı yönetmeliğin tarihi 1965'tir. Hakikaten Avrupa Konseyi'nin etkisiyle ve Adalet Bakanlığı Cezaişleri Genel Müdürlüğü'nün o dönemki yöneticilerinin, ki bunlardan biri Sayın Mustafa Tören Yücel'dir, bunların çalışmalarıyla önemli şeyler yapılmıştır. Ama sonraki dönemlerde cezaevlerindeki kapasite ile cezaevlerine giren insan sayısında olağanüstü bir oransızlığın olması, cezaevlerindeki hayatı tamamen fiili bir duruma getirmiştir. Gerçekten Sayın Alacakaptan'ın söylediği gibi, Türkiye'de cezaevleri ilke olarak üçe ayrılıyor: Kapalı cezaevleri, yarı açık cezaevleri ve açık cezaevleri. Ama cezaevlerinin hemen hemen yüzde 90-95'i kapalı cezaevidir. Bu tür cezaevleri dışa ve içe karşı tamamen korunmalı cezaevleridir. 1980'den sonra cezaevlerinin dış dünya ile temasını jandarmaya vermişlerdir. Dolayısıyla içerde koruma hizmetlileri, dışarıda da jandarma bu tür cezaevlerini korumaktadır. Başka bir problem ve önemli bir problem vardır: Tutuklularla hükümlüler aynı yerde yaşamaktadırlar. Özellikle de tutukluların geçici dönem için buraya girip çıkmaları disiplini alabora etmektedir. Yarı açık cezaevi çok az, açık cezaevi sayısı ise daha da azdır. Türkiye'de içeriye giren insanı ıslah gayesi güden; iş öğreten, okumayazma öğreten, meslek edindiren, marangozluk, halıcılık öğreten kurumlar olmaktan çıkmıştır cezaevleri.

Dolayısıyla biz, maalesef bu yapıcı unsurları, insanı eğitme unsurunu cezaevlerinde çok gerilerde kalmış görüyoruz. Gene bütünüyle Sayın Alacakaptan'a katılmamak mümkün değil; Türkiye'de şeffaflaşmayı kesin olarak görmediğimiz konumlardan biri cezaevleridir. Bunlar tamamen marjinal kurumlar. Oradaki problemleri, oradaki çocukların, yaşlıların, iktisadi

bakımdan güçsüzlerin, kadınların problemlerini, bunları bilmiyoruz, bunlar açıklanıyor. Dolayısıyla cezaevleri sadece kapatma kurumları olarak devam edip gidiyorlar, ki buna herhalde dur demenin zamanı gelmiştir.

F. K.: Sivil toplum çerçevesi içerisinde, az önce Köksal Bey'in dile getirdiği sorunları çözmek için herhangi bir girişimde bulunulabilir mi? Örneğin cezaevlerini daha şeffaf hale getirmek, dışarıdan bakıldığı zaman içerisinin görülebilmesini sağlamak, infazla ilgili birtakım taleplerde bulunmak, yön vermek açısından... Böyle bir şey mümkün olabilir mi?



Başar Yaltı: Ben şunu öncelikle belirtmek istiyorum; cezaevlerinde yaşanan olaylar ve sorunları, yargının genel sorunlarından, hatta Türkiye'nin sorunlarından ayrı düşünmek doğru değil. Zaten onun bir türevi olarak bu sorunlar yaşanıyor. Son zamanlarda mafya babalarının bir şekilde içeriye girmesi, orada da bir türlü otoriteye tabi kılınamaması sistem bozukluğundan kaynaklanıyor. Bir tarafta yasa var, hukuk kuralları var, ama bir tarafta da fiziki bir güç var; veya onu aşağı yukarı meşrulaştırmış bir toplumsal bakış açısı var. Bu, cezaevinde de böyle, dışarıda da böyle. Çakıcı getirilirken, polisler ona "abi" diye hitap ederken, bu anlayıştan esinleniyorlar herhalde.

Şunu kabul etmemiz gerekiyor ki, suç evrensel bir kavram. Bütün dünyanın, en gelişmişinden ilkeline kadar, toplumlarında olan, olması doğal kabul edilen bir şey. Ama suçun türü farklı olabilir, dönemi, niteliği farklı olabilir, o ayrı. Suç bir olgu. Çağdaş infaz hukukunun yapmak istediği nedir, suçluyu topluma kazandırmaktır. Bu mümkün mü Türkiye'de? Ne yazık ki hayır. Bir şekilde cezaevine girenler, –hani kader kurbanı deniyor ya, affı da aslında bunlar için düşünüyoruz– suçlu olarak çıkıyor. O ortamın içerisinde başka türlü olması mümkün değil, çünkü cezaevleri ayrı bir dünya olarak örgütlenmiş kendi içerisinde ve devlet buralara –veya hukuk diyelim–, hukuk buralar nüfuz edemiyor. Bunun sonucunda da, aslında yara alan yine yargının kendisi oluyor, hukukun kendisi oluyor.

Toplumda adalet kavramı, suçluların, suçlarının cezasını çekip çekememesi sonucu oluşur. Türkiye'de insanlara verilen ceza ile çektirilen ceza

arasındaki oransızlık yüzünden adalet duygusu müthiş şekilde hırpalanıyor. Üstüne üstlük bir de af belirli periyotlarla çıkartıldığı zaman, bu duygu iyice yıpranıyor ve ondan sonra da toplumsal desteğini bulamıyor. Şimdi, cezaevlerinde yaşanan olayların, sivil toplum tarafından nasıl takip edileceği konusu da ancak Türkiye'nin diğer sorunlarıyla birlikte değerlendirilebilir diye düşünüyorum. Biraz önce çok önemli bir konu, açıklık, şeffaflık konusu belirtildi. Türkiye'nin siyasal sistemi olsun, sosyal yapısı olsun özellikle idare yapısı genel olarak kapalı bir anlayışla bugüne kadar gelmiştir. Bu özellik yargıda da aynen var. Yani yargılama sistemimizde de, içine nüfuz edilemeyen kapalı alanlar var. Özellikle memur yargılaması anlamında, gerçi son çıkan kanunla biraz iyileştirme düşünüldüyse de yine amirinin iznine bağlı kalınarak kapıları yukarıdakinin emrine bağlı olarak açıp açmama garantisini sistem elinde tutuyor.

Türkiye'de açıklık yok; Türk demokrasisinin aslında temel sorunu budur; bu temel sorun her alanda kendisini hisettirmektedir. İşte sivil toplum burada işe yarayabilir. Sivil toplum geliştikçe Türkiye bu değişime zorlanıyor. Yani bir yerlere kendi varlığını hissettiriyor, oralarda daha demokratik açılımların olmasını sağlıyor ve bu açılımlara göre de karar vericilerin sorgulanması ortaya çıkıyor. Cezaevleri yönetimi olsun, Adalet Bakanlığı'nın kendi yönetimi açısından olsun, burada sivil toplumun, bu alanda örgütlenmiş toplum kesimlerinin duruma müdahale hakkının olduğunu düşünüyorum. Ancak maalesef bu konuda gelişmiş, örgütlenmiş bir sivil toplum yapımız yok. Kimse kendi dokunulmaz (!) alanına girilsin istemiyor. Hatta hatta yeni bir örnek bence son derece ilginç, İstanbul yargı çevresinde bir yolsuzluk araştırması yapıldı. Ve bu araştırma yüzünden hem kitabı yayımlayan hoca hakkında hem de baro hakkında soruşturma başlatılıyor. Böyle önyargıların olduğu bir konumda kalkıp da sivil toplum örgütlerinin hemen sonuç almasını beklemek mümkün değil. Ancak yine de sivil toplumun bir başarısıdır bu. Yargının sorgulanabileceğini kabul etmeye başladık. Yargının sorgulanabilmesi ne demek; orada yolsuzluk olup olmadığının sorgulanması demektir. Bunun ilk adımı atıldı bence, o sihir bozuldu, arkası gelir zannediyorum. Zaten bazı köşe yazarları, bazı gazeteciler bunları yapmaya başladılar. Radikal'de Tuncay Özkan'ın yazılarını çok anlamlı ve cesaret verici buluyorum. Sonuç olarak, sivil toplum Türkiye'de geliştikçe cezaevlerinde yaşanan sorunlarla ilgili olan hukuk dışılık da azalacaktır, ancak bugün için sivil toplumun bu etkiyi yaratacak gücü yoktur diye de düşünüyorum.

F. K.: Genel olarak ceza hukukunda belli sorunlar vardır ve cezaevlerindeki durum bu sorunların bir yansımasıdır diyorsunuz, yanlış anlamadıysam..

B. Y.: Yargının birçok temel sorunu var. Bunu hocalarımız çok daha iyi biliyorlar...

F. K.: Ben yargıdaki sorunlarımıza dönmek istiyorum...

U. A.: Tabii öncelikle şeffaflığı çok geniş bir çerçeve olarak düşünüyoruz. Ülkemizdeki sivil toplum örgütleri dışında daha etkin uluslararası mekanizmalar ve kuruluşlar var. Bu kuruluşların mensupları cezaevlerimizi denetlemek hakkına sahiptir. Yaptıkları denetlemelerin sonuçlarını gösteren raporları belli mercilere sunarlar. Bu yavaş ve geç işlese de işlemesi gereken bir yoldur. Fakat bunlarla yetinemeyiz. Ülkemizdeki infaz felsefesini değiştirmek, bu felsefeye uygun personel yetiştirmek zorundayız. Bu personel, sadece özgür insanların değil, sanıkların da, hükümlülerin de belli temel haklara sahip bireyler olduklarını bilmek ve içlerine sindirmek zorundadır. Kuşkusuz maddi olanaksızlıklar karşımıza bir neden olarak çıkarılacaktır. Ancak üye adaylığı kabul edilen Türkiye, bu aşamada bile kendi ev vazifesini zamanında ve gerektiği gibi yapacak olursa hem maddi, hem teknik yardım sağlayarak Avrupa Birliği olanaklarından yararlanabilecektir.

Bir başka ve farklı sunum da birtakım eylemleri ceza hukukunun alanından hâlâ çıkartmamış olmamızdır. Birçok yabancı ülkede kabahatler suç olmaktan çıkarılmış, idare hukukunun konusu haline getirilmiştir. Yukarıda da değindiğim gibi suç işlediği ileri sürülen her sanığın tutuklanması zorunlu değildir. Bunu basınımız, genelde medyamız ve vatandaşımız bilmemektedir. Bu yüzden de bir tutukluyu serbest bırakan ya da tutuklanması istenen bir sanığı tutuklamayan hâkimler olumsuz suçlamalarla karşı karşıya kalmakta ve ne yazık ki zaman zaman siyasi icaplara göre karar vermektedirler. Oysa adaletin siyasallaşması onun soysuzlaşması demektir. Siyasallaşan adalet de güvenilmez adalet olmaktadır. Kendisine karşı duyulan güven duygusu zayıflayan adaletin hukuka uygun kararları bile inandırcı olmaz. Örneğin, buraya gelirken duyduğuma göre Alaattin Çakıcı hakkındaki davalardan birinin zaman aşımına uğradığı için düşmesine karar verilmiş. Bu gerçekten yasanın emri midir? Bilmiyorum. Ama bugünkü koşulları göz önüne aldığımızda vatandaş Çakıcı'ya hak etmediği bir kolaylık yapıldığına inanacaktır.

F. K.: Zaten bir sürü suçtan yargılanamayacağı söylendi.....

U. A.: Zaten idam cezasını gerektirenlerden dolayı iade talebi kabul edilmemiştir. Diğerlerinden de nasıl olsa kurtulur diye düşünülecektir. Adalete duyulan bu güvensizliğin Türkiye'yi çok zararlı bir yola sevk ettiği açıktır. Adaletin hep yanıldığı düşünülecektir. Adli hatalar yaygındır düşüncesi egemen olunca da bir kolayını bulup hatanın etkilerini gidermeye çalışırsınız. En kolay yol da af çıkarmaktır. Af çok zaruri olduğu zaman başvurulabilecek bir yoldur. Bu günlerin çağdaş hukuk ilkelerine göre nasıl yasama organı her istediğini suç sayamıyorsa aklına estikçe de af çıkaramaz. Çünkü af bir yandan yasayı askıya almak bir yandan da mahkemenin kesin hükmünü inkâr etmek demektir.

F. K.: Çünkü birincisi af kanunu tartışılmaya başlandığında, şu özel kişiyi çıkarmak için özellikle çıkartıldı diye insanlar ayağa kalktılar, gazetelere de yansıdı, televizyona da. Öbür taraftan birtakım genç insanların baklava çaldılar diye şu kadar sene yemeleri büyük infial uyandırıyor; "öğretmen istiyoruz" diye pankart açan küçücük öğrencilerin gözaltına alınması, bütün bunlar daha önce çok sık gördüğümüz şeyler değildi. Sanıyorum şimdi biraz daha fazla duyuyoruz bunları. Biraz önce "Böyle şeyler hukuk devletinde olmaz" dediniz. Ben şimdi biraz da onunla ilgili olarak soru sormak istiyorum. Biz gerçekten bir hukuk devleti miyiz?

K. B: Türkiye bir hukuk devletidir; bu inkâr edilemez. Yalnız, çağdaş bir hukuk devleti mi? 21. yüzyıla girmekte olan bir insanın beklentilerine cevap verebilen bir hukuk devleti mi, bu konuda çok şüpheler var. Şimdi, önce şunu söyleyeyim; biraz önce sizin söylediğiniz, toplumun hukuka olan güvensizliği nereden kaynaklanıyor? Sistemin eskiliğinden kaynaklanıyor, kuralların güncelleştirilmemesinden kaynaklanıyor. Bugün 25 bin civarında kanun var, bu kanunlar içerisinde onbinlerce suç var. Bu durum kaçınılmaz mı? Hukuka aykırı sayılmış eylemlerin hepsi suç olarak telakki edilmeli mi?

Yani biz, Türkiye'de devlete – hukuk devleti diyorsak – onu şöyle görüyoruz: Hep sınırlayıcı, bastırıcı ve yönlendirici. Ama geliştirici değil. Ve biz bunu ceza hukukunda da görüyoruz. Biraz önce Sayın Alacakaptan söyledi, gerçekten birtakım suçlar var ki, artık bugün kabul edilemiyor. Ama cezalarda daha ilginç bir durum görüyoruz: Bugün Türk yargıcının vermek durumunda olduğu iki ceza var; para cezası, hapis cezası. Ölüm cezası kâğıt üstünde var, ama uygulanmıyor. Zaten uygulanması da çağdaş değil. Onun dışında amme hizmetlerinden men cezası var; çok az, belirli

sınırdaki, belirli sayıdaki suçlar için uygulanıyor. Meslekten mahrumiyet cezası hemen hemen pratikte hiç uygulanmıyor. Yani pratikte, suç işleyen insan, yargıcın önüne çıktığında, ya hapis cezasıyla cezalandırılıyor, cezaevine gönderiliyor veya para cezasıyla cezalandırılıyor. Şimdi, "çağdaş bir hukuk devleti miyiz, değil miyiz" diye sorduğumuzda... Bu soruyu sormamızda fayda var: Şöyle ki, başka cezalar yok mu? Yani insanı eğitici başka cezalar yok mu? Dünya bugün iki ceza üzerinde durmuyor; ehliyeti geri alıyor, okula gitmekten men ediyor, yaşlılarevinde çalışmaya mahkûm ediyor, belirli şekilde mecburen çalıştırıyor; ihtarlar, uyarılar veriyor, belirli zamanlarda belirli işleri yapmayı yasaklıyor. Bizde ise hâlâ 1940-1950'lerin sistemi içerisinde aynı cezalar devam ettiriliyor. Tabii bu yönden, ceza hukuku sisteminde büyük bir tıkanıklık yaşanıyor. Tıpkı cezaevleri gibi,



hukukun işleyişinde de birtakım eksiklikleri, aksaklıkları görüyoruz. Tabii hukukun alt temelini oluşturan yazılı metinlerde de pek çok eksiklikler görüyoruz.

Böyle bir karmaşadır devam edip gidiyor. Ama her şeye rağmen bilimsel bir bakışla bakmak istersek, Türkiye bir hukuk devleti. Ama maalesef her yönden zorlanan bir hukuk devleti, gelişemeyen bir hukuk devleti. Geliştirmeyen, sınırlandıran, böyle bir hukuk devleti içindeyiz. Acaba daha çok jandarma devletine doğru bir kayış mıdır, onu da bilemiyorum.

U. A.: Şimdilerde vatandaşlarımız başka bir çağda, başka bir dünyada yaşadığının farkına vardı. Duyarak, görerek, işiterek ve okuyarak bu değişikliklerin farkına varan bireyler, varlığının farkına vardığı haklarını arama gereksinimi duyuyorlar. Başkaldırmalarının bir kısmının nedeni bu. Anayasa daha ilk maddelerinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin demokratik, laik, çağdaş bir hukuk devleti olduğunu ilan etmekteyse de hem yazılı hukukumuzun hem de uygulamanın bu anayasal hedefin zorunlu kıldığı gelişmeye ayak uyduramadıkları bir gerçektir. Sık sık çocuk denecek yaştaki öğrencilerin masum taleplerine dahi ceza hukukunun müdahale ettirildiğini görmek acıdır. Öğretmen istediğini söyleyen çocukları suçlayıp yargılarsak sağlıklı bir toplumun oluşmasını bekleyemeyiz. Düşünmez, konuşmaz, karşı çıkmaz, tartışmaz, beğendiğini veya beğenmediğini söylemez veya söyleyemez şekilde yetiştirilen çocukların özgür kafalı, demokratik inançlı bireyler haline dönüşmelerini beklemek boşunadır.

F. K.: Peki, dolayısıyla her halü kârda hukuk sisteminde bir reforma ihtiyaç var. Böyle bir reformda çıkış noktası talep olarak sizce ne olabilir?

B. Y.: Hukuk devletine ulaşmanın yolu, bir gelişmişlik sorunu olarak Türkiye'nin önündedir. Belirtildiği gibi Türk toplumu ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda hızlı gelişen, değişen bir toplum. Dolayısıyla bunun sancıları Türkiye'de yaşanıyor ve bu sancıların altından da yargı sistemi kalkamıyor. Çünkü yapısı eski, düşünüşü, planlanışı eski olduğu için yeni bir mantaliteye göre düzenlenmediğinden tıkanıyor. Bu tıkanıklığı biz, uç nokta olarak cezaevlerinde görüyoruz ve orada sorunlar patlak veriyor. Aslında yargının her aşamasında sorun var ve her aşamasındaki sorunları belirgin olarak toplum yaşıyor. Ben sorunların üç noktadan kaynaklandığını düşünüyorum: Bir kere, sistemden, toplumsal yapımızdan kaynaklanan sorunlarımız var; ikincisi idari, yönetsel nedenlerden kaynaklanan sorunlarımız var; bir de yargının kendisinden kaynaklanan sorunlar var. Ve bunların hepsi sonuç olarak bizi tatmin etmeyen bir yargı sistemine veya adalet duygusunun zayıf olduğu bir anlayışa götürüyor. Hepimizin bildiği gibi, Türkiye'de iç barış tam sağlanabilmiş değil. Belki yeni yeni oturtuluyor bu anlamda. Sistemin kendisi bana göre suçlu ve sorun üretiyor. Hukuk ve mahkemeler üstyapı kurumudur sonuçta.

Aşağıdan yukarı doğru habire suç ve sorun üreten bir yapıda mahkemeler de tıkanıyor. Hâkimler yetersiz kalıyor, savcılar da. Anlayışları da modern anlayışa uygun olmadığı için tıkanıklık yaşanıyor. Zaten istatistiklere

baktığımız zaman da bunu görüyoruz. Türkiye'de göç sorunu var, bunun kentte yarattığı sorunlar var. Kronik bir enflasyon var. Bu ekonomik suçları artırıyor. Bu nedenle mahkemelerin önü tıkalı, mesela asliye ceza mahkemelerinin önünü çek suçları tıkıyor. Hukuk mahkemelerinde de boşanmalar çok önemli bir oran. Özetlersek sistem suç ve sorun üretiyor. Peki yönetim? Yönetim adalete ve yargıya değer ve önem vermiyor. Bütçenin çok düşük bir miktarı, yüzde 1'i yargıya pay olarak ayrılıyor. Dolayısıyla da çağdaş bir ülkenin normlarına uygun bir yargı sistemi üretemiyorsunuz, onun teknolojik gelişimini tamamlayamıyorsunuz, yargılama süreleri alabildiğine uzuyor ve bu da adalet duygusunu köreltiyor. Yani çağdaş ortamları kesinlikle sağlayamıyoruz. Ayrıca mahkeme açığı var, hâkim, savcı açığı var. Hâkime ve savcıya uygun ekonomik koşullar da sağlayamıyoruz. Ve bana göre yargı siyasallaşıyor. Ve son zamanlarda son derece sakıncalı bulduğum bir anlayış gelişti; sistemin veya siyasetin çözemediği sorunların hepsi yargıya havale ediliyor. Susurluk olayından tutun da mafyalar vb. yargıya havale ediliyor. "Efendim yargıya havale edildi, biz kurtulduk" deniyor. Halbuki o sorunu kesinlikle yargı çözemez ve görevi de değildir. O nedenle sorunların yargıya havale edilerek çözülmesi anlayışını bir kere terk etmemiz gerekiyor. Çünkü gerçekten yargı sorunu çözemeyecek, işte söylediğiniz gibi zaman aşımından Alaattin Çakıcı kurtulduğu zaman oradaki hâkimden, savcıdan şüphe edilecek, adaletten şüphe edilecek. Halbuki sorunu çözmesi gereken başkası aslında. Ama sorun yargıya havale edilince çözüldü sanılıyor veya verilen ceza adalet duygusunu karşılamıyor...

F. K.: Sözünüzü kesebilir miyim? Adeta farklı bir işlev edinmiş durumda yargı kurumu. Çözülemeyen sorunların niçin çözülemediğinin tartışılmasını engellemek için, bir yerde bir müddet beklettikten sonra etrafından dolaşılması ve çözümsüz olarak atlatılması gibi bir işleyiş...

B. Y.: Sonuç oraya geliyor. Diyelim ki banka batırmış birisi; siz gönderiyorsunuz yargıya "hadi çöz". Yargı da sorunun sağından, solundan dolanıyor, bir şekilde sıyrılıp gidiyor ondan. Sonuçta paralar gidiyor, hortumlanıyor.. Sorunu bazen basın da abartabiliyor, yönlendirici olabiliyor. Bu sorunlar bence yargıya ancak ne zaman gelir; siz iyi bir sistem kurarsınız, o sistem gerçekten iyi işler, birisi buna aykırı davranırsa yargı, hukuk orada devreye girer, cezalandırılması gereken cezalandırılır. Ama birini yakalayamıyorsunuz, birini ayrı tutuyorsunuz, birini toplumun gözünde zavallı durumunda gösteriyorsunuz. Veli Göçer mesela, bütün müteahhitlerin sim-

gesi halinde tutuldu. Sanki Türkiye'de başka sorumlu müteahhit yokmuş gibi tek sorumlu o, hapse giren üç tane adam bulundu. Yani Türkiye böyle simgelerle avunuyor. Yargının kendinden kaynaklanan bazı sorunları da var. Mesela kalite sorunu var, bence son derece önemli bir sorun. Şimdi öyle bir çağda yaşıyoruz ki, bir okuldan mezun olduğunuz zaman, okulun size vermiş olduğu bilgiler, bitirdiğinizde eskiyor. Mesela yargıda hiç meslek iç eğitim yoktur. Türkiye uluslarası hukuka açılıyor, sözleşmeler imzalanıyor; inanın, Türkiye'de 7-8 bin tane hâkim varsa, içlerinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nden habersiz olanlar var. Kişi 20 sene önce mezun olmuş, bilgileri hâlâ mezun olduğu kadardır. Gelişen, değişen hukuku izlemiyorlar, yayınları izlemiyorlar. Öyle bir zorunluluk veya öyle bir imkân kendilerine verilmiyor. Maddi imkânları diğer memurlara göre biraz daha iyi gözükse de gerçekten sınırlıdır.

Zaten bir de iş yükü altında eziktirler, fırsatları da yoktur. Ama hiç olmazsa diyelim ki yılın belli dönemlerinde hâkimleri eğitmek, yeni gelişmelerden haberdar etmek, onlara yeni bilgiler sunmak... Bu da yapılmıyor. Sonuçta Çiçero'nun dediği gibi, yargı güçlülerin delip geçtiği, zayıfların takılıp kaldığı örümcek ağı gibi oluyor. Böyle bir sistem toplumdan da güvenoyu alamıyor. Yani sorunlar çok. Ama bunlar çözülemeyecek sorunlar değildir. Bunların altından kalkmak için önce yargının önemini kavramak gerekiyor, hukuka inanmak gerekiyor. Türkiye hukuk devletidir ama hukukun egemenliğine inanan azdır. Söylem olarak hepimizin, özellikle siyasetçilerin ve yönetimde bulunanların buna inanması gerekiyor. Ama baktığınız zaman bu sözde kalıyor. Yani bana sorarsanız devlet bilinçli olarak yargıyı zayıflatıyor.

F. K.: Peki ben buradan devam etmek istiyorum şimdi. Demek ki hukuk sistemimizde sorun var. Bu sorun her biçimde kendini gösteriyor; infazda, yargılamada, insanların yargılamaya duydukları güvende, yargının vatandaşa güvensizliğinde. Çünkü görüyoruz ki yargıçlar topluma hukuku sevmeyen, kurallara uymayan, kolay suç işleyen bir toplum olarak bakabiliyorlar. Bu sorunların çözümü için düşünülecek reformlar yine hukukun kendisi içinde mi aranmalı, yoksa bunu geniş bir toplumsal sorun olarak düşünüp, farklı toplumsal katmanların veya sektörlerin bir araya gelip bu sorunu birlikte değerlendirmesini mi istemeli?

U. A.: Hukuk uygulaması toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel koşullarla çok ilgilidir. Buna yabancı kalamaz, bunlara karşı direnmesi boşuna olur. Birçok kurumu doğru dürüst çalışmayan, fonksiyonların çoğu tersine

çalışan bir toplumda adaletin iyi işlemesi olanaksızdır. Tıp fakülteleriniz kötü ise hukuk fakülteniz çok iyi olamaz. Avukatlarımızın, savcılarımızın ve hâkimlerimizin durumu da farklı değildir. İyi hukukçular olarak değil, bir diploma sahibi olsunlar diye yetiştiriliyorlar. Ama eleman sıkıntısı da olduğu bir gerçek. Ne var ki Adalet Bakanlığı açığı kapatmak için zaten hukuk fakültelerinden dağarcıkları boş olarak gelen mezunları yeterli bir stajdan geçirmeden savcı, hâkim kadrolarına atamaktadır. Bir iki büyük kent barosu konunun önemini nihayet görmüş ve avukat stajyerlerini staj okullarında yetiştirme yolunu aramaya başlamıştır. Ancak şunu da ifade edeyim ki, 1950'den sonra yozlaştırılan çağdaş, laik ve Atatürk'ün ilkelerine bağlı üniversite öncesi eğitime yeniden dönülmedikçe sadece hukuk öğretimini düzeltmekle önemli merhalelerin aşılabileceğini sanmak yanlış olur.

F. K.: Bütünsel bir sorun olarak, bunu bir demokratikleşme, uygarlaşma sorunu olarak görmek gerekiyor herhalde. Zaten modern hukukun ortaya çıkması da benim bildiğim kadarıyla 18. yüzyıl aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkması ile daha eşitlikçi, demokratik toplum anlayışlarının ortaya çıkmasıyla eşzamanlı olan bir şey. Sizin bu konuda görüşlerinizi almak istiyorum.

K. B.: Demokratik toplum anlayışında, hukukun demokratikleşmesi sürecinde biz Türkiye'de çok önemli bir eksiklik görüyoruz. Dikkat ederseniz, yargıçlar ve savcılar hiç konuşmuyorlar, konuşamıyorlar. Bu bence problemin ana temellerinden ya da ana sorunlarından biri. Hâkim ve savcılar çeşitli mesleki kısıtlamalar dolayısıyla içlerinde bulundukları şartları, Türkiye'de hukukun daha ileriye gidip gidemeyeceği sorununu yüksek sesle dile getiremiyorlar. Ama inanılmaz şeyler oluyor, bir Yargıtay başkanı çıkıyor, vicdanla cüzdan karşılaştırması yapıyor. Onun dışında çok eleştirilen bir kanun ortaya çıktığında inanılmaz bir şekilde bir milletvekili çıkıyor ve "yargıtay üyelerinden bu konuda bize öneri geldi, baskı geldi, biz bu nedenle bu kanunu çıkardık" diyor. Bu patlamalar güzel patlamalar değil.

Şayet Türkiye'de yargıçlar, mesleki koşullarını, nasıl çalıştıklarını, nerelerde oturduklarını, hangi şartlarda mesleki faaliyetlerini sürdürdüklerini, nelerin yapılması gerektiğini Adalet Bakanlığı'yla birlikte ortaya koyabilseler, açıklayabilseler, daha ileri düzeye gidebilirler. Oysa biz hep spekülasyon yapıyoruz. Buna bizim hakkımız var mı?

F. K.: Yani esas sorunları bilen camianın kendisinin konuşma hakkı yok.

K. B.: Bir kanun tasarısı hazırlanıyor. Üniversiteden üç hoca gidiyor üç üye gidiyor. Ayrıca Adalet Bakanlığı'nda genel müdürlük yapmış kişiler gidiyorlar. Peki Amasya'daki hâkim niye gitmiyor? Samsun'daki hâkim niye gitmiyor? Esas sorunları bilen onlar. Yani inanılmaz bir iletişimsizlik var Türkiye'de yargı içerisinde. Dolayısıyla tabii sorunlar katmerleşerek devam ediyor ve çözüm üretilmiyor. Tabii biraz önce Sayın Alacakaptan söyledi, savunma da aynı durumda. Sadece iki büyük ya da üç büyük şehrin barosu ilgileniyor. Başka kimsenin sorunları dile getirdiğini göremiyoruz biz. O zaman evet yargı kötü durumdadır, ama buna kim çözüm bulacak? Biraz önce Sayın Yaltı söyledi: Buna çözümü bütçenin yüzde 1'i ayrılan Adalet Bakanlığı mı bulacak? Esas onun altında teknokratlar gerekiyor. Teknokratların bu sistemi düzenlemesi gerekiyor. Ve bu teknokratların içinde çok geniş yargıçlar, savcılar, avukatlar kadrosu var. Esas onlar sessiz. Dolayısıyla bu sessizlik ortadan kalktığında, zannediyorum çok şeyler yapılabilir. Ama ne zaman? Belli değil.

F. K.: Peki kaynaklarımızı değiştirsek...

U. A.: Buna bir şey eklememe izin verin.

F. K.: Tabii buyurun.

U. A.: Türkiye'nin ben bir hukuk devletiyim diyebilmesi için toplumun hoşgörüyü ve başkalarının düşüncelerine katlanmayı öğrenmesi gerekir. Hoşa gitmeyen lafları, fikirleri söyleyenler hain ilan edilmemelidir. İnsanların farklı düşünmelerine, farklı hareket etmelerine, farklı inançlara sahip olmalarına toleransla bakmadıkça demokrat olunamaz.

F. K.: Evet, siz aynı zamanda demokratik cumhuriyet hareketi içindesiniz. Bu demokratikleşme ve hukuk arasındaki ilişkilere dair söyleyecekleriniz...

B. Y.: Ben zaten, bir şeyler eklemek için söz almak istiyordum. Şöyle, bir kere bizim devlet yapılanmamız bütün kurumlara aynen yansıdı diye düşünüyorum. Yansımaktadır diye düşünüyorum. Yani merkezi bir devlet anlayışı var, merkezde bir bakış açısı oluşuyor. O bakış açısı her yere ışık tutacak şekilde çözüm üretiyor. Tabii bu da yetmiyor. Bu ışık uzaklaştıkça köşelere doğru gittikçe veya başka kurumlara geldikçe yetersiz kalıyor. Yarı aydınlık, loş bir ortam ortaya çıkıyor. Hocam haklı olarak belirtti, hâkimin görüşünü alma diye bir anlayış, zaten o mantalite yok bizde. Çünkü merkezdeki insan ben her şeyi çözerim, ben her şeye kadirim, ben her şeyi bilirim anlayışında. Aşağıdan yukarıya seçilmiş birisi de veya atanmış

birisi de oraya gittiği zaman aynı mantaliteyi yürütüyor. Bakın, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu. Bunlar gelinebilecek son yer. 7 tane üyesi var, bunların 5 tanesi yüksek yargıç, bunlar kimseye hesap verecek durumda değil. Yani oyçokluğu bakımından kesin bir üstünlükleri var, sayısal olarak yüksek, yedide beş hâkimlerin elinde. Ama hep şundan şikâyet ederiz, Adalet Bakanı'nın gölgesi düşüyor diye. Belki de gerçekten böyle. Oysa ordaki kararlar oyla alınıyor ve 5 tanesi yüksek hâkim. Bunları kimsenin etkilemesi söz konusu değil. Başka şeyler giriyor demek ki işin içine. Yani bizde toplumun da, meslek sahiplerinin de bir işin içinde bulunanların da kendilerini sorgulama sürecinin yaşanması lazım diye düşünüyorum. O bakımdan katılımcılık yoktur. Merkezden yönetilir. Bu yargı sisteminde de böyledir. Yani ben bizim yargılama sistemimizi de demokratik bulmuyorum. Hâkim her şeye hakimdir. Adı üstünde hâkim. Oysa hâkim bana göre hakem durumuna geçmelidir. Neden hakem durumuna geçmelidir. O, taraflara karşı bağımsız olma anlamında hakemdir. Taraflar kimdir? Savunmayla iddia makamı. Yani birisi savcı birisi avukat. Burda eşit koşullar yok. Eşit koşullar olmadığı için de bazen davalar, bu hukuk davalarında da böyledir, ceza davalarında da böyledir, hâkimin kafasında ilk anda oluşmuş anlayışa göre veya yargıya göre biçimlendirilerek sonuçlandırılır. Bunun için de yargıya demokrasinin katılması şarttır. Tarafların yargılama sürecinde aktif ve eşit konumda olabilmeleri için bence en önemli unsurlardan birisi çapraz sorgudur. Bu, yargıda kaliteyi de artıracak bir unsurdur. Tabii çapraz sorgu, arkasından birtakım başka değişikliklerin yapılmasını da getiriyor. O düzenlemelerle birlikte, çapraz sorgu sistemi, özellikle ceza yargılamasında, hukukta da mümkün. Ortaya konulursa, yargıda bir kere kalite artacaktır. Eşitlik sağlanacaktır. Tabii ki hâkim, şimdiki hâkim, hakem durumuna geçmek zorunda kalacaktır. Burda avukatlar da kalitelerini yükseltmek zorunda kalacaklardır. Şimdi avukat olarak gidiyorsunuz bir mahkemeye evet efendimden, başınızı sallamaktan veya duruşma günü alıp çıkmaktan başka fazla bir şey yapamıyorsunuz. Fakat orada o sistem içerisinde siz, araştıracaksınız, çaba göstereceksiniz, özel becerilerinizi, yeteneklerinizi sergilemek zorunda kalacaksınız. Dolayısıyla çalışmak, öğrenmek, araştırmak zorunda kalacaksınız. Dolayısıyla kalite artacaktır diye düşünüyorum. Demokratikleşme açısından tabii ki jüri sistemi ilk akla gelen yöntemlerden birisi olarak ileri sürülüyor. Ama ben kişisel olarak jüri sisteminin Türkiye'de hele bugünkü toplumsal yapı içerisinde adaletli sonuçlar getirmeyeceği, sağlıklı bir yargılama getir-

meyeceği, o konuda uygun sonuçlar yaratmayacağı kanaatindeyim. Ama çapraz sorgu bakımından ısrarlıyım. Bütün bir sistemi birlikte düşünerek yargının kalitesini artırmak mümkündür. Ama bu aşamada ben kısaca bunları belirtmek istiyorum.

F. K.: Peki, ben tekrar bu af meselesine geri dönmek istiyorum. Rahşan Ecevit de demin sözünü ettiğimiz çocuklarla ilgili olarak, "af olmazsa böyle olur" gibi şeyler söyledi. Halbuki siz, af denen kurumun çok sakıncalı bir şey olduğunu söylediniz.

U. A.: Af kolaycılığa başvurmaktır. Mahkemelerden ve yasalardan şikâyetçi iseniz onları düzeltmeniz lazımdır. Bunun için hiçbir şey yapmaz, örneğin Türk Ceza Kanunu'nun 312. maddesini, 159. maddesini, Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesini ve daha bir çok yasa hükmünü değiştirmeyip bu şekilde muhafaza ederseniz size yapacak tek şey olarak yasaların haksızlığını af çıkartarak gidermek kalır. Bu çok büyük bir yanlıştır. Affın yabancı dillerdeki anlamı unutmaktır, geçmişe bir örtü çekmektir. Bu bakımdan toplumsal barışı yeniden sağlamak, toplumsal dayanışmayı yeniden kurmak için önemli sebeplerin ortaya çıktığı bunalımlı dönemlerden sonra af bir çare olabilir. Bunun dışında kalan hallerde af bir çözüm değil sorunların ertelenmesi anlamını taşır. Öte yandan af yasası yapacaksanız, belli birtakım kurallara uyacaksınız. Bu kuralların başında affı, ona layık olana uygulamak kuralı gelir.

F. K.: Yani cezaevlerinde çok sorun var, çok dolu. Onları geçici olarak boşaltalım bu afla.

U. A.: Bizde bir de cezaevleri dolduğu gerekçesiyle af çıkarılıyor.

F. K.: Tekrar suç işleyip hapishaneye geri döndüklerinde af tekrar gündeme gelecektir. Şu an içinde bulunduğunuz bağlamda, bunun dışında ne gibi çözümler önermek istersiniz?

K. B.: Şimdi affın dışında önemli bir sorun daha var. Tabloyu tamamlamak için söyleyelim. Türkiye'de emniyet teşkilatı, polis teşkilatı kadar polis teşkilatıyla adliye ilişkileri de çok önemli. Polis maalesef, Türkiye'de bozulan sosyal ilişkiler içerisinde, şu ya da bu şekilde sadece ve sadece bastırıcı bir şekilde yaklaşmaktan öte bir şey yapmıyor. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda değiştirilen maddeler, yeni getirilen maddeler karşısında, biz polisin son derece yetersiz olduğunu görüyoruz. Susma hakkı, adil yargılanma hakkı, delillerin karartılmamasını isteme hakkı. Polis bu hakların gereğince yerine getirilmesi için teknik ve bilgi düzeyinde yeterliliğe sahip değil.

Onun ötesinde tabii ki bildiğiniz gibi adli polis yok, savcının doğrudan doğruya emir verebileceği polis yok. Adliyeye bağlı, bütünüyle delilleri toplayan bir dedektif gibi çalışan polis teşkilatı yok. İki sistem birbirinden ayrı çalışıyor ve bugün aslında yaşanan başka bir skandal bana göre, yurtdışından bir kişi geliyor Türkiye'ye. Bunun sorgulanması yine polisin idari bakımdan amiri durumunda olan İçişleri Bakanlığı'yla Adalet Bakanlığı'nı karşı karşıya getiriyor. Sadece bu vaka, polisin de, Adalet Bakanlığı'nın da, İçişleri Bakanlığı'nın da ne kadar bağlantısız çalıştığını gösteriyor. Yani polis apayrı bir kuruluştur Türkiye'de. Savcı, özellikle büyük şehirlerde, polise tam olarak emir veremiyor; delilleri toplatamıyor; dolayısıyla dosya öylesine geliyor adli makamların önüne. Bu tabii büyük sakıncalar meydana getiriyor.

F. K.: Çok afedersiniz çok kısa olarak sözünüzü kesmek istiyorum... Bir taraftan da benim anladığım kadarıyla yine emniyet teşkilatının kendine özgü bir hukuk anlayışı var. Burda bir örnek geliyor aklıma. Çok zaman olmadı, bundan birkaç yıl önce dönemin emniyet genel müdürü yaptığı bir konuşmada "Bu ülkede laikliğin arkasına sığınan dinsizler, demokrasinin arkasına sığınan komünistler var" dedi. Aynen bunun gibi bir şey söyledi. Bunu söylediği zaman Türk Ceza Kanunu'na göre veya genel hukuk sistemimize göre, ne dinsizlik ne de komünistlik suç değildi. Fakat özellikle orda bunu öyle bir söyledi ki, bunu yaparken de emniyet teşkilatına hitap ediyordu, doğrudan doğruya öyle bir ses tonuyla ifade etti ki, sadece emniyet teşkilatı değil, dışarıdan bakan insanlar da bunların suç olduğu kanaatine vardılar. Bu kişi daha sonra milletvekili olup, Meclis'e girdi ve ardından içişleri bakanı oldu. Şimdi benim gördüğüm burada, yasayı belli ölçülerde uygulamakla yükümlü olan bir kurumun başındaki kişinin kendine has yasanın belirlediği suçlardan farklı bir suç anlayışı var. Dinsizliği mesela bir suç olarak görüyor ve bunu da kamusal ortamda çok rahat bir şekilde dile getirerek kendisinin altında doğrudan doğruya vatandaşla bire bir ilişki kuran polis teşkilatının üyelerini de böylece etkileyebiliyor. Ve bununla ilgili olarak bir tepki de görmedi toplumdan, hukukçular da fazla tepki göstermedi. Yani "ne diyorsunuz böyle bir suç yok ki, bunu nasıl söylersiniz?" türünden pek bir tepki olmadı. Sözünüzü kestim ama, beni o zamandan beri çok rahatsız eden bir şeydi bu, onu belirtmek istedim.

K. B.: Gayet tabii ki emniyet teşkilatının konumunu göz ardı etmemek ve onu da irdelemekte fayda var. Af ile ilgili bir şeyler söylemek istiyorum. Şimdi bir buçuk yıldan beri bu tartışmalar devam ediyor. İlginçtir, bir kanu-

nun bir buçuk yıl tartışıldığına ben hemen hemen rastlamadım. Önce seçim malzemesi olarak ortaya sürüldü, seçimlerde pek fazla konuşulmadı, ondan sonra seçim malzemesi olarak bunu kullanan siyasi parti iktidara geldiğinden hemen sonra "ben bir söz verdim, bunu yerine getireceğim" diye ortaya çıktı. Fakat adeta bu içi boş bir çerçeve gibi ortaya atıldı ve içine çeşitli faktörler, çeşitli siyasi düşünceler şu ya da bu şekilde doldurulmaya çalışıldı ve karşımıza Af Kanunu'nun felsefesiyle tam olarak uyuşmayan birtakım düzenlemeler getirilmeye çalışıldı. Bu son derece hatalı tabii, bundan sonra ne olacak bilmiyorum. Af adeta sonunda bir bıkkınlık yaratacak toplumda ve bu bıkkınlığın sonucunda bu tasarı kanunlaşacak.

F. K.: Cezaevlerinden çıktıktan sonra insanlar üzerinde nasıl bir etki yapacak acaba? Ben bunu da merak ediyorum. Yani kaçıncı af bu. Ben ki, en genç kişi benim herhalde burda, kaç tane af gördüm kendi hayatımda.

U. A.: Affa uğrayıp cezaevlerinden çıkarılanlar niye daha önce çıkarılmadı da biz içeride kaldık diye kızacaklardır. Bir buçuk senedir af çıksın mı çıkmasın mı diye tartışıyoruz. Oysa bir ceza kanununu bile bu kadar tartışmadık. Doçent olduğum sırada 1965 yılında büyük İtalyan ceza hukukçusu Bettiol Türkiye'ye gelip Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde bir konferans verdi. Benim tercüme ettiğim konferans başlığı "İtalyan Ceza Hukuku'nda Reform" idi. İtalyanlar otuz beş senedir hâlâ ceza kanunlarını değiştirmek için çalışıyorlar. Düşünebiliyor musunuz, hukuka ne kadar çok önem verdiklerini. Bir şey daha söyleyeyim, ileri toplumlar hukukun önemini çok iyi kavramışlardır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde üniversite tahsili yapmadan hukuk fakültesine giremezsiniz. Bizdeki gibi liseyi bitirmek yetmez. Toplumsal yaşam gibi insan yaşamı da önemli olduğu için sanırım tıp fakültesine de giremezsiniz.

F. K.: Bir de çok ciddi bir baro sınavı var mezun olduktan sonra.

U. A.: Öyle efendim. İkinci bir tahsil görüyorlar. Ve üstelik bizdekinin aksine etkinliklerini arttırabilmek için örgütleniyorlar. Örneğin, İtalya'da temiz eller harekâtının bütün dünyanın ilgi ve hayranlıkla izlediği pratik ve yasal sonuçlara varabilmesi çok güçlü Hâkimler ve Savcılar Sendikası'nın çevresinde örgütlenmiş savcı ve hâkimlerin katkısı ile mümkün olabildi. Bu, demokratik gelişmede sivil toplum örgütlerinin de katkısı olduğunu göstermesi bakımından büyük önem taşıdığını gösteren bir olgudur.

B. Y.: Kendimizi sorgulamamız gerekiyor. Meslektaşlar olarak özellikle, avukatlar için böyle düşünüyorum. Biliyorsunuz gidip o duruşma kapılarında beklemek, bizim en büyük sorunlarımızdandır. Ben zaman zaman meslektaşlarıma, arkadaşlarımıza soruyorum. Diyelim ki duruşma saatiniz 9:30'dur, 10:30'da girersiniz, bir saat orda beklersiniz. Peki bunun nedenini hiç düşünüyor musunuz? Orada tepki gösteririz, şikâyet ederiz. Bunun nedenleri üzerine düşünüyor musunuz? 14 bin civarında –galiba– avukat var. Yüzde olarak konuşalım. Gecikmenin nasıl ortadan kalkacağı, bunun meslek onuruna, hatta insan onuruna aykırı olduğunu düşünen, şikâyet eden, bunun için çözüm ne olabilir diye düşünenleri, % 10'u geçmez diye değerlendiriyorum. Biraz önce Köksal Hoca toplumun da kendini sorgulaması gerekir anlamında bir şeyler söyledi, tamamen katılıyorum. Biz meslek mensuplarının da yani hukuku yaratanların, uygulayanların, yargının mensuplarının da, hâkim olsun, savcı olsun, avukat olsun sorgulamaları gerekiyor kendilerini. Ne kadar çok sorgularsanız, ne kadar çok o konuda mücadele verirseniz, kendinize yakışan biçimde bir sisteme ulaşırsınız. Demek ki kimse aslında yeteri kadar bir mücadele vermiyor. Vermediği için de mevcut yozlaşmış sistem sürüp gidiyor. Yani herkeste bir idari maslahatçı anlayış var. Benim önüme gelen bir iş bugün gitsin. Gitsin de nasıl giderse gitsin. Hâkiminde de bu böyle, savcısında da böyle, avukatında da bu böyle. Dolayısıyla hukuk sisteminin saygınlık kazanması, yargı sisteminin saygınlık kazanması için eğitimden başlayarak hatta bunun öncesinden başlayarak, liselerdeki felsefe, sosyoloji, mantık derslerinin kaldırılmasından, oralardaki sorunlardan başlayarak mesleki eğitimlere kadar...

F. K.: Beşeri hizmetler, eğitimi gerektiren bir şey.

B. Y.: Tabii tabii, bir hukukçunun önce onları okuması, öğrenmesi gerekiyor. Ondan sonra belirtildiği gibi, diğer gelişmiş devletlerde bir yüksekokul bitiren veya tamamlayıcı önlisans eğitimi alan ancak hukuk fakültelerine giriyor. Arkasından da zannediyorum çok ciddi bir staj eğitimi görüyor ve sınav yani sınavdan geçiyor; ondan sonra avukat, hâkim vs. oluyor.

F. K.: Ben şunu hatırlıyorum. Geçenlerde ölen Kennedylerin küçük oğlu New York barosu sınavını son hakkında güç bela geçebilmişti.

B. Y.: Demek ki süreç, önce eğitimden başlıyor. Hukuk fakültelerinden geçiyor; ondan sonra, mesleğe katıldıktan sonra da meslek içi eğitime son derece önem veriliyor. Tabii bu toplumsal bir bakış açısıdır. Niye şu anda adalete güven az çıkıyor? Hiç kimse doğru dürüst ne eğitim verildiğinden, ne yargılama yapıldığından, ne kanıtların toplandığından, ne de polisin çalıştığından emin olmadığından verilen kararlar da güven yaratıcı olmu-

yor. Dolayısıyla sonuç nereye geliyor, cezaevlerindeki suçluya geliyor. Onun için de bu adam haksızlığa uğramıştır bakışı toplumda egemen olur. Af bu bakımdan kolayca onay alabiliyor. Gerçi bu son af genel olarak bir tepki topladı ama toplumumuzda sık sık af çıkmasının bir nedeni de bu. Oturmuş stabil bir toplum düzeni kurulamadığından, hareketlilik çok fazla olduğundan afla bu haksızlıkların bir ölçüde ertelenmesi, giderilmesi aşamaları yani toplumsal değişimlere paralel bir hukuk, adalet değişim mantığı oluşuyor toplumda. Ama bu son affın tabii çığrından çıktığı, onu ortaya atanların düşündüklerinin çok ötesine geçtiği bilindiği için tepki toplamaya başladı. Ama bana göre insanlarda af fikrinin ortaya çıkmasının nedeni budur. Çünkü yargılamanın önceki sürecinde bir güven duygusu yok. Verilen cezanın çektirileceğine olan inanç yok, vs. yok. Veya tam tersi şeyler, o insanın yargılanmasının hakkaniyete uygun yapılmadığı anlayışı oluşuyor. Ve sonuçta da çıksın, yeteri kadar çekti deniyor. Tabii toplumsal yapımızdaki, toplumsal psikolojimizdeki unutkanlıklar da son derece önemli etkiler yaratıyor. Biz kısa sürede unutan bir toplumuz. Onun için af hemen kolay aklımıza gelen bir çözüm yolu olarak ortaya çıkıyor diye düşünüyorum.

F. K.: Teşekkür ediyorum.

Rica Etsem Şu Sarışın Kadın Benimle Yatar mı?

MÜNİR GÖLE

Kenti bir uçtan ötekine katetmek için bindiğim belediye otobüsünde gelip karşıma oturan çekici sarışın kadının duyularımı ayaklandırdığı gerçeğinden yola çıkmak zorundayım. Doğal bir tepkiyle duygularımı dile getirip benimle yatmasını rica etsem, alacağım cevap hiç şüphesiz koca bir 'Hayır' olacak. Fiziksel ya da parasal çekiciliği ne olursa olsun başka erkeklerin deneyimlerinin de benimki gibi boşa çıkacağını da kolaylıkla iddia edebilirim. Buna karşın, hangi erkek tanımadığı güzel bir kadından gelecek böylesi bir teklifi geri çevirebilir? Erkeğin cinsel eş değiştirmeye ne kadar meraklı olduğu (gözünün dışarıda olduğu), kadının ise daha çok çocuklarına dönük olduğu erişebildiğimiz tüm kültürlerin ortak özelliği. Arzuladığım şekilde beraber olamayacağımı bildiğim sarışın kadını gözucuyla süzerken, erkekle kadın arasındaki bu farklılığı haklı çıkaracak evrimsel nedenlere takılıyor aklım.

1.

Darwin, cinslerin üreme organları, erbezleri ve yumurtalıklar gibi ilksel farklılıklardan başka, davranış, fizyolojik ve yapısal farklılıklar da geliştirerek evrimleştiğini söylemişti. Bu ikinci farklılıklar 'cinsel ayıklanma'nın bir uzantısıydı. Cinsel ayıklanma, doğal ayıklanmanın bir parçası olmakla birlikte, doğal ayıklanma çevreye uyum sağlama, cinsel ayıklanma ise eş edinme yeteneklerine dayanıyordu. Darwin'e göre, iki çeşit cinsel ayıklanma sözkonusuydu: ilki cinslerarası, yani dişinin erkek seçimi, ikincisi ise cinsiçi, yani erkek-erkek rekabeti. Cinslerarası rekabet sonucunda erkek canlılar dişiyi cez-

bedecek özellikler edinir (tavus kuşunun yelpazesi), cinsiçi rekabet sonucunda da diğer erkeklere üstün çıkmak için gövdesini güçlendirip doğal silahlar geliştirir (geyiklerin boynuzları). Geyik örneğini alırsak, dişisine daha çekici görünebilmek ve diğer erkeklere kafa tutabilmek için irileşip güçlenen, boynuzları dal budak saran erkek geyik, bunun bedelini pahalı ödeme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yiyecek kıtlığı olan soğuk bir kış yeterince beslenemediği için telef olabilir ya da çevikliğini yitirdiği ya da ormanda sağa sola takıldığı için yırtıcı bir hayvana yem olabilir. En iyi şartlarda, kendinden daha güçlü, daha süslü bir başka erkek geyiğe yenik düşebilir. Bu kurama, dişiye böylesi bir güç atfettiği gerekçesiyle erkek bilim adamlarının direnç göstermesi, insanı güdülere indirgediği gerekçesiyle de sosyal bilimcilerin sırt çevirmesi doğal görünüyor: Kültürün ve bilincin, evrimsel güçlerle çatışması.

Antropolojist Chagnon, bir yerliye ülkesinin özgürlük için savaştığını söylediği zaman, yerli şaşırmış ve insanın kadın elde etmekten başka bir nedenle hayatını riske atmasını saçma bulduğunu söylemiş. Savaşın bir erkek uğraşı olduğu bilinen bir gerçek. Herhangi bir kaynağa başvurmadan, erkeğin kadından daha kısa yaşadığını, daha çok ve daha çeşitli hastalıktan öldüğünü, daha çok kaza geçirdiğini, daha çok cinayete kurban gittiğini, daha çok riske atılıp hayatını kaybettiğini ve daha sık intihar ettiğini söyleyebilirim. Evrimbilimciler, erkeklerarası rekabetin ve dişinin seçim hakkının erkeklerde riske atılma özelliğinin evrimleşmesine neden olduğuna işaret ediyor: İyi bir eşe karşı kısa ömür. Seçimi karşımdaki sarışın kadın belirliyor bir anlamda. Bu işin tek taraflı olmasının da bazı nedenleri olmalı.

2.

Konu gereği 'sağ kalma'yı bir kenara bırakarak, evrimin ikinci büyük mimarı olan 'neslin devamı' konusunu biraz daha deşmem gerekiyor. Erkeğin neslini devam ettirme ve genlerinin yüzyılları aşma olasılığını artırabilmesinin tek matematik çözümü var: Verimli olduğu yıllarda olabildiğince çok kadın döllemek. Ergenlik çağından ortalama yetmiş yaşına kadar hesaplarsam bu sayı on binleri geçebilir. Çiftleşme eylemini yine ortalama bir saat alırsam (biyolojik olarak dölleme süresi bunun sadece otuz saniyesi), erkeğin bir çocuğa fiziksel olarak büyük bir yatırım yapmadığı gün gibi ortada. Kadın için durum farklı: ergenlik çağıyla başlayan doğurganlığı menapoza kadar sürüyor, yani en çok otuz beş yıl. Kadının çocuğu dokuz ay on gün karnında taşıdığı, sonra da ortalama bir sene emzirdiği, yani her çocuğa iki

senelik bir yatırım yaptığı düşünülürse, en iyi şartlarda genlerini on-on beş çocuktan fazlasına geçiremeyeceği de açığa çıkıyor. Erkeğin on binlerine karşı kadının on beşi bariz bir dengesizliği vuruyor ortaya. Kadının seçme hakkını haklı çıkaracak bir nedeni keşfettim sanırım. Bu da, kadının seçiminin gerekleri üzerine düşünmeye itiyor beni.

Güdüsel olarak, kadın çocuğunun babasının genlerine güven duymak zorunda. Erkeğin fiziksel özelliklerine ve sosyal konumuna bakarak bu konuda bazı ipuçları elde etmesi mümkün. Buna karşın, dış görünüşten fiziksel özelliklerini derinlemesine bilmesi olası değil, ayrıca sosyal konumun ve maddi olanakların da cinsel ilişkiden sonra kendisine tahsis edileceği konusunda elinde en ufak bir güvence yok. Ben sarışın kadını arzuluyorsam, bu hayatımın geri kalan kısmını ona adayacağım anlamına gelmiyor. İstediğimi elde ettikten sonra çekip gidebilir, başka kadınların karşısında aynı arzuları bulabilirim. Sarışın kadının cinsel ilişkiden benim kadar doyum sağladığını varsaysam bile, olası bir gebeliğin bedelinin onun için çok daha ağır olacağı gerçeğini görmezden gelemem. Benim haberim olmaksızın, benim çocuğumu büyütme uğraşıyla hayatını mahvetmesi, çevresinin ona sırt çevirmesi, kıt kanaat geçinmek zorunda kalması mümkün (doğum kontrolunun, sosyal değerlerin, vs farklı olduğu bugün için bile geçerli bu, kaldı ki ben evrimden sözettiğime göre, genleri sarışın kadına kadar ulaşan ata kadını düşünmek zorundayım). Tüm olumsuz etkilerin çocuğun yaşama şansını azalttığı ve kadının doğurganlık süresinin zaten kısıtlı olduğu göz önüne alınırsa, yatırım yanlışlığı ortaya çıkıyor. Kadının riski daha büyük, süresi de daha kısa olduğundan daha titiz seçimlere yönelmesi kaçınılmaz. Sarışın kadın, beni çocuğunun babası seçmeden önce genlerimin niteliğini olabildiğince çözmek ve sağlayacağım maddi, manevi olanakları tartmak zorunda, kısaca. Bunun için de zamana ihtiyaç duyacak tabii, beni daha iyi tanıyacak, hatta başka erkeklerle karşılaştırıp karar verecek zamana. Bu yüzden de benim ricam üzerine benimle yatmaya yanaşmayacak. Ona saf bir arzudan öte bir duyguyla bağlanmamı, zamanımı, kaynaklarımı ona ayırmamı isteyecek. Otobüsün içinde böyle birşeyi benden bekleyemeyeceğinden, daha doğrusu bu beklenti benim evrimsel amaçlarıma ters düştüğünden koca bir 'Hayır' demesi de doğal.

3.

Evrimsel olarak, erkeğin sürekliliği, bağı, gönüllülüğü kadının çıkarınaysa, erkeğin güdümü de olabildiğince kısa aralıklarla çiftleşerek neslini

devam ettirmekse, ikisinin bir araya gelmesi mantığa ters düşüyor. İnsanların tekeşliliğe geçmesi, evlilik kurumunu yaratması sosyal, dinsel, vs etkilerin bir sonucu mu? İnsan 'medenileştikçe' evrimin pençesinden, kalıtımın yükünden kurtulmayı başardı mı? Yoksa evrimin bu işte bir parmağı var mı? diye sormamak elde değil.

İnsan toplumlarında aile, akrabalık kavramlarının en eski çağlara, en farklı kültürlere uzandığı biliniyor. Erkek-kadın birlikteliğinin çifte sağladığı yararlar da malum: Becerilerin birleşmesi, iç bölümü, akrabalık bağları, kaynak paylaşımı, ortak düşmanlara karşı tek cephe oluşturma, çocuk yetiştirmek için yerleşik ortam, vs. Bunlar, erkek için kimi avantajlar sağlasa da, kadınınkinden farklı olan çiftleşme güdülerine ket vurmasını gerektirdiğinden, bütünüyle yeterli olmayabilir. Başka nedenler aramak zorundayım.

Kadın cinsel ilişkiye razı olmadan önce, erkeğin birçok şartı yerine getirmesini istiyor. Kadının koyduğu kurallara uymayan erkeğin en çekici kadınlara ulaşması, hatta herhangi bir kadına ulaşması mümkün olmayabilir. Sürekli bir eş bulamayan erkeğin de neslini devam ettirme amacı ciddi bir şekilde sekteye uğrayabilir. Anne-babanın beraber çabalaması da, çocukların yaşaması ve zamanı gelince genleri kendi çocuklarına geçirmesi için daha uygun bir zemin hazırlar kuşkusuz. Uzun bir ilişkiyi göze alan erkeğin elde edebileceği kadının nitelikleri de geçici bir ilişkiye girdiği kadınınkilerden daha yüksek olabilir. Çekici kadınların çevresinde biz erkeklerin sinek gibi vızıldayıp durduğumuz düşünülürse, kadın öncelikli seçim şansını elinde tutmaktadır. Bence bu nedenler de yeterli değil.

Hayvanlar aleminde çiftleşme dönemseldir, senenin kısa bir bölümünde gerçekleşir. Çünkü hayvanlarda çiftleşme yalnızca üreme amaçlıdır ve genellikle gebelikle sonuçlanır. Dişinin kösnüme devresi duyulara hitap ettiğinden erkek hayvanlar tarafından bilinir. Oysa kadın, döllenme dönemini gizleyen tek canlıdır ve kısır olduğu dönem dahil sürekli cinsel ilişkiye girebilecek şekilde evrimleşmiştir. Yani kadın, erkek için yılboyu çekicidir. Bilimadamları kadının kösnüme devresini gizlemesinin evliliğin sonucu mu, yoksa evliliğin kösnüme devresinin gizlenmesi sonucu mu olduğunu tartışadursunlar, bu evrimsel adaptasyonun sonucu besbelli: kadın (tüm memeliler gibi zaman içinde gebeliği vücudunun içine almıştır) anneliğinden kesinlikle emin olmakla birlikte, erkek babalığından kesinlikle emin olamaz (Evrimsel açıdan bakılırsa, neslinin devamı için bir erkeğin başına gelebilecek en kötü şey, başkasının evladına zaman ve kaynak yatırımı yapmasıdır). Kimi

böcekler gibi çiftleşmeden sonra pıhtılaşıp çimento vazifesi gören sperme de sahip olmadığı düşünülürse, erkeğin yapacağı en iyi şey, kendi güdüleriyle kadınınkiler arasında bir uzlaşma sağlayıp evinde oturması ve başka erkekleri kadınına yaklaştırmamasıdır (Kıskançlığın da evrimsel bir yanı olduğunu seziyorum sanki). Sonra da, riskleri iyice ölçüp biçip başka kadınları dölleme yolunu araştırmalıdır. Tek eşte karar kıldıktan sonra, kadının cinselliğini tekeline alması ve babalığını sosyal olarak da güvence altına alması başka bir getiridir. Bir anlamda evlilik, kadının koyduğu kurallar çerçevesinde erkeğin kabullenmesi gereken bir uzlaşma düğümüdür.

Bu noktada Symons'un aktardığı bir gözleme değinmeden geçemeyeceğim. Bir araştırma, erkek eşcinsellerin yaşamboyu edindiği cinsel eş sayısının, heteroseksüel erkeklerinkinden kat kat fazla olduğunu, eşcinsel barlarında ve hamamlarda kurulan birkaç dakikalık ilişkilerin çok yaygın olduğunu bulgulamış. Bu sonuçtan anlaşıldığı kadarıyla, cinsel eş olarak bir başka erkeğin seçimi, erkeğin geçici cinsel ilişki güdüsünü en iyi şekilde açığa vuruyor. Kadın tarafından konan kısıtlamalara uyum sağlamayarak kendi güdülerini izleyen erkek, tekeşlilikten uzak duruyor, tekeşli bir ilişkiyi kabullense bile, güdülerini kısıtlama yolunu seçmiyor. Paradoksal olarak, eşcinsel erkeğin, aslında heteroseksüel erkeğin güdülerini doyurduğu sonucu çıkıyor ister istemez.

4.

Sarışın kadının beni geri çevireceği fikrine bir çeşit kulp buldum kendimce. Buna karşın, bir başka soru ısrarla dikiliyor karşımda. Cinsel davranışlarımızın bugün bile evrimsel değişimlerin etkisi altında olduğu varsayımıyla devam edersem, erkeğin de kadının koyduğu kurallar çerçevesinde bir adaptasyona uğramış olması gerekirdi, diye bir sonuç çıkarabilirim. Erkeğin olabildiğince çok sayıda cinsel eş aradığının, kadının ise ancak bazı şartlar yerine geldiği takdirde erkeğe geçit verdiğinin, bu yüzden de ikisi arasında ciddi bir uçurum bulunduğunun altını yeterince çizdim. Ama ata kadın hayat boyu tek erkekle birlikte olsaydı ve evlilik öncesi cinsel ilişkiye girmeseydi, erkeğin geçici cinsel ilişki fırsatı ortadan kalkar, bu yüzden de bu psikolojik mekanizmayı evrimleştiremezdi. Yani sadece görsel nedenlerle sarışın kadını arzulamamam gerekirdi. Oysa, duyduğum arzunun gerçeği getirdi düşüncelerimi bu noktaya.

Heteroseksüel ilişki bir erkek ile bir kadın arasında olur, bu yüzden cinsel ilişkiye giren erkek ve kadın sayısı eşittir. Erkeklerin daha çok sayıda

kadınla cinsel ilişkiye girdiği göz önüne alınırsa, varılan sonuç az sayıda kadının çok sayıda erkekle cinsel ilişkiye girdiğidir. Bunların bir kısmının para veya meta karşılığında gövdelerini erkeklere kiralayan fahişeler olduğunu varsaysak bile, geriye kalan kadın sayısı hiç de küçümsenmeyecek bir sayıdır. Demek ki kadınların da kimi zaman geçici ilişkilerden bir yarar sağladığını düşünmek zorundayım.

Avcılıkla geçinen eskil toplumlarda, eve ya da kabileye besin sağlamakla yükümlü erkekler avlanarak günler, haftalar geçirebiliyordu. Bu da kadını denetim altında tutma olanaklarını kısıtlıyordu (bugünün iş dünyasında durum pek farklı değil). Kadın eş sayısını artırarak genlerini aktaracağı çocuk sayısını artıramayacağına göre, çocuklarının genlerinin niteliğini artırmayı yeğlemesi evrimsel açıdan uyumludur. Geçici ilişki peşindeki erkeklerin seçim ölçütleri nispeten gevşektir, buna karşın kadınlar geçici ilişkilerde bile standartlarını yüksek tutarlar. Erkek, çok çekici kadınlarla kolaylıkla geçici cinsel ilişkiye giremez, oysa kadın geçici cinsel ilişkiyi kabullendiği anda elde edebileceği çok çekici erkek sayısı çok yüksektir. Bu nedenle, bir erkeğin karşılığını vermeden geçici ilişkiye girmesi zordur. Bu açıdan bakılırsa, yüksek nitelikli bir kocaya sahip olma şansından yoksun birçok kadın bile, geçici olarak yüksek nitelikli erkekleri elde edebilir. Bu sayede, cinsel ilişki karşılığında o erkeklerin maddi kaynaklarına veya nitelikli günlerine geçit sağlayabilir. Avda olan kocanın her an ölüm tehlikesiyle karşı karşıya olduğu düşünülürse, yedekte bir erkek bulundurmak, iş işten geçtikten sonra aranmaya başlamaktan daha sağlıklı bir yaklaşımdır. Kadının geçici ilişkilerden sağlayacağı diğer karlar, olası kocaların niteliklerini daha iyi değerlendirmek, varolan ilişkideki doyumsuzluğu gidermek, yüksek nitelikli erkeklere ulaşarak kendi sosyal konumunu yükseltmek ve bu yolla daha iyi bir eş bulma imkanını artırmak diye kısaca sıralanabilir.

Geçici ilişkilere istekli kadın, erkeğin güdüsel olarak aradığı kadındır. Buna karşın kadın böyle bir ilişkiden bir getiri bekler. Ekonomik söyleme sığınırsak, erkek sürekli değişiklik arayışında olduğundan, kadın arzı erkek talebine göre çok düşüktür. Arzı elinde bulunduran kadının pazarlık olanaklarını daha iyi kullanabilmesi, dolayısıyla pazarı denetim altında tutması doğaldır. Cinsel ilişkiden kadın ve erkeğin doyumu eşit doyuma ulaştığı varsayılsa bile, 'veren hep kadın olmuştur, kadının cinsel ilişkiyi kabullenmesi çoğu erkek için bir ayrıcalıktır (hayat boyu hiç cinsel ilişkiye girmemiş erkek sayısının, hiç erkek tanımamış kadın sayısından iki kat daha fazla olduğu

istatistiğinden yola çıkıyorum). Bu ayrıcalıktan yararlanmak için, erkeğin elindeki imkanları paylaşmaya hazır olması doğaldır. Saul Bellow'dan 'Fiyat etiketine dönüşmeyen bir incir yaprağına hiç dokunmadım' diye alıntılayan Symons'a göre evrimsel olarak 'çiftleşme dişinin verdiği bir hizmettir'.

Bugünkü koşulları göz önüne alırsak, kadın ve erkeğin sosyal, politik ve ekonomik eşitliği gerçekleştirmesi halinde, kadının gelecekte cinselliğini güvenlik veya kaynak sağlama amacıyla kullanmayacağı, buna gerek kalmayacağı düşünülebilir. Buna karşın, bugüne kadar doğal ayıklanma, insanları güzel güzel geçinip gidecek, mutlu evliliklerle kocayacak şekilde değil, bireysel olarak sağ kalmak ve üremek için tasarlamıştır. Bu acımasız ölçütlerle geliştirilen psikolojik mekanizmaların bencil çözümleri hedeflemesi doğaldır. İçinde yaşadığımız evrimsel dönem, bugünün şartlarını değil, atalarımızın gerçeklerini yansıtmaktadır. Buss'un dediği gibi 'Modern çağın yeniliklerini, bir daha geri gelmemecesine yitmiş atalardan kalma ve o zamanlarda geçerli olan bir dizi eşleşme stratejisiyle karşılıyoruz. Eşleşme mekanizmalarımız bize kim olduğumuzu ve nereden geldiğimizi anlatan canlı fosillerdir... Yalnızca insanın cinsel stratejilerininin karmaşık repertuarını inceleyerek nereden geldiğimizi bilebiliriz. Yalnızca bu stratejilerin neden evrimleştiğini öğrenerek nereye gittiğimizi denetleyebiliriz.'

Sarışın kadına duyduğum arzuyu biraz deşince, erkeğin cinsel kimliğinin aslında kadının istemi doğrultusunda evrimleştiğini ve adapte olduğunu kabullenmek zorunda kalıyorum. Kadın karanlık dönemlerden bu yana erkeğin çiftleşme stratejilerini yönlendirmiş, erkek de olabildiğince çok kadını denetim altına almak yoluyla güç elde etmeye çalışmıştır. Buna karşın, insanlık varolduğundan bu yana, erkek ve kadın sağ kalmak ve nesli devam ettirmek için, aynı zamanda da arzularını tatmin etmek için birbirlerine bağlı olmuştur. Bunun kanıtı, kadın ve erkek dayanışmasının meyvesi olan çocuklardır. Bizler de, milyonlarca yıldan beri süren bir dizi başarılı strateji sonucunda bugün varolmayı ve yeni nesillere taşmayı sürdürebiliyoruz. Erkek ve kadın farklı olduklarını derinden duyumsadığında ve karşılıklı bir anlayış ortamı yaratıldığında, uyduruk iddialardan ve saçma inançlardan arınabileceklerine ve cinslerarası savaşımların sona erebileceğine inanmaya başlıyorum nedense. Sarışın kadına duyduğum ve asla doyuramayacağımı bildiğim arzu öfkelendirmiyor beni. Belli belirsiz bir minnet duyuyorum şu güzel kadına, öyle olduğu için, böyle olduğum için.

Tiyatroda Bir Düşünce Tarihi

AHMET CEMAL

Yirminci yüzyılın ünlü kültür tarihçilerinden Avusturyalı düşünür Egon Friedell, başyapıtı sayılan *Yeniçağın Kültür Tarihi* ("Kulturgeschichte der Neuzeit") başlıklı kitabının girişinde önce modern tarih anlayışının nasıl olması gerektiği konusunu irdeler. Friedell'e göre tarih, salt bir verileri sergileme ve ezberleme konusu değil, fakat ancak bir *düşünme* konusu ve süreci kılınabildiği ölçüde anlam kazanabilir; dahası, her türlü tarihçilik aslında bir tür felsefe yapmaktır, çünkü tarihe bakışımızda yaptığımız – ya da yapmamız gereken–, olup bitenlerden yola çıkarak incelediğimiz kesite bir "Nedir?" sorusunu, yani felsefenin temel sorusunu yöneltmektir.

Alman tiyatrobilimci Erika Fischer-Lichte'nin ilk basımı 1990 yılında yapılan ve okurların önüne çıkar çıkmaz çok büyük ilgi uyandıran *Drama'nın Tarihi – Antikçağdan Günümüze Tiyatroda Kimlik Arayışının Evreleri("Geschichte des Dramas – Epochen der Identität auf dem Theater von der Antike bis zur Gegenwart",* Francke Verlag, Tübingen*)* adlı iki ciltlik tiyatro tarihi de, tiyatronun geçmişine tam anlamıyla düşünce-felsefe bağlamında eğilen bir eser. İlk ciltte antikçağdan Alman klasik dönemine, ikinci ciltte de romantik dönemden günümüze kadar uzanan evreleri inceleyen yazar, konuya felsefe açısından yaklaştığına ilişkin ipuçlarını "Ben'in Sahnelemeleri" başlıklı giriş yazısında veriyor. *"Tiyatro yalnızca sanatsal bir biçim değildir. Tiyatro toplumsal bir kurumdur"* cümlesiyle, tiyatronun geçmişine hep "Tiyatro nedir?" sorusunun rehberliğinde bakacağını vurguluyor.

Fischer-Lichte'nin kitabının altbaşlığı da tiyatronun geçmişine bugüne kadar alışıldığından çok farklı bir bakış açısını yansıtıyor. Çünkü tiyatroyu

başlangıcından günümüze insanın kimlik arama/kimliğini yansıtma biçimlerinden biri niteliğiyle ele almak, ancak bu sanat alanındaki bütün görüngülerin özüne inerek: "Oynamak nedir?" gibi bir soruyu sormakla olası. *"(Tiyatroda) insan, bir başka nesne ya da kişi aracılığıyla kendi kendisiyle ilişki kurar. Kendini aynada bir başkası ya da bir başkasının aynasında görmekle, kendine ilişkin bir imge oluşturur… Oyuncular, izleyicilere kendi görüntülerini sanki bir başkasınınkiymiş gibi geri yansıtan bir ayna işlevini yerine getirirler. İzleyiciler de bu görüntüyü yansıtarak kendileriyle ilişkiye girmiş olurlar. Oyuncuların gerçekleştirdikleri eylemlerle ve oynadıkları rollerle, toplumu temsil eden izleyiciler için onların toplumun birer üyesi olmaları bağlamında temel önem taşıyan bakış açıları sahnelenmiş olur. Bu açıdan tiyatro, bir toplumun kendini betimlemesi ve yansıtması eylemi diye anlaşılmak gerekir…"*

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Erika Fischer-Lichte Batı tiyatrosunun tarihini konu alan eserinde bütün bir tarihsel gelişimi insanoğlunun kendine yönelttiği : "Ben kimim?" sorusuna yanıt bulma süreci olarak değerlendirmektedir. Böyle bir sürecin nasıl incelenmesi gerektiği konusunda da yazar, şu ipuçlarını vermektedir : *"(…) bir yandan kimlik kavramı Batı tiyatrosunun tarihsel akışı boyunca köklü biçimde değişimlere uğradığından, öte yandan da tiyatroda sergilenen kimliğin başka kültürel sistemlerce (örneğin felsefe tarafından) tanımlanan kimlik kavramıyla örtüştüğü koşulsuz varsayılamayacağından… yapılması gereken, her dönemin tiyatrosunu ele alarak o tiyatroda nasıl bir kimlik kavramının somutlaştırılmış olduğunu ortaya çıkarmaktır…"* Yazar, bu hedefe ilerlerken her dönem açısından hem tiyatro, hem de başka kültürel sistemler bağlamında tanımlanmış kimlik kavramlarını ele almakta, yine her dönem açısından tiyatro sahnesinde somutlaştırılan kimliklerin o dönemin toplumsal gerçekleri ile örtüşüp örtüşmediğini de böyle bir bakış açısıyla sorgulamaktadır. Bu arada "gerçeklik" ile "tiyatro" arasındaki ilişkiye özel bir önem verilmektedir : *"Bu arada tiyatro ile ona temel olan toplumsal gerçeklik arasındaki diyalektik ilişki de gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü tiyatronun toplumsal gerçekliği salt yansıtmakla yetindiği çok enderdir. Tiyatro daha çok toplumsal gerçekliği entegre eden ve ona entegre edilmiş bir öğe olarak anlaşılmalıdır; tiyatro, bu gerçekliğin değişimini –örneğin güncel kimliğin eleştirisi veya başka kimlik taslaklarının sergilenmesi yoluyla– önemli ölçüde etkileyebilen, dahası yönlendirebilen bir kurumdur…"*

Fischer-Lichte, eserinde tiyatro eserinin *metni* ile *oynanması* arasında kesin bir ayrım yaparak, tarih boyunca tiyatroda kimlik arayışını konu alan

incelemesini somut biçimde sınırlamaktadır : *"Daha Aristoteles, 'tragedyanın etkisini temsil ve oyuncular olmadan da gösterdiği', yani dramaya bir edebiyat metni olarak bağımsız bir eser niteliğiyle bakılması gerektiği kanısındaydı (Poetika, 6.Bölüm). Biz de bu araştırmada yalnızca edebiyat metinlerini ele alacağız; geçmişteki temsillere ulaşabilmemiz olanaksız; şimdinin olası temsilleri ise metinlerin güncelleştirilmesini hedeflemekte, yoksa onların tarihsel gizilgüçlerinin gözler önüne serilmesini değil…"*

Fischer-Lichte, kitabında tiyatro tarihinin dönemlerini incelerken önce her dönemi *politik* açıdan, başka deyişle geniş anlamda yöneten-yönetilen ilişkileri bağlamında değerlendiriyor ve ondan sonra dönemin tiyatrosunun söz konusu politik konum karşısında nasıl bir tutum aldığını sorguluyor. Bu yöntem, antikçağdan başlayarak *bireysel* ve *toplumsal* kimlik kavramlarının da düşünce düzleminde irdelenmesine sağlam bir zemin hazırlıyor. Örneğin *Aiskhilos*'un *Oresteia* tragedyası, soy üzerindeki lanetle belirlenen kimlikten *politik kimliğe* geçiş sürecini yansıtan yanıyla çözümleniyor.

Buraya kadar saymaya çalıştığımız özellikleriyle Erika Fischer-Lichte'nin Batı tiyatrosunun tarihini konu alan eseri, salt tiyatroyla sınırlı değil; aynı zamanda –hangi alan açısından olursa olsun– tarihe felsefe açısından eğilme bağlamında da örnek bir çalışma.

Sağlam Kafa Dingin Ruhta mı Bulunur?

GÜVEN TURAN



Ruh Dinginliği Üzerine, Lucius Annaeus Seneca, çeviren Bedia Demiriş, Kâzım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, YKY

1940'lı yıllardaki MEB klasikler furyasından sonra, Yunan ve Roma klasiklerinden yeni çeviriler yapılması konusunda pek nazlı bizim ortamımız. Belki çevirmeye çevirecek de klasik filoloji uzmanlarımız, yayın dünyamız bu kitapları yayımlamakta ayak sürüyorlar. O sözünü ettiğim çeviri furyasını saygıyla ansam da, yapılan çevirilerin çoğunlukla, ikinci dilden yapılmış olması gölge düşürmüyor da değil yapılan çabaya. Onun için, Lucius Annaeus Seneca'nın ya da daha yaygın adıyla Genç Seneca'nın (bir de Yaşlı Seneca var elbette) Latin klasiklerinin gözdelerinden *dialogi* (karşılıklı konuşmalar) kapsamındaki "denemesi" *de tranquillitate animi* çevrildi Türkçeye: *Ruh Dinginliği Üzerine*.

Genç Seneca'nın yaşamı ile koşut okumak gerek bu yapıtı. Bunun için de, kitabın başındaki önsözü atlamamak gerek, Seneca üzerine ha deyince Türkçe fazla bir şey bulamayacağınız için. Örneğin Seneca'nın (İ.Ö. 4 ile İ.S. 1 yılları arasında bir zamanda İspanya'da, Kurtuba'da doğmuş, İ.S. 65 yılında Nero'nun emriyle intihar etmiştir, buna intihar denirse tabii) filozoflardan nefret eden İmparator Tiberius zamanında felsefe eğitimi almış olması, kekeme olmasına karşın hatiplik taslamaya meraklı Claudius'un öfkesini ve kıskançlığını üzerine çekecek kadar iyi bir hatip olması, uydurma bir suçla-

mayla önce ölüm cezasına çarptırılması ve araya giren hatırlı kişilerin yardımıyla cezasının sürgüne çevrilmesi, Neron başa geçtikten sonra, sekiz yıl, ona şanla şerefle danışmanlık ve öğretmenlik yapıp, sonra Neron'un arka arkaya Britannicus'u, annesi Agrippina'yı, öğretmeni ve öteki danışmanı Burrus'u öldürmesi, Roma yangınını bahane edip herkesin elinden malını mülkünü almaya başlamasıyla, herşeyini Neron'a bağışlayıp kendini emekli etmek istemesi, bunun defalarca reddedilmesi ve sonunda işte, yukarda belirttiğim son!

Bütün bunlara karşın aldığı Stoacı ve Kynik eğitim onun yalnız ayakta kalmasını sağlamamış, aynı zamanda yapıtlarına da yansımıştır. Örneğin, *Ruh Dinginliği Üzerine* adlı yapıtını, Neron'un yavaş yavaş ipini kopartmaya başladığı, Seneca'nın da yavaş yavaş köşeye sıkıştığı bir dönemde yazmasına karşın, hem politikaya girmek isteyen hem bundan kaçma eğilimi gösteren Serenius'a politikaya girmesini çünkü politika yapmanın bir yurttaşlık ödevi olduğu kadar ruha dinginlik veren bir edim de olduğunu söylemesi Stoacı yanını imlediğinden daha çok Kynik yanına denk düşmekte kanımca. (Bu arada, Seneca'nın "dialogi" anlayışının Platon'dan çok farklı olduğunu, öyle pek karşılıklı çekişme anlamı taşımadığını, bu "dialog"un örneğin bir soru ve bir yanıttan ibaret olduğunu belirtmekte yarar var). Ama, "Eğer talih seni devletin en öndeki safından uzaklaştırmışsa, yine de olduğun yerde durasın ve bağırmanla yardım edesin ve birisi gırtlağına basmışsa, yine de olduğun yerde durasın ve susmakla yardımcı olasın. İyi bir vatandaşın hizmeti asla yararsız değildir; işitilen ve görülen bir kişi yüz ifadesiyle, başını öne eğişiyle, susmadaki inatçılığıyla ve yürüyüşüyle yararlı olur" sözleriyle tam bir Stoacıdır. "Bir vatandaş olarak görevlerini mi yitiriyor? Bir insan olarak görevlerini yerine getirsin" derken de aynı Stoacı ahlak anlayışıyla sesleniyor Athenodoros'a. "Gereğinden fazla olan şey nerede olursa olsun, yanlıştır" dedikten sonra verdiği örnek, gereğinden fazla kitap biriktirenlerdir.

Stoacı ahlakın kabuğuna çekilmenin, dünya hazlarından elini eteğini çekmek demek olmadığını da belirtelim. En azından böyle önermiyor Seneca: "... şu iki şeyin birlikte harmanlanması ve sıra ile yapılması gerekir: yalnızlık ve kalabalığa katılma. Yalnızlık bizim insanlara karşı özlem duymamıza sebep olur, kalabalık ise kendimize karşı özlem duymamıza, ve biri diğeri için çare olur: Yalnızlık, kalabalığa karşı duyulan nefrete, kalabalık, yalnızlıktan duyulan bıkkınlığa çare olur" (...) "Zaman zaman sarhoşluğa kadar gitmek gerekir, bizi batağa saplayacak kadar değil, ama bastıracak

kadar; çünkü o, kaygıları başımızdan atar ve en derinden başlayarak ruhu harekete geçirir ve bazı hastalıklara olduğu gibi, üzüntüye de böylece çare olur... Ama özgürlüğün olduğu gibi, şarabın da ölçülü olması sağlıklıdır."

Bir Stoacı olarak ölüme değinmeden de geçmez... Zaten, çocukluğunda ve ilk gençliğinde hastalıklarla boğuşmuş, öldü ölecek gözüyle görüldüğü için, Claudius tarafından öldürülmeyip sürülmüştür... *Ruh Dinginliği Üzerine*'yi yazarken de Neron'un ölüm çemberi içindedir... Sokrates'i, Rutilius'u, Pompeius'u, Cicero'yu, Cato'yu , yani "siyaseten katl" edilenleri anarak, onlara ağlamayacağını söyler çünkü "bunların hepsi önemsiz bir zaman harcaması ile nasıl ölümsüz olunduğunu ve ölerek ölümsüzlüğe nasıl ulaşıldığını keşfet"mişlerdir.

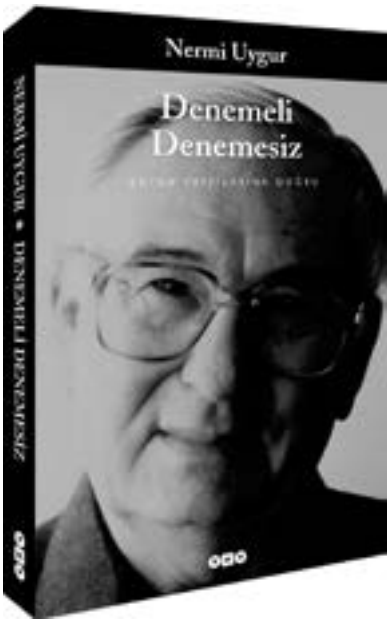
Daha sonra, Tacitus da Sokrates'in ölümüyle bağlantı kuracaktır Seneca'nın ölümü arasında, tarih kitabında.

Seneca, hem zamanında hem daha sonra üslubunun aşırılığıyla, belagata (retorik) fazla ağırlık vermesiyle eleştirilmiştir. Hatta, tam bir felsefeci değildir Seneca. Yazdığında da felsefecilerden çok, bu diyaloğundaki gibi, ya aydın ya politikacı, hatta Neron gibi öğrencisi de olsa, imparatoru olan kişilere dolaylı uyarı ödeviyle yazar. Yani daha çok yaşam felsefesi, yaşam ahlakı öğütçüsüdür Seneca. Onun şatafatlı dili, trajedilerinde hem gerçek okur hem büyük bir hayran çevresi yaratmıştır. Rönesans Tiyatrosu'nun bütün büyük ustaları hayrandır Seneca'ya. Kimi, Ben Jonson gibi, Shakespeare gibi, Marlowe gibi isimler hayranlığı biraz daha ileriye bile götürmüşlerdir. Gene de sahne metni olmaktan çok, okuma metnidir Seneca'nın trajedileri belki de sadece okuma metnidir.

Seneca'nın insanları "Tanrı'nın buyrukları doğrultusunda yaşamlarını sürdürmeye" çağırması onun Hıristiyanlar arasında da çok tutulmasına yol açmış hatta bir ara ortalıkta "gizlice Hıristiyan olduğu" üzerine rivayetler de dolaşmıştır. Oysa Seneca Tanrı'nın buyruklarına uymayı söylerken de Stoacı'dır; "iyiliksiz felsefe, felsefesiz iyilik olmaz" derken ya da "akıl iyiliğin anahtarıdır" derken, felsefenin görevinin "dünyanın doğasının bilgilerini insanlara aktarmak olduğunu" söylerken de Stoacıdır; ve okurken, klasik üslubun yabancılığı kırılabildiğinde, son derece de çağdaştır Seneca. Onun için, *Ruh Dinginliği Üzerine*'yi en iyi okuma yöntemi, onu klasik bir yapıt okuyor duygusuyla değil, garip üsluplu çağdaş birini okuyor gibi okumaktır. Eh, postmodern yazın dünyasında garip üsluplardan da geçilmiyor nasıl olsa!

"Denemeli Denemesiz" Üzerine Bir Deneme

KORKUT TANKUTER



Denemeli Denemesiz, Nermi Uygur, Cogito Dizisi, YKY

Önümde bir kitap. Tanışıyoruz: *Denemeli Denemesiz*.

Deneme üzerine, denemecilik üzerine bir deneme...

Bu ne cüret!

Elimde bir kâğıt, bir kalem. Onu sizlerle de tanıştıracağım.

İşte bu daha da büyük bir cüret!..

Yazarı: Nermi Uygur.

Kitabın kapağından bana gülümsüyor. O cüret'in altından girip üstünden çıkmış olmanın bilgece gülümseyişi...

Sayfaları bir bir çevirmeye koyuluyorum. Dikkatlice! O bilgece gülümsemenin hakkını verememe korkusuyla okumaya başlıyorum.

Okudukça:

"(...) dil içinde sürdürdüğü kısa-uzun dönemler boyunca, bazı anlamlı ses-söz bütünleriyle, sözcük birliktelikleriyle, bazı sözel düşünce ayırımları ve derleyip toplamalarıyla yürüttüğü yazarlık çalışması..."nın, "(...) tüm yaşama-zamanını boydanboya kaplayan temel bir uğraş..."a dönüştüğüne tanık oluyorum Nermi Uygur'un... Bu uğraşında dil'e de "birşeyler katma işine" yöneliyor. Kendi deyimiyle "(...) dipten gelen bir itiliş..."; onu, "(...) içinden avucunda tutan dip bir güç, bir esiş, bir fışkırış..." yazma eylemi...

Daha da okudukça; "Neden yazıyorum?" sorusuna verdiği yanıtlar da birbiriyle çelişik, bağdaşmaz gibi duran söylemlerin oluşturduğu anlamlı bütünlemeler olarak çıkıyor karşıma. İçlerinden bir tutam alıp serpiştiriyorum yazıma:

"az gelişmişliği aşmak için yazıyorum; çok gelişmişliğin yanetkilerini hafifletmek için yazıyorum;

içgerginliğimi azıcık gidermek için; iç-gevşekliği azıcık germek için;

gizemleri aydınlatayım diye; gizemleri gözden uzak tutmayı önemsediğimden;

başkaldırıyorum; başkaldıramıyorum..."

Kısaca; "(...) şöyleyim-ya-da-böyleyim; ben-şuyum-ya-da-ben-buyum; n'olursam olayım..." diyor yazar, "kendim denebilecek birşey olsa da olmasa da pekçok şey saydamlığa erişiyor yazarken..." diye sürdürüyor yazarlık sorgulamasını.

"Yazmakla varolduğuna göre, yazmakla borçlu olduğu varlığını evetlemiş..." oluyor; çünkü o ancak yazdıklarına tutunarak dinginliğe erişiyor.

Denemeli Denemesiz'de Uygur'un deneme tutumuna özgü önemli bazı özbilinç ipuçları bütün bunlar. Bu ipuçlarının beni götürdüğü yerde Uygur'un yazarlığı bir "anlam-kaynağı" olarak ele aldığının tanığı oluyorum. Yaşam ve yazma alanlarının içiçe geçtiği kitabında, denemenin deneme olarak ne olduğu ya da ne olmadığı konusunda "değer, anlam, başarı dallanıp budaklanmalarıyla" kat kat, içiçe bir süreçte; yazarlık sürecinde deneme sanatına nesnel ve öznel duyarlıkta aydınlık getiriyor.

Bu aydınlık *Denemeli Denemesiz*'i okurken sayfalara, satırlara, satır-aralarına kadar yayılıyor. "Henüz 14-15 yaşlarında, ak-sarı kâğıtlara, ders dışı birşeyler çiziktirmekle" başlayan yazarlık uğraşı, giderek bir sorgulamaya dönüşüyor; ta ki "bir çiçek dürbünü konumundaki" deneme sanatına ulaşıncaya dek.. Peki, bitiyor mu bu sorgulama? Hayır. Çünkü deneme onun bir yaşama-alanı. "Bugün bile gönlümün dilediğince saydamlaşmış sayamam deneme kuramıma ilişkin yörüngemi" diyor.

Peki, bu yaşama-alanına getirmek istediği bilinci hangi yönlerden kurguluyor?

Denemeli Denemesiz, hem kendisi bir deneme felsefesi hem de bir deneme örneği olarak bu sorunun yanıtı gibi...

Nermi Uygur, kitabın "Yazgı" bölümünde: "Öyle denemeler yaz ki, azıcık içine giren bile tadını unutmasın; okuduğuyla yeniden kaynaşmak için fırsatlar kollasın! Peki, nerde böyle denemeler?" diye soruyor.

Yapı Kredi Yayınları, *Denemeli Denemesiz*'i bu sorunun da bir yanıtı olarak okurla buluşturmayı hedeflerken; "Bilgece birikim kadar esin açıklığına da; tutku ateşi kadar mantık keskinliğine de..." olan gereksinimin karşılanmasına ortak oluyor.

Yazarın deyişiyle "çiçek dürbünü niteliğindeki deneme sanatı" onun bir uzmanlık alanı olarak çıkıyor karşımıza.

Abartılı oldu galiba, diye düşünürken... "Nasıl yolda yürüme uzmanı, su içme uzmanı, öksürme uzmanı yoksa, tıpkı onun gibi 'deneme yazma' uzmanlığından da sözetmek gülünç doğrusu..." diyen *Denemeli Denemesiz*, beni hizaya getiriyor.

Dedik ya, *Denemeli Denemesiz* hem bir deneme felsefesi hem de bir deneme örneği.

"Bakıyorum da, denemelerimde, en gelip geçici diye bilinen şeylerden sözederken bile, çoğun,insanın insan-olma yollarında yürüdüğü sürece hep gündemde kalacak olan şeylerden hiç ayrılmamışım." diyen bir *Denemeli Denemesiz*'le, bir yönüyle öznel-bireysel, bir yönüyle nesnel-toplumsal söylemin kolgezdiği kültürel bir dokuda insan arayışını sürdüren; Platon'dan Aristoteles'ten, Kant'tan, Diderot'dan esintilerle insanlığa ışık tutan bir yolculuğa çıkıyorum.

Denemenin edebiyatımızdaki yerini düşünüyorum bir yandan da.

"Edebiyat dünyasında: kuru kalabalıklarca umursanmamayı; türler, başlıklar, konular doğrultusundaki moda geleneklerin güvencesine aldırmamayı içine sindiremeyen denemeciliğe girişmesin. İşte böyle yersiz-yurtsuzlardır denemeciler." diyen bir *Denemeli Denemesiz*'in 251 sayfalık serüveninin sonuna yaklaşırken;

PEKİ, BUNCA YERSİZ-YURTSUZ(!) bir deneme yazısının içine bunca şeyi sığdırabiliyorsa; denemeyi içine alabilecek bir..., bir...

"Herşey denemeye sığar ama, hiçbir 'şeye' sığmaz deneme" !

Gördünüz mü yine ağzımızın payını alıyoruz *Denemeli Denemesiz*'den.

İyisi mi?

Noktayı koymak galiba!

geçen sayıdakiler

Yerli Malı, Yurdun Malı...

Cogito / Sayı: 21

Editörden / Vedat Çorlu **Klasik /** Johann Wolfgang Goethe: *Doğabilim Yazıları (Seçmeler)* **Söyleşi / Özel /** Jacques Derrida ile Söyleşi **Yeni Perspektifler /** Alasdair MacIntyre: *Vatanseverlik Erdem midir?* • Jacques Derrida: *Bütün Ülkelerin Kozmopolitleri Biraz Daha Çaba!* • Kemal İnal: *Modern Çocukluk Paradigması* **Dosya: Yerli Malı, Yurdun Malı... /** Ahmet Turan Alkan: *Fikir Konformizmine Veda: Yerliyim, Yerlisin, Yerli!* • Mücahit Bilici: *Aidiyetin Dönüşümü ve Ayakları Yerden Kesilen Yerlilik* • Süleyman Seyfi Öğün: *Yerlici Kültüralizm: Kıyaslamalı Bir Değerlendirme* • Kurtuluş Kayalı: *1940'lı ve 1960'lı Yılların Sınırlı Sayılabilecek Yerlilik Eksenli...* • Ali Yaşar Sarıbay: *Yirmibirinci Yüzyıla Doğru Global Kapitalizm, Oryantalizm, Yerlicilik* • Nuray Mert: *Sağdan Yükselen Muhalefet: "Yerlilik"* • Etyen Mahçupyan: *Demokratlık: Postmodern Dönemin Yerlileri* • Açık Oturum: *"Yerli Malı Yurdun Malı; Her Türk Bunu Kullanmalı"* • Samih Rifat: *Mavi ve Kara – Sabahattin Eyuboğlu / Buralı Bir Aydın İçin Portre Denemesi* • Roni Margulies: *Yabancılığa Davet* • Oğuz Demiralp: *Modern Çağda Toplumsal Kimlik Üçgeni* • Frank Tachau: *Türkler Arasında Ulusal Kimlik Arayışı* **Not Defteri /** Serol Teber: *Sigmund Freud'un "Aile Romanı"ndan Kimi Satırbaşları* • Besim Dellaloğlu: *O* **Takıntılar /** Münir Göle: *Fuzuli Takıntılar: Düşlemin Ağında Bir Sarışın Kadın* • Turhan Ilgaz: *Kadın Günahla Yaşar* **Tıpkıbasım /** Henry Bergson: *Felsefî Hads* **Genel Dizin /** Adlar Dizini • Sayı Dizini •

Yazarlar Hakkında

SOYADI SIRASIYLA

Mustafa Aktar 1952'de doğdu. Manchester Üniversitesi'nde Elektronik eğitimi gördü. Yüksek Lisans ve doktora çalışmalarını, B. Ü. Elektrik ve Elektronik Mühendisliği Bölümü'nde tamamladı. 1987 yılında, TÜBİTAK Yer Bilimleri Bölümü'ne doçent oldu. 1996 Yılında B. Ü. Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü'nde Jeofizik Dalı'nda profesör oldu. B. Ü. Jeofizik Anabilim Dalı'nın başkanıdır.

Cem Akaş: 1968'de Mannheim'da doğdu. Boğaziçi Üniversitesi'nden kimya mühendisi diploması aldı. Şu anda Türkiye Tarihi alanında doktora tezi yazıyor. Eserleri: *Noktanın Kesişimleri Antolojisi* (1990), 7 (1992), *Suç ve Ceza* (1992), *Belkienisbatur* (1993), *Gizli Hava Müzesi* (1995), *İse*.

Uğur Alacakaptan: 1934'de İzmir'de doğdu. Hukuk eğitimini 1955 yılında Ankara Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. 1967'de profesör oldu. Ekim 1975 - 12 Eylül 1980 yılları arasında Cumhuriyet Senatosu Ankara Üyeliği ve daha sonra uzun yıllar serbest avukatlık yaptı. Halen İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Metin And: 1927'de İstanbul'da doğdu. İlk ve orta eğitimini Galatasaray Lisesi'nde, yüksek eğitimini de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Londra Üniversitesi'nde üç yıl yüksek lisans öğrencisi olarak okudu. Yazı yaşamına edebiyat eleştirmenliğiyle başladı. Sonra, başta bale ve tiyatro olmak üzere sahne sanatları eleştirmenliği yaptı. *Forum* dergisini ve Forum Yayınları'nı yönetti. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde 1994'e kadar öğretim üyeliği yaptı, oradan emekli oldu. Ankara Üniversitesi Basın Yayın Okulu'nda Ankara Devlet Konservatuarı'nda, Ege Üniversitesi'nde, New York Üniversitesi'nde, Almanya'da Justus Liebig Üniversitesi'nde, Tokyo Üniversitesi'nde konuk profesör olarak ders verdi. Türkiye Bilimler Akademisi şeref üyesidir.

A. Necati Akgür: 1932'de Bursa'da doğdu. Haydapaşa Lisesi'ni, İ. Ü. Orman Fakültesi'ni bitirdi (1955) ve bu fakültede doktora yaptı. Türk Tıp Tarihi Kurumu üyeliğine seçildi. Uygulamalı matematik, ölçme, uzay, istatistik, bilim tarihi ve takvimbilimi konularında yüzelli kadar yazısı yayımlandı.

Ali Akay: 1957'de İstanbul'da doğdu. Paris'te Sosyoloji ve Felsefe okudu. Doktora Tezinin konusu "Türklerde Devletçi İktidarın Oluşumu"dur. Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde profesörlük, Toplum-Bilim dergisinde editörlük yapmaktadır. Eserleri: *Tekil Düşünce, Kıvrımlar, İstanbul'da Rock Hayatı, Sanatın Sosyolojik Gözü, Kavramın Sınırlarında.*

Ahmet Cemal: 1942'de doğdu. Rilke, Bachmann, Celan, Trakl, Kleist, Soyfer, Hölderlin ve Brecht çevirileri yapmıştır. YKY'den çıkan Robert Musil'in "Niteliksiz Adam" romanını çevirmiştir. Can Yayınları'ndan çıkan çeşitli öykü kitapları vardır.

Köksal Bayraktar: 1941'de Bandırma'da doğdu. İstanbul Hukuk Fakültesi'nde öğrenim görmüş ve bu fakültenin Ceza Hukuku Kürsüsü'ne Mart 1966 tarihinde girmiştir. "Suç İşleme Tahrik" konulu doçentlik tezi çalışmalarına Strasbourg Hukuk Fakültesi'nde başlamış, 1975 yılında bu çalışmasını tamamlayarak doçentlik unvanı almış, 1981 yılında profesör olmuştur. Halen Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku ve Ceza Usul Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyeliği'ni yapmaktadır.

Enis Batur: 1952'de Eskişehir'de doğdu. İlk yazısı 1970'te, ilk kitapları 1973'te yayımlandı. M.E.B. Yayın Dairesi Başkanlığı'nı (1979-1980), *Milliyet*'in kültür servisi ve yan yayınlar yöneticiliğini (1983-1984), *Milliyet Büyük Ansiklopedi*'nin (1986) ve Dönemli Yayıncılık'ın genel yayın yönetmenliğini (1987-1988) yaptı; 1988'den bu yana Yapı Kredi Yayınları'nda çalışıyor. Şiirleriyle Cemal Süreya, Altın Portakal, Sibilla Aleramo ödüllerini, denemeleriyle TDK ödülünü kazandı. Batur, Galatasaray Üniversitesi'nde ders veriyor.

Dilek Bektaş: 1952'de İstanbul'da doğdu. 1976'da İstanbul D.G.S.A. Grafik Bölümü'nden mezun oldu. Çeşitli grafik büro ve ajanslarda grafiker, Mimar Sinan Üniversitesi Grafik Ana Sanat dalında araştırma görevlisi olarak çalıştı. 1989-91 yıllarında Grafikerler Meslek Kuruluşu'nun sergilerinde yer aldı. Mimar Sinan Üniversitesi'nde Grafik Tasarım ve Grafik Tasarım Tarihi derslerini vermekte ve serbest grafiker olarak çalışmaktadır.

Pierre Bourdieu: 1930'da Dengvin'de (Fransa) doğdu. Günümüz, sosyolojisinin temel kuramcılarından biri olan Bourdieu, École Normale Supérieure'de felsefe eğitimi gördü. 1982'de, Collège de France'ta sosyoloji kürsüsüne seçilen Bourdieu halen bu görevini sürdürmekte, ayrıca *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* dergisinin de yayın yönetmenliğini yüretmektedir. Eserleri: *La Distinction* (1979), *Le sens Pratique* (1980), *Questions de sociologie* (1980), *Homo, Academicus* (1984), *Choses dites* (1987), *Raisons Pratiques* (1994)

Çiğdem Dürüşken: İstanbul'da doğdu, İ. Ü. Edebiyat Fak. Latin Dili ve Edebiyatı mezunu. Aynı bölümde doçent olarak çalışmaktadır. İtalya'da konusuyla ilgili çalışma yaptı. Çalışma alanları: retorik ve Roma'da eğitim.

Bozkurt Güvenç: 1926'da Samsun'da doğdu. Mimarlık öğrenimini ABD'de tamamladı. Hacettepe Üniversitesi'nde İnsanbilim Bölümü'nü kurdu; doçent (1969) ve profesörlükten sonra 1993'te emekli oldu . Bozkurt Güvenç'in "Türk Kültür Tarihinin Kaynakları" üzerinde on yıl süren son çalışması Türk Kimliği adıyla yayımladı. 1997 yılında TEBA üyeliğine seçildi.

Münir Göle: 1961'de İstanbul'da doğan Münir Göle, Boğaziçi Üniversitesi'ni bitirdi, önce Floransa, ardından Lozan, Yens ve Cenevre'de yaşamıştır. Halen Como yakınlarında fotoğraf ve yazı çalışmalarını sürdüren Göle, uzun yolculuklarının ürünü olan birçok kişisel sergi açmış, Fowles, Tabucchi, Borges vb. yazarları çevirmiştir. Yansılar Kitabı ve Uzak Bir Göle başlıklı iki kitabı vardır.

Günter, Grass (Wilhelm): 1927'de, Polonya'da doğdu. Alman edebiyatının 20. yüzyılın ikinci yarısındaki en önemli romancı, oyun yazarı ve şairlerinden biridir. Eserleri: *Teneke Trampet, Kedi ve Fare, Köpek Yılları, Dilbalığı, Telgte'de Toplantı, Kafadan Doğumlar ya da Almanların Nesli Tükeniyor mu?, On Dakika Sonra Buffalo.*

Turhan Ilgaz: 1945'te Trabzon'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. Halen kitap yayıncılığı ve Fransızcadan çeviriler yapıyor.

Emin Nedret İşli: 1959'da İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Şairlerin mezartaşları ve ölüm tarihleri üzerine yüksek lisans yaptı. Uzun yıllar sahaflıkla uğraştı. M. Sabri Koz'la birlikte hazırladığı *Edirne: Serhattaki Payitaht* adlı kitap YKY'den çıktı. İşli Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi'nde çalışıyor.

Ferda Keskin: 1962'de İstanbul'da doğdu. Saint Joseph Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun. 1988-92 yılları arasında Columbia Üniversitesi'nde Felsefe ve Beşeri Bilimler dersleri verdi. Aynı kurumda halen tez çalışmalarına devam ediyor ve Boğaziçi Üniversitesi'nde ders veriyor.

Ahmet Kuyaş: 1952'de İstanbul'da doğdu. Fransa'da ve Kanada'da tarih öğrenimi gördü. ABD'de öğretim üyeliği yaptı. 1996'dan beri Galatasaray Üniversitesi'nde Kamu Yönetim Bölümü'nde öğretim üyesi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde de misafir öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Georg Christoph, Lichtenberg: (1742-1799). Göttingen Üniversitesi'nde profesördü; Lavater'nin sistemine karşı çıktı. *Ausführliche Erklärung der Hagarthschen Kupferstiche* (Hogarth'ın Gravürleri Üstüne Ayrıntılı Açıklama) [1794-1799] adlı eseri ünlüdür.

Douglas C. North: 1920'de Cambridge'de doğdu. Washington Üniversitesi'nde Ekonomi Profesörü. 1993 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi.

Nazif Topçuoğlu: 1954'te İstanbul'da doğdu. 1976'da ODTÜ Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. 1978'de aynı okulda mimarlık, 1981'de ABD'de Institute of Design'da, fotoğrafçılık dalında lisanüstü öğrenimini tamamladı. İlk fotoğraf çalışmaları Time Life yayınlarından *Art and Photography*'de çıktı. Ankara, İstanbul ve Chicogo'da sergiler açtı. Kitapları; *İyi Bir Fotoğraf Nasıl Oluyor Yani?*, 2000 yılında da YKY'den *Fotoğraf Ölmedi Ama Tuhaf Kokuyor* adlı kitabı yayımlanacak.

Güven Turan: İlk basımı 1989'da Afa Yayınevi'nden çıkan *Düş Günler* adlı öykü kitabı Yapı Kredi Yayınları'ndan çıktı. Yeni tamamladığı *Görülen Kentler* adlı şiir kitabı sonbaharda YKY'den yayımlanacak.

Cumhure Üçer: 1942'de İstanbul'da doğdu. Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik-Astronomi bölümünden mezun oldu. 1963 yılında Kandilli Rasathanesi Zaman Servisi'nde çalışmaya başladı. Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü'nde Astronomi Laboratuvarı Zaman Servisi Şefi olarak çalışmaktadır.

Halil Sahillioğlu: 1924'te Antakya'da doğdu. 1946'da İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesine girdi. Birçok kongreye katıldı. Ders kitapları ve makaleler yayınladı. Tarih Kurumu'nun muhabir üyeliğini yaptı. 1952 tarihli İstanbul Evkaf Defteri'nin transkripsiyonunu yaptı. Amman Kraliyet Akademisi'nin muhabir üyesidir.

Ö. Faruk Şerifoğlu: 1967'de, Gaziantep'te doğdu. 1985'ten beri İstanbul'da yaşıyor, uzunsüre gazetecilik yaptı. İstanbul sebilleri üzerine bir inceleme olan *Su Güzeli* (1995) ve *Darçağda Bir Çelebi* (1998) adlı eserleri vardır.

A. M. Celâl Şengör: 1955'te İstanbul'da doğdu. 1973'te Robert Academy'yi bitirdi. 1978'de Albany'deki State University of New York'tan *summa cum laude* derecesiyle jeolog olarak mezun oldu. 1979'da aynı üniversiteden master diploması, 1982'de de doktor unvanı aldı. 1981'de İTÜ Maden Fakültesi Genel Jeoloji Kürsüsü'ne asistan olarak atandı. 1986'da TÜBİTAK'ın Bilim Ödülü'yle ödüllendirilen Şengör, aynı yıl İTÜ Maden Fakültesi Genel Jeoloji Anabilim Dalı'nda doçent oldu. 1988-1989 akademik yılında Royal Society'nin davetli araştırmacısı olarak Oxford Üniversitesi Yerbilimleri Bölümü'nde çalışan Şengör, 1990'da Academia Europaea'ya ilk Türk üye olarak seçildi. Aynı yıl Avusturya Jeoloji Servisi muhabir üyeliğine seçildi. 1991'de Avusturya Jeoloji Derneği şeref üyesi oldu. 1992'de de İTÜ Maden Fakültesi Genel Jeoloji Anabilim Dalı'nda profesörlüğe yükseltildi. 1993'te Türkiye Bilimler Akademisi kurucu üyesi oldu, Akademi Konseyi'ne ve aynı yıl TÜBİTAK Bilim Kurulu üyeliğine seçildi. Şengör, 1997'de de Fransız Bilimler Akademisi tarafından yerbilimleri dalında büyük ödül olan Lutaud Ödülü'ne layık görüldü. 28 Mayıs 1998'de Collège de France'ın geleneksel madalyası takdim edildi. 1999'da Londra Jeoloji Cemiyeti Şengör'ü Bigsby Madalyası ile ödüllendirdi.

Artun Ünsal: 1942'de İstanbul'da doğdu. Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1966'da, Siyasal İncelemeler Enstitüsü'nü 1967'de bitirdi. 1972-1986 yılları arasında *Le Monde* ve *Journal de Genève* gazetelerinin Türkiye temsilciliğini de yaptı. Çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliği yaptı. *Siyasal ve Anayasa Mahkemesi* (1980), *Kent ve Siyasal Şiddet* (1982), *Benim Lokantalarım* (1996) gibi yapıtları bulunmaktadır.

Ovidius: Latince tam adı Publius Ovidius Naso (d. İÖ 20 Mart 43, Sulmo [bugün Sulmona]- ö. İS 17, tomi [bugün Constanta, Romanya], Moesia, Roma İmparatorluğu), *Ars Amatoria, (Aşk Sanatı, 1943/ Sevişme Yolu, 1965) ve Metamorphoses (Değişimler,* 1935) adlı yapıtlarıyla ünlü Romalı şair. İ.S. 8'de İmparator Augustus tarafından ahlaksızlık suçlamasıyla Karadeniz kıyısındaki Tomi kentine sürülmüştür. Eserleri: *Aşklar*, *Aşkın Çaresi*, *Sürgün ve Ölüm*.

İlber Ortaylı: 1947'de Avusturya'da doğdu. Ankara Atatürk Lisesi-Siyasal Bilgiler Fakültesi İdarî Şube ve Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Yeniçağ Tarihi bölümünü bitirdi. Chicago Üniversitesi'nde Tarih bölümünde M.A derecesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde "Tanzimat Döneminde Mahalli İdareler" konulu tezlerle doktora derecesi aldı (1974). 1979'da doçent oldu. 1983'te üniversiteden istifa etti. Paris, Berlin ve Viyana'da misafir profesörlük yaptı. 1989'dan beri Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde İdare Tarihi profesörü olarak görev yapıyor. Eserleri: *İstanbul'dan Sayfalar*, *İmparatorluğun en Uzun Yüzyılı*.

Başar Yaltı: 1954'te Erzurum-Aşkale'de doğdu. Kara Harp Okulu'ndan jandarma subayı olarak mezun oldu. Subay iken, dışarıdan, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Kamu Hukuku dalında yüksek lisans yaptı. 1986 yılından beri İstanbul Barosu'na bağlı serbest avukatlık yapmaktadır.